

การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธใน
จังหวัดชัยภูมิ

A STUDY OF CULTURAL RELATION BETWEEN SEMA STONES AND
BUDDHIST COMMUNITY LIFESTYLE IN CHAIYAPHUM

พระครูปลัดไพระพันธ์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

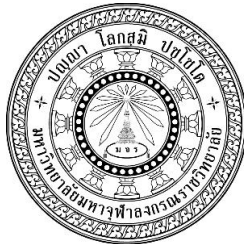
การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโสมานกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธใน
จังหวัดชัยภูมิ

พระครูปลัดไพระพันธ์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี)

ดุชนินพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Cultural Relation between Sema Stones and Buddhist Community Lifestyle in Chaityaphum

Phrakhrupalad Peerapant Dhammāvuddho (Treesri)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์เรื่อง
“การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบอมาทิกกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ” เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(ศ. ดร.ประยงค์ แสนบุราณ)

ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง)

กรรมการ

(พระมหาสุศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.)

กรรมการ

(พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ. ดร.)

กรรมการ

(พระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ, ผศ. ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ. ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ, ผศ. ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูปลัดพีระพันธ์ ธมมวฑฒโน)

ชื่อคุณิพนธ์ : การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ
ในจังหวัดชัยภูมิ

ผู้วิจัย : พระครูปลัดไพฑิธย์ ธมฺมวฑฺโฒ (ตรีศรี)

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

- : พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ. ดร., ป.ธ. ๖, พธ.บ. (ภาษาไทย),
M.A. (Linguistics), M.A. (Pali & Buddhist Studies),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
- : พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ. ดร., ป.ธ. ๖, พธ.บ. (ศาสนา),
M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Pali & Theravāda)

วันสำเร็จการศึกษา : ๘ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ ๓) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างจากประชากรกลุ่มเป้าหมายของพื้นที่ใช้ในการศึกษา และนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า : ใบเสมาหินสร้างขึ้นจากบทบัญญัติทางพระพุทธศาสนาในพระวินัย เรื่องของการนำแผ่นหินเป็นนิมิต ได้รับอิทธิพลรูปทรงจากศิลปะในสมัยปาละ – เสนะของอินเดีย ผสมผสานกับแนวคิดการปักแท่งหินสลักรูปเสมาธรรมจักรในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยนำเรื่องราวทางพระพุทธศาสนามาสร้างสรรค์และนำเสนอเป็นภาพแกะสลักบุคคลผสมผสานกับการคิดค้นลวดลายต่าง ๆ พัฒนารูปทรงใบเสมาหินจนเป็นเอกลักษณ์ เริ่มต้นขึ้นในอาณาจักรทวารวดี สุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์เรื่อยมา มีการผสมผสานปรับปรุงกันเรื่อยมาทั้งในวัฒนธรรมมอญ และวัฒนธรรมขอม กลายเป็นหลักฐานที่บันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม การแต่งกาย ภาษา วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และอารยธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทของชุมชน

วิถีชีวิตของชาวชัยภูมิ เป็นชุมชนเกษตรกรรมและการล่าสัตว์ ดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุข เรียบง่าย คนในชุมชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาและมีความเชื่อเรื่องผี มีวัฒนธรรมที่การผสมผสานกับหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่มาพร้อมกับวัฒนธรรมอินเดีย วัฒนธรรมทวารวดีภาคกลาง วัฒนธรรมขอมพระนคร และวัฒนธรรมลาวรวมเข้ากับประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นทำให้เกิดพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ คือ การรำผีฟ้า การแห่นาค บุญกระชูป พิธีสงฆ์น้ำพระธาตุ สรงน้ำใบเสมาหิน พิธีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่งมิ่งเมืองกาหลง โหมบุญฮุดสรองค์พระศรีศิลาแลง (พระใหญ่ทวารวดี) รวมถึงงานฉลองอนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาแล บุญเดือนหกหนองปลาเฒ่า ซึ่งในปัจจุบันก็ยังยึดถือปฏิบัติกันทุกปี

ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตชุมชนกับใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อ ความศรัทธา ศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม ภาษา ตัวอักษร วรรณกรรม และการแต่งกาย เป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดในระดับของเครือญาติและมีอิทธิพลระหว่างกัน ทำให้ประชาชนในชุมชนปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมที่ได้จากการค้นคว้าองค์ความรู้จากใบเสมาหินเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตภายใต้ความเชื่อในวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน

Dissertation Title : A Study of Cultural Relation between Sema Stones and Buddhist Community Lifestyle in Chaiphum

Researcher : Phrakhrupalad Peerapant Dhammāvuddho (Treesri)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phrakhru Sudhikhambhirayan, Asst. Prof. Dr., Pali VI,
B.A. (Thai), M.A. (Linguistics), M.A. (Pali & Buddhist Studies),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

: Phramaha Daosayam Vajirapañño, Asst. Prof. Dr., Pali VI,
B.A. (Religion), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Pali & Theravāda)

Date of Graduation : March 8, 2019

Abstract

The aims of this research were: 1) to study the origin and development of the culture of Sema stones in Buddhism; 2) to study the lifestyle in Buddhist community in Chaiphum province; 3) to study the cultural relation between the Sema stones and the community lifestyle of Buddhists in Chaiphum province. This qualitative research was conducted by collecting the data by means of the participatory observation and the structured in-depth interview of the samples within the studied area before the obtained data were presented by the descriptive analysis.

The research results revealed that the Sema stones were created from the Buddhist provisions in the discipline (*vinaya*) of using the stone sheet as the boundary markers of the Uposatha. It is influenced by the art from the Pala-Sen periods of India, combined with the concept of embroidery of the stone carved in the shape of Sema Dharma Wheel in the reign of Ashoka the Great by bringing the stories in Buddhism to be created and presented as a carving picture combined with the invention of various patterns. Then, it was developed as a unique stone leaf shape in Dvaravati, Sukhothai, Ayutthaya and Rattanakosin kingdoms. There is also a combination of improvement in both Mon culture and Khmer culture and it

eventually becomes evidence that recorded the history, art, dress, language, literature, traditions and civilization of Theravada Buddhism in the community.

Lifestyle of Chaiyaphum people has been seen as a farming and hunting community with peace and simplicity. Most people in the community respect Buddhism and believe in ghosts. There is a culture that blends with the Buddhist practices that come with Indian culture, Dvaravati culture in a central region, Khmer culture in the capital city and Lao culture combined with the local traditional ritual traditions, resulting in rituals and traditions, namely Phee Fa Dance, Hea-nak, Krathup Ceremony, Relics Bathing Ceremony, Stupa Bathing Ceremony, Sema Stone Bathing Ceremony, Hea Kapkeaw Buakhaimalai King Muaeng Kalong Ceremony, Prayai Dvaravati Bathing Ceremony, Celebration of Chopho Phaya Lea, Boon Duen Hok Nong Plathoa. These ceremonies have been practiced until today.

The relationship between the community life and Sema stones in Chaiyaphum province is related to Buddhist culture, beliefs, faith, arts, traditions, rituals, languages, letters, literature and dress. It is a close relationship at the level of kinship and mutual influences, causing the people in the community to change the culture which is derived from the research of knowledge from the Sema stone to use in living under the belief in the same culture.

กิตติกรรมประกาศ

ดุชนิพนธ์นี้สัมฤทธิ์ผลได้ด้วยได้รับความเมตตา กรุณาให้การสนับสนุน จากบุคคลหลายฝ่ายด้วยกัน จึงขอกล่าวนามเพื่อเป็นการขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพภาวนาวิกรม พระอุปัชฌาย์ ขอกราบขอบพระคุณ ขอบคุณบูรพาจารย์ทุกท่านที่ได้กรุณาประสิทธิประสาทวิชา พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ. ดร. และพระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ, ผศ. ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา คณาจารย์ของบัณฑิตวิทยาลัยทุก ๆ ท่านที่ได้กรุณาประสิทธิประสาทความรู้และคำแนะนำต่าง ๆ แก่ผู้วิจัย ท่านเจ้าของผลงานทั้งตำรา เอกสาร และงานวิจัยทุกชิ้นที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ให้มีความรู้จนสามารถศึกษาค้นคว้าได้

ดุชนิพนธ์นี้ไม่อาจจะสำเร็จลุล่วงไปได้เลย หากไม่ได้รับการสนับสนุนและกำลังใจจาก บุพการีทั้งสองท่าน พระศรีสังฆญาณมุนี พระครูพิทักษ์ชยานุกิจ รวมถึงพี่ชายและกัลยาณมิตรอันเป็นที่รัก จึงขอกราบขอบพระคุณผู้ที่อยู่เบื้องหลังการทำสารนิพนธ์ครั้งนี้ทุก ๆ ท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหาโยธิน โยธิโก, ผศ. ดร. ซึ่งคอยช่วยเหลือในการเรียบเรียงข้อมูล อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน เจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิต และคุณแม่บ้านทุกท่าน หากมีข้อผิดพลาดประการใดเกิดขึ้น อันสืบเนื่องจาก ภูมิรู้ ภูมิธรรมของผู้วิจัยยังน้อยนิด จึงกราบขอภัยท่านผู้รู้และขอน้อมรับเอาคำแนะนำจากทุกท่าน ด้วยไมตรีจิตอันประกอบแล้วด้วยสัมมาทิฐินี้

สุดท้ายนี้ ด้วยกำลังใจ กำลังใจ และกำลังสติปัญญา ที่ข้าพเจ้าผู้วิจัยมุ่งมั่นเพียรพยายามทำงานที่เกี่ยวข้องด้วยหลักพุทธธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องมือสร้างเสริมชีวิตให้บุคคลทั่วไปมีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม อันเป็นคุณประโยชน์ต่อสังคม ส่วนที่เป็นกุศลและคุณความดีอันเกิดผลจากงานดุชนิพนธ์ชิ้นนี้ ขอถวายบูชาแด่พระรัตนตรัย มอบบูชาเทิดทูนคุณของบุพการีผู้ให้กำเนิด กัลยาณมิตรที่ให้ความอุปถัมภ์ และครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ได้อบรมสั่งสอนผู้วิจัยนับแต่อดีตตราไปจนถึงอนาคตกาล รวมทั้งผู้มีพระคุณที่เมตตาอนุเคราะห์ทุก ๆ ท่าน ขอให้จงแต่มีความสุข ความเจริญในธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และมีความสุขเจริญผาสุกในชีวิตตลอดกาลนานจนตราบเข้าสู่พระนิพพาน เทอญ สาธุ สาธุ อนุโมทามิ.

พระครูปลัดพิระพันธ์ ธมฺมวฑฺโฒ (ตรีศรี)

๘ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญภาพ	ฏ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฑ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ คำถามการวิจัย	๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๖
๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย	๑๗
๒.๑.๑ ความหมายของวัฒนธรรม	๑๗
๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม	๑๘
๒.๑.๓ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	๒๑
๒.๑.๔ แนวคิดวัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน	๒๒
๒.๑.๕ แนวคิดวิถีชีวิตชุมชน	๒๓
๒.๑.๖ ความเชื่อของชุมชน	๒๕
๒.๑.๗ อิทธิพลทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน	๒๘

๑) ยุควัฒนธรรมทวารวดี	๒๘
๒) วัฒนธรรมขอมยุคเจนละ (ก่อนขอมพระนคร)	๒๙
๓) วัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร	๒๙
๔) วัฒนธรรมล้านช้าง – สยาม – ไทย	๓๐
๒.๒ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย	๓๑
๒.๒.๑ ทฤษฎีมานุษยวิทยาวัฒนธรรม	๓๑
๒.๒.๒ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์	๓๒
๒.๒.๓ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม	๓๓
๒.๒.๔ ทฤษฎีการหลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้	๓๘
๒.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาหิน	๔๐
๒.๓.๑ งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ใบเสมาหิน	๔๒
๒.๓.๒ กำเนิดใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา	๕๓
๒.๓.๓ อักษรจารึกบนใบเสมาหิน	๕๖
๒.๔ บริบทชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ	๖๐
๒.๔.๑ ความหมายของคำว่า “ชัยภูมิ”	๖๑
๒.๔.๒ ประวัติจังหวัดชัยภูมิ	๖๒
๒.๔.๓ พัฒนาการจังหวัดชัยภูมิสมัยประวัติศาสตร์	๖๓
๒.๔.๔ สภาพทั่วไปของจังหวัดชัยภูมิ	๖๖
๒.๔.๔.๑ ที่ตั้งและอาณาเขต	๖๖
๒.๔.๔.๒ ลักษณะภูมิประเทศ	๖๗
๒.๔.๔.๓ วัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรม	๖๗
๒.๕ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชน	๗๒
๒.๕.๑ บริบทชุมชนอำเภอเมืองชัยภูมิ	๗๓
๒.๕.๑.๑ บริบทชุมชนบ้านกุดโง้ง	๗๓
๒.๕.๑.๒ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านกุดโง้ง	๗๕
๒.๕.๒ บริบทชุมชนอำเภอกอนสวรรค์	๘๐
๒.๕.๒.๑ บริบทชุมชนบ้านคอนสวรรค์	๘๑
๒.๕.๒.๒ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านคอนสวรรค์	๘๒

๒.๕.๓	บริบทชุมชนอำเภอเกษตรสมบูรณ์	๑๐๑
๒.๕.๓.๑	โบสถ์ที่ปรากฏในชุมชนบ้านพันลำ	๑๐๒
๒.๕.๓.๒	โบสถ์ที่ปรากฏในชุมชนบ้านโนนฆ้อง	๑๐๕
๒.๕.๓.๓	โบสถ์ที่ปรากฏในชุมชนบ้านหัวขัว	๑๐๖
๒.๕.๔	บริบทชุมชนอำเภอภูเขียว	๑๐๘
๒.๕.๔.๑	ประวัติความเป็นมาของการตั้งชุมชนบ้านแก้ง	๑๑๑
๒.๕.๔.๒	โบสถ์ที่ปรากฏในชุมชนบ้านแก้ง	๑๑๔
๒.๖	บทสรุป	๑๑๖
๒.๗	กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑๗
บทที่ ๓	วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๑๘
๓.๑	รูปแบบการวิจัย	๑๑๘
๓.๒	พื้นที่การวิจัย ประชากร และกลุ่มผู้ให้ข้อมูล	๑๑๘
๓.๒.๑	ขอบเขตทางด้านเนื้อหา	๑๑๘
๓.๒.๒	ขอบเขตด้านเอกสาร	๑๑๘
๓.๒.๓	ขอบเขตด้านพื้นที่	๑๑๙
๓.๒.๔	ขอบเขตด้านประชากร	๑๑๙
๓.๒.๕	ขอบเขตด้านระยะเวลา	๑๒๐
๓.๓	เครื่องมือการวิจัย	๑๒๑
๓.๔	การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย	๑๒๓
๓.๕	การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๒๔
๓.๖	สรุปกระบวนการวิจัย	๑๒๕
บทที่ ๔	ผลการศึกษาวิจัย	๑๒๖
๔.๑	กำเนิดและพัฒนาวัดธรรมโอบล้อมในพระพุทธศาสนา	๑๒๖
๔.๑.๑	กำเนิดโบสถ์ในพระพุทธศาสนา	๑๒๗
๔.๑.๒	การสร้างโบสถ์ในพระพุทธศาสนา	๑๒๙
๔.๑.๓	พัฒนาวัดธรรมโอบล้อมในพระพุทธศาสนา	๑๓๓
๔.๑.๔	พัฒนาวัดธรรมโอบล้อมในประเทศไทย	๑๓๖
๔.๑.๕	พัฒนาวัดธรรมโอบล้อมในภาคอีสาน	๑๔๙
๔.๑.๖	สภาพทางกายภาพในปัจจุบันของโบสถ์ในจังหวัดชัยภูมิ	๑๕๒

๔.๒	วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธกับวัฒนธรรมใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ	๑๕๔
๔.๒.๑	วิถีชีวิตของชาวชัยภูมิ	๑๕๔
๔.๒.๒	วัฒนธรรมใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ	๑๕๕
๔.๒.๓	ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของวัฒนธรรมใบเสมาหิน	๑๖๐
๔.๓	วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ	๑๖๒
๔.๓.๑	ความสำคัญของวัฒนธรรมใบเสมาหินกับชุมชนชาวพุทธ	๑๖๓
๔.๓.๒	ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ	๑๖๕
๔.๓.๒.๑	บทบาทใบเสมาหินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ	๑๖๕
๔.๓.๒.๒	ประเพณีของชุมชนชาวพุทธที่สัมพันธ์กับใบเสมาหิน	๑๖๖
๔.๓.๒.๓	พิธีกรรมของชุมชนชาวพุทธที่สัมพันธ์กับใบเสมาหิน	๑๖๗
๔.๓.๓	คุณค่าเกี่ยวกับวัฒนธรรมใบเสมาหินของชุมชนชาวพุทธ	๑๗๐
๔.๓.๓.๑	ด้านพุทธจริยธรรม	๑๗๐
๔.๓.๓.๒	ด้านศิลปกรรม	๑๗๔
๔.๓.๓.๓	ด้านวัฒนธรรม	๑๗๔
๔.๓.๓.๔	ด้านประเพณี	๑๗๕
๔.๓.๓.๕	ด้านพิธีกรรม	๑๗๖
๔.๔	สรุป	๑๗๗
บทที่ ๕	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๘๐
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๘๐
๕.๑.๑	กำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา	๑๘๐
๕.๑.๒	วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ	๑๘๓
๕.๑.๓	วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ	๑๘๔
๕.๒	อภิปรายผลการวิจัย	๑๘๖
๕.๒.๑	กำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา	๑๘๖
๕.๒.๒	วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ	๑๘๘
๕.๒.๓	วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ	๑๘๙

๕.๓ องค์ความรู้จากการวิจัย	๑๙๐
๕.๔ ข้อเสนอแนะ	๑๙๑
๕.๔.๑ ข้อเสนอแนะในการพัฒนา	๑๙๑
๕.๔.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	๑๙๑
บรรณานุกรม	๑๙๒
ภาคผนวก	๒๐๕
ภาคผนวก ก หนังสือออกในการดำเนินการวิจัย	๒๐๖
ภาคผนวก ข ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์	๒๒๙
ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์	๒๓๔
ภาคผนวก ง รายละเอียดและภาพใบเสมาหิน	๒๔๐
ภาคผนวก จ ภาพประกอบการสัมภาษณ์	๒๗๑
ประวัติผู้วิจัย	๒๘๑

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
ตารางที่ ๓.๑	จำนวนประชากรผู้ให้ข้อมูล	๑๒๐
ตารางที่ ๓.๒	กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูล	๑๒๐
ตารางที่ ๓.๓	ขั้นตอนการศึกษา	๑๒๑

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ ๒.๑ ภาพแสดงที่จัดตั้งอาคารจัดแสดงใบเสมาหินชุมชนบ้านกุดโง้ง	๗๕
ภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑๗
ภาพที่ ๑ ใบเสมาหินภายในอาคารจัดแสดงใบเสมาหินชุมชนบ้านกุดโง้ง	๒๔๑
ภาพที่ ๒ ใบเสมาหินภาพพระศรีศากยมุนี	๒๔๒
ภาพที่ ๓ ใบเสมาหินภาพพระศรีอริยเมตไตรย	๒๔๓
ภาพที่ ๔ ใบเสมาหินภาพพระพรหมนารทชาดก	๒๔๔
ภาพที่ ๕ ใบเสมาหินภาพพระเทมียชาดก	๒๔๖
ภาพที่ ๖ ใบเสมาหินภาพพระเทมียชาดก	๒๔๗
ภาพที่ ๗ ใบเสมาหินภาพพระวิรุณจิตตชาดก	๒๔๘
ภาพที่ ๘ ใบเสมาหินภาพพระมโหสถชาดก	๒๔๙
ภาพที่ ๙ ใบเสมาหินภาพพระภริทัตตชาดก	๒๕๐
ภาพที่ ๑๐ ใบเสมาหินภาพอัมพชาดก	๒๕๑
ภาพที่ ๑๑ ใบเสมาหินภาพปัญจาวุธชาดก	๒๕๒
ภาพที่ ๑๒ อาคารจัดแสดงใบเสมาหิน วัดคอนสวรรค์ ชุมชนบ้านคอนสวรรค์	๒๕๓
ภาพที่ ๑๓ ใบเสมาหินภาพเทมียชาดก	๒๕๔
ภาพที่ ๑๔ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเทมียชาดก	๒๕๔
ภาพที่ ๑๕ ใบเสมาหินภาพสุวรรณสามชาดก	๒๕๕
ภาพที่ ๑๖ ใบเสมาหินภาพมโหสถชาดก	๒๕๕
ภาพที่ ๑๗ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพมโหสถชาดก	๒๕๕
ภาพที่ ๑๘ ใบเสมาหินภาพภริทัตตชาดก	๒๕๖
ภาพที่ ๑๙ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพภริทัตตชาดก	๒๕๖
ภาพที่ ๒๐ ใบเสมาหินภาพวิรุณจิตตชาดก	๒๕๗
ภาพที่ ๒๑ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพวิรุณจิตตชาดก	๒๕๗
ภาพที่ ๒๒ ใบเสมาหินภาพเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๒๕๗
ภาพที่ ๒๓ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเวสสันดร ชาดกกัณฑ์กุมาร	๒๕๗
ภาพที่ ๒๔ ใบเสมาหินภาพเวสสันดรชาดกกัณฑ์สักระบุ	๒๕๘
ภาพที่ ๒๕ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเวสสันดรชาดกกัณฑ์สักระบุ	๒๕๘
ภาพที่ ๒๖ ใบเสมาหินภาพมาตุโปสกชาดก	๒๕๙

ภาพที่ ๒๗	ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพมาตุโปสกดาค	๒๕๙
ภาพที่ ๒๘	ใบเสมาหินภาพฉัททันตชาก	๒๖๐
ภาพที่ ๒๙	ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์แสดงธรรม	๒๖๑
ภาพที่ ๓๐	ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์แสดงธรรม	๒๖๑
ภาพที่ ๓๑	ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์	๒๖๑
ภาพที่ ๓๒	จารึกอักษรหลังปัลลวะ อักษรมอญโบราณ	๒๖๒
ภาพที่ ๓๔	ใบเสมาหินภาพโค	๒๖๒
ภาพที่ ๓๕	ใบเสมาหินภาพเจดีย์จุฬามณี	๒๖๓
ภาพที่ ๓๖	ใบเสมาหินที่ปักสงฆ์เทวฤทธิ์สุวิมลมังคลาราม	๒๖๔
ภาพที่ ๓๗	ภาพลายเส้นที่ ใบเสมาหินวัดเทวฤทธิ์สุวิมลมังคลาราม	๒๖๔
ภาพที่ ๓๘	ใบเสมาหินชุมชนบ้านโนนฮ่อง	๒๖๔
ภาพที่ ๓๙	ใบเสมาหิน จารึกบ้านหัวขัวจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย พบที่บ้านหัวขัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์	๒๖๕
ภาพที่ ๔๐	ใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ	๒๖๖
ภาพที่ ๔๑	รายละเอียดใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ	๒๖๖
ภาพที่ ๔๒	รายละเอียดใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ	๒๖๖
ภาพที่ ๔๓	อุบมุง หรือ อุโมงค์ บริเวณหลังวัดพระธาตุหนองสามหมื่น	๒๖๗
ภาพที่ ๔๔	ใบเสมาหินในบริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่น	๒๖๗
ภาพที่ ๔๕	ใบเสมาหินบริเวณโนนหินหัก (โนนบ้านเก่า) อำเภอภูเขียว	๒๖๘
ภาพที่ ๔๖	พุทธศิลป์สมัยปาละ – เสนะ	๒๖๘
ภาพที่ ๔๗	ใบเสมาหินบ้านกุดโง้ง	๒๖๙
ภาพที่ ๔๘	ใบเสมาหินบ้านคอนสวรรค์	๒๖๙
ภาพที่ ๔๙	ใบเสมาหินบ้านโนนฮ่อง	๒๗๐
ภาพที่ ๕๐	ใบเสมาหินบ้านพันลำ	๒๗๐
ภาพที่ ๕๑	ใบเสมาหิน จารึกเกษตรสมบูรณ์จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย พบหน้าว่าการอำเภอเกษตรสมบูรณ์	๒๗๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในดัชนีฉบับนี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ส. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สุตตันตวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

เล่มที่	คำย่อ	พระวินัยปิฎก		ภาษา
		ชื่อคัมภีร์		
๔	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค		(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การกระจายตัวของชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อยู่ตามบริเวณพื้นที่ราบลุ่มที่มีแม่น้ำไหลผ่าน (Low Terrace) และพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำท่วมถึง (Flood Plain) ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มลุ่มแม่น้ำสงครามหรือวัฒนธรรมบ้านเชียง กลุ่มลุ่มแม่น้ำชีตอนบน กลุ่มลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน และกลุ่มลุ่มแม่น้ำชีแม่น้ำมูลตอนล่าง เป็นแหล่งก่อเกิดวัฒนธรรมในสังคมเกษตร^๑ สังคมเกษตรกรรมมีอายุอยู่ ประมาณ ๓,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ ปี มาแล้ว พบหลักฐานทางโบราณคดี การตั้งถิ่นฐานของสังคมเกษตรกรรมในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ ลำเซบก ลำเซบาย แม่น้ำชี ครอบคลุมบริเวณลำน้ำสาขาของแม่น้ำชีและแม่น้ำมูล^๒ นับเป็นสังคมเกษตรที่มีความเจริญรุ่งเรืองที่พร้อมรับวัฒนธรรมที่เข้ามาใหม่โดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาสู่ประเทศไทยมาจากการติดต่อค้าขายมายังรัฐโบราณแถบนี้ การแลกเปลี่ยนมีมาตั้งแต่ก่อน ยุคประวัติศาสตร์ ในช่วงวัฒนธรรมหินใหม่หรือช่วงสังคมเกษตร^๓ อาจจะกล่าวย้อนหลังไปนับพัน ๆ ปีในภูมิภาคนี้แล้ว เราสามารถที่จะกล่าวถึงความเชื่อของผู้คนในสมัยโบราณเหล่านั้นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี อันประกอบด้วยโบราณวัตถุและโบราณสถานที่ได้ขุดค้นพบและหลงเหลือตกค้างกระจายอยู่ในบริเวณทั่ว ๆ ไปในภาคอีสาน พอจะสรุปได้โดยสังเขปว่า บริเวณแผ่นดินนี้ แต่เดิมได้ปรากฏถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในนิกายเถรวาท จากหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยทวารวดี อันสืบเนื่องอยู่ในยุค

^๑ ชลิต ชัยครรชิต, พัฒนาศูนยอีสานก่อนประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๓๐ - ๓๗.

^๒ สุกัญญา เบนิต, การขุดค้นทางโบราณคดี ปี ๒๕๔๕ แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอกะทู้ จังหวัดภูเก็ต, (อุบลราชธานี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

^๓ กล้า ศรีเพชร, สิทธิศักดิ์ จำปาแดง, “พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อการใช้ใบเสมาทวารวดี ในมิติวัฒนธรรมของชาวอีสาน”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับ Supplementary, (ธันวาคม ๒๕๕๙): ๗๑.

สมัยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕ โดยประมาณ^๕ นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า การขยายศิลปกรรมแบบทวารวดีเข้าสู่ภาคอีสานนั้นอาจเกิดจากการอพยพของมอญจากภาคกลางไปสู่ภาคอีสาน ทั้งนี้ก็เพราะในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑ นั้น ขอมได้ขยายอิทธิพลไปสู่ภาคกลางเบียดเอาอิทธิพลของมอญทวารวดีซึ่งมีสิงห์บุรี และอยุธยา^๕

วัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางที่แพร่หลายผสมผสานเข้ากับประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสานจึงทำให้มีคติการสร้างเสมาหินปักตามเนินดินอุทิศถวายไว้ในพระพุทธรูปอยู่ทั่วไป ต่อมาประเพณีปักเสมาหินอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นในอีสานพบได้ทั่วไป^๖ ในสมัยทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จากการสำรวจปรากฏว่าชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบในอีสานมีไม่น้อยกว่า ๒๐๐ แห่ง ส่วนใหญ่เป็นเมืองที่รุ่งเรืองในช่วงสมัยทวารวดี ซึ่งกระจายกระจายตามลุ่มน้ำมูลและน้ำชีตลอดจนลุ่มน้ำสาขา^๗ วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีเอกลักษณ์ที่แตกต่างไปจากกลุ่มทวารวดีร่วมสมัยกันในภาคกลาง เนื่องจากระยะทางที่ห่างไกลกันและอิทธิพลจากภายนอก ความนิยมสร้างใบเสมาหินขนาดใหญ่ ล้อมรอบบริเวณศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมหินใหญ่ (Megalith) ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย^๘ และนำมาปรับเปลี่ยนใช้ศาสนาใหม่ที่เข้ามาจากดินแดนภายนอก โดยมีการแกะสลักภาพนูนสูงเล่าเรื่องศาสนาลงบนใบเสมา ซึ่งทำให้สามารถเข้าใจรายละเอียดทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคอีสาน^๙

^๕ วิโรฒ ศรีสุโร, วัฒนธรรมพื้นบ้าน: ศิลปกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๙.

^๕ อุดม บัวศรี, ประวัติและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในอีสานสมัยพุทธศาสนา, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

^๖ ศรีศักร วัลลิโภดม, ราชอาณาจักรไทยในรอบ ๕ ทศวรรษแห่งการครองราชย์, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและ ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^๗ ธิดา สารยา, โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.), หน้า ๖ - ๗.

^๘ ศรีศักร วัลลิโภดม, ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕๗.

^๙ ปติสร เพ็ญสุด, “การวิเคราะห์ภาพสลักวิสูตรบนหินทรายในทวารวดีในภาคอีสาน”, ดำรงวิชาการ, ๘ (๑), ม.ป.ท., (๒๕๕๒): ๒๑.

ดังนั้นในบางช่วงจึงมีคติที่ปะปนระหว่างพุทธศาสนาและพราหมณ์ด้วย สำหรับไบเซมาแล้วเชื่อว่าเป็นคติหินตั้งที่มีมาแต่เดิมเมื่อรับความเชื่อใหม่จึงมีการปรับคติความเชื่อให้เข้ากันกับศาสนาใหม่และจำหลักรายละเอียดตามคตินั้น แต่อย่างไรก็ตามไบเซมาอีสานยังเป็นปริศนาในด้านรูปแบบทางศิลปะและคติความเชื่อ เมื่อมีความปะปนทางด้านความเชื่อ ไบเซมาจึงมีหน้าที่รับใช้พิธีกรรมความเชื่อในทางศาสนาสำหรับในทางพุทธศาสนา เสมา หรือที่มันักวิชาการบางท่านเรียกว่า “สีมา” ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์หมายถึงเขตกำหนดความพร้อมเพรียงของสงฆ์ หรือเขตชุมนุมของสงฆ์ หรือเขตที่สงฆ์ตกลงไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ภายในเขตนั้นจะต้องทำสังฆกรรมร่วมกันเสมอ แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ ๑) พัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูก ได้แก่เขตที่พระสงฆ์กำหนดขึ้นเอง ๒) อพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก ได้แก่เขตที่ทางราชการกำหนดไว้ หรือเขตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนดการทำสังฆกรรมร่วมกันของพระสงฆ์โดยเฉพาะการสวดพระปาฏิโมกข์ ไบเซมามีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานมาก ในประเทศไทยสามารถสืบย้อนไปไกลถึงยุคสมัยแรกเริ่มของประวัติศาสตร์ นั่นคือ อารยธรรมทวารวดี^{๑๐}

จังหวัดชัยภูมิมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้และภูเขาสูงเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำชี ลำน้ำสายสำคัญสายหนึ่งของภาคอีสาน แตกแยกออกเป็นลำน้ำหลายสายไหลหล่อเลี้ยงทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเกิดเป็นชุมชน สรรสร้างวัฒนธรรมพร้อมกับประวัติศาสตร์ชาติไทยในหลายยุคหลายสมัย จากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่พบในจังหวัดชัยภูมิก็เป็นสิ่งยืนยันถึงคำกล่าวข้างต้นได้เป็นอย่างดี ดินแดนแห่งนี้เป็นที่อยู่อาศัยของชนหลายเผ่ามาก่อน โดยเฉพาะชาวมอญ^{๑๑} ทวารวดี ปัจจุบันปรากฏ “ชาวญฮฺกูร” ซึ่งน่าจะเป็นลูกหลานของคนสมัยทวารวดี เพราะจากภาษาพูดที่ใช้สื่อสารกันเป็นภาษาเดียวกับภาษามอญโบราณที่ปรากฏอยู่ในจารึกบนไบเซมาหินสมัยทวารวดีเมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว^{๑๒}

^{๑๐} กล้า ศรีเพชร, สิทธิศักดิ์ จำปาแดง, “พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อการใช้ไบเซมาทวารวดี ในมิติวัฒนธรรมของชาวอีสาน”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับ Supplementary, (ธันวาคม, ๒๕๕๙): ๗๓.

^{๑๑} สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดชัยภูมิ โรงเรียนสตรีชัยภูมิ, รายงานการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, ๒๕๔๘, หน้า ๙.

^{๑๒} สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, ญฮฺกูร มอญโบราณแห่งเทพสถิต, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖.

หลักฐานทางโบราณคดีที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตเกี่ยวกับภาพสลักบนใบเสมาหินไว้ว่า “ใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง... ถ้าภาพสลักเหล่านี้เป็นเรื่องชาดกจริงตามที่นักประติมาณวิทยาได้สันนิษฐานไว้ ก็จะเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย”...ภาพเหล่านี้ เชื่อกันว่ามีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๕ ส่วนใหญ่เป็นศิลปทวารวดี”

หลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นเครื่องบ่งชี้ที่สำคัญว่าดินแดนแห่งนี้ มีความเจริญมาก่อนประวัติศาสตร์ของไทย มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายอย่างที่พบในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ เช่น ใบเสมา หลักจารึก โบราณสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ^{๑๔} มีแหล่งโบราณคดีที่กรมศิลปากรรวบรวมและขึ้นทะเบียนไว้จำนวน ๑๓ แหล่ง^{๑๕} ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำพรม โดยกระจายอยู่ตามลำน้ำสาขา แหล่งโบราณคดีที่พบในจังหวัดชัยภูมิได้จำนวน ๑๔ แหล่ง^{๑๖} นักประวัติศาสตร์ใช้ตัวอักษรเป็นเครื่องแบ่งยุคหรือสมัยประวัติศาสตร์เป็น ๒ สมัย คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ จำนวน ๔๙ แหล่ง ประกอบด้วย^{๑๗}

๑. แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีจำนวน ๓ แห่ง ประกอบด้วย แหล่งภาพเขียนผนังถ้ำ จำนวน ๑ แห่ง และชุมชนโบราณ จำนวน ๒ แห่ง

๒. แหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มีจำนวน ๔๖ แห่ง คือ แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี จำนวน ๓๗ แห่ง ประกอบด้วย ชุมชนโบราณ จำนวน ๑๗ แห่ง แหล่งโบราณคดี จำนวน ๑๑ แห่ง เสาหิน จำนวน ๘ แห่ง ภาพสลักหิน จำนวน ๑ แห่ง และแหล่งโบราณคดีขอมสมัยเมืองพระนคร จำนวน ๙ แห่ง ประกอบด้วย แหล่งโบราณคดี จำนวน ๓ แห่ง และปราสาทหิน จำนวน ๖ แห่ง นอกจากนี้ยังพบศิลาจารึกบนใบเสมาหินในยุคร่วมสมัยทวารวดี ยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมขอมเมืองพระ

^{๑๓} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๙.

^{๑๔} นันทวรรณ เหล่าฤทธิ, ชัยภูมิในบรรพกาล, (นนทบุรี: เอส. พี. วี. การพิมพ์ (๒๕๕๐), ๒๕๕๕), หน้า ๑.

^{๑๕} กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดี แหล่งโบราณสถาน บุรีรัมย์ สุรินทร์ นครราชสีมา ยโสธร ชัยภูมิ, (กลุ่มวิชาการโบราณคดีประวัติศาสตร์ สหนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

^{๑๖} นันทวรรณ เหล่าฤทธิ, ชัยภูมิในบรรพกาล, หน้า ๒๕.

^{๑๗} สุทธิ เหล่าฤทธิ และคณะ, ประวัติเมืองชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑ - ๖๐.

นคร และยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมไทย – ลาว จำนวน ๑๑ หลัก^{๑๘} ศิลาจารึกชัยภูมิสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ อักษรแบบหลังปัลลวะเป็นภาษามอญโบราณ และภาษาสันสกฤต จำนวน ๕ หลัก ศิลาจารึกชัยภูมิสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จารึกด้วยอักษรปัลลวะเป็นภาษาสันสกฤต จำนวน ๓ หลัก และ ศิลาจารึกชัยภูมิสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๘ จำนวน ๓ หลัก

จังหวัดชัยภูมิเป็นจังหวัดมีแหล่งโบราณคดีที่สามารถเชื่อมโยงเรื่องราวให้เกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา บอกเล่าเรื่องราวประวัติความเป็นมาของวัฒนธรรมโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่าปรากฏโบราณคดีในชุมชนของจังหวัดชัยภูมิ พบว่าโบราณคดีส่วนใหญ่ยังขาดการรวบรวมประวัติความเป็นมา และพัฒนาการอย่างเหมาะสม ทั้งในด้านข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การเก็บรักษา และดูแล รวมถึงความรู้ความเข้าใจในการจัดกิจกรรมด้านประเพณีพิธีกรรมเพื่อไม่ให้เกิดผลเสียต่อโบราณคดี การให้ความสำคัญหรือแม้แต่ความรู้ทางด้านการอนุรักษ์และการพัฒนาศักยภาพของวัฒนธรรมโบราณคดีให้มีสภาพเหมาะสมแก่การเรียนรู้ และยังไม่สามารถนำองค์ความรู้จากโบราณคดีเหล่านั้นเพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชน สังคม และประเทศได้อย่างเต็มที่

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาเรื่องดังกล่าว โดยมีกระบวนการที่สำคัญในการวิจัยครั้งนี้ คือ การศึกษากำเนิดและพัฒนากำเนิดโบราณคดีในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ และเพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างโบราณคดีกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ ในฐานะแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ชุมชนได้มีความรู้ความเข้าใจตระหนัก และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมโบราณคดีกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในพื้นที่ เพื่อให้วัฒนธรรมโบราณคดีดำรงอยู่ และได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาและอนุรักษ์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนากำเนิดวัฒนธรรมโบราณคดีในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างโบราณคดีกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑ - ๖๗.

๑.๓ คำถามการวิจัย

๑.๓.๑ ไบเซมาหินในพระพุทธศาสนามีกำเนิดมาอย่างไร ประวัติของไบเซมาหินตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร และมีพัฒนาการมาอย่างไร สภาพทางกายภาพของไบเซมาหินของจังหวัดชัยภูมิปัจจุบันเป็นอย่างไรบ้าง ?

๑.๓.๒ วิถีชีวิตของประชาชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิเป็นอย่างไร บริบทของชุมชนชาวพุทธจังหวัดชัยภูมิเป็นอย่างไร การรับรู้เรื่องราวทางวัฒนธรรมไบเซมาหินของชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิเป็นอย่างไร วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหินของชุมชนชาวพุทธจังหวัดชัยภูมิมีอะไรบ้าง อย่างไร และความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของวัฒนธรรมไบเซมาหินของประชาชนในชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิเป็นอย่างไร?

๑.๓.๓ ไบเซมาหินมีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธจังหวัดชัยภูมิอย่างไร วัฒนธรรม ไบเซมาหินมีความสำคัญกับชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิอย่างไร วัฒนธรรมไบเซมาหินมีบทบาทอย่างไรต่อสังคมและชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ วัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรมของชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิเป็นอย่างไร รวมถึงไบเซมาหินนี้มีความสัมพันธ์ต่อชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิด้านใดบ้าง อย่างไร ?

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษากำเนิดและพัฒนาการของวัฒนธรรมไบเซมาหิน วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ และความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมไบเซมาหินที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธของประชาชนในจังหวัดชัยภูมิ ได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ๔ ด้าน คือ

๑.๔.๑ ขอบเขตทางด้านเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี ๓ ประเด็นคือ (๑) เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมไบเซมาหินในพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ (๓) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ขอบเขตเอกสารในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี ๒ ส่วน คือ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก ฉบับ มหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และตำราเอกสารการแปลอักษรจารึก

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย งานวิทยานิพนธ์ เอกสารงานวิจัย ตำรา และบทความทางวิชาการ หนังสือวารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ และสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ที่เผยแพร่บนอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษา แบบเจาะจง (Purposive Selection) ได้แก่ ชุมชนที่ตั้งของใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ ดังนี้

๑. ชุมชนบ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ
๒. ชุมชนบ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์
๓. ชุมชนบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์
๔. ชุมชนบ้านพันลำ ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์
๕. ชุมชนบ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์
๖. ชุมชนบ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว

โดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ ดังนี้

๑. เป็นพื้นที่ที่มีใบเสมาหินที่มีความสำคัญและมีประวัติความเป็นมาในการสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ ยุคร่วมสมัยทวารวดี ยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร และยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมไทย – ลาว
๒. เป็นพื้นที่ที่มีการขุดพบใบเสมาหิน
๓. เป็นพื้นที่ที่เก็บรักษาใบเสมาหินเอาไว้ในชุมชนที่ศึกษาวิจัย
๔. มีใบเสมาหินที่ยังคงสภาพความสมบูรณ์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และภูมิปัญญาของคนในอดีต
๕. เป็นพื้นที่ที่ประชาชนและบุคคลที่เกี่ยวข้องสามารถให้ข้อมูลที่เพียงพอต่อการวิจัย

๑.๔.๔ ขอบเขตประชากร

ประชากร หมายถึง พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ กลุ่มนักปราชญ์ ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ตั้งของใบเสมาหินหรือเคยร่วมกิจกรรมประเพณีพิธีกรรมวัฒนธรรมใบเสมาหิน

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักหรือกลุ่มผู้รู้ (Key Informants) และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) เกี่ยวกับวัฒนธรรมใบเสมาหิน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ก. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	พื้นที่ (อำเภอ)	จำนวน (รูป/คน)	รวม (รูป/คน)
๑. พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๔	๑	๔
๒. ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ	๔	๑	๔
๓. ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่ อบต./เทศบาลตำบล	๔	๑	๔
๔. ผู้สูงอายุในพื้นที่วิจัย อายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป	๔	๑	๔
๕. ประชาชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๒๕ – ๖๐ ปี	๔	๑	๔
๖. เด็กเยาวชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๑๒ - ๒๕ ปี	๔	๑	๔
รวมทั้งสิ้น			๒๔ รูป/คน

ข. ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) ได้แก่

ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป	จำนวน (คน)
๑. นักวิชาการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด	๑
๒. นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด	๑
รวมทั้งสิ้น	๒ คน

รวมทั้งสิ้น ๒๖ รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

วัฒนธรรมสัมพันธ์ หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่าง ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนที่มีผลมาจากความเชื่อ ความเลื่อมใส และความศรัทธาที่มีต่อไบเซมา หินจนกลายเป็นสิ่งที่ถือประเพณีปฏิบัติร่วมกัน

ไบเซมาหิน หมายถึง แผ่นหิน หรือแท่งหินที่ใช้ปักเขตแสดงความสำคัญในฐานะเครื่องหมายกำหนดเขตพื้นที่ของอุโบสถหรือเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีประวัติการสร้างในยุคร่วมสมัย ทวารวดี ยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร และยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมไทย – ลาว รวบรวมพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘

วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ หมายถึง การดำเนินชีวิตหรือความเป็นอยู่ของประชาชนชาวนับถือพระพุทธศาสนาในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหิน จนกลายเป็นประเพณี พิธีกรรม หรือกิจกรรมที่ชุมชนชาวพุทธกระทำร่วมกัน

จังหวัดชัยภูมิ หมายถึง พื้นที่ของชุมชนที่ปรากฏและเก็บรักษาใบเสมาหินทั้ง ๖ แห่ง ใน ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอคอนสวรรค์ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ และอำเภอภูเขียว ที่ผู้วิจัย จะจงเลือกศึกษา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เน้นการศึกษาจากใบเสมาหินที่ปรากฏอยู่ในเขตจังหวัด ชัยภูมิ แล้วนำมาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาเหล่านั้นกับชุมชนในปัจจุบัน โดยรวบรวม จากทั้ง พระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา เอกสาร งานวิจัย บทความ วารสาร เว็บไซต์ พร้อมกับลงพื้นที่ เพื่อทำการสำรวจ ตรวจสอบ หาข้อมูล โดยนำวิธีการศึกษาทางพระพุทธศาสนา

๑.๖.๑ หนังสือ

ศรีศักร วัลลิโภดม เขียนไว้ในบทความ อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ วารสาร เมืองโบราณ ความว่าเกี่ยวกับคติในการใช้ใบเสมาหินสลักเป็นรูปพระพุทธรูปพระเจดีย์หรือรูป เทวดา ได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงสมัยลพบุรีสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน แต่คติ เกี่ยวกับใบเสมาหินได้เปลี่ยนไปคือ นอกจากจะใช้ปักแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แล้วยังใช้ปักเหนือที่ บรรจุศพของคนตายแล้ว ปัจจุบันเลิกใช้แต่ใช้บรรจุไว้ในอิฐก่อเป็นใบเสมารอบวัดแทน ซึ่งจะพบมาก ตามวัดในภาคอีสาน และได้กล่าวไว้ในบทความโบราณสถานในลุ่มแม่น้ำชีว่า อย่างไรก็ตามคติการใช้ ใบเสมากำหนดสถานที่เขตศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนายังใช้อยู่ในปัจจุบันคือ การใช้กำหนดเขตของพระ อุโบสถตามวัดวาอารามต่าง ๆ^{๑๙}

น. ณ ปากน้ำ กล่าวไว้ในศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณว่า ใบเสมาหินรุ่นเก่าสมัยศรี โคตรบูรยุคร่วมสมัยกับทวารวดีมักจะมีแกนกลางรูปสลับ หรือพระพุทธรูปยืนหลายองค์ตั้งใบเสมาหิน จากเมืองหนองหานน้อยที่นำไปเก็บรักษาไว้ ณ วัดมหาชัย มหาสารคาม ใบเสมาหินพระธาตุเชิงชุม สกลนคร ใบเสมาหินพระธาตุพนม ใบเสมาหินกลุ่มที่ ๒ พบที่ เมืองฟ้าแดดสงยาง มีขนาดใหญ่กว่ากลุ่ม แรก มักจำหลักเรื่องราวพุทธประวัติหรือชาดกลงบนแผ่นใบเสมาหิน เข้าใจว่ามีอายุรองลงมาเล็กน้อย และกลุ่มสุดท้ายอายุรุ่นราวคราวเดียวกับที่เมืองฟ้าแดดสงยาง พบที่เมืองเก่าบ้านตาตองในจังหวัด ยโสธร ลักษณะฐานเสมาจำหลักรูปบัวคว่ำบัวหงายลดหลั่นลงอย่างให้อิทธิพลแก่ศิลปะลพบุรีด้วย ยังมีใบเสมาหินอีกกลุ่มซึ่งจัดเป็นกลุ่มพิเศษ คือ ใบเสมาหินรูปเสาสูงที่ พบ ณ เมืองโบราณเกาะดอน

^{๑๙} ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ ๑๒ - ๑๖”, วารสารเมืองโบราณ, (ตุลาคม - ธันวาคม, ๒๕๑๙): ๓๕-๓๖.

แก้ว มีทั้งลวดลายจำหลักเรื่องราวและมีแกนกลางกับอีกแบบหนึ่งเป็นรูปเส้า ๘ เหลี่ยม ยอดแหลม ซึ่งถูกนำมาไว้ยังวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เสมานหินอีกกลุ่มหนึ่งแบบเดียวกับที่เมืองฟ้าแดดสงยาง พบที่อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ^{๒๐} ... ที่จริงจะว่าไปแล้วเสมานหินรุ่นนี้พบในภาคอีสานทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นพบที่อุบลราชธานี พิมาย หรือหนองหาน ล้วนเป็นผลการออกแบบทางศิลปะที่ ยอดเยี่ยมแทบทั้งสิ้นซึ่งระบุว่าชนชาติต่าง ๆ ในดินแดนแถบอีสานหรือที่ราบสูงแถบลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำมูลนั้น ท่านมีภูมิธรรมทางศิลปะยิ่งใหญ่เกินกว่าที่เราจะคาดเดาหรือหยั่งไปได้ถึง^{๒๑}

และกล่าวในศิลปะโบราณในสยามว่า คติเรื่องเสมานหินของภาคอีสานออกจะแปลกกว่าที่อื่น ด้วยปกติเสมานหินย่อมใช้ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับพระอุโบสถโดยตรง มีบังคับอยู่ในพระวินัย รูปจำหลักบนใบเสมานส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกและพุทธประวัติ^{๒๒}

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ได้เขียนอธิบายไว้ในศิลปะนารัฐสองศตวรรษว่า ศิลปะสมัยทวารวดีเป็นงานประติมากรรมที่มีอิทธิพลมาจากศิลปะแบบคุปตะของอินเดียเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เป็นพุทธรูปลอยตัวและภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติเป็นงานสลักหินเป็นส่วนมาก ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖^{๒๓} คติในการใช้ใบเสมานหินสลักเป็นรูปพระพุทธรูป รูปพระเจดีย์หรือรูปเทวดานี้ได้สืบทอดกันมาจนถึงสมัยลพบุรี สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน แต่คติเกี่ยวกับเสมานหินได้เปลี่ยนแปลงไปคือ นอกจากจะใช้ปักแสดงหลักเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังใช้ปักเหนือที่บรรจุศพของคนตายแล้ว ปัจจุบันเลิกใช้แล้วแต่ใช้บรรจุไว้ในอิฐก่อเป็นใบเสมารอบวัดแทน ซึ่งพบมากตามวัดในภาคอีสาน^{๒๔}

ธวัช ปุณโณทก เล่าประวัติเมืองชัยภูมิไว้ในหนังสือเที่ยวอีสานว่า บริเวณจังหวัดชัยภูมิพบหลักฐานเป็นเมืองโบราณหลายยุคสมัยซ้อนกันอยู่ นับตั้งแต่สมัยทวารวดีพบเสมานหินจำนวนมาก และพระพุทธรูปศิลาอีกเล็กน้อยและมีศิลาจารึกอักษรปัลลวะ ซึ่งใช้อยู่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เช่น เสมานหินวัดกุดไอง้ เสมานหินเมืองชัยวาน และจารึกวัดบ้านหินฝาย อำเภอชุมแพ เป็นต้น

^{๒๐} น ญ ปากน้ำ, ศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๒๙.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙-๑๐.

^{๒๒} น ญ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณในสยาม รวมบทความจากวารสารเมืองโบราณปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๑๕๓๒, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ก, ๑๓๒.

^{๒๓} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ศิลปะนารัฐในสองศตวรรษ, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๑-๔๙.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑.

หลังจากนั้นอิทธิพลของสมัยพระนเรศวรก็เข้ามาแทนที่ ดังปรากฏในรูปของปรากฏการณ์ ชัยภูมิ เป็นต้น เมื่อสิ้นอำนาจของในภาคอีสานแล้ว เราไม่ทราบชุมชนบริเวณชัยภูมิหลายร้อยปี ครั้นสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจึงปรากฏชื่อเมืองจตุรัสเป็นเมืองบริวารของเมืองโคราช^{๒๕}

ธิดา สาระยา กล่าวถึงจารึกบนใบเสมาหินอีสาน ไว้ในหนังสืออารยธรรมไทย ว่า วัฒนธรรมทวารวดี เป็นวัฒนธรรมที่หล่อหลอมด้วยสำนักทางวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาส่วนรวมกัน ทำให้เมืองต่าง ๆ ยึดโยงเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดเป็นศิลปกรรมที่คล้ายคลึงกันหลายอย่างที่เรียกว่า ศิลปะทวารวดี...จารึกบางหลักที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จารึกวัดโพธิ์ชัยเสมาราม วัดสว่างพัฒนาราม และวัดพระธาตุหนองสามหมื่น กล่าวว่า พระราชานั้นต้องประกอบด้วย “บุญ” ดังข้อความว่า “นี่คือบุญของพระราช”^{๒๖}

สลึง สุพวงแก้ว ได้เขียนอธิบายถึงใบเสมาหินบ้านคอนสวรรค์ไว้ในวิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิว่า เสมาหินที่บ้านคอนสวรรค์ มีรูปบุคคล รูปสัตว์ เช่น ช้างปรากฏอยู่พอจะอนุมานได้จากหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ซึ่งจำหลักลงดลลายไว้ว่า น่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ เวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณหรือพระพุทธเจ้าของศาสนาพุทธซึ่งลวดลายการจำหลักเป็นการสร้างโดยช่างฝีมือท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้เมื่อสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ โดยความเข้าใจ เป็นภูมิปัญญาและถ่ายทอดรูปแบบเทคนิคการทำงานจำหลักหินเพื่ออุทิศให้กับศาสนาตามคติความเชื่อและถวายเป็นพุทธบูชา ให้กับพระพุทธศาสนาเพื่อประกอบเป็นหลักแดนเขตพุทธสีมา พุทธาวาส หรือ ที่ประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ในศาสนสถาน^{๒๗} สำหรับลวดลายที่บ้านคอนสวรรค์จะแกะสลักเป็นภาพชาดกภาพบุคคล ภาพสัตว์ มี ๑ ใบที่แกะสลักอักษรจารึก ๒ บรรทัดไว้ด้านบนของภาพเป็นอักษรมอญโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕)^{๒๘}

^{๒๕} ธวัช ปุณโณทก, **เที่ยวอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๑ - ๑๑๒.

^{๒๖} ธิดา สาระยา, **อารยธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓๗ - ๒๓๘.

^{๒๗} สลึง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๒.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, บทคัดย่อ.

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยสรุปว่า หลักการของการสร้างโบสถ์ในทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่แล้วจะมุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นความสำคัญของหลักคำสอนที่บุคคลผู้สร้างหรือประดิษฐ์ขึ้น เพื่อต้องการให้เกิดประโยชน์จากการจาริกให้ผู้คนที่พบเห็นได้นำไปคิดพิจารณาด้วยเหตุผล จนเกิดความเชื่อมั่นเห็นด้วยกับสิ่งนั้น ในที่สุดบุคคลก็จะถือปฏิบัติตามด้วยความเชื่อและความเคารพ ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้ตนและชุมชนมีความสุขและตั้งมั่นในหลักความเชื่อที่ถูกต้องดีงาม

๑.๖.๒ วิทยานิพนธ์

ปรีชาวุฒิ อภิระติง กล่าวสรุปเอาไว้ในสารนิพนธ์ เรื่อง โบสถ์วัดบึง อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา ว่าคติความเชื่อแนวความคิดและเหตุผลในการสร้างโบสถ์คือใช้เป็นนิมิต หรือเครื่องหมายเพื่อกำหนดขอบเขตของพระอุโบสถ อันเป็นสถานที่ร่วมทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ซึ่งมีบัญญัติไว้ในวินัยมุขและการกำหนดเขตสีมา นั้น ต้องหมายกำหนดเขตด้วยวัตถุบางอย่างที่เหมาะสม ๘ ชนิดดังต่อไปนี้ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง (ถนน) แม่น้ำ และน้ำ รูปแบบ เทคนิคและวัสดุที่ใช้ทำหรือสร้างโบสถ์ในสมัยทวารวดีในระยะแรก โบสถ์มีลักษณะเป็นแบบแท่งหินหรือแผ่นหิน ธรรมชาติพัฒนาการต่อมาคือการตกแต่งให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ และเป็นรูปร่างลักษณะมีความแน่นอน และเป็นแบบแผนขึ้นโดยมีรูปทรงคล้ายรูปกลีบบัว นิยมสลักภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกในพระพุทธศาสนา^{๒๙}

นาวาตรีสมพงษ์ สันติสุขวันต์ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ว่า พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีนั้นเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายเข้าถึงประชาชนกลุ่มต่าง ๆ และได้อำนวยประโยชน์และความสุขความเจริญแก่ประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่เป็นประเทศไทยได้อย่างดียิ่ง ได้นำชาวประชาให้เข้าถึงความสุขทั้งสามระดับที่ควรได้เห็นได้จากหลักฐานที่เป็นจารึกหลักธรรมระดับต่าง ๆ ในทุกภาคของประเทศ เป็นเครื่องยืนยันว่าประชาชนมีความสุข และความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ก่อให้เกิดอิทธิพลทาง วัฒนธรรมประเพณีความเจริญด้านต่าง ๆ และส่งทอดสู่สมัยสุโขทัยสมัยต่อมาอย่างงดงาม ร่องรอยแห่ง ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ความแพร่หลายของวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาแบบทวารวดี และประชาชนชาวพุทธมีความเข้าใจพระพุทธศาสนา อย่างลึกซึ้งยิ่งกว่าสมัยใดในประวัติศาสตร์ชาติไทย เห็นได้จากร่องรอยจากศูนย์กลางของวัฒนธรรมทวารวดีที่ทิ้งร่องรอยไว้ทั่วทุกภาค โดยภาค

^{๒๙} ปรีชาวุฒิ อภิระติง, “โบสถ์วัดบึง อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา”, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐.

ตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณลุ่มแม่น้ำชี - มูล โดยเฉพาะใบเสมาหินที่บ้านกุดโง้ง ผู้วิจัยได้ไปสำรวจมาพบว่า เป็นเสมาหินที่สลักภาพขาค พระเจ้าสิบชาติหรือทศปารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองและตั้งมั่นอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกับในภาคกลาง^{๓๐}

พระมหาอำพล บุคตาสาร “การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดกวัดเครือวัลย์วรวิหาร” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า จิตรกรรมฝาผนังของไทยในสมัยโบราณนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องราวในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น นับว่าเป็นวรรณกรรมอันทรงคุณค่าและเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่สร้างแรงบันดาลใจให้จิตรกรของไทยสร้างงานจิตรกรรมตามวัดต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้รับความนิยมมาจนถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น นอกจากจะแฝงไว้ด้วยหลักพุทธปรัชญาแล้ว ยังแฝงไว้ด้วยแนวคิดทางพุทธศิลป์ด้วย ที่ช่างหรือจิตรกรเขียนเล่าเรื่องบาลีชาดก เพื่อเป็นสื่อหรืออุปกรณ์ในการสอนหลักธรรมที่อาจใช้แทนหนังสือที่หายากในสมัยนั้น และเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอีกด้วย^{๓๑}

วุฒิ ธงศักดิ์ และคณะ ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยตามโครงการวิจัยร่วมกับ สกว. เรื่อง การศึกษาคุณค่าใบเสมาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านคุณธรรมสำหรับชาวบ้าน บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิว่า “ใบเสมา” ก้อนหินก้อนหนึ่งที่มีคุณค่าเพียงการบนบานสานกล่าวขอโชคลาภ ขอความร่ำรวย เป็นเพียงความเข้าใจในอดีตที่ขยับห่างออกไปจากคนบ้านกุดโง้งทุกที และถูกแทนที่ด้วยการบำเพ็ญบารมีแลกเช่นเรื่องราวในชาดก เป็นการเรียนรู้ใหม่ ๆ ที่ทำให้ชีวิตของตนเองดีขึ้นเรื่อย ๆ กลืนอายุแห่งดินแดนพุทธธรรมสมัยทวารวดีขยับใกล้เข้ามา และกำลังรอวันขยายโลกทัศน์นี้แต่คนที่เดินทางเข้ามาเยี่ยมชม^{๓๒} จากสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นนี้ทำให้ชาวบ้านกุดโง้ง

^{๓๐} นาวาตรีสมพงษ์ สันติสุขวันต์, “การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๓, ๑๓๑.

^{๓๑} พระมหาอำพล บุคตาสาร, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรม ฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดกวัดเครือวัลย์วรวิหาร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

^{๓๒} วุฒิ ธงศักดิ์ และคณะ, “โครงการ การศึกษาคุณค่าใบเสมาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านคุณธรรมสำหรับชาวบ้าน บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ”, **รายงานวิจัย**, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๘), หน้า ๑๘๒.

หลายคน มีความวิตกกังวลและมีคำถามเกิดขึ้นในใจว่า การท่องเที่ยวจังหวัดจะมาทำอะไร แบบไหน อย่างไรในชุมชนของเราจะส่งผลดีหรือผลร้ายต่อคนและพื้นที่หมู่บ้านของเราอย่างไร ที่สำคัญคนในชุมชนจะเตรียมความพร้อม รับสถานการณ์เช่นนี้ได้อย่างไร สิ่งที่คุณจะวิจัยและชุมชนในพื้นที่ที่ได้มีโอกาสร่วมกันศึกษาเรียนรู้ ผ่านกระบวนการงานวิจัย ทำให้เรารู้ว่า ณ วันนี้ไม่ว่าจากภายนอก จะมาพัฒนาชุมชนของเราด้วยความหวังดีอย่างไรก็ตาม เราจะไม่ยอมให้ความหวังดีนั้น มาทำลายคุณค่าของอารยธรรมโบราณที่มีอยู่ในพื้นที่ของเรา และจะไม่ยอมให้ผู้ใดมาทำลายวิถีชีวิตและอัตลักษณ์อันดีงามของชุมชนในพื้นที่อีกด้วย^{๓๓}

ว่าที่ ร.ท. พงศ์ชาติ อินทชุม กล่าวไว้ในบทคัดย่องานวิจัย ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายแดง ในอำเภอฟุนพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานีว่า ใบเสมาหินทรายแดงในอำเภอฟุนพิณ มีรูปแบบและลวดลายที่ หลากหลาย ใบเสมามีรูปแบบขนาดใหญ่ กว้างประมาณ ๔๒ เซนติเมตร สูงประมาณ ๗๘ เซนติเมตร หนาประมาณ ๑๗ เซนติเมตร และขนาดเล็ก กว้างประมาณ ๒๙ เซนติเมตร สูง ประมาณ ๕๗ เซนติเมตร หนาประมาณ ๙ เซนติเมตร รูปร่างลักษณะของใบเสมาเป็นแผ่น มียอดแหลมมน มีเอวเว้า รูปทรงดูอ่อนช้อยสวยงาม ลักษณะของเสมาประกอบด้วย ออก เอว นม ท้อง และฐานเสมาอันเป็นลักษณะนิยมสมัยอยุธยา และพบว่าใบเสมาของวัดเขาพระอาณนที มีรูปแบบพิเศษคือ ไม่มีส่วนประกอบและลวดลาย ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏในสมัยอยุธยา สุโขทัยและ อยุธยาตอนต้น แสดงให้เห็นความเรียบง่าย สอดคล้องมีฐานของพระสงฆ์ มุ่งในทางหลุดพ้นจึงตัดเครื่องอสังการอันเป็นพันธะร้อยรัดชีวิตออกไป ใบเสมาจึงไม่มีลวดลายปรากฏอยู่เลย การติดตั้งใบเสมามีทั้งรูปแบบเสมาเดี่ยว และรูปแบบเสมาคู่แฝดติดกัน ใบเสมามีลวดลายประกอบด้วยลายไทย ได้แก่ ลายกระหนก ลายกระจัง ลายประจายาม ลายบัว ลายน่องสิงห์ ลายหน้าสิงห์ ลายฐานสิงห์ ลายหัวนาค ลายหน้ากระดาน และลายดอกไม้ ลวดลายมีการออกแบบประดิษฐ์ลวดลายในรูปทรงต่าง ๆ ที่เป็นแบบนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลาย รูปแบบและลวดลายของใบเสมาหินทรายแดง มีความหลากหลายทางด้านขนาด ด้าน รูปร่างลักษณะ ด้านการติดตั้งและลวดลาย สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความอิสระและความรักสวยรักงามของผู้คน บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองความสงบสุขของสังคม ภายใต้กระแสธรรมของพุทธศาสนา^{๓๔}

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘.

^{๓๔} ว่าที่ ร.ท. พงศ์ชาติ อินทชุม, “ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายแดงในอำเภอฟุนพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี”, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

ปติสร เพ็ญสุด กล่าวไว้ในบทความบทความงานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ภาพสลักจิตรกรรมบนเสมาทวารวดีอีสานว่า เสมา เป็นแท่งหินที่ตั้งเพื่อแสดงอาณาบริเวณของเขตศักดิ์สิทธิ์ เป็นประเพณีท้องถิ่นที่จัดว่าเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งแตกต่างไปจากวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลาง เสมาในวัฒนธรรมทวารวดีเหล่านี้กระจายตัวอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของภาคอีสาน บางส่วนของภาคกลางในประเทศไทย รวมทั้งในดินแดนลาวและกัมพูชาอีกด้วย เสมาจำนวนมากสลักขึ้นด้วยหินทราย แสดงภาพเล่าเรื่องจากคัมภีร์ในพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ ชาดก หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น สลูป ธรรมจักร หรือหม้อปูลงพระ^{๓๕}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า โดยส่วนใหญ่ศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ความเชื่อ วัตถุในการสร้างใบเสมาหินเพื่อแสดงอาณาเขตอุโบสถและเขตศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนา โดยภาพสลักมักปรากฏเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ชาดก ทศบาลมี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการทำงานวิจัยเกี่ยวกับการบูรณาการเข้ากับชุมชนโดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางด้านคุณธรรมจากการถอดองค์ความรู้จากใบเสมาหิน ซึ่งได้ถอดบทเรียนออกมาเพียงบางส่วนเฉพาะที่ใช้ในวัตถุประสงค์งานวิจัยเพียงบางเรื่องเท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่เพื่อเป็นข้อมูลนำไปสู่การบริหารจัดการองค์ความรู้จากใบเสมาหิน และรูปแบบในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาสู่คนในพื้นที่หรือชุมชนใกล้เคียงต่อไป เพื่อความภาคภูมิใจของชุมชนชาวชัยภูมิในฐานะพุทธศิลป์แห่งประวัติศาสตร์

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- ๑.๗.๑ ได้ทราบถึงกำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๒ ได้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ
- ๑.๗.๓ ได้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ
- ๑.๗.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ประชาชนในชุมชนและบุคคลที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลสำคัญในการส่งเสริมวัฒนธรรมใบเสมาหินได้อย่างเหมาะสม ในฐานะแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนทางพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

^{๓๕} ปติสร เพ็ญสุด, “การวิเคราะห์ภาพสลักจิตรกรรมบนเสมาทวารวดีในภาคอีสาน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), บทคัดย่อ.

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ มีการศึกษาค้นคว้าแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับดังนี้

๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๒.๑.๑ ความหมายของวัฒนธรรม

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

๒.๑.๓ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

๒.๑.๔ แนวคิดวัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน

๒.๑.๕ แนวคิดวิถีชีวิตชุมชน

๒.๑.๖ ความเชื่อของชุมชน

๒.๑.๗ อิทธิพลทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน

๒.๒ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๒.๒.๑ ทฤษฎีมานุษยวิทยาวัฒนธรรม

๒.๒.๒ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์

๒.๒.๓ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

๒.๒.๔ ทฤษฎีการหลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้

๒.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหิน

๒.๔ บริบทชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ

๒.๔.๑ ความหมายของคำว่า “ชัยภูมิ”

๒.๔.๒ ประวัติจังหวัดชัยภูมิ

๒.๔.๓ พัฒนาการจังหวัดชัยภูมิสมัยประวัติศาสตร์

๒.๔.๔ สภาพทั่วไปของจังหวัดชัยภูมิ

๒.๕ ไบเซมาหินที่ปรากฏในชุมชน

๒.๕.๑ ไบเซมาหินที่ปรากฏในชุมชนอำเภอเมืองชัยภูมิ

๒.๕.๒ ไบเซมาหินที่ปรากฏในชุมชนอำเภอกอนสวรรค์

๒.๕.๓ ไบเซมาหินที่ปรากฏในชุมชนอำเภอเกษตรสมบูรณ์

๒.๕.๔ ไบเซมาหินที่ปรากฏในชุมชนอำเภอภูเขียว

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโสมานกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยนำแนวคิดจากทั้งนักวิชาการ นักวิจัย นักคิดเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของวัฒนธรรม

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำที่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติขึ้น โดยทรงแปลมาจากภาษาอังกฤษคำ ว่า “Culture” ซึ่งมีรากศัพท์จากคำว่า “Cultura” ในภาษาละติน^๑ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นคำในภาษาไทยเป็นคำสมาสระหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤต เพราะ คำว่า “วัฒนธรรม” จากคำภาษาบาลีว่า “วฒฺมณ” ซึ่งแปลว่า เจริญ งอกงาม ส่วนคำว่า “ธรรม” ได้มาจากภาษาสันสกฤต มาจากคำบาลีว่า “ธมฺม” เขียนตามรูปบาลีล้วน ๆ คือ “วฒฺมณธมฺม” หมายถึง ความดี ซึ่งหากจะแปลตามรากศัพท์ หมายถึง สภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญ^๒

พระยาอนุมานราชธน ได้ให้นิยาม คำว่า “วัฒนธรรม” คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม ถ้ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้ นอกจากนี้ยังหมายถึง ๑) ผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา ๒) ความรู้สึก ความคิดเห็น ความประพฤติ และกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม^๓ ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น ๓) มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม เป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรม เมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี ของพระยาอนุมานราชธน เรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๑ ที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยไว้เป็นหลายนัย สรุปได้ดังนี้

^๑ บรรจง ชูสกุลชาติ, “ความหมายและปัญหาของวัฒนธรรม”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๒๒, (๒๕๒๑): ๕๕.

^๒ บัณฑิต พานิชิต, ประเพณี วัฒนธรรมไทย และคติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙, หน้า ๑ - ๒.

^๓ พระยาอนุมานราชธน, รวมเกี่ยวกับวัฒนธรรม ในงานนิพนธ์ชุดสมบุรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน หมวดวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๔๕ - ๔๘.

๑) วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรมปัญญา ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

๒) วัฒนธรรม เป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่ รอด เจริญสืบต่อได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้

๓) วัฒนธรรม คือผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้ และได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้

๔) วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะเป็พื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไปตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้น ๆ^๔

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ในหนังสือพระพุทธศาสนา กับวัฒนธรรมตามความหมายของวัฒนธรรมวิทยา คำว่า วัฒนธรรม หมายถึง ครรลองแห่งชีวิต (Way of life) อันครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น คิดขึ้น หรือประดิษฐ์ขึ้น และความเชื่อ ตลอดถึงการปฏิบัติตามความเชื่อ ศาสนาจัดเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง^๕

สรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นตามครรลองแห่งชีวิต ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง สร้างสรรค์ และพัฒนาขึ้น จากการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม และภูมิปัญญา ถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตเป็นมรดกแห่งสังคมส่วนรวม

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๘๕ แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมอันเกี่ยวกับหลักการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ส่วนมากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจและได้รับมาจากศาสนา เช่น ความขยันหมั่นเพียร ประหยัดอดออม การเสียสละ การขอกุศล การให้อภัย ความซื่อสัตย์สุจริต การรักษาคำพูด ความสามัคคี ความมีเมตตา กรุณา ความกตัญญู

^๔ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) อ่างใน สิริวรรณ สิริวนิชย์, “การสร้างบทเรียนท้องถิ่นและศูนย์การเรียนรู้ในท้องถิ่นจากฐานความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในเขตเทศบาลตำบลคลองลานพัฒนา อำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยและพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^๕ สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรม**, พิมพ์ที่ระลึกงานฉาบกิจศพ นายประจวบ สุวรรณรัตน์, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๑.

กตเวที ความสุภาพอ่อนโยน ความรอบคอบไม่ประมาท ความตรงต่อเวลา ความมีวินัย ความกล้าหาญ การมีขันติ เป็นต้น

๒) เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือกันว่ามีสำคัญพอ ๆ กับกฎหมาย

๓) วัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ ไม่ใช่หมายถึงเฉพาะวัตถุศิลปกรรมเท่านั้น แม้บ้านเรือน เครื่องแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ ถนนหนทาง และสิ่งประกอบความเป็นอยู่ทุกชนิด ก็จัดเข้าในวัตถุธรรมทั้งสิ้น

๔) สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม หมายถึง คุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้คนสามารถอยู่รวมกันอย่างผาสุกมีความถ้อยทีถ้อยอาศัย รวมทั้งมารยาทที่จะติดต่อเกี่ยวกับสังคมทุกชนิด^๖ คือ วัฒนธรรมในการติดต่อเกี่ยวข้องกับกลุ่มชน เช่น มารยาทในโต๊ะอาหาร มารยาทในการโดยสารรถ มารยาทในการเข้าสังคม เป็นต้น

มีนักวิชาการหลายท่าน ได้กล่าวถึงลักษณะและโครงสร้างทางวัฒนธรรมเอาไว้เพื่อให้เห็นภาพวัฒนธรรมที่ชัดเจนขึ้น ขอนำเสนอลักษณะวัฒนธรรมที่มีผู้อธิบายไว้ ดังนี้

อมรา พงศาพิชญ์ กล่าวว่า วัฒนธรรมก็คือระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นแล้วจึงสอนให้รุ่นหลัง ๆ ได้เรียนรู้และนำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอดเมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็เรียกว่าอะไร คือ ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และส่วนใหญ่จะรู้ว่าอะไรควรทำและอะไรไม่ควรทำ ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมากกว่าวัฒนธรรมในสังคมอาจแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) วัฒนธรรมในลักษณะที่ไม่ใช่สัญลักษณ์ และ

๒) วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมทางด้านวัตถุ เป็นต้นว่า อาคาร บ้านเรือน วัด และศิลปกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นประจำทุกวัน^๗

^๖ สวัสดิ์ พินิจจันทร์, วัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒, ๓๓, ๔๔, ๕๕.

^๗ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

พระมหาพิมล พรมเมือง จำแนกลักษณะของวัฒนธรรมไว้ ดังนี้^{๘๘}

๑) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ เพราะวัฒนธรรมไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณ แต่วัฒนธรรมเป็นผลรวมทางด้านความคิดของมนุษย์ในสังคม ซึ่งคนในแต่ละสังคมจะต้องเรียนรู้เพื่อกระทำให้อยู่ถูกต้องตามสังคมที่ตนอาศัยอยู่

๒) วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม ถ่ายทอดจากบุคคลรุ่นก่อน มีการส่งสืบทอดต่อเนื่องไปเป็นกระแสวัฒนธรรม และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

๓) วัฒนธรรมอาจสลายตัวหรือตายไปได้เมื่อคนในสังคมไม่ยอมรับ หรือไม่มีการถ่ายทอดต่อไป อย่างไรก็ตามลักษณะทางวัฒนธรรมที่สำคัญนั้นจะต้องมี “ความจริงและความดีงามเป็นแกน” จึงจะสามารถทำให้วัฒนธรรมนั้นดำรงอยู่ และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

บุญยงค์ เกศเทศ กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ปัจจัยพื้นฐานซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงมี ๔ ประการ คือ^{๘๙}

- ๑) การค้นพบสิ่งที่มีอยู่แล้วแต่ซ่อนเร้นอยู่ไม่มีใครทราบมาก่อน
- ๒) การประดิษฐ์สร้างสิ่งใหม่ที่เคยมีมาก่อนหรือคิดหาวิธีใหม่มาใช้ในสังคม
- ๓) วิวัฒนาการการปรับปรุงพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น
- ๔) การแพร่กระจายให้กว้างขวางออกไป มีการหยิบยืมไปใช้กันได้

สุพัตรา สุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่มีวัฒนธรรม คือมีวิธีการเรียนรู้รับช่วงสืบทอดกันมาได้ และสร้างสรรค์เพิ่มเติม การที่มนุษย์สามารถสร้างวัฒนธรรมได้ดี ก็เพราะมนุษย์มีลักษณะทางกายภาพและจิตใจเป็นพิเศษเหนือสัตว์ทั้งปวง^{๙๐}

ยศ สันตสมบัติ และวิฑูร ปัญญากุล ได้สรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ ๖ ประการ คือ (๑) วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (Shared Ideas) และค่านิยมทางสังคมซึ่งเป็นตัวกำหนด

^{๘๘} พระมหาพิมล พรมเมือง, “วิถีพุทธ – พราหมณ์ - ศีลในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมเพื่อสังคมที่ยั่งยืน จังหวัดร้อยเอ็ด”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐), หน้า ๓๖.

^{๘๙} บุญยงค์ เกศเทศ, ดอนปู่ตา ป่าวัฒนธรรมอีสาน, ปกิณกะไทยคดีนิพนธ์, (มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒ - ๖๖.

^{๙๐} สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๙๙.

มาตรฐานของพฤติกรรม (๒) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ (Culture is Learned) จากการเกิดและการเติบโตในสังคมแห่งหนึ่ง (๓) วัฒนธรรมพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) (๔) วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และปัญญา ซึ่งมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ (๕) วัฒนธรรม คือ กระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิต และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว (๖) วัฒนธรรมเป็น สิ่งไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวตลอดเวลา^{๑๑}

งามพิศ สัตย์สงวน กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นหนทาง หรือวิธีการต่าง ๆ ที่มนุษย์ในสังคม สร้างขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานในการมีชีวิตรอด โดยทั่วไปมนุษย์จะสร้างวัฒนธรรมและส่งผ่านไปให้ ลูกหลาน แต่ในเวลาเดียวกันวัฒนธรรมก็หล่อหลอมตัวมนุษย์ด้วยเช่นกัน ดังนั้นมนุษย์ในทุกชุมชนทุก สังคมจะมีพฤติกรรมทางสังคม มีความคิดและความรู้สึกในโลกของวัฒนธรรมเท่านั้น โดยงามพิศได้ เสนอองค์ประกอบของระบบวัฒนธรรมในลักษณะองค์รวม (Holistic) ที่มีลักษณะเป็นสากล ซึ่งนัก มานุษยวิทยาจำเป็นจะต้องนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลในสนามวิจัย ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการทำ ความเข้าใจพฤติกรรมของผู้คน ว่าประกอบไปด้วย ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง การขัดเกลาทางสังคมและการศึกษา ศาสนาและความเชื่อ การแพทย์ และสาธารณสุข การสื่อสาร ศิลปะ และนันทนาการ^{๑๒}

๒.๑.๓ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

บำรุง บุญปัญญา กล่าวถึงหลักการของวัฒนธรรมชุมชน มีดังนี้

๑) ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว มีระบบที่รวบรวมมาได้จากประวัติความเป็นมาอัน ยาวนานของชุมชน คือ การให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและชุมชน ที่มีความผสมกลมกลืน คุณค่าของ ธรรมชาติการเชื่อถือสิ่งเหนือธรรมชาติและคุณธรรมจริยธรรมตามหลักศาสนา

๒) ชุมชนมีสถานะเป็นสถาบันหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์อันยาวนาน มี โครงสร้างกลไกภายในเป็นระบบของตนเอง เป็นรูปแบบสังคมที่มีอายุยืนนานไม่ว่าธรรมชาติข้างนอก จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หมู่บ้านหรือความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นเวลานานแสดงถึงความเป็นสังคม ที่มีระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เป็นอิสระ มีแบบแผนการผลิต ระบบการจัดการทรัพยากร ระบบสุขภาพ ระบบความรู้ระบบการเรียนรู้ ระบบการปกครอง และระบบยุติธรรมของตนเอง

^{๑๑} ยศ สันตสมบัติ และวิฑูร ปัญญากุล, ความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางสังคมและนิเวศน์, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑ - ๑๓.

^{๑๒} งามพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา, หน้า ๒ - ๓.

๓) ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจระบบหนึ่งของตัวเอง มีครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต มีเป้าหมายของตัวเองคือ มุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพได้และชุมชนอยู่รอดและผลิตซ้ำตัวเองได้ ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง แม้ผลิตเพื่อขายแต่เพื่อเลี้ยงครอบครัวไม่ใช่เพื่อความร่ำรวย โดยใช้แรงงานสมาชิกครอบครัว มีน้ำใจและความเอื้ออาทร จัดสรรและแบ่งปันผลผลิตอย่างยุติธรรม

๔) ทางด้านสังคมการเมือง ชุมชนมีความสัมพันธ์กันผ่านระบบเครือญาติมีการปกครองและจัดการความสงบเรียบร้อยภายในโดยระบบอาวุโส มีผู้นำที่มีบารมีได้รับการเคารพยกย่องในชุมชนมีความผูกพันกลมเกลียว เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลและประนีประนอม เมื่อเกิดความแตกแยกขัดแย้งก็มีกลไกภายในการตัดสิน คือ ระบบว่าความโดยผู้อาวุโสและเครือญาติ

๕) ชุมชนกับสังคมภายนอก ชุมชนไม่ได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว มีการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นในท้องถิ่นเดียวกันในลักษณะเครือข่ายและมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและทุนมาช้านาน ชุมชนมีการจัดการที่ดีพอ และควรเป็นไปในทิศทางความเจริญงอกงาม

๖) ทางเลือกการพัฒนาแม่ฐานเศรษฐกิจของชุมชนและทรัพยากรถูกทำลายเสียหายบ้างแต่จิตสำนึก หรือ พลังทางวัฒนธรรมยังคงสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้โดยเริ่มจากฐานวัฒนธรรมของตนเอง เน้นกระบวนการกลุ่ม การผลิตเพื่อให้ทุกคนมีกินมีใช้ชุมชนต้องมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับธรรมชาติดูแลและรักษาและยกระดับวัฒนธรรมชุมชนสู่ระดับชาติ^{๑๓}

๒.๑.๔ แนวคิดวัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน

วัฒนธรรมหมู่บ้านไทยในประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิธีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดินและมีอิทธิพลต่อรูปแบบการรู้สึกนึกคิดและระบบให้คุณค่า ส่วนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง - บรรพบุรุษ - ชุมชน และตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้าน^{๑๔} Cohen เสนอข้อคิดของการปรับตัวทางวัฒนธรรม ดังนี้

^{๑๓} บำรุง บุญปัญญา, ๓ ทศวรรษแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐ - ๒๕.

^{๑๔} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เดือนตุลาการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๑.

๑) องค์ประกอบด้านศิลปวัฒนธรรม (วรรณคดี ดนตรี การแสดง และศิลปกรรมอื่น ๆ) และสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต ความเชื่อ ฯลฯ

๒) องค์ประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมเรียงร้อยประสานเข้าเป็นวัฒนธรรมที่เป็นลักษณะองค์รวมมีลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรม

๓) การปฏิสัมพันธ์กับสังคมข้างเคียง หรือการค้นสิ่งใหม่ภายในสังคมตนเอง จะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อการคงอยู่ของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ

๔) วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ องค์ประกอบแต่ละส่วนมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าข้อเท็จจริง

๕) การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องดำเนินเป็นกลุ่ม การปรับเปลี่ยนสังคมวัฒนธรรมเป็นการปรับเปลี่ยนในกลุ่มมากกว่าในระดับปัจเจกบุคคล การสืบทอดวัฒนธรรมต้องถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งเป็นกลุ่ม การปรับตัวทางวัฒนธรรมจึงเป็นการปรับเปลี่ยนของกลุ่ม

๖) พฤติกรรมของมนุษย์ยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่มีพฤติกรรมใดที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้

๗) การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งมีกระบวนการและขั้นตอน^{๑๕}

๒.๑.๕ แนวคิดวิถีชีวิตชุมชน

นักวิชาการได้ให้คำจำกัดความของคำว่า วิถีชีวิต (Lifestyle) ไว้ดังนี้

สุนันท์ธนา แสนประเสริฐ ได้ให้ความหมายของวิถีชีวิตในฐานะของวัฒนธรรม ไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตและแบบแผนพฤติกรรมที่คนกลุ่มหนึ่งใช้ร่วมกัน หรือคนกลุ่มหนึ่งมีวิถีชีวิตแบบหนึ่งต่างก็ต่างวิถีชีวิต และต่างพฤติกรรม ต่างลักษณะการแสดงออกทางสังคม ซึ่งหากคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดมีวิถีชีวิตซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มที่แตกต่างจากคนกลุ่มอื่น ก็อาจกล่าวได้ว่าคนกลุ่มนั้นมีวัฒนธรรมของตน^{๑๖}

^{๑๕} อมรา พงศาพิชญ์, ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๑๖} อัมพวัลย์ วิศวชีวานนท์, “วิถีชีวิตของคนไทยรุ่นใหม่: ศึกษากรณีพฤติกรรมการบริโภคอาหารของวัยรุ่นไทยในเขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

เวธกา เสวครบุรี กล่าวว่า^{๑๗} วิถีชีวิตชุมชนเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม หมายถึง วัฒนธรรมในทางสังคมศาสตร์นั่นเอง ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอน พฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์กระทำล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของครอบครัว เศรษฐกิจ การปกครอง การศึกษา ศาสนา เป็นต้น วัฒนธรรมจะกำหนดว่าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี สิ่งใดถูก สิ่งใดผิด รวมทั้งเป้าหมายในชีวิตว่าควรเป็นอย่างไร ฉะนั้นกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการกิน การดื่ม การพูด การอ่าน การเขียน การคิด การทำงาน การเล่นการติดต่อสัมพันธ์กัน ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมสังคมหนึ่งหรือชุมชนหนึ่ง ๆ จะต้องมียุทธศาสตร์ดำเนินชีวิตเป็นลักษณะเฉพาะของสังคม วิถีชีวิตจึงเป็นเสมือนเอกลักษณ์หรือตราประจำสังคม ซึ่งมีความแตกต่างกันไปทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุดังนี้^{๑๘}

๑) ความคิดเห็นและการมองโลกต่างกัน

ความคิดเห็นและการมองโลกต่างกันจะทำให้วิถีชีวิตแตกต่างกันไป ในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่า มนุษย์ทุกแห่งของโลกต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์ ความเชื่อ ศาสนา การปกครอง เศรษฐกิจ การอบรมเลี้ยงดูเด็ก ตลอดจนคบเพื่อนเหมือน ๆ กัน แต่รูปแบบของสิ่งเหล่านี้จะแตกต่างกันไปตามความคิดเห็นและค่านิยมของแต่ละสังคม

๒) สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ต่างกัน

วิชชุดา ไช้เจริญ กล่าวว่า สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ต่างกันทำให้พบปัญหาแตกต่างกัน เช่น มนุษย์ที่อยู่ในเขตหนาวต้องพบปัญหาต่างกับมนุษย์ที่อยู่ในเขตร้อน มนุษย์ที่อยู่บนภูเขาย่อมมีปัญหาต่างจากมนุษย์ที่อยู่ในที่ลุ่ม ด้วยเหตุนี้แต่ละสังคมจึงต้องคิดหาวิธีการแก้ปัญหาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ในบางกรณีจะพบว่ามนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่คล้ายกันแต่มีวิถีชีวิตต่างกัน ที่เป็นเช่นนี้อธิบายได้ว่าการที่วิถีชีวิตจะมีลักษณะอย่างไรวางขึ้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม ความคิดเห็น การมองโลกแล้วยังขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของแต่ละสังคม ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดลักษณะของวิถีชีวิตดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

^{๑๗} พวงเพชร สุรัตน์วิกุล, **มนุษย์กับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐ - ๕๑.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓ - ๕๔.

๒.๑.๖ ความเชื่อของชุมชน

จารุวรรณ ธรรมวัตร กล่าวว่า การถือผีเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวไทยที่เกี่ยวข้องกับภาวะทางสังคมและจิตใจ แม้เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาก็ยังคงนับถือผี จัดพิธีกรรมอะไรต้องเชิญผีสงฆ์ตามาร่วมเสมอ การถือผีมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างกำลังใจและสวัสดิภาพของสังคม โดยแบ่งตามบทบาทหน้าที่ได้ ดังนี้^{๓๙}

ผีบ้านผีเรือน คือ ผู้ที่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วลูกหลานอัญเชิญให้สถิตที่บ้านหรือวัดเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้ความคุ้มครองภัย

ผีไร่ผืนนา มีหน้าที่คอยคุ้มครองวัว ควาย และข้าวกล้าในนาให้พ้นจากภัย ปู หนอน วัชพืชต่าง ๆ ผีตาแฉะ ผีแม่โพสพ ถือว่าเป็นผีไร่ผืนนาที่คอยพิทักษ์ชาวนาและพืชผล

ผีป่าผีภู เป็นผู้ที่อยู่ตามภูเขาดำเนินป่า คอยคุ้มครองพืชและสัตว์ป่า คอยให้โชคแก่นักเดินทาง หรือนายพรานผู้ต้องพึ่งพาอาหารจากป่า

ผีที่มีบทบาทต่อส่วนรวม เป็นผู้ที่คุ้มครองหมู่บ้าน เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของหลายครอบครัวซึ่งเรียกว่า กลุ่มผู้ถือผีตัวเดียวกัน ได้แก่ ผีปู่ตา ผีฟ้าหรือผีแถน ผีอารักษ์หลักเมือง^{๔๐}

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์ กล่าวว่า เมื่อพิจารณาการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะมีปัญหาใหญ่ให้พิจารณาข้อหนึ่งก็คือดินแดนที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” เพราะเชื่อกันว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งยังสรุปไม่ได้ว่าเป็นประเทศใดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วันชัย ปกชีเลิศ กล่าวว่า เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นหัวหน้าสมณทูตเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๔ ได้เผยแพร่หลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพุทธที่มีการปฏิบัติจริง และได้ผลจริงต่อประชาชนนำไปใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน ก่อให้เกิดการตั้งมั่นเจริญรุ่งเรืองและแพร่ขยายขึ้นไปยังตอนกลางบริเวณแถบกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา^{๔๑}

^{๓๙} ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์, "ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น", ศาสนาและวัฒนธรรม, ๑(๒) (กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๕๐): ๑๑๓ - ๑๓๗.

^{๔๐} จารุวรรณ ธรรมวัตร, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, (มหาสารคาม: ม.ป.ท., ๒๕๓๐), หน้า ๒๐๐.

^{๔๑} วันชัย ปกชีเลิศ, "การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๕๔๔", วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐ - ๒๐.

ทรงธรรม ปานสกุล กล่าวถึงจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ฉินและสมัยราชวงศ์เหลียงที่มีอายุอยู่ในราวต้นและกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑ กล่าวถึงเครื่องราชบรรณการจากกษัตริย์พุนั้นส่งไปถวายแด่พระเจ้าจักรพรรดิฉิน ในบรรดาของถวายนั้นมีเจดีย์ที่ทำจากงาช้างและพระพุทธรูปที่สลักจากหินปะการังรวมอยู่ด้วย แสดงว่ามีการนับถือพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณในเวลานั้นแล้ว^{๒๒}

เดวิด แชนด์เลอร์ กล่าวว่า เมืองพระนครเคยนับถือพุทธศาสนาแบบมหายานมาก่อน และแผ่อิทธิพลมาถึงเวียงจันทน์ แต่ภายหลังการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เมืองพระนครได้หันกลับไปนับถือศาสนาพราหมณ์ และเกิดการเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนาอีกครั้งเมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาเริ่มเข้าสู่เอเชียอาคเนย์ เมื่อ จู ต้า กวน เข้าสู่เมืองพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๘๔๐ ก็บันทึกว่าเมืองพระนครมีพุทธศาสนาแบบหินยานแล้ว^{๒๓}

สุเนต โพธิสถาน และหนูไซ พุมมะจัน กล่าวว่า ก่อนสมัยพระเจ้าฟ้าจัมพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้าสู่เมืองเวียงจันทน์ - เวียงคำ และตอนใต้ของล้านช้างแล้ว คือสำนักของพระปาสมันเถระ แต่พุทธศาสนาดังกล่าวไม่เพียงพอที่จะนำมาเผยแพร่ที่หลวงพระบางจึงต้องรับพุทธศาสนาจากเมืองพระนครพร้อมทั้งพระไตรปิฎกและพระบาง^{๒๔}

สีลา วีระวงส์ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่ล้านช้างครั้งแรกเมื่อสมัยเจ้าฟ้าจัม (พ.ศ. ๑๘๙๖-๑๙๓๖) โดยนางแก้วเกงยา พระอัครมเหสีของเจ้าฟ้าจัม เกิดความสลดใจเมื่อเห็นชาวเมืองยังนับถือผีฟ้าผีดิน กระทำพิธีกรรมอยู่ จึงเป็นเหตุให้เจ้าฟ้าจัมรับพระพุทธศาสนาจากเมืองพระนครเข้าสู่ล้านช้าง ซึ่งเป็นพุทธศาสนานิกายหินยานแบบลังกาวงศ์^{๒๕}

^{๒๒} ทรงธรรม ปานสกุล, “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๙.

^{๒๓} เดวิด แชนด์เลอร์, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๒.

^{๒๔} สุเนต โพธิสถาน และหนูไซ พุมมะจัน, *ประวัติศาสตร์ลาว*, (เวียงจันทน์: โรงพิมพ์แห่งรัฐ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^{๒๕} สีลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ๓๖ - ๓๗.

แสง จันทร์งาม เขียนไว้ว่า^{๒๖} วัฒนธรรมและบางส่วนของอารยธรรม เกิดจากการกระตุ้นของจิตสำนึกทางศาสนา เพราะว่าศาสนาเป็นเรื่องที่ว่าด้วยศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสและความหวังในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพราะฉะนั้นศรัทธาจึงเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรคงานวัฒนธรรมขึ้น งานทางวัฒนธรรมที่เกิดจากแรงบันดาลใจทางศาสนามีดังนี้

- ๑) งานทางวรรณกรรม (Literary Work)
- ๒) งานทางปฏิมากรรม (Sculpture)
- ๓) งานทางสถาปัตยกรรม (Architecture)
- ๔) งานทางจิตรกรรม (Fine Art)
- ๕) งานทางหัตถกรรม (Handicraft)
- ๖) งานนาฏกรรมและดนตรี (Music and Dance)

สัญลักษณ์ทางศาสนา หมายถึง สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ศาสนิกชนเลือกเอามาใช้แทนองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของศาสนาที่เป็นรูปธรรม แต่ไม่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสที่เป็นนามธรรม ทั้งนี้ ก็เพราะว่าคนเราชอบสิ่งที่เป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๒ ไม่ชอบสิ่งที่เป็นนามธรรมอันลึกซึ้ง ดังนั้น ศาสนาทั้งหลายจึงมีสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นรูปธรรม ใช้แทนสิ่งที่เป็นนามธรรมอันลึกซึ้งหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมแต่ในปัจจุบันไม่ปรากฏ เช่น พระศาสดาที่ล่วงลับไปแล้วเป็นเวลานาน ๆ ประเภทของสัญลักษณ์จัดได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- ๑) ประเภทประติมากรรม
- ๒) ประเภทสถาปัตยกรรม
- ๓) ประเภทจิตรกรรม

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาแพร่กระจายเข้าสู่ประเทศไทยด้วยการเผยแผ่ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นระยะเวลาใกล้เคียงกับการเข้ามาของศาสนาพราหมณ์ แต่ศาสนาพราหมณ์ได้รับการสนับสนุนและเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราชสำนักเป็นหลัก ส่วนพระพุทธศาสนาได้รับการเชื่อถืออยู่ในกลุ่มประชาชน ทั้งนี้เมื่อกษัตริย์พระองค์ใดมีความเลื่อมใสศาสนาใดศาสนานั้นก็จะเจริญโดยทั้งสองศาสนาได้การยอมรับนับถือมาตลอด ควบคู่กับการนับถือผีตามความเชื่อเดิมของท้องถิ่น

^{๒๖} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า

๒.๑.๗ อิทธิพลทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน

อิทธิพลทางพระพุทธศาสนา เมื่อเข้าสู่อีสานได้มีการผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิม นำเรื่องราวมาอธิบายตามตำนานต่าง ๆ ทำให้พระพุทธเจ้าทรงกลายเป็นที่เคารพนับถือของความเชื่อเรื่องผี การปฏิบัติในพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนามีพิธีกรรมเรื่องผีปะปนจนแยกไม่ออก ส่วนวัดในพุทธศาสนากลายเป็นสถาบันสำคัญแห่งหนึ่งของชุมชน ทั้งด้านพิธีกรรม การศึกษา สถานที่สงเคราะห์ผู้ยากไร้ ลานวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นแหล่งสะสมภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเฉพาะเอกสารบันทึกต่าง ๆ ในรูปใบลาน หรือหนังสือโบราณต่าง ๆ พัฒนาการชุมชนในภาคอีสาน อันเกิดจากการสังสมลักษณะสำคัญที่เป็นพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมอีสาน อันเป็นที่มาของการสร้างสรรค์และปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจากชุมชนใกล้เคียง ดังนี้

๑) ยุควัฒนธรรมทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ อีสานได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรม ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดี (ที่ใช้ภาษามอญ) จากกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และกลุ่มวัฒนธรรมขอม (ใช้ภาษาเขมร) หรือเจนละในลุ่มน้ำโขง จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ จึงมีการแพร่หลายของวัฒนธรรมขอมเมืองพระนครจนกระทั่งสลายตัวไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐ ทวารวดี เป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่ถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็นหลักมีศิลปกรรมที่เป็นแบบเฉพาะตัว ได้แก่ แก้ว เมืองมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบเป็นรูปวงกลมหรือวงรี และการสร้างรูปเคารพทางศาสนาเป็นธรรมจักรพร้อมจารึกภาษา ปัลลวะของอินเดีย ต่อมาจึงสร้างพระพุทธรูปที่มีแบบคล้ายกับวัฒนธรรมอินเดียผสมกับอิทธิพลท้องถิ่น ซึ่งในอีสานเมื่อได้รับวัฒนธรรมทวารวดีมีการปรับหันตั้งเป็นสมาหินเพื่ออุทิศแก่พุทธศาสนา และสร้างพระนอนไว้ตามเพิงผา ซึ่งไม่พบในภาคกลางเท่าใดนัก นอกจากนี้คติการสร้างและบูชาพระบรมธาตุยังแพร่หลายในอีสานด้วย^{๒๗} พบหลักฐานที่ วิริยา อุทธิเสน ศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางจากพระพิมพ์ดินเผา พบว่า พระพิมพ์ดินเผาที่พบในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลาง ได้รับรูปแบบมาจากศิลปะทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย และผสมผสานรูปแบบแบบเขมรและแบบท้องถิ่นจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นเอง คติในการสร้างพระพิมพ์เหล่านี้เป็นคติจากพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน แต่มีความนิยมในการนับถือแบบเถรวาทเป็นหลัก พระพิมพ์เหล่านี้มีอายุอยู่ในช่วง

^{๒๗} สมพร นิลคัมภีร์, “เครื่องดักจับสัตว์น้ำ: แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ ส่วนจุดประสงค์ของการทำพระพิมพ์เพื่อการทำบุญและอุทิศส่วนกุศล^{๒๘}

๒) วัฒนธรรมขอมยุคเจนละ (ก่อนขอมเมืองพระนคร) เจนละ (เจนละ) ปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์ผ่านจดหมายเหตุจีนโดยเอกราชราชวงศ์สุย กล่าวถึงเจนละเป็นอาณาจักรอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของหลินอี้ (จามปา) ซึ่งอยู่บริเวณเวียดนามตอนใต้ปัจจุบัน เดิมเจนละขึ้นกับอาณาจักรพุนัน กษัตริย์องค์สำคัญของเจนละคือ จิตรเสน ซึ่งมีอำนาจสืบต่อจากบรรพบุรุษ แล้วทรงปราบปรามพุนันไว้ในอำนาจได้ แล้วถึงขยายอำนาจในบริเวณทะเลสาบใหญ่ของกัมพูชาปัจจุบัน จนเกิดเป็นอาณาจักรขอม ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ด้วยเหตุนี้ กลุ่มนักวิชาการฝรั่งเศสจึงถือว่าเจนละเป็นต้นเค้าประวัติศาสตร์ขอม และสันนิษฐานว่า วิวัฒนาการของเจนละอยู่ในลุ่มน้ำโขงเป็นสำคัญ^{๒๙} ซึ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ดินแดนแถบภาคอีสานบริเวณลุ่มน้ำโขงและมูล จังหวัดอุบลราชธานี นครพนม ยโสธร ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ และสุรินทร์ ซึ่งในยุคนั้นมิได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียว ภายใต้นามของอาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่ง สันนิษฐานว่า มีหลายเมืองที่อยู่ในอำนาจของกษัตริย์เจนละบางองค์^{๓๐}

๓) วัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร วัฒนธรรมขอมแผ่เข้าสู่อีสานตั้งแต่สมัยเจนละ โดยแพร่เข้ามา ๒ ทาง คือ ผ่านช่องเขาทางเทือกเขาพนมดงรัก กับมาตามล่าน้ำโขง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ที่เป็นเชื้อสายเจนละ ประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับชาว รวบรวมเจนละกับเจนละน้ำเข้าด้วยกันแล้ววางรากฐานการปกครองในระบบเทวราชาตามแบบอารยธรรมอินเดีย ซึ่งกษัตริย์เป็นภาคหนึ่งของพระศิวะ มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะ สกิดกับกษัตริย์ และพัฒนาระบบชลประทานให้ดีขึ้นถือว่าประวัติศาสตร์ขอมยุคเมืองพระนครได้เริ่มต้นขึ้นในสมัยนี้ และเป็นยุคที่เขมรรุ่งเรืองที่สุดเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ วัฒนธรรมขอมเมืองพระนครแพร่หลายเข้าสู่ภาคอีสาน แสดงถึงความสัมพันธ์ในอำนาจทางการเมือง คติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และความสำคัญของชุมชนบางแห่งต่ออาณาจักรเมืองพระนคร จนกระทั่งช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘

^{๒๘} วิริยา อุทธิเสน, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางกรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐ - ๙๓.

^{๒๙} ธิตา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

^{๓๐} กรมศิลปากร, อรรถาตุ (ตำนานพระธาตุพนม), (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๖.

สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พุทธศาสนิกายมหายานได้เข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคนี้อีกระลอก จากนั้น อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมขอมค่อย ๆ เสื่อมลงจนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จึงค่อย ๆ หมดไปจากอีสาน รวมเวลาจากปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ถึงปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สวรรคต เป็นเวลา ๔๑๗ ปี เรียกว่า ขอมสมัยพระนคร^{๓๑}

๔) วัฒนธรรมล้านช้าง – สยาม – ไทย หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ต่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ประชากรในอีสานลดลงจนมีข้อสันนิษฐานว่าอาจย้ายไปสุโขทัย เพราะผลผลิตไม่พอเลี้ยง ประชากรที่เพิ่มขึ้น แต่ก็ยังมีคนอยู่อีกมาก และต่อมาก็มีการเคลื่อนย้ายของคนจากแคว้นอื่น ๆ มาอยู่เพิ่มขึ้น ระหว่างนั้นอาณาจักรล้านช้างเริ่มปรากฏในประวัติศาสตร์ ซึ่งได้ขยายอิทธิพลทางการเมืองการปกครอง และแพร่กระจายชุมชนมาบริเวณแอ่งสกลนคร จนถึงบริเวณพระธาตุพนม ก่อนเข้าสู่แอ่งโคราช ในสมัยพระเจ้าสามแสนไทย (พ.ศ. ๑๙๑๖ – ๑๙๕๙) จึงสันนิษฐานได้ว่า ยุคนี้เป็นช่วงที่คนลาวเริ่มเข้ามาตั้งบ้านเรือนในอีสาน โดยอาศัยอยู่กับคนพื้นเมืองบ้าง ไปตั้งหลักแหล่งตามเมืองที่ถูกทิ้งร้าง ทำให้เมืองเหล่านั้นมีการก่อสร้างศาสนสถานซ้อนทับของเก่าหรือดัดแปลงของเก่า อย่างบ้านธาตุบ่อพันขัน พระธาตุยาคู เป็นต้น^{๓๒} อีสานจึงมีบ้านเมืองเพิ่มขึ้นในยุคนี้

สรุปว่า แนวคิดที่ผู้วิจัยนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนจังหวัดชัยภูมิประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม วัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน แนวคิดวิถีชีวิตชุมชน รวมไปถึงความเชื่อของชุมชนและอิทธิพลทางวัฒนธรรมในภาคอีสาน สรุปได้ว่าวัฒนธรรมเกิดจากความศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ก่อให้เกิดแนวคิดในการสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมขึ้นในชุมชนวัฒนธรรมก็คือระบบสัญลักษณ์ในสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น แล้วสอนให้รุ่นหลัง ๆ ได้เรียนรู้และนำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด เพราะวัฒนธรรมไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณ แต่เป็นผลรวมทางด้านความคิดของมนุษย์ในสังคม วัฒนธรรมจึงเป็นมรดกทางสังคมที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น เป็นกระแสทางวัฒนธรรมและมีการเปลี่ยนแปลงสร้างสรรค์เพิ่มเติมไปตามยุคสมัย วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา เพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานในการมีชีวิตรอด มีหน้าที่ตอบสนองความต้องการ

^{๓๑} สมพร นิลคัมภีร์, “เครื่องดักจับสัตว์น้ำ: แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๒๑.

^{๓๒} ศรัศกดิ์ วัลลิโกดม, *ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทยในมุมมองอนาคต บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๖๙.

ของตนเองและสังคม โดยทั่วไปมนุษย์จะสร้างวัฒนธรรมและส่งผ่านไปให้ลูกหลาน แต่ในเวลาเดียวกัน วัฒนธรรมก็ได้หล่อหลอมความเป็นตัวตนของคนในสังคมได้ด้วยเช่นกัน

๒.๒ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโเซมาฮินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยนำทฤษฎีจากทั้งนักวิชาการ นักวิจัย นักคิดเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนี้

๒.๒.๑ ทฤษฎีมานุษยวิทยาวัฒนธรรม

วัฒนธรรม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมของเขา ทั้งสิ่งแวดล้อมทางสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ รวมทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น^{๓๓} ซึ่งวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สังคมในชุมชนนั้นเข้มแข็งควรมีลักษณะ ๘ ประการดังนี้

- ๑) มีความหลากหลาย กระจายอำนาจ การเห็นคุณค่า และส่งเสริมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการพัฒนาประชาธิปไตย
- ๒) กระจายรายได้ และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ
- ๓) ส่งเสริมศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่นชุมชนท้องถิ่นย่อมมีศักดิ์ศรี
- ๔) ความเป็นบูรณาการวัฒนธรรมเป็นเรื่องความเชื่อมโยงอย่างบูรณาการทุกมิติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของคนทั้งหมดในชุมชนหรือสังคม ที่มีความเชื่อและระบบคุณค่าและการปฏิบัติร่วมกัน
- ๕) สร้างความประสานสอดคล้อง (Harmony) และความสมดุลยั่งยืน วัฒนธรรมจึงมีลักษณะผสมผสานหรือมีความประสานสอดคล้องระหว่างมนุษย์ทั้งกายและใจกับสังคมและกับสิ่งแวดล้อม
- ๖) มีการพัฒนาจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง
- ๗) ส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม วัฒนธรรมต้องมีความเป็นชุมชน ความเป็นชุมชนต้องมีการชุมชนทำให้ชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง

^{๓๓} สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา, **ฮิตบ้านคองเมือง: รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๔), หน้า ๕๗.

๘) เป็นการผดุงศีลธรรมของสังคม ศีลธรรมเป็นเรื่องของความถูกต้องทั้งหมด ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม จิตใจและจิตวิญญาณ ไม่ใช่แค่เป็นเรื่องวิชาจริยธรรมเท่านั้น^{๓๔}

ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนกับแหล่งอารยธรรมโบราณกลุ่มไบเซมาหินที่ได้สร้างขึ้นโดยบรรพชนปรากฏในชุมชน เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความเจริญงอกงามในวิถีแห่งการดำเนินชีวิต ความเชื่อของชุมชนที่ถ่ายทอดกันมา แสดงความเจริญรุ่งเรืองทางภูมิปัญญา การเรียนรู้กันได้ เอาอย่างกันได้ ซึ่งวัฒนธรรมก็ได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา ทฤษฎีมานุษยวิทยาวัฒนธรรมสามารถนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับไบเซมาหิน ระหว่างชุมชนกับชุมชน หรือระหว่างไบเซมาหินแต่ละพื้นที่ได้

๒.๒.๒ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (Symbolic Interaction) ได้รับการคิดและพัฒนามาจากการทำงานของนักสังคมวิทยาอเมริกา ๓ ท่าน คือ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey), วิลเลียม ไอ โทมัส (William I. Thomas), จอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead) ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เน้นที่ตัวผู้กระทำ (Actor) สัญลักษณ์ไม่ได้หมายถึงวัตถุหรือเหตุการณ์เท่านั้น แต่ยังอาจหมายถึง การกระทำจากวัตถุและเหตุการณ์นั้นด้วย เช่น คำว่า “แก้อี้” เมื่อพูดถึงแก้อี้ นอกจากหมายถึงที่นั่นแล้ว ยังแสดงถึงการนั่ง ท่าทางที่นั่น การครอบครองตำแหน่งอีกด้วย^{๓๕}

สัญลักษณ์ หมายถึง “วิธีการที่มนุษย์ปฏิสัมพันธ์อย่างมีความหมายกับธรรมชาติและบริบททางสังคมถ้าไม่มีสัญลักษณ์ มนุษย์จะมีปฏิสัมพันธ์กันไม่ได้และจะไม่มีคำว่า “สังคม” เกิดขึ้นมา สัญลักษณ์ไม่ใช่สัญชาตญาณ มันเป็นสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมา เมื่อมีปฏิสัมพันธ์โดยใช้สัญลักษณ์ มนุษย์จะไม่ใช้สัญชาตญาณในการสร้างพฤติกรรม เพื่อความอยู่รอด มนุษย์จึงสร้างระบบสัญลักษณ์ขึ้นมา และต้องอยู่ในโลกแห่งการตีความหมาย (World of Meaning) คือการตีความหมายต่อสิ่งกระตุ้นและตอบสนองต่อสิ่งนั้น^{๓๖}

^{๓๔} ประเวศ วะสี, ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓ - ๒๓.

^{๓๕} สิริวรรณ สิริวนิชย์, “การสร้างบทเรียนท้องถิ่นและศูนย์การเรียนรู้ในท้องถิ่นจากฐานความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในเขตเทศบาลตำบลคลองลานพัฒนา อำเภอลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร”, รายงานวิจัย, (สถาบันวิจัยและพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

ชีวิตในสังคมสามารถดำเนินไปได้ ถ้าการตีความสัญลักษณ์ร่วมมาใช้ โดยสมาชิกในสังคมร่วมกัน แต่ถ้าไม่ก็สื่อสารกันไม่ได้ ดังนั้นสัญลักษณ์ร่วม (Common Symbols) จึงเป็นวิธีเดียวที่มนุษย์จะปฏิสัมพันธ์กันได้ ฉะนั้นเราจึงต้องรู้จักความหมายของสัญลักษณ์ที่ไปสัมพันธ์กับผู้อื่น วิธีนี้ จอร์จ เฮอร์เบิร์ต มิด เรียกว่า “การรับรู้บทบาท” (Role – Taking) = การรู้จักบทบาทของผู้อื่นจะทำให้เราทราบความหมายและความตั้งใจของผู้อื่น และสามารถตอบสนองการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นได้อย่างดีและการตีความหมายของความจริงทางสังคม^{๓๗}

ไบเซมาหีนเป็นสัญลักษณ์ที่ทางพระพุทธศาสนาที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นรูปแบบในการรักษาพระวินัย คนในสังคมได้เห็นความดีงามนั้นจึงได้นำมาปรับปรุงและใช้เพื่อตอบสนองความเชื่อกับพิธีกรรมให้มีความน่าเชื่อถือ คนสมัยหลังได้ตีความไบเซมาหีนและมีพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาโดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ผู้วิจัยจึงได้นำทฤษฎีนี้มาอธิบายประกอบกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น

๒.๒.๓ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการชอติกร่วมกันของสมาชิกในสังคม วัฒนธรรมสามารถแพร่กระจายไปยังสังคมอื่นได้โดยการติดต่อคบค้าสมาคม การไปมาหาสู่ซึ่งกันและกัน การค้าหรือจากการเผยแพร่ศาสนา มินกวิชการได้ความหมายและอธิบายเกี่ยวกับทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (The Diffusion Theory of Culture) ไว้ ดังนี้

ราล์ฟ ลินตัน (Ralph Linton) อธิบายว่า การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม จากการติดต่อสื่อสารกันระหว่างสังคมที่ต่างวัฒนธรรมรวมกัน และต่างแพร่กระจายวัฒนธรรมไปสู่กันและกัน เมื่อเกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมขึ้นแล้ว สังคมที่เจริญกว่าอาจจะรับวัฒนธรรมบางอย่างของสังคมที่ด้อยกว่าก็ได้และในทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าอาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่า เกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ขึ้นเองในสังคมหรือถ้ามีก็มักจะเกิดจากการนำสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่ก่อนแล้วเป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน^{๓๘} วัฒนธรรมหนึ่งจะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่น ๆ ได้ต้องยึดหลักว่า วัฒนธรรม คือความคิดและพฤติกรรมที่ติดตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใด

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๓๘} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

วัฒนธรรมไปถึงที่นั่น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของบุคคลด้วยเช่นกัน การแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยใช้การแบ่งกลุ่มพื้นที่เชิงวัฒนธรรม โดยอาศัยหน่วยต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และลักษณะทางพัฒนาการของมนุษย์ที่สอดคล้องกัน เป็นพื้นฐานรวมทั้งลักษณะภูมิอากาศ ประวัติศาสตร์ภาษา หรืออื่น ๆ^{๓๙} การปะทะสังสรรค์ของวัฒนธรรมนี้เกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งหรือทั้งสองนี้อาจเกิดจากปัจจัยดังต่อไปนี้

๑) การอพยพย้ายถิ่นของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เข้ามาสู่อาณาบริเวณที่มีชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมอื่นอยู่แล้ว ถ้าการอพยพย้ายถิ่นนี้ไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการก็สามารถเกิดความขัดแย้งขึ้นได้

๒) การขยายดินแดนของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพื่อเสริมอาณาเขตของตน เป็นการรุกรานกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว

๓) การล่าอาณานิคมของสังคมตะวันตกโดยกลุ่มที่มีอำนาจสามารถเข้าไปครอบครองและเผยแพร่วัฒนธรรมของตนได้ด้วย

๔) เกิดจากการเผยแพร่วัฒนธรรมโดยการสื่อสารถ่ายทอดผ่านสื่อมวลชน ระบบการศึกษา และเทคโนโลยีต่าง ๆ^{๔๐}

การแพร่กระจายวัฒนธรรมเป็นการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่าง ๒ กลุ่มคน ที่มีสังคมวัฒนธรรมต่างกันและมีการรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ในกรณีที่สังคมวัฒนธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมีพลังไม่เท่ากัน คนกลุ่มหนึ่งจะมีแนวโน้มที่จะยอมรับวัฒนธรรมของอีกกลุ่มหนึ่งและพบว่า กลุ่มที่มีพลังทางวัฒนธรรมน้อยมักถูกผสมกลมกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่มีพลังวัฒนธรรมมากกว่าขณะเดียวกันอาจมีการแลกเปลี่ยนกันได้^{๔๑} การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมนี้อาจเกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือเกิดขึ้นด้วยความตั้งใจของฝ่ายที่มีอำนาจก็ได้ทำให้สังคมมีวัฒนธรรมเหมือนกันโดยไม่จำเป็นว่ามีจุดกำเนิดร่วมกัน เมื่อวัฒนธรรมแพร่จากศูนย์กลางไปมีปฏิสัมพันธ์กับวัฒนธรรมข้างเคียงที่มีอยู่แล้ว ย่อมมีการเรียนรู้และรับรู้ซึ่งกันและกัน ระยะแรกอาจรับวัฒนธรรมใหม่ชั่วคราวเรียกว่า “การยืมวัฒนธรรม” และต่อมาจึงรับไว้เป็นวัฒนธรรมของตน ภายใต้วิถีทางในการดำรงชีวิตของการอยู่ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนด้าน

^{๓๙} พัฒนมาศ พิชิตกุล และคณะ, **ขอบข่ายภูมิศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑), หน้า ๒๐ - ๔๘.

^{๔๐} ปรีชาวุฒิ อภิระติง, “พุทธศาสนากับระบบกษัตริย์ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน: วิเคราะห์จากงานศิลปกรรม”, **วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, ปีที่ ๙, ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐): ๓๖๙ - ๓๗๐

^{๔๑} อมรา พงศาพิชญ์, **วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา**, หน้า ๒๑.

วัฒนธรรมทั้งในและนอกสังคม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันก่อให้เกิดวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา เพื่อให้มีความกลมกลืนกับความเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง สิ่งเหล่านี้จรรโลงให้สังคมอยู่ร่วมกันได้ เป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนจะพึงกระทำร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดความเป็นระเบียบแบบแผนการเชื่อมโยงลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในหน้าที่ที่ต่างกัน ความสลับซับซ้อนของบุคคลแต่ละบุคคลที่เกี่ยวข้องความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ จะทำให้สังคมมีความเข้มแข็ง^{๔๒} ความหลากหลายที่เกิดจากการแพร่วัฒนธรรมจะสังเกตได้จาก

๑) สังคมวัฒนธรรมชุดใดชุดหนึ่ง (Culture complex) มีศูนย์กลางอยู่ที่จุดใดจุดหนึ่งและแพร่กระจายออกไป ขยายอิทธิพลใหญ่ขึ้นจนครอบคลุมพื้นที่ในวงกว้างศูนย์กลางของวัฒนธรรมมีหลายศูนย์กลางและเมื่อต่างฝ่ายต่างขยายอิทธิพลก็อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงและยอมรับซึ่งกันและกัน เมื่อใดที่อิทธิพลการแพร่กระจายจากวัฒนธรรมศูนย์กลางของวัฒนธรรม^{๔๓} อ่อนแอหรือกว้างขวางมากไปได้ไม่เต็มที่จะมีความเข้มข้นน้อยลง เช่น วัฒนธรรมหลวงกับวัฒนธรรมราษฎร์

๒) เนื่องจากสังคมที่มีความหลากหลายทางคุณลักษณะและรูปแบบวัฒนธรรมแต่ละชุดย่อมมีเหตุผลของการเกิดและมีคุณค่าสำหรับสังคมนั้น ๆ วัฒนธรรมแต่ละชุดมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพสังคมของตน

๓) เมื่อวัฒนธรรมแพร่กระจายจากศูนย์กลาง (Cultural diffusion) และไปมีสัมพันธ์กับวัฒนธรรมข้างเคียงอยู่แล้ว (Cultural interaction) ย่อมมีการเรียนรู้และการรับรู้ซึ่งกันและกัน กระบวนการและการปฏิสัมพันธ์มีหลายลักษณะ ในกรณีที่วัฒนธรรมมีคุณลักษณะใกล้เคียงกันก็พอยอมรับซึ่งกันและกันได้ แต่ถ้าวัฒนธรรมทั้งสองชุดมีความขัดแย้งไม่สามารถปรับรับหรือยอมรับกันและต่างฝ่ายต่างไม่ยอมให้ฝ่ายหนึ่งครอบงำ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมนี้อาจมีผลทำให้เกิดกรณีพิพาทและก่อให้เกิดสงครามได้^{๔๔} ซึ่งโบแอสมองว่าส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมไม่ว่า จะเป็นหม้อใบหนึ่งหรือพิธีกรรมอย่างหนึ่งจะต้องมีความสัมพันธ์กัน เพราะว่าวัฒนธรรมเป็นระบบที่ส่วนต่าง ๆ ต้องสัมพันธ์กัน การแพร่กระจายไม่ใช่เป็นผลโดยอัตโนมัติของการติดต่อทางวัฒนธรรม เพราะประชากรในส่วนต่าง ๆ ต้องยอมรับในส่วนใหม่ ๆ ของวัฒนธรรมที่เห็น ๆ กันอยู่ เมื่อส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมแพร่กระจายจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่งความหมายและรูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในที่สุด

^{๔๒} นิยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ, มานุษยวิทยาและวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลีฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑ - ๒๕.

^{๔๓} ปรีชาวุฒิ อภิระติง, “พุทธศาสนากับระบบกษัตริย์ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน: วิเคราะห์จากงานศิลปกรรม”, วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๙, ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐): ๓๖๙.

^{๔๔} อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, หน้า ๑๔ - ๑๕.

มันจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของแบบแผนวัฒนธรรมที่มีอยู่ก่อนแล้ว^{๔๕} การยอมรับวัฒนธรรมจะเกิดการสัมพันธ์และพัฒนาการที่ไม่เท่ากันในสังคมด้วย ปัจจัยสิ่งแวดล้อมและสมาชิกภายในสังคมซึ่งจะมีทั้งสอดคล้องและความขัดแย้ง ส่วนเหล่านี้เกิดจากปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการปรับตัว การสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม การบูรณาการทางวัฒนธรรมดังจะกล่าวต่อไป

๑) การปรับตัว(Adaptation) เป็นความหมายของการปรับเปลี่ยนส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหลาย ส่วนเพื่อให้ความสัมพันธ์ลงตัว โดยพิจารณาประเด็นดังต่อไปนี้

- การปรับตัวด้านองค์ประกอบด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น วรรณคดี ดนตรี การแสดง และศิลปกรรม รวมทั้งสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต ความเชื่อ ฯลฯ

- องค์ประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่ร้อยประสานเข้าเป็นวัฒนธรรมที่เป็นองค์รวม มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคมวัฒนธรรม

- การปฏิสัมพันธ์กับสังคมข้างเคียง หรือการค้นพบสิ่งใหม่ภายในสังคมของตนเองและทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อความคงอยู่ของสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ

- วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์องค์ประกอบแต่ละส่วนมีความหมายและสื่อความหมายที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่า ข้อเท็จจริง

การดำเนินชีวิตต้องดำเนินเป็นกลุ่ม การปรับเปลี่ยนสังคมวัฒนธรรม เป็นการปรับเปลี่ยนในกลุ่มมากกว่าในระดับปัจเจกบุคคล การสืบทอดวัฒนธรรมต้องถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง เป็นกลุ่มการปรับตัวทางวัฒนธรรมจึงเป็นการปรับเปลี่ยนของกลุ่ม

- พฤติกรรมของมนุษย์ยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ไม่มีพฤติกรรมใดที่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้เลย

- การถ่ายทอดวัฒนธรรมมีจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่งมีกระบวนการและขั้นตอนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยมีมนุษย์เป็นตัวควบคุมปรากฏการณ์นี้^{๔๖}

สภาพแวดล้อมมีผลต่อความแตกต่างในการปรับตัวของวัฒนธรรมที่ต่างกัน ในสภาพแวดล้อมที่เหมือนกันจะแสดงรูปแบบของการพัฒนาการที่เหมือนกัน สภาพแวดล้อม คือ

^{๔๕} งามพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยทางมานุษยวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑.

^{๔๖} อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, หน้า ๑๖ - ๑๗.

ตัวการกำหนดวัฒนธรรมที่มีรูปแบบหลากหลาย เพราะเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน วัฒนธรรมแบบหนึ่งอาจปรับตัวได้ดีกว่าอีกแบบหนึ่ง

๒) บูรณการทางวัฒนธรรม (Cultural integration) การยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมนั้น เกิดจากการนำวัฒนธรรมเข้ามาบูรณการเข้าด้วยกัน ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมคือการยอมรับความหลากหลายร่วมกันและไม่ได้มีการพยายามมาครอบงำซึ่งกันและกัน ถ้าปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมสมัยใหม่มีลักษณะยอมรับซึ่งกันและกัน ย่อมหมายความว่า เกิดการบูรณการทางวัฒนธรรม^{๔๗} การบูรณการวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดการปรับตัวทางวัฒนธรรมของตนเองกับวัฒนธรรมของกลุ่มอื่น พื้นที่กับกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน การบูรณการทางวัฒนธรรมพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งที่มีความหมายแนบชิดสนิทกันมากลักษณะทางชาติพันธุ์สามารถเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับยุทธวิธีการเมือง ศาสนา ความเชื่อและการตีความประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมแต่ละแห่งเป็นภาพรวมที่เฉพาะของส่วนต่าง ๆ ที่ผสมกลมกลืนกัน ที่ส่วนรวมทั้งหมดถูกล่อหลอมโดยคติทางวัฒนธรรมที่เฉพาะของวัฒนธรรมนั้น ๆ ศาสนา ครอบครัว เศรษฐกิจและสถาบันการเมืองการปกครอง ต่างเข้ากันได้ดีเพื่อกลายมาเป็นภาพรวมที่เฉพาะ^{๔๘} การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและเกิดการปรับตัว การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมและการบูรณาการที่ชัดเจน การยอมรับวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้ามาเป็นวัฒนธรรมเดียวกับตนเองนั้นมีปัจจัยที่สืบเนื่องมาจากเทคโนโลยี สื่อวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เจริญก้าวหน้าทำให้วัฒนธรรมมีการเคลื่อนที่ได้อย่างรวดเร็ว ทำให้สมาชิกต่างวัฒนธรรมเกิดการเรียนรู้และการรับรู้ที่รวดเร็วกว่าในอดีตที่ผ่านมา

ณรงค์ เลี้ยงประชา เสนอว่า วัฒนธรรมของสังคมหนึ่ง ย่อมแตกต่างจากวัฒนธรรมของสังคมอื่นและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเก็บกักได้เหมือนสิ่งของใด ๆ トラバไตที่มนุษย์ยังมีการเคลื่อนย้ายจากถิ่นหนึ่งไปยังแหล่งอื่น ๆ เช่น มีการท่องเที่ยว ค้าขาย เผยแผ่ศาสนา การไปศึกษาหาความรู้ ฯลฯ เขาเหล่านั้นก็จะนำเอาวัฒนธรรมจากสังคมของเขาติดตัวไปและรับเอาวัฒนธรรมจากสังคมที่เขาไปติดต่อกลับมา ซึ่งถือได้ว่าเป็นการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม นอกจากนั้น ความเจริญก้าวหน้าในการสื่อสารคมนาคมขนส่งก็ยังช่วยให้การแพร่วัฒนธรรมเป็นไปอย่างกว้างขวาง สะดวกและรวดเร็ว เราจะพบว่า วัฒนธรรมของต่างประเทศมากมายได้หลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทย เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ วิธีการดำเนินชีวิต แม้แต่ระบบการศึกษา มารยาท ซึ่งทำให้วัฒนธรรมของไทยแปรเปลี่ยนไปเป็นอันมาก ความคิดเกี่ยวกับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมนี้ อาจเปรียบเทียบกับความคิดในเรื่องการคิด

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^{๔๘} งานพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยทางมานุษยวิทยา, หน้า ๓๒.

สิ่งประดิษฐ์ใหม่เพราะการหลอมรวมของสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงแล้วนำมาผลิตขึ้นเป็น
สิ่งประดิษฐ์ ทำให้เกิดเป็นนวัตกรรมใหม่เช่นเดียวกับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม^{๔๙}

ไบเซมาฮินได้ถูกค้นพบกระจายทั่วไปในภาคอีสานในหลายพื้นที่ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นใน
ยุคสมัยเดียวกัน ผู้วิจัยจึงนำทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งทฤษฎีนี้จะเน้นถึงกระบวนการ
ทางประวัติศาสตร์ที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “ลักษณะเฉพาะทาง
ประวัติศาสตร์” (Historical Particularism) นักคิดที่สำคัญของกลุ่มแนวคิดนี้คือ Franz Boas นัก
มานุษยวิทยาสมัยใหม่ชาวอเมริกัน ซึ่งเสนอว่า “การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มี
ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมหนึ่งที่แพร่กระจายไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้อง
กับวัฒนธรรมใหม่” เขาเชื่อในการแผ่กระจายทางวัฒนธรรมจากจุดศูนย์กลางของสังคมหนึ่ง และ
ขยายวงกว้างออกไปยังชุมชนอื่นหรือสังคมอื่น วัฒนธรรมที่แผ่ขยายออกไปยังชุมชนอื่นนี้ อาจเป็น
วัฒนธรรมย่อยส่วนใดส่วนหนึ่งในลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ หรือประติมากรรมและ
สถาปัตยกรรมก็ได้ เขาเสนอว่า ให้มองวัฒนธรรมที่องค์ประกอบ และควาองค์ประกอบใดมีจุด
ศูนย์กลางอยู่ที่ใด และแพร่กระจายไปครอบคลุมบริเวณใดบ้าง นอกจากว่ามนุษย์เราจะถ่ายทอด
วัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งแล้ว มนุษย์เราอาจจะรับวัฒนธรรมบางส่วนจากสังคม
ข้างเคียงได้ แต่ทั้งนี้ย่อมหมายความว่า ส่วนของวัฒนธรรมที่รับมาจากสังคมข้างเคียงนั้นไม่ขัดกับ
ค่านิยมหลักของสังคม ส่วนวัฒนธรรมของสังคมข้างเคียงที่รับมาจะต้องสอดคล้องกับของเดิมที่มีอยู่
เมื่อสอดคล้องกันได้ก็จะค่อย ๆ รับกันไปและในที่สุดก็แยกไม่ออกจากวัฒนธรรมส่วนใดเป็นของเดิม^{๕๐}
และวัฒนธรรมสามารถวัดได้ โดยนำวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกันและพิจารณา
คุณลักษณะที่สูงกว่าหรือด้อยกว่าของแต่ละวัฒนธรรม แต่ยังคงเชื่อว่า วัฒนธรรมทุกอย่างไม่มี
วัฒนธรรมใดที่ดีกว่าหรือด้อยกว่ากัน

๒.๒.๔ ทฤษฎีการหลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้

การตีความเรื่องราวที่ปรากฏเป็นภาพสลักบนไบเซมาฮิน ในงานวิจัยนี้ได้ใช้ทฤษฎีการ
หลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้ (Theory of Fusion of Horizon) มาเป็นทฤษฎีในการตีความภาพ
สลักร่วมกับบทวรรณกรรมที่เป็นแรงบันดาลใจในการแกะสลักภาพซึ่งส่วนใหญ่มาจากคำสอนใน

^{๔๙} ฌ็อง-ฌัก แสงประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๑),
หน้า ๕๓.

^{๕๐} อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา,
หน้า ๓๒.

พระไตรปิฎก เจ้าของทฤษฎีคือ ฮันส์ - จอร์จ กาดาเมอร์ (Hans - Georg Gadamer) นักปรัชญาและนักทฤษฎีการตีความชาวเยอรมัน กาดาเมอร์พยายามแก้ปัญหาเรื่องกรอบฟ้าของการตีความที่ตีลthyทิ้งไว้ โดยเสนอทฤษฎีหลอมละลายของขอบฟ้า ซึ่งสาระสำคัญว่าเรามีขอบฟ้าของเรา ประวัติศาสตร์แต่ละยุคแต่ละสมัยก็มีขอบฟ้าของตนก่อให้เกิดวงกลมหรือวัฏจักรแห่งการตีความ ซึ่งกินสองขอบฟ้าเมื่อเราพบเห็นภาพสลัก อักษรจารึกใดก็ตาม ตัวบทนั้นก็มิขอบเขตของมัน ผู้ชมภาพสลัก ผู้แปลอักษรจารึกก็มีขอบเขตของตน วิธีตีความของไฮเดกเกอร์ มิได้เป็นเพียงวิธีตีความเท่านั้น แต่ยังเป็นวิธีเสวนาระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ระหว่างบทเขียนตำรากับผู้ตีความโดยแต่ละฝ่ายก็มีบริบทของตน และการตีความทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างบริบทหรือขอบฟ้าขึ้น สิ่งที่ทำให้เกิดการเสวนาเช่นนี้ก็คือ ภาษา ภาษาจึงมิเพียงเป็นเครื่องมือระบายความรู้สึกนึกคิดเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งเก็บวัฒนธรรมและอดีต ภาษายังเป็นตัวพูดถึงอดีตและวัฒนธรรม ทำให้ผู้ใช้ภาษาอยู่ในกระแสแห่งประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เสนอวิธีทำให้ขอบฟ้าเป็นขอบฟ้าที่ไม่ล้าเอียง โดยชักชวนและแนะวิธีให้เจ้าของขอบฟ้าวางใจเป็นกลางให้ได้มากที่สุด^{๕๑} ส่วนที่ว่าอย่างไรและได้ผลอย่างไร เป็นเรื่องพึงติดตามต่อไป

ทฤษฎีที่ผู้วิจัยนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหีนกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนจังหวัดชัยภูมิประกอบด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทฤษฎีประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และทฤษฎีการหลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้ อิทธิพลจากพระพุทธศาสนาในส่วนของพระวินัยที่ว่าด้วยการกำหนดพื้นที่สำหรับกระทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ เป็นวัฒนธรรมในองค์กรสงฆ์ที่กำหนดรูปแบบโดยใช้หินเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตของพื้นที่ บางพื้นที่ได้แกะสลักเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชาดก มีการประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละพื้นที่จนได้รับความนิยมจนปรากฏเป็นรูปแท่งหินที่เรียกว่า “ไบเซมา” ไบเซมาหินเป็นศิลปวัฒนธรรมในกลุ่มศิลปกรรมมีความสัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต ความเชื่อ องค์ประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่ร้อยประสานเข้าเป็นวัฒนธรรมที่เป็นองค์รวม มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม การปฏิสัมพันธ์กับสังคมข้างเคียงที่มีความคิดความเห็นที่คล้ายคลึงกัน หรือการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ภายในสังคมของตนเองและทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ ปรากฏเป็นระบบสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีองค์ประกอบแต่

^{๕๑} สรวินัย วงษ์สอาด, ทฤษฎีการตีความของฮันส์ - จอร์จ กาดาเมอร์ (Hans-Georg Gadamer): กรณีศึกษาการตีความวันวิสาขบูชา วันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน บทพิเคราะห์การเข้าถึงความจริงของคัมภีร์และเรื่องราว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/566105>, [๑๗ กันยายน ๒๕๕๙].

ละส่วน มีความหมายและสื่อความหมายที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่า มีการประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละพื้นที่จนได้รับความนิยม จากนั้นก็มีการแพร่กระจายองค์ประกอบวัฒนธรรมของพุทธศิลป์ที่ซับซ้อนจากมนุษย์กลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง จนเป็นวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและเกิดการประดิษฐ์คิดค้นอย่างอิสระจากสติปัญญาของคนในชุมชนด้วย

๒.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาหิน

ตามความหมายของศัพท์ คำว่า “เสมา”^{๕๒} เป็นคำนาม มีที่มาจากคำในภาษาบาลีว่า “สีมา”^{๕๓} รากศัพท์มาจาก สี ธาตุ ในความผูก^{๕๔} + ม ปัจจัย + อา ปัจจัยเครื่องหมายอิติลึงค์ สี + ม = สีม + อา = สีมา แปลตามศัพท์ว่า เขต, แดน, เขตแดน^{๕๕} หมายถึง แดน, เขตแดน, ขอบเขต (boundary, limit) แปลง อี เป็น เอ สำเร็จเป็น “เสมา” เมื่อนำศัพท์ “สีมา” บ้างกล่าวว่า สีมา เป็นคำบาลีสันสกฤต เสมามาจากคำเขมรออกเสียง “เสยมา”^{๕๖} มาใช้กับสงฆ์จึงหมายถึง เขตกำหนด ความพร้อมเพรียงของสงฆ์ หรือเขตชุมนุมของสงฆ์ หรือเขตที่สงฆ์ตกลงไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ภายในเขตนั้นจะต้องทำสังฆกรรมร่วมกันแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) พัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูกได้แก่ เขตที่พระสงฆ์กำหนดขึ้นเอง (๒) อพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก ได้แก่เขตที่ทางราชการกำหนดไว้ หรือเขตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด และสงฆ์ถือเอาตามเขตที่กำหนดนั้นไม่ได้ ทำหรือผูกขึ้นใหม่^{๕๗} เรื่องของ “สีมา” ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค อุโบสถขันธกะ

^{๕๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรม ไทย - บาลี, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม ราชวรวิหาร, ๒๕๕๙), หน้า ๗๒๒.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๔.

^{๕๔} วิเคราะห์ศัพท์. สียเต สมุคเคน สัมเนน กมมวาจาย พนียเตติ สีมา. สี พนธเน, โม (ปัจจัย นอกแบบ), อติถิย อา. รูปวิเคราะห์. ตั้ง สี พนธเน ทิฆะ อี เป็น อี ส. สีมา. รายละเอียดใน พันตรี ป.หลง สมบุญ เรียบเรียง, พจนานุกรม มคร - ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ม.ป.ท., ๒๕๕๖), หน้า ๗๔๙.

^{๕๕} พันตรี ป.หลง สมบุญ เรียบเรียง, พจนานุกรม มคร - ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ม.ป.ท., ๒๕๕๖), หน้า ๗๔๙

^{๕๖} กรมศิลปากร, สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, โครงการจัดทำองค์ความรู้ด้านการสำรวจศึกษาลวดลายบนใบเสมาอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๕๔), หน้า ๕๑.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๕๔.

ตามพุทธบัญญัติ คือ สิ่งที่แสดงเขตแดนในการทำสังฆกรรม ได้แก่ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือ ภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือ แผ่นหิน) วณนิมิต (นิมิตคือ ป่า) รุกขนิมิต (นิมิตคือ ต้นไม้) มัคคนิมิต (นิมิตคือ หนทาง) วมมิกนิมิต (นิมิตคือ จอมปลวก) นทีนิมิต (นิมิตคือ แม่น้ำ) อุทกนิมิต (นิมิตคือ น้ำ)^{๕๘} รวม ๘ อย่าง เป็นตัวกำหนดเขตแดนได้ทั้งสิ้น แต่นิมิตที่เป็นนิยมใช้กันมากคือ หิน เพราะหินเป็นวัสดุที่คงทนถาวรและหนัก นอกจากจะเคลื่อนย้ายได้ยากแล้ว ยังสะดวกต่อการวางผัง กำหนดรูปร่างได้ตามต้องการ เราจึงเห็นใบเสมาส่วนมากทำด้วยหินจนชินตา แต่ถ้าจะทำก้อนหินที่แตกตัวตามธรรมชาติมาใช้ก็ได้เหมือนกัน แต่ถ้าหากไม่ตกแต่ง เมื่อเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่แล้วก็ไม่ทราบว่าเป็นเสมาหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ด้วยกระมังจึงมีการโกนและตกแต่งลวดลายขึ้น^{๕๙}

ใบเสมาในความหมายนี้โดยเฉพาะสมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ จึงใช้ปกคลุมโรงอุโบสถ เพื่อพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา โดยเฉพาะการอุปสมบท ดังได้กล่าวมาแล้วว่ายังไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าพบเสมาสมัยทวารวดีในดินแดนภาคกลาง แม้แต่ในอินเดีย ส่วนลัษณานั้นพบในยุคหลังแล้ว

ใบเสมาหินในดินแดนภาคอีสานของไทย พบอยู่ร่วมสมัยกับทวารวดีและวัฒนธรรมแบบเขมรทางอีสานใต้ เช่น ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนี้เสมาปักล้อมเจดีย์ และล้อมใบเสมาที่เป็นประธานอยู่ตรงกลาง สลักเรื่องราวเป็นพุทธประวัติและชาดก ความจริงถ้าเปรียบใบเสมาเป็นหลักหิน หรือที่กำหนดขอบเขต เราจะพบว่าในภาคอีสานนั้นมีมาก่อนสมัยทวารวดีเสียอีก ชาวบ้านเขาเรียกหลักหินเหล่านี้ว่า “หินตั้ง” พบกระจายไปยังประเทศลาวแถวเมืองเชียงขวาง หลุมไผ่หิน ตลอดไปจนถึงเวียดนามเหนือ ส่วนภาคอีสานตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ อุดรธานี และอีสานใต้ ด้วยหินตั้งเหล่านี้ บางก้อนก็ใช้หินธรรมชาติ บางก้อนก็มีการตกแต่งนิดหน่อย แล้วนำมาปักเป็นขอบเขตไว้ เช่น ที่บ้านหินตั้ง อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี บ้านหินตั้ง ช้างเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ที่บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ บ้านกุดไผ่ อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น

กลุ่มชนชาวเขาบางเผ่าทางภาคเหนือและกลุ่มชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศลาว จะมีความเชื่อจนมีประเพณีวัฒนธรรมอย่างหนึ่งคือ จะใช้ก้อนหิน ดิน นำไปวางไว้ทางเข้าออกป่า ในเวลาหาของป่า คือพอจะเข้าเขตแนวป่าอันเป็นที่รู้จักกัน ก็จะนำก้อนหินธรรมชาติที่อยู่แถว ๆ นั้นไปวางไว้ ปากช่องทางเข้า - ออก เพื่อจะบอกเจ้าป่าเจ้าเขาว่า พวกตนจะเข้าไปเก็บของป่าและล่าสัตว์

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๔.

^{๕๙} กรมศิลปากร, สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, โครงการจัดทำองค์ความรู้ด้านการสำรวจศึกษาลวดลายบนใบเสมาอยุธยา, หน้า ๕๓ - ๕๔.

ขอให้ผีป่าผีไพร คุ่มครองอย่าให้ได้รับอันตราย สวัสดิ์มีโชคด้วย ก้อนหินก้อนนั้นเท่ากับเป็นของบูชา เมื่อกลับออกจากป่า ก็ทำเช่นเดียวกันนั้นอีก นานเข้าก็เป็นหินกองใหญ่ มีชื่อเรียกว่า ดอยหินกองบ้าง หินตั้งบ้าง เมืองสระบุรีก็มีชื่อบ้านหินกอง เป็นปากทางเข้าเมืองและเข้าป่า ความหมายอันเดียวกันนี้น่าจะนำมาอธิบายถึงหน้าที่ของใบเสมาได้ด้วย คือ เป็นประตูเข้าสู่แดนพุทธศาสนา คือ พิธีการบวชนั่งเอง รูปร่างใบเสมาโดยเฉพาะสมัยอยุธยาจึงมีรูปเหมือนประตู หน้าต่าง มือกลา มินม เหมือนกัน

และเพื่อให้แน่ใจว่าเข้าไปไม่ผิดที่ผิดทาง จึงมีการทักถามให้เกิดความมั่นใจว่า ใช้พื้นที่ทำสังฆกรรมหรือไม่เป็นภาษาบาลีว่า “ปุรตถิมาย ทิสาย กิ นิमितต” ผู้ขานรับก็จะขานเป็นภาษาบาลีว่า “ปาสาณ ญนเต” ที่มีหินเป็นนิมิต วนไปตามบทกษิณจนครบ ก็คงเหมือนกับผู้ที่จะเดินเข้าไปในป่า ก็จะต้องทักทายผีป่าผีไพรเช่นเดียวกัน สรุปว่า เสมา สี่มา และนิมิต ก็คือความหมายอันเดียวกัน

เมื่อเป็นพิธีการแล้วก็ต้องมีข้อห้าม พุทธบัญญัติ จึงบัญญัติไว้

๑) ห้ามไม่ให้สมมุติเสมาหรือสี่มาใหญ่เกินกว่า ๓ โยชน์ เหตุที่ห้ามดังนี้เข้าใจว่าเกี่ยวกับการดูแลรักษา

๒) ห้ามกำหนดพัทธสี่มาเล็กกว่าที่พระภิกษุ ๒๑ รูปจะนั่งทำสังฆกรรมได้ คงด้วยเหตุที่พระต้องทำสังฆกรรมคือ “อัพภาน” สวดระงับสังฆาติเสสของพระภิกษุ ต้องมี ๒๑ รูป เล็กกว่านี้ทำไม่ได้

๓) ห้ามผูกเสมาทับซ้อนของเดิม การกระทำเช่นนี้เรียกว่าสี่มาสังกระ

๔) ห้ามมีวัตถุคาบเกี่ยวระหว่างเขตสี่มาสองเขต เช่น มีกิ่งไม้พาดข้ามระหว่างมหาสีมากับขันฑสีมา สังฆกรรมที่ทำขึ้นย่อมไม่มีผลเป็นสีมาวิบัติเช่นเดียวกัน

๒.๓.๑ งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องใบเสมาหิน

งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องใบเสมาหินผู้วิจัยได้รวบรวม ได้ดังนี้

วิชัย วงศ์ใหญ่ เขียนเรื่องศิลปะเบื้องต้นได้กล่าวถึงศิลปะว่าเป็นงานที่ละเอียดอ่อนที่ต้องการให้ความรู้และความซาบซึ้งในคุณค่าของศิลปะต่าง ๆ นั้นอย่างแท้จริงและลักษณะของงานประติมากรรม มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและเทคนิคทางอุตสาหกรรมที่จะใช้วัสดุต่าง ๆ มาใช้ในการทำ^{๖๐}

^{๖๐} วิชัย วงศ์ใหญ่, ศิลปะเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: บุรพาศิลป์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๐.

อารี สุทธิพันธ์ เขียนเรื่องศิลปะนิยมกล่าวถึงงานประติมากรรมว่าเป็นทัศนศิลป์แขนงหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ของรูปทรงที่มองเห็นได้ (Visual Form) ที่มีลักษณะเป็นมิติซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงรูปทรงและวัสดุที่ใช้ในการทำได้ตามความเหมาะสม^{๖๑}

สุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวถึงวัสดุที่ใช้ในงานประติมากรรมประกอบด้วย^{๖๒}

- ๑) โลหะ คือ ทอง เงินและสำริด จารึกและกล่าวถึงเสมอว่าใช้โลหะเหล่านี้หล่อเป็นประติมากรรมรูปเคารพหรือประติมากรรมขนาดเล็กสำหรับเข้าพิธี
- ๒) ศิลา ประติมากรรมรูปเคารพส่วนใหญ่ ล้วนสลักด้วยศิลาททั้งสิ้น
- ๓) ปูนปั้น นิยมปั้นเฉพาะลวดลายเครื่องประดับ เพื่อใช้แสดงเรื่องราวในพระพุทธศาสนา
- ๔) อิฐ นิยมแกะสลักนูนต่ำในเรื่องพระพุทธศาสนา
- ๕) ไม้ ส่วนมากนิยมแกะสลักเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

น. ณ ปากน้ำ กล่าวว่า ใบเสมาหินรุ่นเก่าสมัยโคตรบูร ยุคร่วมสมัยทวารวดีมักจะมีแกนกลางรูปสถูปหรือพระพุทธรูปยืนหลายองค์ ดังใบเสมาหินจากเมืองหนองหานน้อยที่นำไปเก็บรักษาไว้ ณ วัดมหาชัย มหาสารคาม ใบเสมาพระธาตุเชิงชุม สกลนคร ใบเสมาพระธาตุพนม ใบเสมากลุ่มที่ ๒ พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง มีขนาดใหญ่กว่ากลุ่มแรกมักจำหลักเรื่องราวพุทธประวัติ หรือชาดกลงบนแผ่นใบเสมา เข้าใจว่ามีอายุรองลงมาเล็กน้อยและกลุ่มสุดท้ายอายุรุ่นราวคราวเดียวกับเมืองฟ้าแดดสงยางพบที่เมืองเก่าบ้านตาตองในจังหวัดยโสธร ลักษณะฐานเสมาจำหลักรูปบัวคว่ำบัวหงายและนำหลักเป็นรูปสถูปยอดตรีศูลกับรูปต่าง ๆ ทรวดทรงงดงามกว่าที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ลวดลายบางอย่างให้อิทธิพลแก่ศิลปะลพบุรีด้วย ยังมีใบเสมาอีกกลุ่มจัดเป็นกลุ่มพิเศษคือ ใบเสมารูปเสาสูงที่พบ ณ เมืองโบราณเกาะดอนแก้ว มีทั้งลวดลายจำหลักเนื้อเรื่องราวและมีแกนกลางกับอีกแบบหนึ่งเป็นรูปเสา ๘ เหลี่ยมยอดแหลมซึ่งถูกนำมาไว้ยังวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ใบเสมาหินอีกกลุ่มหนึ่งแบบเดียวกันกับที่เมืองฟ้าแดดสงยาง พบที่คอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ^{๖๓}

ศิลป์ พีระศรี เขียนเรื่องศิลปวัฒนธรรมของศิลปะสมัยใหม่ กล่าวถึงศิลปะแบบประเพณีส่วนใหญ่เป็นผลมาจากมโนคติทางศาสนาหรือจากรูปแบบการปกครองของรัฐบาล สมัยโบราณปัจจุบันศิลปะแบบประเพณีกำลังถูกกระทบกระเทือนด้วยเหตุของการผสมผสานทางวัฒนธรรมและการวินิจฉัยคุณสมบัติที่ดีของงานศิลปะที่สร้างขึ้นตามขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นยากลำบาก เพราะ

^{๖๑} อารี สุทธิพันธ์, ศิลปะนิยม, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๔๗ – ๖๓.

^{๖๒} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., ประติมากรรมขอม, (กรุงเทพมหานคร: กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๒-๔.

^{๖๓} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๓๐.

สมัยโบราณศิลปะมีความสัมพันธ์กับโลกที่แท้จริง ดังนั้น ความผิดพลาดในเรื่อง เส้น รูปและสีนั้น จึงสามารถมองเห็นได้ชัดเจน^{๖๔}

มุณี พันทวี ได้เขียนถึงความหมายของประติมากรรมว่า หมายถึง การสร้างรูปแบบให้เป็นรูปทรง (Form) ที่สามารถสัมผัสได้จริง ๆ ด้วยอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากการปั้น การแกะสลัก การหล่อ การทุบตีหรือการปะติด เพื่อให้มีความตื่นลึกลับบางอย่างและสามารถสัมผัสความงามได้ด้วยการใช้มือจับต้อง ลูบคลำได้ ไม่เฉพาะแต่การมองเห็นเพียงสายตาเท่านั้น^{๖๕}

อารี สุทธิพันธุ์ กล่าวถึงงานประติมากรรมว่า เป็นทัศนศิลป์แขนงหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ของรูปทรงที่มองเห็นได้ (Visual Form) ที่มีลักษณะเป็น ๓ มิติ คือ มีความกว้าง ยาว หนา หรือสูง ซึ่งสามารถเปลี่ยนรูปทรงและวัสดุที่ใช้ในการทำได้ตามความเหมาะสม

ประติมากรรมมีวิธีทำได้หลายวิธีเช่น แกะสลัก วิธีปั้น วิธีหล่อ วิธีถอดแบบพิมพ์และวิธีเชื่อม การสร้างงานด้วยวิธีใดนั้น มักต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมของวัตถุและคุณสมบัติของวัสดุที่จะนำมาประกอบเป็นรูปทรงแต่ละชนิดว่าจะสามารถแสดงความคิดสร้างสรรค์ได้มากน้อยเหมาะกับวิธีนั้น ๆ หรือไม่

คำว่า ประติมากรรม ในภาษาไทยเขียนได้ ๒ แบบ คือ ประติมากรรม และ ปฏิมารกรรม ประติมากรรม หมายถึง รูปปั้นทั่วไป เช่น รูปคน สัตว์ สิ่งของ ฯลฯ ส่วนปฏิมารกรรม หมายถึง รูปปั้นที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยเฉพาะ เช่น รูปปั้นพระพุทธรูป สำหรับผู้ทำหรือศิลปินเรียกว่า ประติมากรหรือปฏิมาร^{๖๖}

เน่งน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม ประติมากรรมได้มีวิวัฒนาการเรื่อยมาตามสภาพแวดล้อมความเปลี่ยนแปลงของอิทธิพลทางวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากอดีตมาจนถึงปัจจุบันตามลำดับ คือ

๑) วัฒนธรรมเจนละ (หรือเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓) สมัยนี้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นปกครอง แต่ไม่เป็นที่นิยมของชนพื้นเมืองมาก่อน ชุมชนพื้นเมืองนิยมนับถือพุทธศาสนาซึ่งกำกับมวลชนมากกว่าศาสนาพราหมณ์

^{๖๔} ศิลป์ พีระศรี. ศิลปะและวิวัฒนาการของศิลปะสมัยใหม่ ใน นิทรรศการศิลปานุสรณ์อาจารย์เขียน ยิ้มศิริฯ, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๖ - ๒๐,

^{๖๕} มุณี พันทวี, **ครูศิลปะ**, (มหาสารคาม: เพื่องอักษรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

^{๖๖} อารี สุทธิพันธุ์, **ทัศนศิลป์และความงาม**, (กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๔.

๒) วัฒนธรรมทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕) มีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนาที่อินเดียเจริญรุ่งเรืองขึ้นที่ภาคกลางของไทยส่งอิทธิพลไปยังอีสานอย่างแพร่หลายเกือบทั่วทั้งอีสานอย่างรวดเร็ว

๓) วัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘) อำนาจเขมรได้แผ่คลุมไปทั่วดินแดนอีสาน ดังได้พบโบราณสถานและโบราณวัตถุ ตลอดจนเมืองโบราณมากมาย เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นต้น

๔) วัฒนธรรมไท - ลาว (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ปัจจุบัน) มีการอพยพผู้คนจากการเกิดจลาจลในเวียงจันทน์และหนีภัยเข้ามาอยู่ในเขตอีสาน^{๖๗}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จำแนกหน้าที่ของเสมาได้เป็น ๓ อย่าง ได้แก่

๑) แสดงบริเวณเขตศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา ได้แก่ (๑) ล้อมรอบพระอุโบสถ อันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา (๒) ล้อมรอบบริเวณสถูปเจดีย์ ที่เคารพบูชา ซึ่งอาจเป็นเนินดินหรือที่มีสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม (๓) ปักเป็นเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ปักกลางเนินดินหรือปักทั่ว ๆ ในเขตเนินดิน

๒) สร้างขึ้นเพื่ออุทิศ เป็นสิ่งที่มีผู้สร้างอุทิศในพุทธศาสนาทั้งสิ้น บ้างก็นำมาปักไว้ในเขตแดนศักดิ์สิทธิ์ บางแห่งพบใบเสมาหินปักอยู่บริเวณเดียวกัน บางแห่งปักเรียงกันเป็นกลุ่ม ใบเสมาหินที่สลักเป็นภาพชาดก รูปสถูป และพุทธประวัติ เช่นเดียวกันกับการสร้างพระเจดีย์ และการสร้างภาพชาดกหรือภาพพระบดินทร์ในสมัยหลัง ๆ

๓) เสมาหินที่มีขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะเป็นหลักเขต มีลักษณะเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สมบูรณ์ในตัวเอง บางแห่งปักรวมเป็นกลุ่ม บางแห่งปักเพียงแท่งเดียว เสดมดังกล่าวนี้ทำหน้าที่เช่นเดียวกับพระสถูปเจดีย์ หรือพระพุทธรูปเทวรูป ซึ่งคนกราบไหว้บูชา^{๖๘}

น. ณ ปากน้ำ กล่าวว่า ศิลปะก่อนประวัติศาสตร์เป็นศิลปะของชุมชนและชาติชาตินั้นย่อมมีอิทธิพลศิลปะร่วมสมัยเข้ามาผูกพันเป็นธรรมดา ไม่จัดว่าเป็นศิลปะท้องถิ่น ดังสังเกตได้ว่าเครื่องมือหรือลวดลายบางอย่าง บ่งบอกถึงอิทธิพลศิลปะร่วมสมัยซึ่งสามารถแพร่หลายนิยมไปได้

^{๖๗} แนน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม, **วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: เจริญย์, ๒๕๓๖), หน้า ๗ - ๘.

^{๖๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๔.

กว้างขวางจึงเห็นความสัมพันธ์กับศิลปะรุ่นเดียวกับในที่อื่น ๆ ทั่วไป ศิลปะแบบทวารวดีที่อีสาน เช่น ภาพหินทราย โยธธ มีแบบแผนว่ารับอิทธิพลจากศิลปะแบบคุปตะในอินเดีย ประมาณอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑-๑๓ อย่างเช่น ใบเสมาหินเมืองฟ้าแดดสงยางมีพระที่นั่งห้อยพระบาทและพระนอนที่ถูปกุศาวและกุเวียง นอนวางพระหัตถ์ราบแบบศิลปะคุปตะซึ่งล้วนเป็นศิลปะเก่าแก่กว่าศิลปะขอมทั้งสิ้น บางทีอาจจะอยู่ร่วมสมัยกับศิลปะพูนัน คือมีมาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ก็ได้ ด้วยเรายังมิได้วิจัยกันอย่างละเอียดเพราะศิลปะแบบคุปตะรุ่นพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๑ นั้น ก็มีรูปร่างคล้ายคลึงกับพุทธศตวรรษที่ ๑๑ โดยยึดถืออายุจดหมายเหตุของพระถังซำจั๋งเป็นเกณฑ์

ศิลปะแบบทวารวดีทางภาคอีสานกับทางภาคกลางเหมือนกันที่ต่างก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบคุปตะมาด้วยกัน แต่จะต่างกันตรงที่ทางภาคอีสานนิยมใบเสมาทำด้วยแผ่นศิลาสูงใหญ่บางแห่งก็ทำรูปสลูอยู่ตรงกลางและบางแห่งก็เป็นหินสูงยาวมาก ทางภาคอีสานไม่นิยมตุ้มหูเป็นแผ่นกลมติดกับทางนครปฐมจะพบแผ่นกลมที่หูทุกรูป ทางภาคอีสานนิยมจำหลักพระพุทธรูปนอนขนาดใหญ่มาไว้บนไหล่เขาสูงหรือบนยอดเขา เช่น ที่ภูบัว ภูค่าว และกุเวียง ส่วนในภาคกลางกลับนิยมจำหลักพระนั่งกับพระยืนในถ้ำ เช่น ถ้ำจัน ถ้ำจาม ถ้ำเขาวง ที่จังหวัดราชบุรี^{๖๙}

ธิดา สารยา เขียนเอาไว้ว่า เมืองสำคัญของศิลปะทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เมืองโบราณเสมา เมืองแดดสงยาง เมืองกันทรวิชัย เมืองนครจำปาศรี ชุมชนทั้งในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่างติดต่อสัมพันธ์กันทั้งในภูมิภาคเดียวกันและระหว่างภูมิภาคเดียวกันและระหว่างภูมิภาคตั้งแต่สมัยก่อนตั้งหลักฐานจากเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อท้องถิ่นรับอารยธรรมอินเดียจนสามารถสร้างลักษณะเฉพาะทางศิลปะของตนเองให้โดดเด่น คือ ศิลปะทวารวดีอันมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบเมืองทางกายภาพมากเป็นตัวสะท้อนให้เห็นการขยายตัวของระบบการเมืองของผู้นำเปลี่ยนแปลงจากชุมชนขนาดใหญ่หรือเมืองเล็ก ๆ เปลี่ยนเป็นเมืองหรือนครใหญ่^{๗๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้เขียนไว้ว่า^{๗๑} ประเทศอินเดียในยุคพุทธกาลหรือยุคอุปนิษัทนั้น มีวัฒนธรรมทางจิตใจหรือทางศาสนาขึ้นสูงถึงขนาดที่ประณามรูปเคารพ (Idol) กันเสียแล้ว ไม่บูชาเคารพในลักษณะของคนเขลาและขลาดกันแล้วในหมู่พุทธศาสนิกบริษัทของพุทธศาสนาและศาสนาอื่นในระดับ

^{๖๙} น. ณ ปากน้ำ, งาม - ตอบ ศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร: สารคดี, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐, ๙๖ - ๙๗.

^{๗๐} ธิดา สารยา, (ศรี) ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, หน้า ๔๘, ๗๐ - ๗๘.

^{๗๑} พุทธทาสภิกขุ, ภาพพุทธประวัติจากหินสลักยุคก่อนมีพระพุทธรูป, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

เดียวกัน ในยุคอุปนิสัยของอินเดีย (ประมาณตั้งแต่ ๒๐๐ ปีก่อนพุทธกาลถึง ๒๐๐ ปีหลังพุทธกาล) รู้จักนั่งเข้าฌาน นั่งสมาธิวิปัสสนา เพื่อค้นหาความจริงในด้านนามธรรมหรือความสูงในทางวิญญาณกันทั่วไปแล้ว จึงประณามการไหว้รูปในหมู่ชนที่มีวัฒนธรรมปัญหาเกี่ยวกับสัญลักษณ์ พวกที่ทำพระพุทธรูปขึ้นมานั้น ก็มุ่งให้เป็นเพียงสัญลักษณ์ (Symbol) ไม่ใช่ประสงค์จะทำรูปเหมือน (Idol) ดังนั้นแม้จะมีอารมณ์ (Mood) อะไรแสดงอยู่ในหน้าตานั้นบ้างก็ให้ถือเป็นเพียงสัญลักษณ์เพื่อให้รู้ประวัติของพระพุทธรองค์ใดก็แล้วกัน พวกที่ทำภาพพุทธประวัติในหินสลักที่สาญจี การหุดและอมราวดี นั้นแหละเป็นพวกที่ทำภาพพระพุทธรองค์ในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์อย่างแท้จริงและเป็นสัญลักษณ์ที่ถูกต้องถึงที่สุดจริง ๆ ด้วย พวกนี้มีความเห็นว่าไม่มีสัญลักษณ์ใด ๆ ที่เหมาะสมสำหรับพระองค์ นอกจากสัญลักษณ์แห่งความว่าง เราต้องระลึกเสมอว่า หัวใจของธรรมะหรือตัวแท้ของพระพุทธศาสนานั้นอยู่ตรงที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นให้มีอะไรเป็นบุคคลขึ้นมา ให้ว่างจากบุคคลหรือให้เป็นเพียงขั้นธ आयตนะหรือธาตุทั้งหลายตามธรรมชาติจนกระทั่งว่างไปในที่สุด ในระดับสูงสุดคือการทำสัญลักษณ์นั้น ถ้าทำเป็นภาพอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นรูปหรือแบบขึ้นมาก็ต้องเผชิญกับความชำรุดเป็นธรรมดา ดังนั้นคนที่ฉลาดที่สุดจึงใช้ “ความว่าง” เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์ เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่รู้จักชำรุดทรุดโทรมหรือเปลี่ยนแปลงได้แม้แต่ชนิดเดียว นับว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ยอดสุดของสัญลักษณ์ทั้งหลาย ดังนั้น พุทธบริษัทในอินเดียสมัย พ.ศ. ๓๐๐ - ๖๐๐ จึงไม่ยอมทำรูปเคารพแก่พระพุทธรองค์ แต่ได้ทำสัญลักษณ์ในขั้นที่ฉลาดที่สุดคือความว่างแทน การแสดงธรรมหรือแสดงประวัติด้วยภาพนี้ มีผลลึกซึ้งกว่าการแสดงด้วยตัวหนังสือหรือด้วยคำพูดตรงที่จะทำให้เกิดการประทับใจลึกซึ้งกว่า เพลิดเพลินกว่าและโดยไม่รู้ตัวยิ่งกว่ามีการถ่ายทอดทางจิตใจได้ง่ายกว่า ถ้าหากพบว่าการกระทำนั้นกระทำโดยศิลปินที่ถึงขนาดจริง ๆ

พุทธทาสภิกขุ เขียนไว้ว่า^{๗๒} ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๔ ขึ้นไป ไม่มีการทำภาพใด ๆ แต่ได้ทำเป็นภาพสัญลักษณ์แทน เช่น ภาพดอกบัวบานล้วน ๆ มีรูปดอก รูปกลีบ หรือเกสรหลายแบบด้วยกัน นอกจากนั้น ยังมีลวดลายอย่างอื่นประกอบเข้ามา กระทั่งบัวบานทั้งกอ ประกอบด้วยสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งต่างก็เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์ด้วยกัน สิ่งที่ต้องศึกษาก็คือ ดอกบัว เป็นดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์ของทุกศาสนาและทุกลัทธิอยู่ก่อนแล้ว กิริยาที่บาน หมายถึง การมีอะไรเกิดขึ้นมาในลักษณะพิเศษ ซึ่งในที่นี้หมายถึง การที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกและการที่ได้ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งก็นับรวมอยู่ในคำว่า “การเกิด” (Nativity) ด้วยเหมือนกันเพราะ เกิดมาเพื่อตรัสรู้ ดังนั้น จึงทำสัญลักษณ์แห่งการประสูติเป็นภาพดอกบัวบานมากที่สุดกว่าสัญลักษณ์อย่างอื่น ๆ

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔, ๑๔.

หม้อปูลมณู หมายถึง หม้อที่เต็มไปด้วยน้ำและมีดอกบัว หรือกอบัวโผล่ขึ้นมาในลักษณะที่เบิกบาน เป็นสัญลักษณ์แห่งการเกิด (Nativity) ในสมัยอมราวดีและสมัยมอญได้ใช้เป็นสัญลักษณ์ของการประสูติโดยตรงและสมัยคันธาระนั้น มีลักษณะคล้ายกับจะใช้เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรองค์โดยทั่ว ๆ ไปด้วย หากแต่ว่าดอกไม้ที่ปักอยู่ในหม้อนั้น มิได้ทำเป็นดอกบัวเสมอไป ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะคติที่ศิลปินชาวกรีกถืออยู่นั้น ไม่ตรงเป็นอันเดียวกับของศิลปินชาวอินเดีย

ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า ความนิยมใช้ศิลาเป็นนิมิต หรือเครื่องหมาย ทำหน้าที่เป็นนิมิตกำหนดเขตสีมา ซึ่งเรียกกันว่าใบสีมา หรือใบเสมานี้มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีและคติความเชื่อในพุทธศาสนา ความนิยมใช้ศิลาเป็นใบเสมามีปรากฏใช้กันมานานแล้ว ในดินแดนประเทศไทยเท่าที่พบหลักฐานทางโบราณคดีว่า พระพุทธศาสนาเผยแพร่เข้ามาในสมัยทวารวดีก็พบหลักฐานว่ามีการใช้ศิลาเป็นใบสีมา^{๗๓}

ผศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ได้กล่าวถึงใบเสมามีวิวัฒนาการมาจากประเพณีการทำหินตั้ง กล่าวคือประเพณีการทำหินตั้งหรือใบสีมา เป็นแผ่นหินหรือแท่งหินน้อยใหญ่ที่ปักอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมทวารวดีและแผ่นหินหรือแท่งหินภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายใบมีรูปทรงเช่นเดียวกันกับใบเสมานี้ที่ปักล้อมรอบอุโบสถ จึงเป็นที่มาของการเรียกหินเหล่านี้ว่า ใบสีมา เป็นคำเรียกที่เน้นถึงรูปทรงว่าเป็นแบบเดียวกันกับใบเสมาล้อมรอบอุโบสถมากกว่าต้องการสื่อถึงหน้าที่หน้าที่ใช้งาน อย่างไรก็ตาม หน้าที่ของใบสีมาทวารวดีอีสานมีหลากหลายกว่าการปักล้อมรอบอุโบสถ เช่น สัมพันธ์กับแหล่งปลงศพ นักวิชาการบางท่านจึงเรียกแผ่นหินหรือแท่งหินเหล่านี้ว่า หินตั้ง^{๗๔}

วิบูลย์ ลีสุวรรณ เขียนไว้ว่า คติในการใช้ใบเสมานินสลับเป็นรูปพระพุทธรูป รูปพระเจดีย์หรือรูปเทวดานี้ ได้สืบทอดกันมาจนถึงสมัยลพบุรี สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน แต่คติเกี่ยวกับเสมานินได้เปลี่ยนแปลงไปคือ นอกจากจะใช้ปักแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้วยังใช้ปักเหนือที่บรรจุศพของคนที่ตายแล้ว ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว แต่ใช้บรรจุไว้ในอิฐก่อเป็นใบเสมารอบ

^{๗๓} ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖”, วารสารเมืองโบราณ, (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๑๙): ๘๙ - ๑๑๖.

^{๗๔} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ใบสีมา ทวารวดีในอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๕๔.

วัดแทน ซึ่งพบมากตามวัดในภาคอีสาน อย่างไรก็ตามคติการใช้ใบเสมากำหนดเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนายังใช้อยู่ในปัจจุบันคือ การใช้กำหนดเขตของพระอุโบสถตามวัดวาอารามต่าง ๆ^{๗๕}

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เรียบเรียงเรื่องเกี่ยวกับรูปแบบของใบเสมาบริเวณภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน พบว่า มีร่องรอยของอารยธรรมทวารวดีที่เผยแพร่มาจากภาคกลาง แต่สิ่งที่น่าสนใจมากกว่านั้นคือ กลุ่มใบเสมาที่บริเวณภาคอีสานนี้มีความโดดเด่นกว่าภาคอื่น ในขณะที่ภาคกลางมีความโดดเด่นในเรื่องของการสร้างพระธรรมจักรขนาดใหญ่ ซึ่งใบเสมาที่ว่านี้มีความแตกต่างจากรูปแบบของใบเสมาที่พบในปัจจุบันมาก ดังนี้

อย่างไรก็ตามรูปแบบของใบเสมาทั่วไปจะเป็นลักษณะกลีบบัว มีขนาดสูงตั้งแต่ ๑ เมตรไปจนถึง ๒ เมตร รองลงมาได้แก่รูปเสาสี่เหลี่ยมและแปดเหลี่ยม ซึ่งพบเป็นจำนวนน้อยมาก ส่วนคติในการสร้างสันนิษฐานไว้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ใช้ปักใบเดียวกลางลานในฐานะของเจดีย์องค์หนึ่ง เพราะโดยทั่วไปที่กลางใบเสมาจะมีรูปหรือสัญลักษณ์ของสถูปปรากฏอยู่ด้วยเสมอ (๒) ใช้ปักล้อมรอบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อแสดงขอบเขตได้พบตัวอย่างเป็นจำนวนมากบนภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี อาจเป็นการแสดงขอบเขตที่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมหินตั้ง ที่พบแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสานเช่นที่เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา (๓) ใช้ปักแปดทิศรอบฐานอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า อาจมีตำแหน่งละ ๑ ใบ ๒ ใบ หรือ ๓ ใบ น่าจะเป็นคติการแสดงขอบเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนสถานลักษณะเดียวกับโบสถ์ในปัจจุบันด้วยขนาดของเสมาที่มีขนาดใหญ่ จึงเกิดภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาขึ้น ซึ่งเรื่องราวที่นิยมสร้างขึ้นนั้นมักเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า มีการตกแต่งใบเสมาด้วยรูปสถูปหรือหม้อปูลงฆฏะ (เครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์) ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า การปักใบเสมาแบบใบเดียวที่กลางลานนั้น อาจหมายถึงเครื่องหมายแทนสถูป โดยสังเกตจากรูปแบบของใบเสมาที่มีการสลักรูปสถูปหรือหม้อปูลงฆฏะไว้^{๗๖}

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี กล่าวว่า ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีนิยมสลักภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกในพระพุทธศาสนา สำหรับในระยะต่อมานั้น เสมานิยมกันมากเป็นเสมาแบบ

^{๗๕} วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ, **ศิลปะนารูในสองทศวรรษ**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๘๑- ๒๘๑

^{๗๖} ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ และคณะ, “เสมา: ประวัติศาสตร์คุณค่าและการจัดการการอนุรักษ์ขององค์กรพระพุทธศาสนาในจังหวัดบุรีรัมย์”, **วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม**, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๐): ๑๔๑.

แผ่นศิลาที่แต่งให้เป็นรูปร่างแบบต่าง ๆ บางแบบเป็นแผ่นศิลาเกลี้ยง ๆ บางแบบสลักเป็นลวดลายประดับเพิ่มขึ้น และใช้ปกรบพระอุโบสถ เพื่อแสดงเขตสีมาสำหรับทำสังฆกรรมเพียงอย่างเดียว^{๗๗}

พิทยา บุนนาค กล่าวถึงงานเขียนของ น. ณ ปากน้ำและงานวิจัยของกมล ฉายาวัดนะ ผู้ที่ให้ความสนใจกับหลักสีมาในด้านของประวัติศาสตร์ของโบสถ์ภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ รวมถึงนักวิจัยเกี่ยวกับเรื่องโบสถ์มาว่า อุปสรรคของงานวิจัยก็คือ การบิดเบือนหลักฐานในพระราชพงศาวดาร เพื่อนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดช่วงอายุเวลา และกล่าวถึงงานของศรีศักร วัลลิโภดม ในเรื่องของสีมาอีสานว่า เหล่าแห่งหินในอีสานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นหินที่ทำขึ้นมาเพื่อเป็นพุทธบูชาและเนื่องในพิธีกรรมฝังศพมากกว่าเป็นหลักหินเพื่อกำหนดเขตพัทธสีมา จึงไม่มีคุณสมบัติที่จะเป็น หลักสีมา หรือ โบสถ์มา หลักหินพัทธสีมาเขตจะมีบ้างก็จำนวนไม่มากนัก แม้กระนั้นก็ตาม หลักหินพุทธบูชาดังกล่าวก็จะมีอิทธิพลส่งลงมาถึงลักษณะสีมาในส่วนภาคกลางของประเทศไทยในระยะแรกอยู่น้อย^{๗๘}

ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เขียนไว้ในบทความอีสานสมัยทวารวดีมีความตอนหนึ่งว่า บริเวณลุ่มน้ำชี เริ่มตั้งแต่เขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น ตอนล่างของจังหวัดอุดรธานี กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ลงไปจนจรดเขตจังหวัดยโสธร เป็นบริเวณที่ลำนํ้าชีและลำนํ้าสาขาต่าง ๆ ได้แก่ ลำนํ้าพรม ลำนํ้าพอง ลำนํ้าปาว ความเจริญของสังคมที่เป็นบ้านเมืองเกิดขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ซึ่งมีที่สำคัญอยู่ ๓ สายคือ แม่นํ้าโขง แม่นํ้ามูลและแม่น้ำชี บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงหมายถึง บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย สกลนครและนครพนม ทั้งนี้ รวมถึงที่ราบลุ่มตามลำนํ้าต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงในบริเวณดังกล่าวนี้ด้วยเขตอำเภอวังสะพุงเป็นบริเวณต้นน้ำของลำนํ้าวังสะพุงซึ่งไหลจากทิศใต้ไปสู่ทิศเหนือไปออกแม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงคาน แหล่งที่พบสีมาหินอยู่ในที่สูงเนินไถ่ธารน้ำ อยู่ก่อนไปทางตะวันตกเฉียงใต้ของตัวอำเภอวังสะพุงไปราวหนึ่งกิโลเมตร เสีมาหินที่พบอยู่ในเขตบ้านเรือนราษฎร ลักษณะเป็นแผ่นหินทรายสีขาวแต่ว่าสูงยาว มีลวดลายบัวที่ฐานและพระสถูปสลักไว้เป็นศิลปะแบบทวารวดีชาวบ้านบอกว่ายังพบอีกหลายหลัก สังเกตจากที่พบสีมาหินแล้วเห็นว่าสีมาหินเหล่านี้ ถูกปกรบ ๆ บริเวณอย่างไม่เป็นระเบียบหรือทิศทางที่แน่นอน เป็น

^{๗๗} อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “โบสถ์มาหลักภาพ สุวรรณกัฏฐาตค จากวัดโนนศิลาอาสน์วราราม”, **วารสารไทยเมืองโบราณ**, ปีที่ ๔ ฉบับ ๒๒ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๓๙): ๑๒๓ - ๑๒๘.

^{๗๘} พิทยา บุนนาค, **สีมา สีมา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ม.ป.ป.), หน้า ๒๗ - ๒๘.

การปักแบบเดียวกันกับเสมาหินในบริเวณอื่น ๆ เป็นส่วนมาก^{๗๙} เสมาหินที่พบในภาคอีสานทั่วไป ไม่ว่าจะพบที่อุบลราชธานี พิมาย หรือหนองหาน ล้วนเป็นผลการออกแบบทางศิลปะที่ยอดเยี่ยมแทบทั้งสิ้น ซึ่งระบุว่าชนชาติต่าง ๆ ในดินแดนแถบอีสานหรือที่ราบสูงแถบลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำมูลนั้น ท่านมีภูมิธรรมทางศิลปะยิ่งใหญ่มากกว่าที่เราจะคาดเดาหรือหยั่งไปได้ถึง^{๘๐} คติเรื่องเสมาหินของภาคอีสานออกจะแปลกกว่าที่อื่น ด้วยปกติเสมาหิน ย่อมใช้ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับพระอุโบสถโดยตรง มีบังคับอยู่ในพระวินัย รูปจำหลักบนใบเสมาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกและพุทธประวัติ^{๘๑} ในภาคอีสานอันเป็นรูปแบบศิลปะร่วมสมัยกับทวารวดีของภาคกลางนั้น มีหลักฐานชัดเจนตรงพระพุทธรูปและลวดลายสิ่งอื่น ๆ ว่าได้รับคติมาจากคุปตะแหล่งเดียวกันกับภาคกลางในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ถ้าพิจารณาอย่างละเอียดเช่นการทำใบเสมาด้วยศิลาขนาดใหญ่ ล้อมรอบพุทธศาสนสถานทุกแห่ง เช่น อุโบสถกลางแจ้งที่จังหวัดมหาสารคามและยอดภูเขาน้อยในเขตอำเภอนากลาง จังหวัดอุดรธานีสองแห่งนี้มีใบเสมาทำด้วยศิลาปักเป็นวงกลมล้อมรอบ^{๘๒}

มีผู้สันนิษฐานกันว่าที่จริงการที่ศิลปะแบบทวารวดีของเราในภาคอีสานไม่เหมือนกับภาคกลางในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาจเกิดมาจากคติของวัฒนธรรมสมัยหินอันรุ่งเรืองอยู่ก่อนแล้วในภาคนี้ก็ได้ การทำเสมาศิลาขนาดใหญ่จำนวนมาก นักปราชญ์หลายท่านโดยเฉพาะ นายไซเด็น ฟาเด็น (Seiden Faden) กล่าวว่า การนำเอาวัฒนธรรมสมัยหินใหม่อันรุ่งเรืองมาแต่สมัยโบราณในแถบอีสานมาผสมผสานกับฝ่ายพุทธเพราะถ้าลักษณะทางพุทธแท้ ๆ เขาจะทำใบเสมา ๘ ทิศ เฉพาะพระอุโบสถเท่านั้น แต่วัฒนธรรมแบบทวารวดีที่อีสานนั้น ใบเสมาจะล้อมทั้งอุโบสถ วิหารและสถูปเจดีย์ บนแผ่นเสมาหินจะจำหลักนูนเป็นเรื่องราวจากชาดกต่าง ๆ บางทีก็ทำแกนกลางเป็นเจดีย์ยอดสูง ซึ่งแต่ละเมืองก็จะแตกต่างกันออกไป เช่น ที่บ้านตาดทองจะแตกต่างกับที่บ้านฟ้าแดดสงยางและในหนองหานน้อยก็จะแตกต่างกับที่สกลนครและที่อื่น อันแสดงชัดเจนว่า แม้หลายเมืองในแถบภาคอีสานจะรับแบบแผนคุปตะเข้ามา แต่ก็มิได้ลงรอยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ยังมีแตกแขนงออกไปผิดเพี้ยนกันไปตามความ

^{๗๙} ศรีสักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์เศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๔ - ๓๐๕.

^{๘๐} น. ณ ปากน้ำ, **ศิลปแห่งอาณาจักรไทยโบราณ**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐๖.

^{๘๑} น. ณ ปากน้ำ, **ศิลปะโบราณในสยาม รวบรวมความจากวารสารเมืองโบราณปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๓๒**, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๒.

^{๘๒} น. ณ ปากน้ำ, **ศิลปะวิเศษสยามประเทศสุดยอดศิลปะไทยในสายตาศิลปินแห่งชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๖ - ๑๘๗.

หลัก ปักอยู่บนเนินดินในตำแหน่งที่กำหนดทิศทางที่แน่นอนไม่ได้ ลักษณะของเสมามีการสลักเป็นรูปกลีบบัวที่ฐาน บางหลักมีรูปพระโพธิสัตว์และมีจารึกลักษณะเป็นศิลปะแบบทวารวดี นับว่าเป็นเสมามีภาพสลักที่สวยงามมากกลุ่มหนึ่ง^{๘๔}

๒.๓.๒ กำเนิดใบเสมาทินในพระพุทธศาสนา

ใบเสมาโดยส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากแผ่นหินซึ่งกำหนดตามพุทธบัญญัติที่ทรงกำหนดนิมิต (ปาสาณนิมิตต์) ที่ใช้เป็นเขตของสีมา เขตกำหนดความพร้อมเพรียงของสงฆ์ หรือเขตชุมนุมของสงฆ์ หรือเขตที่สงฆ์ตกลงไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ภายในเขตนั้นจะต้องทำสังฆกรรมร่วมกันแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) พัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูก ได้แก่ เขตที่พระสงฆ์กำหนดขึ้นเอง (๒) อพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก ได้แก่ เขตที่ทางราชการกำหนดไว้ หรือเขตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด และสงฆ์ถือเอาตามเขตที่กำหนดนั้น ไม่ได้ ทำหรือผูกขึ้นใหม่^{๘๕} เรื่องของ “สีมา” ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค อุโบสถขันธกะ ตามพุทธบัญญัตินี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเขตแดนไว้ ๘ อย่าง ได้แก่ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือ ภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือ แผ่นหิน) วณนิมิต (นิมิตคือ ป่า) รุกขนิมิต (นิมิตคือ ต้นไม้) มัคคนิมิต (นิมิตคือ หนทาง) วัมมิกนิมิต (นิมิตคือ จอมปลวก) นทีนิมิต (นิมิตคือ แม่น้ำ) อุทกนิมิต (นิมิตคือ น้ำ)^{๘๖} ๘ อย่างนี้ เป็นตัวกำหนดเขตแดนในการกระทำสังฆกรรม มีการลงอุโบสถกรรม เป็นต้น

ใบเสมาทินจัดเป็นกลุ่มงานประติมากรรม คือ การปั้นหรือแกะสลักหรือการทำวัสดุต่าง ๆ เป็นปริมาตรให้เห็นน้ำหนักและแสงเงาทำให้เกิดรูปทรงแปลก ๆ^{๘๗} การสร้างรูปแบบให้เป็นรูปทรง (Form) ที่สามารถสัมผัสได้จริง ๆ ด้วยอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากการปั้น การแกะสลัก การหล่อ การทุบตี หรือการปะติด เพื่อให้เกิดความลึกตื้นหนาบาง และสามารถสัมผัสความงามด้วยการใช้มือจับต้อง ลูบคลำได้ ไม่เฉพาะแต่การมองเห็นเพียงสายตาได้เท่านั้น^{๘๘} คำว่า ประติมากรรมในภาษาไทยเขียนได้ ๒ แบบ คือ “ประติมากรรม” และ “ปฏิมากรม” ซึ่งทั้งสองคำมี

^{๘๔} ศรีสักร วัลลิโภดม, **แอ่งอารยธรรมอีสาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: พิษณุเศศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๒๔-๓๒๙, ๓๔๒-๓๔๓.

^{๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ผลิติธิม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๕๔.

^{๘๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๔.

^{๘๗} น. ณ ปากน้ำ, **ความเข้าใจในศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร: อัลฟามีเดีย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^{๘๘} มุณี พันทวี, **ครูศิลปะ**, (มหาสารคาม: เพื่ออักษรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

ความหมายแตกต่างกัน คำว่า ประติมากรรมหมายถึง รูปปั้นและรูปแกะสลักโดยทั่วไป เช่น รูปคน รูปสัตว์ รูปสัญลักษณ์ เป็นต้น ส่วนคำว่า ปฏิมากรรม หมายถึง รูปปั้นและรูปแกะสลักที่เกี่ยวข้องพระพุทธศาสนา คือ รูปพระพุทธรูปเท่านั้น สำหรับผู้สร้างผลงานหรือศิลปิน เรียกว่า ประติมากร หรือ ปฏิมากร

ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนารุ่นแรก ๆ ของอินเดียอยู่ในสมัยราชวงศ์เมารยะ เป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่ สลักจากหิน ภาพสลักนูนต่ำที่เมืองภารุทและที่สาญจี ที่แคว้นคันธาระ เป็นประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูปสมัยแรก คือ พระคันธาระ ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑-๒ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีก งานประติมากรรมที่เกี่ยวกับการสลักหินที่ค้นพบในประเทศอินเดียที่เป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏว่าไม่พบหลักฐานว่าได้นำแผ่นหินมาใช้เป็นนิมิตกำหนดเขตของโรงอุโบสถเลย แม้ในสถานที่ที่เป็นอาคารทางพระพุทธศาสนา ตามถ้ำ เพิงหิน วิหาร หรือแหล่งโบราณคดี ก็ไม่ได้นำแผ่นหินมาปักเพื่อทำสัญลักษณ์แสดงหรือกำหนดอาณาเขตสำหรับกระทำสังกรรม หรือมีข้อความจารึกแสดงถึงนิมิตเหล่านั้น หรือเป็นไปได้ว่านิมิตเหล่านั้นคณะสงฆ์ได้ถือกำหนดเป็นการเฉพาะ เป็นคราว ๆ ไปตามความจำเป็นหรือตามจำนวนของคณะสงฆ์ โดยใช้หลักสังฆาธิปไตย ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ดีกว่าวัฒนธรรมของการนำแผ่นหินมากำหนดเป็นนิมิตจะไม่นิยมแพร่หลายและคณะสงฆ์ไม่ได้กำหนดนิมิตขึ้นตายตัว เพราะสามารถกำหนดเอาตามพุทธบัญญัติเรื่องนิมิตสีมาทั้ง ๘ อย่างได้นั่นเอง แต่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก พระองค์ทรงนำแท่งหินสลักเป็นเสาเสมาธรรมจักรขนาดใหญ่จำนวนมากปักทั่วราชอาณาจักรเพื่อแสดงสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและเป็นการแสดงอาณาเขตของพระพุทธศาสนาด้วย ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเสาเสมาธรรมจักรเหล่านี้จะเป็นต้นกำเนิดของวัฒนธรรมการนำแท่งหินมาเป็นนิมิตในการแสดงอาณาเขตทางพระพุทธศาสนาจนแพร่หลายในประเทศไทยปัจจุบัน

แต่ Giteau และ Kieffer - Pülz ได้กล่าวเอาไว้ว่า ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ศูนย์กลางประเทศไทย กัมพูชา หรือพม่า รูปแบบของนิมิตอาจจะถูกสร้างขึ้นมาจากวัสดุอื่นที่เน่าเปื่อยสลายได้ง่ายก็ได้จึงไม่สามารถปรากฏอยู่วันนี้ได้^{๘๙} วัสดุที่พูดถึงนี้อาจจะเป็น ไม้ ปูนปั้น

^{๘๙} Giteau Madeleine, *Le bornage rituel des temples bouddhiques au Cambodge*, (Paris: Ecole Française d' Extrême - Orient, 1969), pp. 6-7; Kieffer-Pülz, *Die Sima: Vorschriften zur Regelung der buddhistischen Gemeindegrenze in älteren buddhistischen Texten*, (Berlin: Reimer, Petra 1993), pp. 242 - 258.

เครื่องปั้นดินเผา ก็ได้ หรือแม้แต่โลหะ เช่น สำริด ทองเหลือง ก็อาจจะถูกแปรสภาพไปโดยการหล่อหลอมก็ได้เหมือนกัน

มีการพบใบเสมาหินศิลปะร่วมสมัยทวารวดีปรากฏในประเทศกัมพูชาที่เขapunมกุเลน (Phnom Kulen) นครธม เมืองพนมเปญ สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๖^{๙๐} และในกลุ่มเมืองโบราณในอาณาจักรพยูทางตอนใต้ของประเทศพม่าพบใบเสมาหินที่เมืองเวสาลี (Vesali) และเมืองเปียทะโน (Beikthano) และพบใบเสมาหินที่วัดกัลยาณีสีมาที่เมืองท่าตอน(Thaton) ในพม่าตอนล่าง มีการแกะสลักภาพชาดก^{๙๑} แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมใบเสมาหินในสมัยทวารวดีมีอิทธิพลครอบคลุมไปถึงพื้นที่ประเทศพม่าตอนใต้เมืองเปียทะโน (อาณาจักรพยู พุทธศตวรรษที่ ๘) กลุ่มอาณาจักรเวสาลี (พุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๓) ปัจจุบันอยู่ในวัดกัลยาณีสีมา เมืองท่าตอน รัฐยะไข่ (Rakhine) ส่วนทางประเทศกัมพูชาซึ่งเดิมคืออาณาจักรเขมรได้พบวัฒนธรรมใบเสมาหินในศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาในเขapunมกุเลน นครธม ได้มีการนำใบเสมาหินมาใช้เพื่อเป็นนิมิตของอุโบสถโดยมีการจัดวางไว้ทั้ง ๘ ทิศของอาคาร แต่เนื่องด้วยในยุคเดียวกันศาสนาพราหมณ์อินเดียรุ่งเรืองอย่างมาก จึงทำให้ใบเสมาหินในพระพุทธศาสนามีจำนวนน้อยมากและปล่อยทิ้งร้างไว้เมื่อเทียบกับภาพสลักในปราสาทนครธมนอกจากนี้ได้พบแท่งหินขนาดเล็กปักไว้ที่มุมและตรงกลางของวิหาร เจดีย์ และสถูป พบทั่วไปในเมืองอนุราธปุระ ประเทศศรีลังกา^{๙๒} พบที่พุทธสีมาปราสาท (Baddhasimapasada) และเมืองโปโรนนารูวะ (Polonnaruwa) ประเทศศรีลังกา เป็นแท่งหินคู่ปักโดยรอบของอาคารโดยรูปแบบในการปักมีลักษณะ

^{๙๐} Boulbet J. & B. Dagens, “Les sites archéologiques de la région du Bhnam Gulen”, *Arts Asiatiques* XXVII, (1973): 1-130.

^{๙๑} Luce, G. H. **Phases of Pre-Pagan Burma**. Oxford: Oxford University Press, 1985, into; Stephen A. Murphy, “The Buddhist Boundary Markers of North-East Thailand and Central Laos, 7th -12th Centuries CE: Towards an Understanding of the Archaeologica, Religious and Artistic Landscapes of the Kholat Plateau”, **Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy**, (University of London, 2010), p. 194.

^{๙๒} Indorf, ‘The Precinct of the Thai Upasatha Hall [BOT], A Southeast Asian Spirit World Domain’, *Journal of the Siam Society*, Pinna 82 (1994): 7 - 8.

เหมือนกับการประกอบอุโบสถ^{๙๓} จากที่พบใบเสมาหินในหลายพื้นที่แม้ในยุคสมัยเดียวกันอาจทำให้รูปแบบ แนวคิด หรือเทคนิคการสร้างต่างกันได้

๒.๓.๓ อักษรจารึกบนใบเสมาหิน

นอกจากการสลักรูปภาพที่เกี่ยวกับคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังมีการสลักอักษรจารึกลงบนใบเสมาหิน หลักหิน หรือแผ่นศิลา ที่พบในประเทศไทยและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๗ เป็นภาษามอญโบราณที่จารึกด้วยอักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ อักษรมอญโบราณ และอักษรขอมโบราณ ภาษามอญโบราณเป็นภาษาหนึ่งที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากภาษามอญโบราณเคยเป็นภาษาที่ใช้โดยกลุ่มชนที่มีอำนาจในอาณาจักรต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทย ประเทศพม่า รวมถึงประเทศลาว ภาษามอญน่าจะเป็นภาษาที่มีการใช้พูดกันอยู่ในบริเวณประเทศไทยและประเทศพม่าก่อนที่ชาวไทยกับชาวพม่าได้เข้ามาในบริเวณดังกล่าว^{๙๔} และน่าจะเป็นภาษาที่ใช้ในชนชั้นปกครอง รวมทั้งเป็นภาษาที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมในสมัยโบราณ^{๙๕} เนื่องจากว่าภาษามอญโบราณส่วนมากมักจารเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา^{๙๖} ซึ่งอารยธรรมมอญกับภาษามอญโบราณมีอิทธิพลต่อกลุ่มวัฒนธรรมของชาวไทยและชาวพม่า^{๙๗} ตัวอย่างเช่น ศาสนาพุทธเข้าถึงชาวไทยและชาวพม่าโดยผ่านอารยธรรมมอญ^{๙๘} อักษรมอญ

^{๙๓} Silva, Roland, *Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka: A study ofthupa, bodhimanda, uposathaghara and ptimaghara*, (Druk: Krips Repro Meppel, 1988), p. 185.

^{๙๔} Georges Coedes, *Les Etats Hindouises d'Indoneaie*, 3rd ed. (paris: De Boccard, 1989), 30 ; Emmanuel Guillon, *The Mons: A Civilization of Southeast Asia*, trans. James V. Di Crocco (Bangkok: The Siam Society, 1999), p. 1.

^{๙๕} Nai Pan Hla, *An Introduction to Mon Language*, (Kyoto: The Center for Southeast Asia Studies, Kyoto University, 1988 - 1989), p. v.

^{๙๖} ประภัศสร โพธิ์ศรีทอง และคณะ, *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครปฐมเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๔๔.

^{๙๗} Gordon H. Luce, Bo - hmu Ba shin and U Tin Oo, *Old Burma - Early Pagan, Vol. I.: Text*, (NewYork: Artibus Asiae, 1969), p. 3.

^{๙๘} ก่องแก้ว วีระประจักษ์, *จารึกมอญในประเทศไทย, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒: อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๒๑*, (กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒.

โบราณถูกนำมาใช้เขียนอักษรพม่า และยังมีอิทธิพลต่อระบบอักษรชาวไทย^{๙๙} โดยผ่านทางอักษรธรรมล้านนาและอักษรสุโขทัย^{๑๐๐} และมีวิวัฒนาการมาเป็นอักษรไทยในปัจจุบันด้วย

ในงานวิจัยของอันเตอร์ เอียน วัดสัน ได้แบ่งยุคสมัยตามรูปแบบและบริเวณที่พบจารึกอักษรที่พบบนแผ่นศิลา ใบเสมาในประเทศไทย ได้ดังนี้ ยุคที่ ๑ (ทวารวดีตอนต้น) มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓ จารึกด้วยอักษรปัลลวะพบที่บริเวณภาคกลาง ยุคที่ ๒ (ทวารวดีตอนกลาง) มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๕ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะพบที่บริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยุคที่ ๓ (ทวารวดีตอนปลาย) มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ จารึกด้วยอักษรมอญโบราณพบที่บริเวณภาคเหนือ โดยมีที่ตั้งของจารึกทั้งหมด ๒๐ กลุ่มด้วยกัน^{๑๐๑} พระอาจารย์สมภพ โชติปัญโญ กล่าวว่าในสมัยที่พระพุทธศาสนาเริ่มเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิได้ปรากฏชนชาติดั้งเดิมที่อาศัยบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้ง ๒ ฝั่ง คือชุมชนฝั่งตะวันตก ที่เรียกตนเองว่า “ทวารวดี” หรือ “ทวารวดี” ซึ่งแปลว่า ประตูสู่สวรรค์ และชุมชนฝั่งตะวันออกบริเวณแม่น้ำโขง ที่เรียกตนเองว่า “โคตปุระนที” ที่แปลว่า แม่น้ำทรัพย์สินเงินทองแห่งเมืองตะวันออก (โคต (สันสกฤต) = ตะวันออก, ปุระ = เมือง, ณะ = ทรัพย์, นที = แม่น้ำ) แต่เดิมใช้ชื่อ “น้ำของ” แม่น้ำที่เต็มไปด้วยทรัพย์สินสิ่งของ เปลี่ยนมาเขียนเป็นแม่น้ำโขงในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้าปกครอง^{๑๐๒} และใช้เรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ประชาชนในสองฝั่งแม่น้ำก็ยังคงเรียก “น้ำของ” ติดปากอยู่

อักษรปัลลวะ ถือว่าเป็นรูปอักษรที่เก่าที่สุด เท่าที่พบจารึกในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำว่า ปัลลวะ เป็นชื่อของราชวงศ์หนึ่งซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองในภาคใต้ของอินเดีย อักษรที่ใช้ในสมัย ของราชวงศ์นี้ จึงเรียกว่า อักษรปัลลวะ อินเดียสมัยโบราณ ได้เผยแพร่อิทธิพลทางอารยธรรมออกสู่ประเทศใกล้เคียงทั้งทางบกและทางน้ำ โดยมีนักบวชในศาสนาและพ่อค้าวานิชเป็นผู้นำอารยธรรมไปเผยแพร่ในถิ่นที่เดินทางไปค้าขายในต่างแดน เมื่อถึงบ้านใด เมืองใด พวกพ่อค้าวานิชเหล่านี้ก็หยุดพักปฏิบัติภารกิจของตนเป็นระยะเวลาหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็นำอารยธรรมใหม่ ๆ ที่ตนมี

^{๙๙} Georges Coedes, *Les Etats Hindouises d'Indoneaie*, p.141.

^{๑๐๐} สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑.

^{๑๐๑} อันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การศึกษารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๕ - ๗.

^{๑๐๒} สมภพ โชติปัญโญ, *ธรรมบรรยาย วิสาขะรำลึก ธรรมิกถาก่อนฟ้าสนธยา ๑๒ พ.ค. ๒๕๔๖*, [ซีดี-รอม], สกลนคร: วัดนิพเพชพราราม, แผ่นที่ ๑, ๒๕๔๖. (เวลาที่ ๒๓.๕๑ - ๒๕.๓๑)

ออกเผยแพร่ ถ่ายทอดแก่ชนพื้นเมืองในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย ทำให้สังคมท้องถิ่นนั้น ๆ พัฒนาตนเองไปสู่ความเจริญตามอารยธรรมของอินเดีย ทั้งทางด้านวัฒนธรรมประเพณี ลัทธิความเชื่อทางศาสนา อักษร และภาษา เป็นต้น สมัยราชวงศ์ปัลลวะที่เจริญรุ่งเรืองทางตอนใต้ของอินเดีย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑ และอักษรปัลลวะนี้เอง ที่เป็นต้นแบบให้วิวัฒนาการเป็นอักษรต่าง ๆ เช่น อักษรขอมโบราณ อักษรมอญโบราณ และวิวัฒนาการต่อไป เป็นอักษรไทยโบราณ อักษรไทยล้านนา และอักษรไทยน้อย เป็นต้น ตามลำดับ^{๑๐๓}

จารึกภาษามอญโบราณที่พบในประเทศไทย ฮันเตอร์ วัดสัน ได้แบ่งออกเป็น ๓ ยุคตามอักษรที่ใช้ ดังนี้

ยุคที่ ๑ อยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ ใช้เขียนด้วยรูปแบบอักษรปัลลวะ พบจารึกในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน

ยุคที่ ๒ อยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ ใช้เขียนด้วยรูปแบบอักษรหลังปัลลวะ พบจารึกในบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน

ยุคที่ ๓ อยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ ใช้เขียนด้วยรูปแบบอักษรมอญโบราณ พบจารึกในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน และภาษามอญโบราณได้ยืมคำจากภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีมาใช้^{๑๐๔}

มีการปรับคำให้เหมาะสมและเข้ากับลักษณะของภาษามอญโบราณ ดังนั้นอักษรที่จารึกบนใบเสมาที่พบทั่วไปในภาคอีสานจึงพบคำศัพท์ภาษามอญโบราณปะปนกับคำศัพท์ในภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี และภาษาเขมรโบราณ นอกจากนี้ในจารึกบางชิ้นยังปรากฏการบันทึกเป็นสองภาษา เช่น คาถาภาษาบาลีหรือภาษาสันสกฤตตามด้วยข้อความในภาษามอญโบราณ ด้วยอักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ หรือแม้แต่อักษรมอญโบราณก็มี

ภาษามอญโบราณเป็นภาษาหนึ่งในตระกูลภาษามอญ - เขมร ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก^{๑๐๕} ภาษามอญโบราณมีความคล้ายคลึงกับภาษาอื่น ๆ ในตระกูลภาษามอญ - เขมร เช่น ภาษาเขมร โดยมีหลายคำที่คล้ายกันได้สันนิษฐานว่า ภาษาญฮูกร มีความเกี่ยวพัน

^{๑๐๓} สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **คู่มือปฏิบัติงานเกี่ยวกับเอกสารโบราณ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙ - ๒๔.

^{๑๐๔} ฮันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การวิเคราะห์การแปรรูปสะกด คำศัพท์ภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย”, **วารสารวิชาการ Veridian E-Journal**, ปีที่ ๗, ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน, ๒๕๕๗): ๖๓๘, ๖๔๐.

^{๑๐๕} Hla, Pan, Nai **An Introduction to Mon Language**, (Kyoto: The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1988 - 1989), pp. 4-5.

กับภาษาที่ใช้ในสังคมของทวารวดี และมีนักภาษาศาสตร์บางคนได้กล่าวว่าสามารถสืบข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะภาษามอญโบราณบางส่วนได้จากการศึกษาภาษาญ้อกร^{๑๐๖} ชาวญ้อกร หรือ ชาวบน ตามที่เรียกในภาษาไทย เป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยที่อยู่บริเวณ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดชัยภูมิ และ จังหวัดเพชรบูรณ์^{๑๐๗} แสดงให้เห็นว่าดินแดนอีสานและจังหวัดชัยภูมิเคยเป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากทางด้านอักษรศาสตร์ แม้ปัจจุบันคนในพื้นที่ที่ไม่สามารถอ่านอักษรเหล่านั้นได้แล้วก็ตามที่ แต่จารกร่องรอยอักษรจารึกที่ปรากฏบนแผ่นใบเสมาหินก็เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่าบริเวณพื้นที่เหล่านี้เป็นแหล่งที่มีความเจริญทางด้านวัฒนธรรมเป็นอย่างมากทีเดียว

ใบเสมาหินเป็นผลงานศิลปกรรมพุทธศิลป์ประเภทงานประติมากรรม กลุ่มงานแกะสลักภาพนูนต่ำ บนแผ่นหินขนาดใหญ่ มีทั้งการสลักภาพบุคคล สัตว์ ต้นไม้ ดอกบัว พระเจดีย์ หม้อปูลงฆะ ลวดลายประดิษฐ์ เช่น ก้อนเมฆ เครื่องประดับ เครื่องสรวมศรีษะ เป็นต้น สื่อเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก และคำสอนต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการจารึกเป็นข้อความด้วยภาษามอญโบราณ ภาษาบาลี และภาษาสันสกฤตด้วยอักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ และอักษรมอญโบราณ ร่วมกับอิทธิพลรูปแบบทางด้านศิลปกรรมในสมัยต่าง ๆ ในกลุ่มวัฒนธรรมเจนละ วัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร และวัฒนธรรมไท – ลาว ตามลำดับ ปรากฏเป็นรูปแบบที่พบเห็นในปัจจุบัน การปรากฏของอักษรในการจารึกบนแผ่นหิน ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในการบันทึกวรรณกรรมในสมัยโบราณ ได้แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญาของกลุ่มคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างสรรคผลงานทางพุทธศิลป์ที่สื่อความหมายจากตัวอักษรเป็นภาพแกะสลักเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา การคิดค้นลวดลาย รูปแบบ และรูปทรงเป็นความงามทางสุนทรียศาสตร์ของวัฒนธรรมสังคมที่สงบสุขโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจ

กฤษฎา นิลพัฒน์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับประติมากรรมและภาพสะท้อนสังคมบนใบเสมาทวารวดีบ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ สรุปได้ว่า กลุ่มใบเสมาหินสลักภาพที่พบที่บ้านคอนสวรรค์ส่วนใหญ่เล่าเรื่องชาดกจากอรรถกถาภาษาบาลีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่พบการสลักภาพพุทธประวัติ มีเพียงบางแผ่นเท่านั้นที่มีลักษณะที่ต่างออกไปจากความเชื่อในพุทธศาสนา ที่สำคัญภาพบุคคลบนใบเสมาหินได้แสดงออกถึงการแต่งกายของคนทวารวดีอีสาน ซึ่งมีลักษณะที่สัมพันธ์กับทวาร

^{๑๐๖} Guillon, Emmanuel, *The Mons: A Civilization of Southeast Asia*, Translated by James V. Di Crocco, (Bangkok: The Siam Society, 1999), p. 64.

^{๑๐๗} Memanas, Payau, *A Description of Chaobon (nahkur): An Austroasiatic Language in Thailand*, (Bangkok: Mahidol University, 1979), pp. 1-2.

๒.๔ บริบทชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ

จังหวัดชัยภูมิมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้และภูเขาสูง เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำชี ลำน้ำสายสำคัญสายหนึ่งของภาคอีสานแตกแยกออกเป็นลำน้ำหลายสายไหลหล่อเลี้ยงทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาท่องเที่ยวชมธรรมชาติที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เช่น น้ำตกตาดโตนทุ่งดอกกระเจียว ป่าหินงาม มอหินขาว ต้นน้ำชี และบางกลุ่มก็เข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเกิดเป็นชุมชน สร้างวัฒนธรรมพร้อมกับประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัย^{๑๐๙} ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ พระพุทธศาสนาเถรวาทจากศูนย์กลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้แผ่ไปถึงบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีศูนย์กลางอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขต ๑ เขียนถึงจังหวัดชัยภูมิไว้ว่า มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่มาแต่สมัยขอมเรืองอำนาจ ซึ่งถือว่าเป็นเมืองผ่าน

^{๑๐๘} กฤษฎา นิลพัฒน์, “ประติมาณวิทยาและภาพสะท้อนสังคมบนใบเสมาทวารวดีบ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, รายงานการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต, คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

๑๑๙ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
ธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดชัยภูมิ โรงเรียนสตรีชัยภูมิ, รายงานการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษ์
สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ๙. (อัดสำเนา)

ของขอม มีหลักฐานหลงเหลืออยู่คือ ปรากฏศิลาหลายแห่ง เช่น ปรากฏที่ พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุกุดจอก เป็นต้น^{๑๑๐}

๒.๔.๑ ความหมายของคำว่า “ชัยภูมิ”

เพื่อให้เกิดความเข้าใจก่อนที่จะลงลึกลงไปในประวัติความเป็นมาและบริบทชุมชนของ จังหวัดชัยภูมิ คงจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับนามของจังหวัดเสียก่อนว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร

คำว่า “ชัยภูมิ” เป็นคำสมาสกันระหว่างคำว่า “ชัย” ที่แปลว่า ชัยชนะ กับคำว่า “ภูมิ” ที่ แปลว่า แผ่นดิน ดังนั้นชื่อ “ชัยภูมิ” จึงแปลได้ความว่า “แผ่นดินแห่งชัยชนะ” พจนานุกรมไทยฉบับ ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่าชัยภูมิว่า “ชัยภูมิ” อ่านว่า ไช - ยะ - พุม เป็นคำนาม ในเอกสารโบราณ เช่น ทำเนียบชื่อเมืองในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหรือหนังสือแจ้ง ราชการเรื่องส่วย เรื่องการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์จะสะกดชื่อเมืองชัยภูมิว่า “ไชยภูมิ” ซึ่งคำว่า “ไชย” พจนานุกรมไทยฯ ได้ให้ความหมายว่า ไชย อ่านว่า ไช หรือไชยะ เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ดีกว่า เจริญกว่าดังนั้นชื่อ “ไชยภูมิ” จึงแปลได้ความว่า “แผ่นดินที่เจริญกว่า” หรือ “แผ่นดินที่ดีกว่า” จะ เห็นว่าชื่อเมืองชัยภูมิและไชยภูมิเป็นชื่อที่มีความหมายเป็นมงคลทั้งสองคำ ชื่อเมือง “ไชยภูมิ” ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙ - ๒๒๓๑ เมื่อกรุงศรีอยุธยาขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสานโดยตั้งเมืองนครราชสีมาขึ้นเป็นเมืองพระ ยามหานครและชื่อเมืองไชยภูมิได้ปรากฏว่าเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมา ชื่อเมือง “ชัยภูมิ” ที่ใช้ ในปัจจุบันเป็นชื่อเดิมที่มีมาตั้งแต่แผ่นดินกรุงศรีอยุธยาแล้วมีชื่อที่ตั้งใหม่ แต่เป็นชื่อเมืองโบราณที่ สืบทอดมาถึงปัจจุบัน^{๑๑๑}

นามของจังหวัดชัยภูมิแม้จะมีการสะกดและเขียนที่แตกต่างกันออกไปบ้างตามยุคสมัย แต่ ก็ยังคงมีความหมายที่ดี เหมาะสมที่จะเป็นดินแดนแห่งประวัติศาสตร์และความสงบสุข ดินแดนที่มีความ เจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะเป็นดินแดนที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา จำนวนมากมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งไบเซมาหิน

^{๑๑๐} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต ๑, ชัยภูมิ, (นครราชสีมา: ไคราขอฟเซ้ทการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^{๑๑๑} สุทธิ เหล่าฤทธิ และคณะ, ประวัติเมืองชัยภูมิ, หน้า ๑๓.

๒.๔.๒ ประวัติจังหวัดชัยภูมิ

จากหลักฐานข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองชัยภูมิจากเอกสารสำนักงานจังหวัดชัยภูมิ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิสรุปได้ว่า การตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ประมาณ ๓,๕๐๐ – ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว) จากหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่หลายแห่งในหลายอำเภอ แต่ละแห่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตและเทคโนโลยีเบื้องต้นของสังคมเกษตรกรรม มีการใช้โลหะ ได้แก่ สำริดและเหล็กควบคู่กันไปคล้ายกับชุมชนทั่วไปที่พบในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย เป็นกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และจากการที่พบการใช้หินขัด ภาชนะดินเผาที่บ้านโนนทัน อำเภอเกษตรสมบูรณ์ การพบเครื่องมือเหล็ก กำไล และห่วงสำริดที่บ้านโป่งนก อำเภอเทพสถิต คล้ายกันมากกับเครื่องประดับที่พบพร้อมโครงกระดูกที่ขุดพบ ณ บ้านค่ายทองหลาง อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา โครงกระดูกนั้นเป็นของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ ชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในบริเวณนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเจริญในทางเกษตรกรรม รู้จักวิธีนำสัตว์มาใช้งาน รู้จักทำงานศิลปะ เช่น ภาพเขียนสีรูปมนุษย์และสุนัขที่ถ้ำขามมี ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสาร แสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มชนเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุประมาณ ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว^{๑๑๒}

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองชัยภูมิปรากฏในทำเนียบแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ – ๒๒๓๑) พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงระบุว่า เมืองชัยภูมิเป็นเมืองขึ้นในทำเนียบครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ๑ ใน ๕ เมือง โดยมีเมืองชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือ แต่ไม่ได้ระบุว่าตั้งอยู่ที่ใด ต่อมาเมืองนี้กลายเป็นเมืองร้าง ผู้คนอพยพไปตั้งถิ่นใหม่ที่มีทำเลเหมาะสม^{๑๑๓} เมืองชัยภูมิจึงปรากฏชื่ออีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๐ นายแล ข้าราชการสำนักเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้อพยพครอบครัวและพรรคพวกเดินทางข้ามลำน้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านหนองน้ำขุ่น (หนองอีจาน) ซึ่งอยู่ในบริเวณท้องที่อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เมื่อมีผู้คนอพยพมาอยู่มากขึ้น นายแลได้ส่งส่วยให้แก่เจ้าอนุวงศ์ นายแลจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “ขุนภักดีชุม

^{๑๑๒} สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ, *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ*, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดมิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖), ไม่ปรากฏเลขหน้า, (อัดสำเนา)

^{๑๑๓} ไพฑูรย์ มีกุลส เรียบเรียง, “ชัยภูมิ, จังหวัด”, *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสานเล่มที่ ๑๐ จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร: สยามเพรสแมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๕๘.

พล” และในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ได้ย้ายบ้านเมืองอีกครั้งเนื่องจากขาดแคลนน้ำ เข้ามาตั้งบ้านเรือนใหม่ บริเวณหนองปลาเฒ่าและบ้านหนองหลอด รวมเรียกว่า บ้านหลวง ขึ้นตรงต่อเมืองนครราชสีมา และส่งส่วยถวายแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ ไม่ยอมขึ้นต่อตรงเจ้าอนุวงศ์ กรุงเวียงจันทน์อีกต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกบ้านหลวงขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ และตั้งขุนภักดีชุมพล (แล) เป็น“พระยาภักดีชุมพล” เจ้าเมืองคนแรก^{๑๓๔}

๒.๔.๓ พัฒนาการจังหวัดชัยภูมิสมัยประวัติศาสตร์

พัฒนาการจังหวัดชัยภูมิสมัยประวัติศาสตร์ ชุมชนบริเวณจังหวัดชัยภูมิเริ่มมีการรับเอาวัฒนธรรมประเพณีตลอดจนคติความเชื่อมาจากแหล่งอื่น อารยธรรมสำคัญที่ได้รับต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอินเดีย สมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖ และรับอารยธรรมขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘ ก่อนที่จะมีการตั้งอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สรุปได้ดังนี้^{๑๓๕}

ยุคต้นประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖) ความเจริญในสมัยนี้เป็นแบบสังคมเมือง มีพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นหลักของชุมชน มีเมืองสำคัญ มีความเจริญขึ้นหลายแห่ง เช่น เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ เมืองโบราณสามหอก บ้านหนองไข่นุ้ม ตำบลลุ่มลำชี อำเภอบ้านเขว้า ใบเสมาบ้านกุดไจ้ ตำบลบุงคล้า อำเภอเมือง ใบเสมาบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ เป็นต้น

สมัยลพบุรีและอารยธรรมขอม (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘) ในช่วงนี้มีความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมค่อนข้างมาก วัฒนธรรมขอมได้ แพร่เข้าสู่อีสานตอนใต้ ทางปักษ์ชัย และช่องตะโก ในเขตดินแดนที่เรียกว่า แอ่งโคราช ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในสมัยนี้มากมาย มีประชาชนขอมเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย แยกเป็นสองสายคืออาศัยลำน้ำปายมาศ และลำน้ำสะแกเป็นหลักทำให้เกิดเมือง ในเขตโคราช และขยายเข้าสู่เขตชัยภูมิ ปรากฏโบราณสถานสมัยลพบุรี เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้แก่ ปราสาทกู๋ บ้านหนองบัวเมืองเก่า อำเภอเมือง กู่บ้านหนองแฝก ตำบลหนองเก่า อำเภอบ้านแท่น และ กู่แดง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า

^{๑๓๔} สีสง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมานิน กรณิบ้านบุงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐.

^{๑๓๕} สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ, ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: มิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖), ไม่มีเลขหน้า, (อัดสำเนา)

สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙) เมื่ออิทธิพลของขอมเสื่อมลงในดินแดนสุวรรณภูมิ เกิดอาณาจักรสุโขทัย มีความเจริญด้านการทหาร ขยายอาณาเขตออกไปได้ทั้งสุวรรณภูมิ มีการค้าขายกับบ้านเมืองอื่นทั้งใกล้และไกล ปรากฏว่าสุโขทัยได้เอาศิลปวัฒนธรรมหลายประการจากลพบุรี และเขมรไปพัฒนาเป็นของสุโขทัย ศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวได้ผ่านเข้าสู่เมืองในเขตอีสานตามเส้นทางที่ลพบุรีเคยใช้อยู่ เมืองชัยภูมิในครั้งนั้นจะเป็นเส้นทางการค้าขายระหว่างสุโขทัยกับอีสาน โดยผ่านทางช่องตะโก (ช่องสำราญ ในเขตอำเภเทพสถิต) เนื่องจากสมัยสุโขทัยได้กำหนดให้หัวเมืองในเขตอีสานเป็นเมืองประเทศราช มีหัวเมืองชั้นนอกของสุโขทัย ที่ใกล้เคียงกับชัยภูมิคือ เมืองศรีเทพ เมืองเพชรบูรณ์

สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๔) ในระยะเริ่มแรก หัวเมืองในแถบอีสานถือว่าเป็นดินแดนของผู้คนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) หลักฐานเมืองชัยภูมิ ปรากฏชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ พระยายมราช (สังข์) ขึ้นไปครองเมืองนครราชสีมา และโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองจากที่ตั้งเดิมคือ ที่ตำบลโคราชน อำเภอสูงเนิน มาตั้งใหม่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๙๕ – ๒๒๓๑ เมืองนครราชสีมาในขณะนั้นมีเมืองขึ้นอยู่ห้าเมือง คือ เมืองจันทัก อยู่ทางทิศตะวันตก เมืองชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือ เมืองพิมายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองบุรีรัมย์ อยู่ทางทิศตะวันออก และเมืองนางรอง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากนั้นได้ตั้งเมืองใหม่อีก ๙ เมือง ได้แก่ เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองจัตุรัส เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองภูเขียว เมืองพุทไธสง เมืองประโคนชัย เมืองรัตนบุรี เมืองปักธงชัย ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา รวม ๑๔ หัวเมือง ในสมัยนี้เมืองเวียงจันทน์ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ชาวเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพ ติดต่อกับกรุงศรีอยุธยามากขึ้น การเดินทางจากเวียงจันทน์ไปกรุงศรีอยุธยา ต้องผ่านเมืองชัยภูมิ คือ ต้องข้ามลำชี ข้ามช่องเขาสามหมอก ชาวเวียงจันทน์เห็นว่าเมืองชัยภูมิ เป็นทำเลดีเหมาะสำหรับทำการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา จึงพากันมาตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากินตั้งเป็นหมู่บ้าน ชาวพื้นเมืองเดิมก็ได้รับวัฒนธรรมประเพณีจากบรรพบุรุษ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิ ในสำเนียงพูด ภาษาถิ่น ที่ไม่เหมือนสำเนียงอีสานทั่วไป

สมัยธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๒๕) เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้เกิดชุมนุมต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ห้าชุมนุมด้วยกัน หนึ่งในชุมนุมดังกล่าวคือ ชุมนุมเจ้าพิมาย สันนิษฐานว่า มีอำนาจครอบคลุมเมืองนครราชสีมา รวมทั้งเมืองชัยภูมิด้วย

สมัยรัตนโกสินทร์ เดิมเขตจังหวัดชัยภูมิ มีผู้คนอยู่กระจัดกระจายตามแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ อยู่ในการปกครองของเมืองนครราชสีมา ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า ใครเป็นผู้นำ หรือเจ้าเมือง

ไชยภูมิ ส่วนมากผู้คนจะอยู่ตามเมือง ที่มีความเจริญอยู่ดั้งเดิม เช่น เมืองกาหลง ในเขตอำเภอคอนสวรรค์ เมืองสีมูม(จัตุรัส) เมืองภูเขียว เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นต้น แต่ละเมืองเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน

ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ราชวงศ์จักรีในปัจจุบัน ตามประวัติศาสตร์ กล่าวว่า ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๐ นายแล ข้าราชการสำนักเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ได้อพยพครอบครัวและบริวารมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านหนองน้ำขุ่นแล้วย้ายไปที่โนนน้ำอ้อม บ้านชีลองต่อมาขาดแคลนนํ้ามาก จึงย้ายครอบครัวและผู้คนมาตั้งบ้านใหม่เรียกว่า บ้านหลวง อยู่ระหว่างหนองปลาเผากับบ้านหนองหลอด ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านหลวงขึ้นเป็น เมืองชัยภูมิตั้งให้ขุนภักดีชุมพล (แล) เป็น “พระยาภักดีชุมพล” เจ้าเมืองชัยภูมิคนแรก และมีการย้ายเมืองอีก ๒ ครั้งโดยเจ้าเมืองคนใหม่ พระยาภักดีชุมพล (เกตุ) ย้ายเมืองมาอยู่โนนปกปิด รัชการมาได้ ๑๕ ปี ก็ถึงแก่กรรม เจ้าเมืองชัยภูมิลำดับต่อจากพระยาภักดีชุมพล(เกตุ) จะมีกี่คนและเป็นผู้ใดบ้างหาหลักฐานไม่ได้ ต่อมาพระยาภักดีชุมพล (ทิ) ได้ย้ายเมืองชัยภูมิมาตั้งที่บ้านหินตั้ง รัชการอยู่ได้ ๑๒ ปี ก็ถึงแก่กรรม ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงภักดีสุนทร (บุตรหลวงขจรนพคุณ) เป็นพระยาภักดีชุมพล เจ้าเมืองชัยภูมิสืบต่อมา จนกระทั่งปลดขราได้เบี้ยหวัดปีละชั่ง ต่อจากนั้นให้ ร้อยโทโต๊ะ จากเมืองนครราชสีมาเป็นข้าหลวงกำกับราชการเมืองอยู่ ๓ ปี แล้วย้ายไปที่อื่น พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ พระหฤทัย (บัว) มาเป็นเจ้าเมืองชัยภูมิตรงกับสมัยการจัดระบอบการปกครอง^{๑๑๖}

สมัยปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการปกครองหัวเมืองลาวใหม่ โดยแบ่งออกเป็นสี่กอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๓ และให้มีข้าหลวงออกไปว่าราชการรับผิดชอบกองหัวเมืองต่าง ๆ ดังนี้

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองจำปาศักดิ์ รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๑ หัวเมือง เมืองขึ้น ๒๑ หัวเมือง

หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองอุบล รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๒ หัวเมือง เมืองขึ้น ๒๙ หัวเมือง

หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีข้าหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองหนองคาย รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๖ หัวเมือง เมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง

^{๑๑๖} เดิม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์ อีสาน เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓), หน้า ๒๔ - ๒๘.

หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีข้าหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองนครราชสีมา รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๓ หัวเมือง เมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง

เขตจังหวัดชัยภูมิมีเมืองภูเขียวเป็นเมืองเอกขึ้นต่อหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ส่วนเมืองชัยภูมิ เมืองสีมูม เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นหัวเมืองขึ้น ขึ้นต่อเมืองเอกคือ เมืองนครราชสีมา

การตั้งมณฑลเทศาภิบาล ในปี พ.ศ.๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ข้างต้นเสียใหม่ ด้วยการจัดเป็นมณฑล แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงใหญ่ออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล หากเป็นสามัญชนเรียกข้าหลวงใหญ่ หากเป็นเชื้อพระวงศ์ เรียกข้าหลวงต่างพระองค์

หลังเกิดเหตุการณ์ รศ.๑๑๒ (พ.ศ.๒๔๓๖) ได้มีการจัดระบบการปกครองใหม่โดยจัดเป็นบริเวณ ในปี พ.ศ.๒๔๔๐ ให้เปลี่ยนเมืองเป็นจังหวัดและอำเภอ ในครั้งนั้นเมืองชัยภูมิและเมืองที่อยู่ในปกครองได้เปลี่ยนฐานะไปคือเมืองชัยภูมิเป็นจังหวัด เมืองจัตุรัส (เมืองสีมูม) เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองภูเขียว เป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดชัยภูมิ โดยมีพระฤทัย (บัว) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรก

สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ.๒๔๗๖ จังหวัดชัยภูมิแบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ ๓ กิ่งอำเภอคือ อำเภอภูเขียว อำเภอจัตุรัส กิ่งอำเภอเมืองฯ กิ่งอำเภอเกษตรสมบูรณ์ และกิ่งอำเภอบำเหน็จณรงค์ ในปัจจุบันได้แบ่งการปกครอง ออกเป็น ๑๖ อำเภอ

๒.๔.๔ สภาพทั่วไปของจังหวัดชัยภูมิ

การศึกษาสภาพทั่วไปของจังหวัดชัยภูมินี้ผู้วิจัยได้แยกการศึกษาออกเป็นส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

๒.๔.๔.๑ ที่ตั้งและอาณาเขต

จังหวัดชัยภูมิตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดเพชรบูรณ์
ทิศตะวันออก	ติดจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดนครราชสีมา
ทิศใต้	ติดจังหวัดนครราชสีมา
ทิศตะวันตก	ติดจังหวัดลพบุรี และเพชรบูรณ์

๒.๔.๔.๒ ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของจังหวัดเป็นป่าไม้และภูเขา นอกนั้นเป็นที่ราบสูงบริเวณตอนกลางของจังหวัดเป็นพื้นที่ราบมีพื้นที่ป่าไม้และเทือกเขาตั้งเรียงรายจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก ประกอบด้วยเทือกเขาสำคัญ คือ ภูอีเฒ่า ภูแล่นคา และภูพังเหย ทำให้พื้นที่จังหวัดถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนเหนือ ประกอบด้วย อำเภอหนองบัวแดง อำเภอแก้งคร้อ อำเภอบ้านแท่น อำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอภูเขียว อำเภอกอนสาร และอำเภอภักดีชุมพล

ส่วนใต้ ประกอบด้วย อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอบ้านเขว้า อำเภอจัตุรัส อำเภอบำเหน็จณรงค์ อำเภอเทพสถิต อำเภอหนองบัวระเหว อำเภอกอนสวรรค์ อำเภอเนินสง่า และอำเภอซับใหญ่

แม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดชัยภูมิ คือ แม่น้ำชี มีต้นน้ำอยู่ในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ เขตติดต่ออำเภอหนองบัวแดง นอกจากนี้ยังมีลำน้ำพรมซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่อำเภอกอนสาร^{๑๑๗} ลำน้ำสายเล็กที่ไหลลงสู่แม่น้ำชี ได้แก่ ลำน้ำเจา ลำน้ำเจียง ลำปะทาว ลำน้ำเซียง ลำคันฉู ลำชีลอง ลำสามหมอ ลำน้ำเชิญ ลำสะพุง เป็นต้น

๒.๔.๔.๓ วัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรม

จังหวัดชัยภูมิมีวัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรม ซึ่งมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นกับหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดมีลักษณะเด่นชัดที่เน้นและเชิดชูวีรกรรมความซื่อสัตย์ กตัญญูของเจ้าเมืองทำให้มีงานประจำปีและงานประเพณีจำนวนมากบางส่วนของวัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรมก็คล้ายกับภาคอีสานโดยทั่วไป แต่ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะเสนอวัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรมเฉพาะที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของจังหวัดชัยภูมิ

๑) งานประเพณีฉลองอนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาแล ประเพณีนี้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีเพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของพระยาภักดีชุมพล หรือเจ้าพ่อพระยาแลผู้สร้างเมืองชัยภูมิและเป็นเจ้าเมืองชัยภูมิคนแรก โดยจะจัดขึ้นระหว่าง วันที่ ๑๒-๒๐ มกราคมของทุกปีที่บริเวณสนามหน้าศาลา

^{๑๑๗} คุณา นนทพัฒน์, โครงการหนังสือชุดจังหวัดของเรา “ชัยภูมิ เมืองพระยาแล”, (กรุงเทพมหานคร: แสงเลิศ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑ - ๒๓.

กลางจังหวัดและสี่แยกอนุสาวรีย์เจ้าพ่อพระยาแล^{๑๑๘} พิธีกรรมและกิจกรรม เริ่มด้วยพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของเจ้าพ่อพระยาแลในเวลา ๔.๐๐ น. ของวันที่ ๑๒ มกราคมของทุกปี โดยทำพิธีที่บริเวณศาลหนองปลาเฒ่าซึ่งเป็นสถานที่เจ้าพ่อพระยาแลถูกประหารชีวิต เวลา ๙.๐๐ น. จะมีพิธีเปิดงานอย่างเป็นทางการ ณ บริเวณอนุสาวรีย์พระยาภักดีชุมพล (แล) แล้วมีพิธีแห่ด้วยขบวนช้างเป็นขบวนแรก (เพราะเจ้าพ่อพระยาแลชอบช้างมาก) หลังจากนั้นจะเป็นขบวนแห่ของอำเภอต่าง ๆ ซึ่งมักจะมีการรำถวายเจ้าพ่อด้วย ในระหว่างวันจัดงานจะมีการออกร้านการแสดงนิทรรศการ มีการประกวดผลผลิตการเกษตร และนางงามหัตถกรรมพื้นบ้านมาจำหน่าย รวมทั้งมหรสพพื้นบ้าน ณ บริเวณศูนย์ราชการจังหวัดชัยภูมิ ในงานจะมีสวนสนุก ลิเก หมอลำ และดนตรีคณะต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะนำบุตรหลานมาเที่ยวสนุกสนานและเปิดโอกาสที่ได้โน้มน้าวจิตใจเยาวชนรุ่นหลังให้ประกอบคุณงามความดีเยี่ยงเจ้าพ่อพระยาแล นอกจากนี้ยังมีงานที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า งานบวงสรวงเจ้าพ่อพระยาแล ที่บริเวณศาลหนองปลาเฒ่าในงานนี้ชาวบ้านจะไปเคารพสักการะดวงวิญญาณของเจ้าพ่อและรำถวายเจ้าพ่อที่ศาลเก่า^{๑๑๙}

๒) พิธีกรรมรำผีฟ้า รำผีฟ้าจัดขึ้นเพื่อแสดงความเคารพและบวงสรวงสิ่งที่ตนเคารพ โดยชาวบ้านจะรำผีฟ้ากันเป็นกลุ่ม ๆ ที่ภูพระอยู่ในตำบลนาเสียว ซึ่งเป็นที่ประดิษฐาน ปูชนียวัตถุสำคัญ คือ พระเจ้าองค์ตื้อ ที่มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปแกะสลักในหินทราย ชาวชัยภูมิถือว่าพระเจ้าองค์ตื้อนี้ศักดิ์สิทธิ์มาก การรำผีฟ้าบวงสรวงพระเจ้าองค์ตื้อ จะจัดให้มีขึ้นในระหว่าง วันที่ ๑๓-๑๕ ค่ำเดือนเมษายนของทุกปี และในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษาวันออกพรรษา^{๑๒๐} การรำผีฟ้าเป็นการรำเข้าทรงเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยของชาวบ้านโดยมีการร่ายรำบูชาแถนหรือผีฟ้า แต่การรำผีฟ้าที่ภูพระ แตกต่างไปจากการรำผีฟ้าที่อื่นตรงที่ว่าบรรดา “นางทรง” หรือ “รำผีฟ้า” ทั้งหลายที่มีความเลื่อมใสศรัทธาพระเจ้าองค์ตื้อที่ภูพระ จะมาร่วมชุมนุมกันกราบไหว้พระเจ้าองค์ตื้อในเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนี้ยังมีการร่ายรำบวงสรวงที่เรียกว่า “รำผีฟ้า” เพื่อเป็นการเช่นสรวงที่พระเจ้าองค์ตื้อได้ดลบันดาลความร่มเย็นเป็นสุข พระเจ้าองค์ตื้อนั้นเป็นพระพุทธรูปปูนดำในหินทรายของเทือกเขาภูแล่นคา ชาวชัยภูมิเคารพนับถือพระเจ้าองค์ตื้อว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่มืองสืบมาจนทุกวันนี้ และมีความเชื่อว่าถ้าใครเป็นลูกศิษย์พระเจ้าองค์ตื้อแล้ว หากเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาไปรำบวงสรวงแล้วจะหายทันที หรือแม้จะไม่เจ็บป่วยแต่เมื่อมารำบวงสรวงแล้วก็จะทำให้อยู่ดีกินดี ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ส่วน

^{๑๑๘} คุณา นนทพัฒน์, โครงการหนังสือชุดจังหวัดของเรา “ชัยภูมิ เมืองพระยาแล”, หน้า ๑๖๓.

^{๑๑๙} ขนิษฐา พอนอ่วม และคณะ, งานเทศกาลประเพณีที่น่าสนใจทางการท่องเที่ยว, (ม.ป.ท., ๒๕๓๑), หน้า ๗๒ - ๗๓.

^{๑๒๐} คุณา นนทพัฒน์, โครงการหนังสือชุดจังหวัดของเรา “ชัยภูมิ เมืองพระยาแล”, หน้า ๑๖๔.

การประกอบพิธีกรรมนั้น บรรดาผีฟ้าซึ่งถือว่าเป็นลูกศิษย์หรือบริวารของพระเจ้าองค์ตื้อ ที่แยกย้ายกันไปอยู่ต่างถิ่นจะมารวมกันที่ภูพระตลอด ๓ วัน การแต่งกายแตกต่างกันไปจากชาวบ้านทั่วไป เช่น โปกหัวด้วยผ้าขาวม้าไหม เคียวหมากพลูบ้างก็กินเหล้า บ้างก็สูบบุหรี่ผสมพริกโดยไม่มีอาการไอจาม มีพานบายศรีเล็ก ๆ และรูปเทียนมากราบไหว้บูชาพระเจ้าองค์ตื้อ รวมทั้งผ้าไตรตามความศรัทธาที่ว่า พระเจ้าองค์ตื้อเป็นพระจึงมีการกราบไหว้บูชาด้วยผ้าไตรซึ่งจะนำกลับหลังจากพิธีนี้เสร็จสิ้นลง ในขณะที่ผีฟ้ารำก็จะมีการบนบานศาลกล่าวในสิ่งที่ตนปรารถนาต่อพระเจ้าองค์ตื้อ เวลาจะรำก็รำไปเรื่อย ๆ ตามเสียงแคน ลักษณะการรำเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ จึงเหมือนกับมีการขับร้องฟ้อนรำในเทศกาลต่าง ๆ ที่น่าดูเมื่อแล้วเสร็จกรรมพิธีนี้บรรดาผีฟ้าก็แยกย้ายกันกลับท้องถิ่นของตนและจะกลับมาใหม่ในปีต่อไปเป็นประจำ^{๑๒๑}

๓) ประเพณีพิธีแห่นาคโหด พิธีบวชนาคของหมู่บ้านโนนเสลา อำเภอกุฉีเยว จังหวัดชัยภูมิ เป็นหมู่บ้านที่รักษาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมโดยเฉพาะประเพณีงานบวชนาคที่เป็นเอกลักษณ์และถูกกล่าวขานว่าเป็นพิธีแห่นาคที่แปลกไม่เหมือนใคร ชาวบ้านมีความเชื่อทางพระพุทธศาสนาว่า หากใครมีลูกชายถือว่าเป็นบุญวาสนามาก ฉะนั้นเมื่ออายุครบ ๒๑ ปีแล้วต้องบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ มีความเชื่อว่าก่อนที่จะบวชจะต้องมีบททดสอบความอดทนอดกลั้นของลูกผู้ชายเพื่อทดแทนพระคุณของ “แม่” ที่ต้องอดทนอดกลั้นกับความเจ็บปวดเมื่อตอนคลอดลูกออกมา และต้องอดทนกับความทรمانในการ “อยู่ไฟ” บนแคร่ไม้ไผ่ ฉะนั้นนาคที่จะสามารถบวชได้ ต้องอดทนกับความเจ็บปวดและครองตัวให้มั่นบนแคร่ไม้ไผ่ที่ถูกเข็ง ถูกโยนอย่างรุนแรง และถูกห้ามแห่ไปรอบ ๆ หมู่บ้าน และเขย่าโยนนาคอย่างรุนแรง ถือเป็นการทดสอบความตั้งใจว่า ผู้บวชจะมีความมุ่งมั่นอดทนที่จะบวชแทนคุณพ่อแม่หรือไม่ โดยผู้บวชจะต้องประครองตัวเองไม่ให้ตกลงมาจากแคร่ หากใครตกลงมาถูกพื้นดินจะถือว่าขาดคุณสมบัติไม่ให้บวช ส่วนนาคที่ได้ผ่านการแห่นาคโหดและได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ได้สำเร็จ^{๑๒๒}

๔) ประเพณีบุญแห่กระฐูป เขตพื้นที่อำเภอนองบัวแดง อำเภอกษेत्रสมบูรณ์ อำเภอกุฉีเยว และอำเภอกักดีชุมพล เมื่ออดีตถือเป็นชุมชนเดียวกันที่มีอายุเก่าแก่และมีขนบธรรมเนียมประเพณีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ และมีอายุยาวนานกว่า ๑๐๐ ปี มีงานประเพณีบุญจุดกระฐูป ประทีป โคมไฟ ในช่วงวันเทศกาลออกพรรษาของทุกปี โดยชาวบ้านต่างร่วมใจกันสร้าง

^{๑๒๑} ขนิษฐา พอนอ่วม และคณะ เรียบเรียง, งานเทศกาลประเพณีที่น่าสนใจทางการท่องเที่ยว, หน้า ๗๔ - ๗๕.

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ พระครูถาวรชัยวัฒน์, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอกุฉีเยว, เจ้าอาวาสวัดผือแฝง, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ขึ้นเพื่อเป็นบุญกุศลถวายเป็นพุทธานุชา น้อมรำลึกถึงพระพุทธรูปที่เสด็จลงจากดาวดึงส์เทวโลกเมื่อครั้งเสด็จกลับจากโปรดพุทธมารดา ต้นกระฐูปในที่นี้ไม่ใช่รูปที่วางขายตามท้องตลาด แต่เกิดมาจากการนำกาบมะพร้าวมาขี้จนร่วงออกมาเป็นผงแล้วผสมกับเครื่องหอมที่ได้จากใบไม้แห้งพื้นบ้าน แล้วพันด้วยกระดาษแล้วหุ้มอีกทีด้วยกระดาษสีหรือกระดาษแก้วหลากสีสัน ก่อนที่จะนำไปมัดเข้ากับดาวสานจากใบตาลหรือใบลาน จากนั้นจึงนำไปมัดห้อยกับก้านไม้ไผ่ที่เหมือนกับคันเบ็ด ทำไว้มาก ๆ เสร็จแล้วจึงจะนำไปเสียบเข้าไปรูดรอบปล้องไม้ไผ่ ทำเป็นต้นขึ้นไปเป็นชั้นเหมือนฉัตร ประดับตกแต่งงดงามซึ่งต่อมาจะมีการประดิษฐ์เป็นรูปทรงและลวดลายต่าง ๆ สวยงาม^{๑๒๓} เป็นกิจกรรมที่ยิ่งใหญ่ ความสวยงามของ “ต้นกระฐูป” ที่มีขนาดใหญ่ และจัดพิธีและกิจกรรม อาทิ ขบวนแห่รดต้นกระฐูป ธิดาต้นกระฐูป การแสดงการฟ้อนรำการเล่นพื้นบ้านสร้างสรรค์ต่าง ๆ ช่วงกลางวันมีสวดมนต์ การจุดถวายกระฐูป ประทีป โคมไฟ จุดพลุไฟ มหรสพพื้นบ้าน การตัดสินขบวนแห่ รางวัลต้นกระฐูป และกิจกรรมอื่น ๆ อีกมากมายตลอดการจัดงาน เป็นงานประจำปีที่อำเภอหนองบัวแดงอย่างยิ่งใหญ่ และตามวัดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีพิธีการตามประทีปโคมไฟเรียกว่าทำบุญจุดประทีป โดยการจุดใส่ในลูกตูมกาออกแล้วนำมาใส่น้ำมันมะเยาหรือมะพร้าวใส่ไส้ลงไป แล้วนำไปแขวนหรือตั้งไว้ที่ร้านไม้ไผ่สานสี่เหลี่ยมยกพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร และมีการทำปราสาทประดับดอกไม้ ปราสาทผึ้งถวายเป็นพุทธานุชาบริเวณลานวัด อีกด้วย

๕) ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุหนองสามหมื่น จะจัดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ของทุกปี ซึ่งตรงกับเดือนเมษายน ณ วัดพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง ถือเป็นประเพณีทำกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ภายในงานมีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญตักบาตร ขบวนแห่บุปผชาติ การรำถวายองค์พระธาตุ การสงฆ์น้ำพระธาตุ การก่อเจดีย์ทราย^{๑๒๔}

๖) พิธีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง มิ่งเมืองกาหลง โสมบุญสดสงองค์พระศรีศิลาแลง (พระใหญ่ทวารวดี) พิธีแห่น้ำ หรือประเพณีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่งของเมืองกาหลง เป็นประเพณีโบราณของชาวคอนสวรรค์ ซึ่งกระทำขึ้นในช่วงต้นฤดูฝนหรือราวเดือนห้าของทุกปี พิธีแห่น้ำนี้เป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมเลี้ยงบ้านของกาหลง ซึ่งกระทำขึ้นเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่าฟ้าฝน สำหรับการทำการเกษตรและการอุปโภคบริโภคของชาวเมือง ชาวบ้านที่ไปร่วมขบวนแห่น้ำ

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ, เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๔} พระเรวัตร พิรันต, “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕), หน้า ๔๐ - ๔๑.

และเชิญน้ำ ก็มาร่วมกันตักน้ำใส่ภาชนะของตนเองที่เตรียมไป เพื่อร่วมแห่ในขบวนแห่น้ำมาตามเส้นทางจนถึง “หัวหนอง” ซึ่งปัจจุบันคือหนองอ้อ คูเมืองด้านทิศตะวันตก แล้วนำน้ำที่หาบมาและที่ชาวบ้านบรรจุใส่ภาชนะมาก็จะนำมาเทลงในหนองอ้อ ซึ่งเป็นคูเมือง น้ำที่นำมาเทลงในคูเมืองนั้น เป็นน้ำที่มาจากที่สูงคือยอดภูเขา เชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของเทวดา น้ำที่มาจากยอดของภูเขาจึงเชื่อว่าเป็นน้ำที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเทลงผสมน้ำที่มีอยู่เดิมในคูเมืองก็จะทำให้น้ำในคูเมืองทั้งหมดเป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ ควรค่าแก่การนำไปใช้เพื่อการเกษตร การอุปโภคบริโภค และใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญคือการนำน้ำศักดิ์สิทธิ์จากคูเมืองไปสรงสักการะหลวงพ่อ พระสีศิลาแลง พระพุทธรูปคู่บ้านคูเมืองคอนสวรรค์และใบเสมาหิน ด้วยเหตุนี้จึงได้เกิดประเพณี “แห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิง” ขึ้นเป็นประจำทุกปี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งคำว่า “น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิง” นั้น เป็นคำที่ถอดมาจากคำวิเศษณ์ของชาวอีสานโบราณ โดยเชื่อว่า “น้ำกาบแก้วบัวไข” เป็นน้ำที่มีคุณของพระรัตนตรัยอยู่ภายในน้ำ ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ส่วนคำว่า “มาลัยกิง” เป็นคำแทนดอกไม้ที่ชาวอีสานแห่เข้าวัดเพื่อนำมาสักการะพระคุณเจ้า ดังนั้นประเพณีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิง จึงเป็นประเพณีแห่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียน จากริมหนองพระคูเมืองทางทิศใต้ไปยังวัดคอนสวรรค์หรือวัดใหญ่ วัดที่เป็นสถานที่ประดิษฐานองค์หลวงพ่อใหญ่ แล้วนำน้ำศักดิ์สิทธิ์และดอกไม้ธูปเทียนดังกล่าว ไปสรงสักการะองค์หลวงพ่อใหญ่ หรือพระสีศิลาแลง และใบเสมาหินเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และเป็นสิริมงคลต่อบ้านเมือง ดังนั้นประเพณีการแห่น้ำจึงเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของบ้านคอนสวรรค์ ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก^{๑๒๕}

วัฒนธรรมประเพณีของชาวชัยภูมิ ปัจจุบันยังคงรักษาสืบทอดวัฒนธรรมของความเป็นชาวอีสานโดยทั่วไปที่รับเอาวัฒนธรรมของประเพณี ๑๒ เดือน ที่เรียกว่า ฮีต ๑๒ การสืบเนื่องของวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมแบบไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพชีวิตของการดำรงอยู่ของสภาพสังคมทั้งในระดับเมืองและในระดับหมู่บ้าน ประเพณีบางอย่างเมื่อหมดความหมายและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตก็อาจเปลี่ยนแปลงหรือสิ้นสุดลง อาจเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมแบบใหม่ที่มีความหมายมากกว่าขึ้นมาแทนที่ เป็นลักษณะโดยธรรมชาติโดยที่อุดมคติและความคิดความเชื่อในประเพณีและพิธีกรรมนั้นไม่ได้สูญหรือขาดรากเหง้าดังที่เป็นอยู่ในพิธีกรรมบางอย่างในปัจจุบันแต่อย่างใด ลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของชาวชัยภูมิที่ถือปฏิบัติกันมานั้น มีความสัมพันธ์กับความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันศาสนาและความเชื่อในสิ่งไร้รูป ปราภฏการณ์จากวัตถุต่าง ๆ

^{๑๒๕} ศุภานันท์ เหลืองอ่อน, แห่น้ำกาบแก้ว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/608310> [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ที่ค้นพบในชุมชน วัตถุที่ไม่สามารถอธิบายให้ชัดเจนได้ ใบเสมาหินที่ขุดพบตามไร่นาและบริเวณบ้านเรือนในชุมชนบางครั้งเกิดจากการตีความเอาเองซึ่งทำให้ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) และทฤษฎีการหลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้ (Theory of Fusion of Horizon) ปรากฏเด่นชัดขึ้น พิธีกรรมมีการอ้อนวอนขอและกราบไหว้บูชา เป็นต้น ส่วนใหญ่ก็มีจุดมุ่งหมายและประโยชน์เพียงการสร้างเสถียรภาพทั้งทางวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การใช้ชีวิตตามวงจรที่สัมพันธ์กับการทำมาหากิน และเพื่อการสืบต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มีบทบาทเพื่อสร้างความสงบสุขทางจิตใจของผู้คนและอุดมคติในความผาสุกในสังคม

จังหวัดชัยภูมิมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้และภูเขาสูง เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำสำคัญ เป็นแหล่งต้นน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวดึงดูดให้ผู้คนเข้าจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจนเกิดเป็นชุมชน สร้างวัฒนธรรมพร้อมกับประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัย เมืองชัยภูมิจึงเป็นเมืองโบราณในประวัติศาสตร์ จากหลักฐานต่าง ๆ มีกลุ่มใบเสมาหิน เป็นต้น เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าชุมชนของจังหวัดชัยภูมิเริ่มมีการรับเอาศิลปวัฒนธรรม ประเพณีตลอดจนคติความเชื่อมาจากแหล่งอื่น อารยธรรมสำคัญอย่างต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอินเดียน สมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖ รับอารยธรรมขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘ และ ก่อนที่จะมีการตั้งอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จังหวัดชัยภูมิมีวัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรม ซึ่งมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นกับหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดมีลักษณะเด่นชัดที่เน้นและเชิดชูวีรกรรมความซื่อสัตย์ในงานประเพณีฉลองอนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาแล เจ้าเมืองคนแรก พิธีกรรมรำผีฟ้า ประเพณีพิธีแห่นาคโหด ประเพณีบุญแห่กระรูป ประเพณีสงฆ์พระธาตุหนองสามหมื่น พิธีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง มิ่งเมืองกาหลง โฮมบุญสดสงองค์พระศรีศิลาแลง(พระใหญ่ทวารวดี) เป็นต้น วัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้ ปัจจุบันก็ยังคงรักษา สืบทอดและถือปฏิบัติกัน และจากการศึกษาประวัติศาสตร์จะสังเกตได้ว่าจังหวัดชัยภูมิแม้จะเป็นทางผ่านของกองทัพต่าง ๆ แต่ไม่เคยเกิดการสู้รบในดินแดนนี้เลย จังหวัดชัยภูมิจึงเป็นดินแดนแห่งประวัติศาสตร์และความสงบสุข มีความเจริญรุ่งเรืองของศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งใบเสมาหิน

๒.๕ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชน

ในการศึกษาวัฒนธรรมของเรื่องใดเรื่องหนึ่งของมนุษย์นั้น จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เรื่องราวของบรรพชนในอดีตย้อนหลัง เพื่อที่จะวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ที่ผู้มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งหลายได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ให้เราได้ทำการศึกษาเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ต่อไป และเพื่อค้นหาค้นคว้าความรู้ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางด้านวิชาการและเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติให้ดำรงสืบ

ต่อไปอย่างยาวนานอีกด้านหนึ่งด้วย^{๑๒๖} ใบเสมาหินเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งถ่ายทอดแนวความคิด ความเชื่อของกลุ่มชน^{๑๒๗} โดยเฉพาะงานพุทธศิลป์กรรมทางด้านประติมากรรม ซึ่งถือว่าเป็นมรดกทาง วัฒนธรรมของประเทศไทยประเภทหนึ่งที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อแนวคิดและอุดมคติจากประติมากรรม ในอดีตซึ่งได้สร้างสรรค์งานอันล้ำค่าให้ปรากฏเกี่ยวกับทางด้านพระพุทธศาสนาตามปรัชญาแนวคิดและ ความเชื่อ เป็นหลักฐานบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี อารยธรรมของคน ในยุคสมัยนั้น ๆ ไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมของชาติได้เป็นอย่างดี ใน หัวข้อนี้ผู้วิจัยนำเสนอบริบทของชุมชนในปัจจุบันพร้อมทั้งรายละเอียดของใบเสมาหินที่ปรากฏและค้น เเคพบในชุมชนที่ศึกษา โดยเลือกเอาเฉพาะที่มีการแกะสลักเป็นภาพเรื่องราวเท่านั้น ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ บริบทชุมชนอำเภอเมืองชัยภูมิ

อำเภอเมืองชัยภูมิมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอและจังหวัดข้างเคียง ดังนี้ ทิศเหนือติดต่อกับ อำเภอหนองบัวแดง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอภูเขียว และอำเภอแก้งคร้อ ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอแก้งคร้อและอำเภอกอนสวรรค์ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอแก้งสนามนาง อำเภอบ้านเหลื่อม (จังหวัดนครราชสีมา) อำเภอเนินสง่า และอำเภอจัตุรัส ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอบ้านเขว้า อำเภอเมืองชัยภูมิ แบ่งเขตการปกครองย่อยออกเป็น ๑๙ ตำบล ๒๑๖ หมู่บ้าน มีพื้นที่ ๑,๓๐๕.๒๙๗ ตร.กม. ประชากรรวม ๑๘๓,๘๐๑ คน (พ.ศ. ๒๕๕๙) ในการวิจัยนี้กำหนดพื้นที่ การศึกษาวัฒนธรรมใบเสมาหินในเขตอำเภอเมือง ดังนี้

๒.๕.๑.๑ บริบทชุมชนบ้านกุดโง้ง

บ้านกุดโง้ง เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ มีสภาพเป็นเกาะมีลำน้ำล้อมรอบ กล่าวคือ ทางด้าน ทิศเหนือและทิศตะวันออกติดลำน้ำลำปะทาว ทางด้านทิศใต้ติดลำน้ำห้วยกอก และด้านทิศตะวันตก ติดลำน้ำห้วยหลัว บริเวณเนินดินสูงมีหนองน้ำขนาดใหญ่รูปสามเหลี่ยมมีน้ำจากลำปะทาวไหลเข้า เต็มตลอดปี มีต้นไคร้ขึ้นอยู่เต็มไปหมด ชาวบ้านจึงเรียกหนองน้ำนี้ว่า “กุดโง้ง” อันเป็นชื่ออย่างเป็นทางการว่าบ้านกุดโง้งมาจนถึงปัจจุบัน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ใช้ในการทำเกษตร สถานที่ตั้ง ของบ้านกุดโง้ง เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ในตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ บริเวณพิกัดที่สะพานข้ามลำปะทาว เส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๔๗ ลิปดา ๑๒.๑๑ ฟลิปดา

^{๑๒๖} สิลัง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^{๑๒๗} มุณี พันทวี, *ครุศิลป์*, (มหาสารคาม: เพื่ออักษรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑ - ๒.

เหนือ เส้นแวงที่ ๑๐๒ องศา ๐๖ ลิปดา ๔๓.๙๔ พิลิปดาตะวันออก ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ระยะทาง ๑๘ กิโลเมตรโดยประมาณ มีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ จรด พื้นที่บ้านสระไข่น้ำ ตำบลกุดตุ้ม และลำน้ำลำปะทาว

ทิศใต้ จรด พื้นที่บ้านบุงคล้า ตำบลบุงคล้า และลำน้ำห้วยกอก

ทิศตะวันออก จรด บ้านหนองไผ่น้อย ตำบลกุดตุ้ม และลำน้ำลำปะทาว

ทิศตะวันตก จรด บ้านโนนแดง ตำบลบุงคล้า และลำน้ำห้วยหลวง

จากคำบอกเล่าของนายหามา บุตรศรี นายโหลย เจนจิตร นางจันทร์ จำชาติ และนายไมล์ ไขชัยภูมิ ทราบว่า บริเวณหมู่บ้านกุดโง้งปัจจุบันนี้เดิมไม่มีผู้อยู่อาศัย เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๑ นายจุน นางบุ ไม่ทราบนามสกุลสองสามีภรรยา เดิมเป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานี ได้อพยพเข้ามาทำมาหากินในแถบบริเวณบ้านผือ ตำบลกุดตุ้ม แล้วจึงค่อยอพยพต่อลงมาตั้งหลักแหล่งในบริเวณบ้านกุดโง้ง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ บิดามารดาของนายหามา บุตรศรี ได้มาจับจองทำการเกษตร และได้แยกครอบครัวย้ายมาตั้งถิ่นฐานในเวลาต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ครอบครัวนายโหลย เจนจิตร ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย ซึ่งในขณะนั้นก็มีชาวบ้านจากบ้านใกล้เคียง เช่น บ้านกุดตุ้ม บ้านผือ บ้านหนองไผ่น้อย บ้านบุงคล้า เป็นต้น เข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร และตั้งบ้านเรือน ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านใช้ชื่อว่า บ้านกุดโง้ง หมู่ที่ ๑๒ สมัยนั้นขึ้นกับตำบลหนองนาแซง โดยครอบครัวที่อพยพเข้ามาทำมาหากินและตั้งรกรากกลุ่มแรก ๆ คือ ตระกูลบุตรศรี ตระกูลถวิลวงศ์ ตระกูลชูประยูร ตระกูลพันธ์โสภณ ตระกูลเจนจิตร ตระกูลจำชาติ^{๑๒๘}

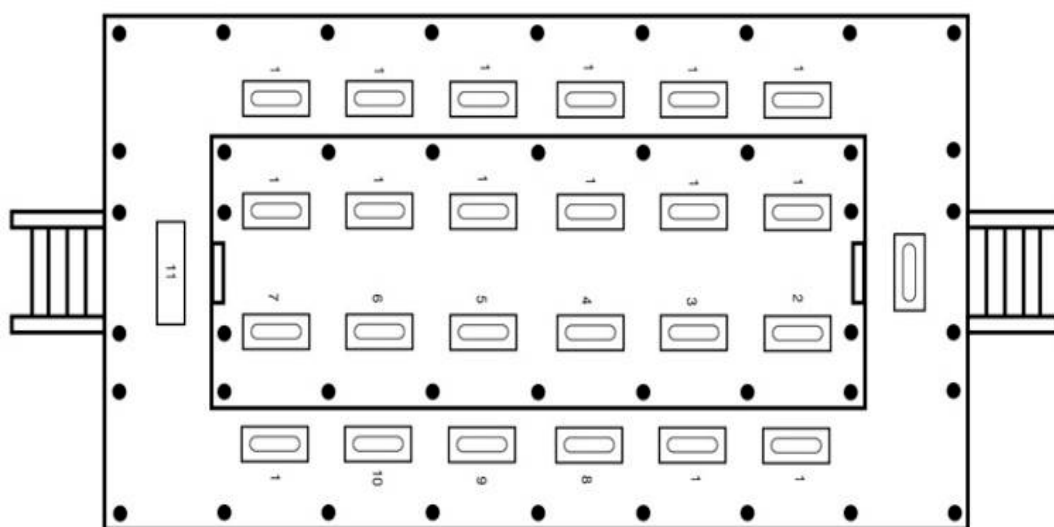
ปัจจุบันมีสมาชิกในหมู่บ้าน ๙๖ หลังคาเรือน ประชากรทั้งสิ้น ๔๒๔ คน แยกเป็นชาย ๑๙๙ คน หญิง ๒๒๕ คน (๒๕๖๐) ในชุมชนนับถือศาสนาพุทธ มีที่พักสงฆ์ ๒ แห่ง คือ ที่พักสงฆ์วัดศรีปทุมคงคาราม (วัดบ้านกุดโง้ง) และที่พักสงฆ์วัดป่าดอนตูม จากการสอบถามชาวบ้านไม่มีใครทราบถึงสาเหตุของการล่มสลายไปของชุมชนโบราณกลุ่มน้ำบ้านกุดโง้งแห่งนี้ ตามคำบอกเล่าของกลุ่มคนที่ได้มาจับจองพื้นที่เพื่อกระทำการสิกรรมก็พบใบเสมาหินทั่วไปในบริเวณหมู่บ้านทั้งในที่พักอาศัยและบริเวณทุ่งนาอยู่ก่อนแล้ว บางส่วนก็ถูกทำลายโดยคิดว่าเป็นก้อนหินธรรมดา บางส่วนเห็นว่าเป็น

^{๑๒๘} นายวุฒิ องค์กรดี และคณะ, “โครงการการศึกษาคุณค่าใบเสมาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านคุณธรรมสำหรับชาวบ้าน บ้านกุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ”, รายงานวิจัย, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๘), หน้า ๒๑. (อัดสำเนา)

รูปเคารพก็กราบไหว้บูชานำมาเก็บรักษาเอาไว้ ทางกรได้มาสำรวจและเห็นความสำคัญจึงได้นำมารวบรวมเอาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

๒.๕.๑.๒ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านกุดโง้ง

ใบเสมาหินที่นำมาจัดแสดงในอาคารแห่งนี้มีจำนวน ๒๕ แผ่น มีทั้งแบบเรียบไม่มีลายสลักแต่สภาพสมบูรณ์ ลายสลักเป็นรูปกليبบัว รูปสฤป และแบบที่แกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในมหานิบาตชาดก หรือชาดก ๕๕๐ ชาติ ที่สันนิษฐานว่าเป็น เรื่องพรหมนารถชาดก เติมยชาดก หรือมุคปลัชาดก วิธูรบัณฑิตชาดก มโหสถชาดก และภริทัตตชาดก อัมพชาดก น่าสังเกตว่าชาดกเหล่านี้เป็นชาดกที่เล่าถึงความมีปัญญามากกว่าเรื่องของการบำเพ็ญทาน ขันติ อุเบกขา และอื่น ๆ ในทศชาติชาดก ซึ่งอาจจะสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของผู้คนในอดีตที่ต่างจากปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีภาพแกะสลักเป็นรูปพุทธประวัติ ใบเสมาเหล่านี้กำหนดอายุตามรูปแบบศิลปะสมัยทวารวดีว่าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๖ ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดีในเขตภาคอีสานมากกว่าในเขตที่ลุ่มภาคกลางของประเทศไทย

ภาพที่ ๒.๑ ภาพแสดงที่จัดตั้งอาคารจัดแสดงใบเสมาหินชุมชนบ้านกุดโง้ง^{๑๒๙}

^{๑๒๙} ภาพจาก ฐานข้อมูลพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.sac.or.th/databases/museumdatabasereview_inside_ByMember_Detail.php?id=1831&CID=71937, [๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ความโดดเด่นของภาพสลักบนใบเสมาหินคือการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบพื้นเมืองเข้ากับรูปแบบของศิลปะอินเดียที่รับเข้ามาผ่านพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่นรูปหน้าของรูปสลักสะท้อนความเป็นพื้นเมือง (ใบหน้าเหลี่ยมหรือค่อนข้างเหลี่ยม จมูกหนา เบ้าตาใหญ่) แต่มีลักษณะการยืนของบุคคลเป็นแบบที่เรียกว่าตรีภังค์ คือการยืนเอียง ๓ ส่วน ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียในยุคแรกเริ่มอย่างชัดเจน ใบเสมาส่วนใหญ่ทำจากหินทรายแดง ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะมีแหล่งวัตถุดิบจากภูเขาแห่งหนึ่งห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้านหลายสิบกิโลเมตร ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำปะทาว รูปร่างของใบเสมาที่นำมาจัดแสดงมีหลากหลาย ทั้งเป็นแผ่นยาวเรียวเมื่อตั้งแล้วสูงกว่า ๓ เมตร บางใบเป็นรูปทรงค่อนข้างเหลี่ยม และลักษณะที่ปักอยู่ในบริบทดั้งเดิมก็แตกต่างกัน ทั้งแบบที่ปักโผล่มาเหนือดินเต็มใบ และแบบที่ฝังอยู่ในดินจนเกือบจมดิน^{๑๓๐}

พบอักษรจารึกบนใบเสมาหินจำนวน ๔ แผ่น จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ สามารถอ่านและแปลได้จำนวน ๑ แผ่น โดยมีใจความว่า “นี่ (เป็น) บุญ (ของ) กับ .. กับ .. เทวดาทั้งหลายนี้อยู่ด้านหลัง .. ขอ ...”^{๑๓๑}

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต เกี่ยวกับภาพสลักบนใบเสมาหินไว้ว่า ใบเสมาที่บ้านกุดโง้งมีเรื่องพรหมนารถ ซึ่งเป็นมหานิบาตชาดกเป็นอุเบกขาบารมี ภาพคนนั่งฟังธรรมซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเทมียชาดกหรือมุคปิกขชาดก ในมหานิบาตชาดก บรรณเนกขัมมบารมี แต่ในจริยาพระไตรปิฎกว่าเป็นอธิฐานบารมี ภาพชาดกเรื่องวิจรุบัณฑิตในมหานิบาตชาดกแสดงปัญญาบารมี นอกจากนั้น มีเรื่องมโหสถชาดก ภูริทัตตชาดก เป็นต้น ถ้าภาพสลักเหล่านี้เป็นเรื่องชาดกจริงตามที่นักประวัติศาสตร์ได้สันนิษฐานไว้ ก็จะเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับความคิดเรื่องบารมีในประเทศไทย^{๑๓๒}

^{๑๓๐} ฐานข้อมูลพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/museumdatabase/review_inside_ByMember_Detail.php?id=1831&CID=71937 [๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๓๑} ฮันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การศึกษารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๗”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๓.

^{๑๓๒} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๙.

โดยส่วนใหญ่ภาพสลักเรื่องราวจะปรากฏบนแผ่นหินทรายแดงขนาดใหญ่ มีความกว้างตั้งแต่ ๕๙ - ๙๑ เซนติเมตร ความสูง ๑๓๑ - ๒๒๓ เซนติเมตร และความหนา ๑๕ - ๓๑ เซนติเมตร มีลักษณะเป็นแท่งหินสีเหลี่ยมผืนผ้า ส่วนบนผายออก ปลายแหลม เป็นรูปกลีบบัวบ้าง รูปใบโพธิ์บ้าง บางแผ่นด้านบนก็ชำรุดเสียหาย แต่ก็พอที่จะสันนิษฐานได้ว่าจะมีลักษณะรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน อาจเป็นเพราะการสลักแผ่นหินทรายที่มีเนื้อหินที่ร่วนซึ่งไม่สามารถควบคุมรูปทรงได้ง่ายนัก ทั้งสภาพแผ่นหินที่ผุกร่อนตามกาลเวลาก็ไม่สามารถยืนยันรูปทรงดั้งเดิมที่แท้จริงได้ แต่ก็พอจะเห็นลักษณะรูปแบบของใบเสมารูปกลีบบัวหรือรูปใบโพธิ์ ปลายแหลม และแผ่นหินที่สลักภาพส่วนใหญ่จะสลักภาพเพียงด้านเดียว หากมีอักษรจารึกจะสลักไว้ตรงฐานล่างและทางด้านหลังของแผ่น

รูปแบบของการถ่ายทอดเรื่องราว ไม่มีแบบแผนตายตัว มีความเป็นอิสระในการนำเสนอเรื่องราว และการจัดวางภาพ โดยพยายามเล่าเรื่องราวผ่านตัวละครในการแสดงท่าทางตามเนื้อหาที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ การสลักเครื่องทรงและการแต่งกายของตัวภาพ ก็ทำให้สามารถแยกแยะชื่อของบุคคลในชาดกได้ มีการแสดงบรรยากาศและสถานที่ของเรื่องราว เช่น มีต้นมะม่วงในอัมพชาดก ก้อนเมฆด้านหลังพระพรหมนารถบอกเล่าเรื่องราวว่าเสด็จมาจากพรหมโลก พระภริยัตถ์ขณดตนอยู่บนจอมปลวก พระเตมีย์แสดงธรรมแก่นายสารถิได้ต้นไม้ เป็นต้น บางแผ่นก็มีการตกแต่งพื้นด้านล่างเป็นรูปกลีบบัวและด้านปลายของแผ่นหินเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา

ใบเสมาหินเหล่านี้ปรากฏภาพสลักแสดงเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาอย่างประณีตสวยงาม แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางศิลปะของเสมาหินที่ขึ้นสูงถึงจุดสุดยอด บ่งชี้ให้เห็นถึงความเชื่อในการปักเสมาหินที่เนื่องในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนในบริเวณบ้านกุดโง้ง อาจกล่าวได้ว่าใบเสมาหินที่พบมีรูปร่างที่ได้สัดส่วนงดงาม และมีภาพสลักภาพเรื่องราวทศชาดกมากกว่าบรรดาเสมาแหล่งอื่น ๆ ที่พบในจังหวัดชัยภูมิหรือในประเทศไทย จากการปักใบเสมาหินที่พบที่บ้านกุดโง้งนี้ไม่ใช่เพื่อเป็นที่กำหนดเขตทำสังกรรมโดยมีพระอุโบสถอยู่ตรงกลางเท่านั้น แต่ได้พบว่ามี การปักเสมาหินบริเวณเนินดิน กลางทุ่งนา แม้แต่ภายในบริเวณหมู่บ้านด้วย การสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธเจ้าและชาดกไว้บนใบเสมาหินนี้ อาจมีความเชื่อที่มุ่งหมายให้ความรู้ เป็นสื่อในการบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึง พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ^{๑๓๓} ช่วยสืบทอด เผยแผ่ และเชิดชูพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการ

^{๑๓๓} สัมภาษณ์ พระครูอนุกฤษฎ์ชัยธรรม, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเมืองชัยภูมิ, เจ้าอาวาสวัดบิรูณ์, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ประดับตกแต่งศาสนสถานให้เกิดความสวยงามโดยแฝงไว้ด้วยรูปแบบเฉพาะของศิลปกรรม วัฒนธรรม การแต่งกาย ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในภูมิภาค ทำให้เกิดรูปสลักบนใบเสมาหินที่มีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

จากการสำรวจใบเสมาหินบ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีจำนวนมากกว่า ๕๐ แผ่น ที่พบภาพแกะสลักเรื่องราว จำนวน ๑๐ แผ่น ๒ แผ่นแรก เป็นภาพที่สันนิษฐานว่าคือ ภาพพระศากยมุณี และภาพพระศรีอริยเมตไตร และอีก ๘ แผ่น เป็นเรื่องราวในทศชาดก ๖ แผ่น ได้แก่ พระพรหมนารถชาดก พระเทมียชาดก พระวิรุณบัณฑิตชาดก พระมหิสสชาดก พระภริทัตตชาดก และในมหานิบาตชาดก ๒ แผ่น ได้แก่ อัมพชาดก และปัญจาวุธชาดก โดยในจำนวนทั้ง ๑๐ แผ่นนี้ได้ขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากรแล้วจำนวน ๙ แผ่น^{๑๓๔} ในภาพแกะสลักเหล่านั้น ได้มีรูปแบบอย่างไรที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงวัฒนธรรมและพุทธจริยธรรมอะไรบางอย่างที่ซ่อนเร้นในใบเสมาหิน ดังที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไป

๑) ใบเสมาหินภาพพระศรีศากยมุณี (ภาพที่ ๒)^{๑๓๕} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีขนาดใหญ่ที่สุด มีความกว้าง ๙๑ เซนติเมตร สูง ๒๒๓ เซนติเมตร หน้า ๒๒ เซนติเมตร มียอดแหลม ลักษณะคล้ายใบโพธิ์ มีภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิทำปรัยงกาสนะ ใต้ต้นไม้ เกศาขมวดเป็นมวยผมอยู่ตรงกลางแบบบุษนิษะในพระพุทธรูป มีประภามณฑลเล็ก ๆ ล้อมรอบศรีษะ จีวรห่มคลุม พระหัตถ์ขวาปางวิตรรกะ (Vitarka) พระหัตถ์ซ้ายหงายยกขึ้นคล้ายกับวางไว้บนพระเพลา มีแท่นสี่เหลี่ยมรองรับใต้แท่นมีลายกลีบบัว ใต้กลีบบัวมีเกสรบัวเรียงแถว ด้านหน้าตรงกลางเป็นลายดอกไม้อีกกลีบมีเกสรเป็นวงกลมอยู่ตรงกลาง ข้าง ๆ แต่ละข้างของดอกบัวมีเส้นตรง ๒ เส้นขนานกันอย่างห่าง ๆ มีลายสลักเลียน ๆ ตรงกลาง ในใบเสมาหินแผ่นนี้ ผู้วิจัยตีความ ได้ดังนี้

พระศากยมุณีทรงประทับนั่งขัดสมาธิทำปรัยงกาสนะ ใต้ต้นไม้ พระหัตถ์ขวาแสดงปางวิตรรกะหรือปางแสดงธรรม หมายถึง พระศากยมุณีทรงเผยแผ่พระธรรมคำสอนไปทั่วชมพูทวีปตลอดพระชนม์ชีพ ๘๐ พรรษา

มีกลีบบัวรองรับพระองค์ หมายถึง บารมี ๑๐ ทศ บารมีธรรมสั่งสมที่ส่งเสริมเกื้อหนุนพระองค์ให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่สมบูรณ์

^{๑๓๔} สัมภาษณ์ เด็กหญิงเพียงพอ พงษ์ประเสริฐ, เด็กชายแทนธัญญ์ หาญเสนา, เด็กชายธันวา ไพศาลี, มัคคุเทศก์น้อย, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๕} ภาพที่ ๒ ใบเสมาหินภาพพระศรีศากยมุณี ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๒.

ฐานเป็นแท่นหรือบัลลังก์ หมายถึง แท่นวชิรอาสน์ แท่นที่ทรงประทับในคราวตรัสรู้ ลวดลายที่ประกอบตรงกลางเป็นลายดอกไม้สี่กลีบมีเกสรเป็นวงกลมอยู่ตรงกลาง ข้าง ๆ แต่ละข้างของดอกบัวมีเส้นตรง ๒ เส้นขนานกันอย่างห่าง ๆ มีลายสลักเลื้อน ๆ ตรงกลาง หมายถึง เส้นตรงสองข้างของลวดลายเป็นเส้นทางสองเส้น คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมณานุโยค ทางสุดโต่งที่นักปฏิบัติไม่ควรประพฤติปฏิบัติ วงกลมตรงกลางคือดวงแก้วพระนิพพาน กลีบบัวสี่กลีบ หมายถึง เป็นธรรมที่ทรงค้นพบคืออริยสัจธรรม ๔

ฐานบัว ๘ กลีบ รองรับแท่นบัลลังก์ หมายถึง หนทางทางดำเนินเพื่อความดับทุกข์ คือ ทางสายกลาง การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยหลักปฏิบัติเป็นองค์ประกอบ ๘ ประการ เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมัคค์ หรือ มรรคมืองค์ ๘

พระพุทธองค์ทรงประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในทิศทั้ง ๔ เป็นผลจากการที่ทรงค้นพบอริยสัจธรรมจนบรรลุพระนิพพาน บนแท่นวชิรอาสน์ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้วยหนทางทางดำเนินตามทางสายกลางแห่งอริยมรรคมืองค์ ๘ พร้อมด้วยพุทธบารมีที่ทรงสั่งสมช่วยส่งเสริมเกื้อหนุนให้ความเป็นพระพุทธเจ้าสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒) ใบเสมาหินภาพพระศรีอริยเมตไตรย (ภาพที่ ๓)^{๑๓๖} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีความกว้าง ๖๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๕๓ เซนติเมตร ความหนา ๒๕ เซนติเมตร เสมาแผ่นนี้เป็นแบบแท่งสี่เหลี่ยม (Pillar) ส่วนบนขำรุต เป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรย ยืนตรึงค์ พระหัตถ์ซ้ายปล่อยลงข้างลำตัว พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอออก ในลักษณะปางวิตรรกะ (Vitarka Mudra) หรือปางแสดงธรรมเครื่องแต่งกายนุ่งผ้าถุงยาวมีจีบหน้านาง ขอบผ้าถุงเป็นสองชั้น เก้าวมทรงสูง สรวมศิราภรณ์บนศรีษะ ยืนบนดอกบัว

ในใบเสมาหินแผ่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยในภาคอีสาน มีขบวนการเผยแผ่ทางศาสนาเถรวาทภายใต้ความเชื่อที่ว่า พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต คือ พระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งชาวอีสานได้ยินได้ฟังอยู่เสมอในงานประเพณีบุญเดือนสี่หรือบุญพระเวส และจากวรรณกรรมอื่น ๆ เช่น มาลัยหมื่นมาลัยแสนเลียบโลก มาลัยเทวบุตร และมาลัยโจทย^{๑๓๗} ผู้ที่มีความเชื่อเรื่องนี้แล้ว จะละอายชั่วกลัวบาป จะมีเจตนา มีหลักการอุดมการณ์ที่ดีเหมือนพระโพธิสัตว์

^{๑๓๖} ภาพที่ ๓ ใบเสมาหินภาพพระศรีอริยเมตไตรย ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๓.

^{๑๓๗} สีนินาถ วิจิตรการลิขิต, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคตของสังคมไทย: ศึกษาเฉพาะกรณี พระศรีอริยเมตไตรยในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๘๒.

มุ่งช่วยเหลือผู้ที่มีความเดือดร้อนให้พ้นจากความเดือดร้อน คือสร้างบารมี ๑๐ นั้นเอง โดยไม่หวังอะไรตอบแทน^{๑๓๘} บรรณานาเกิดทันศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรยนี้ จะต้องทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาแล้วก็อธิษฐานขอให้ไปเกิดทันศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย เป็นเหตุให้คนประพาศุจริต จึงเป็นความเชื่อในทางล่อหลอมให้ผู้คนมีคุณธรรมจริยธรรม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในสุจริตเหมือนมโนปฏิธานของพระโพธิสัตว์^{๑๓๙} เรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ประเภทปกรณ์ต่าง ๆ แสดงถึงความเชื่อของมนุษย์ในเรื่องของจักรวาลที่อธิบายถึงวิจิตร และปรัชญาทางพระพุทธศาสนาถึงการเวียนว่ายตายเกิดของสิ่งมีชีวิตในภพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ความเชื่อเรื่องจักรวาลนี้เป็นคำตอบพื้นฐานโดยเฉพาะสำหรับมนุษย์ว่า ชีวิตคืออะไร สิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตและที่จะเกิดขึ้นในอนาคตจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับการกระทำที่เรียกว่ากรรมที่เป็นเครื่องกำหนดบนความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ในขณะเดียวกันก็เป็นสิ่งที่รองรับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ นอกจากการเวียนว่ายตายเกิดในโลกทั้ง ๓ แล้ว ในทางพระพุทธศาสนา เป้าหมายสูงสุดของมนุษย์คือนิพพาน ความดับสนิทแห่งกองกิเลสและกองทุกข์ ที่มีหนทางไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ มรรค ๘ สิ่งสมควรประพาศเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง และอริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐ

๓) ใบเสมาหินเรื่อง พระพรหมนารถชาดก (ภาพที่ ๔)^{๑๔๐} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีขนาดกว้าง ๘๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๔๖ เซนติเมตร ความหนา ๒๒ เซนติเมตร ส่วนบนผายกว้างออก มียอดแหลม มีเส้นขอบรอบนอกแผ่นเสมา ตรงกลางเป็นภาพบุคคลกำลังยืนด้วยท่าตริภังค์เอียงสะโพกขวา มือปล่อยลงข้างลำตัว มือซ้ายยกขึ้นทำปางวิตรกระ หาบสังข์ของบนบ่าทั้งสอง นุ่งผ้าจีบหน้านางตรงกลาง ขมวดชายพก มีผ้าคาดเอวผูกทับอีกผืนโดยผูกชายผ้าไว้ทางด้านขวา ลักษณะของใบหน้าเป็นศิลปะแบบทวารวดี คือ มีคิ้วต่อกันเป็นรูปคล้ายปีกกา ตาโปนปิดสนิท จมูกแบน ริมฝีปากหนา ทำผมเกล้าเป็นมวยผมรูปกลม^{๑๔๑} มีผมห้อยโค้งตกลงมาบนมวยผมเป็นชั้น ๆ ใส่ตุ้มหูยาวปลายเป็นรูปคล้ายดอกบัวทั้งสองข้าง เบื้องหลังเป็นลวดลายคล้ายกับลายก้นเมฆซึ่งพบมากในใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นลวดลายทั่ว ๆ ไป นิยมสลักประกอบกับลวดลายอื่น ๆ อีก เช่น ลายพันธุ์พฤกษา หรือภาพที่เป็นเรื่องราว จากลักษณะทั้งหมดของภาพ ตีความได้ว่า เป็นภาพของพระพรหมนารถ ตอนแปลงเป็นนักบวชซึ่งอยู่ในชาดกเรื่องพรหมนารถ (Mahanaradakassapa

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒ .

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓.

^{๑๔๐} ภาพที่ ๔ ใบเสมาหินภาพพระพรหมนารถชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๔.

^{๑๔๑} การเกล้าผมแบบนี้พบได้ทั่วไปในประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์.

Jataka) ดังที่กล่าวว่า “...เอาภิกขาภาชนะทองใส่ไว้ในสาหรerkอีกข้างหนึ่ง เสร็จก็ยกคานทองอันงาม
งอนวางเหนือบ่า แล้วเหาะมาโดยอากาศด้วยเพศแห่งฤๅษี^{๑๔๒}...” ลงมายังที่ประทับของพระเจ้าอังคต
ราชเพื่อลดทกฐิณมานะและแสดงธรรม ลักษณะภาพนี้เหมือนกับภาพสลักใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง
จึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นเรื่องเดียวกันคือ เรื่องพรหมนารท ชาดกเรื่องนี้มีการทำครั้งแรกในอินเดีย^{๑๔๓}
ในประเทศพม่านิยมทำเป็นภาพดินเผาประดับที่สถูปถัศย - พยา (Thagya-Paya) เมืองสะเทิม^{๑๔๔}
(Taton) นอกจากนี้ยังพบที่เมืองพุกาม(Pagan) ได้แก่ วิหารนากายอน(Nagayon) เจดีย์ชเวสิกอง
(Shawezion) วิหารอนันทะ(Ananda) เป็นต้น จากลักษณะทั้งหมดของภาพ ติศความได้ว่า เป็น
ภาพของพระพรหมนารท ตอนแปลงเป็นนักบวชซึ่งอยู่ในชาดกเรื่องพรหมนารท ซึ่งชาดกเรื่องนี้แสดง
ถึงการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีคือ การวางเฉย มีเรื่องเล่าว่า พรหมนารทช่วยปลืองพระเจ้าอังคตราช
ให้กลับจากความเห็นผิด^{๑๔๕} มามีความเห็นชอบตามเดิม

จากลักษณะของพระพรหมนารทที่เป็นภาพสลักลงบนแผ่นหินขนาดใหญ่ที่แข็งแรงและ
หนัก ปรากฏรูปภาพที่อ่อนช้อยงดงาม ถ่ายทอดอัตลักษณ์แห่งยุคสมัยที่เรียกว่า ทวารวดีอีสาน แฝง
เร้นไปด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการบุคคลใดที่มีความประสงค์ให้หน้าที่การงานสิ่งใดให้สำเร็จสมดังใจ
ปรารถนาเหมือนแก้วสารพัดนึกแล้ว ควรอย่างยิ่งที่จะเคารพบูชาใบเสมาหินแผ่นนี้ รำลึกนึกถึง
คุณธรรมทั้ง ๔ ประการของพระพรหมนารท คือ สัจจะ ธรรมะ ทมะ และจาคะ นำไปประพฤติ
ปฏิบัติ เจริญรอยตามคุณธรรมของท่านเป็นปฏิบัติบูชา มิใช่กระทำอามิสบูชา กราบไว้ อ่อนนวย
บรรพชนตั้งใจสลักภาพถ่ายทอดธรรมพรหมนารทด้วยความอุตสาหะศรัทธาลงบนแผ่นหินนี้และ
สามารถยืนหยัดท่าแดด ลม ฝน มาหลายร้อยหลายพันปีจนมาถึงชนรุ่นหลัง คุณธรรมที่ท่านต้องการ
สื่อเป็นภาพให้เราได้ติศความ เป็นธรรมบรรณาการจากบรรพชนที่มอบให้ไว้แก่ลูกหลาน เพื่อให้เห็น
คุณค่าและวางแผนในผลงานประติมากรรมอันทรงคุณค่า ดำรง และสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ถาวร
มั่นคงสืบไป

^{๑๔๒} ดูใน สมเด็จพระมหาสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวรสิริวัฒน์, แปล, นิบาตชาดก ๒๓ เล่ม, มหานิบาต
เล่มที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรฒนาการ), ๒๔๗๒, หน้า ๑๗๕. และ E.B.Cowell, *The Jataka – or
stories of the Buddha's Former Birth*, Vol 6, (Camdridge: 1969), Vol.VI, p.114.

^{๑๔๓} E.B.Cowell, *op-cit*, Vol.I, preface VI.

^{๑๔๔} Loce Gordon H, *Old Burma-Early Pagan*, 3 Vol. (New york: 1970), Vol. I. p.5. และ
พิริยะ ไกรฤกษ์, *op-cit*, p.46.

^{๑๔๕} ความเห็นผิดนั้น เป็นไปในทางว่าสุขทุกข์เกิดเองไม่มีเหตุ คนเราเวียนว่ายตายเกิด นักเข้ากั
บรสูทธิได้เอง ซึ่งเรียกว่า สังสารสุทธิ

๔) ใบเสมาหินเรื่อง พระเทมียชาดก (ภาพที่ ๕)^{๑๔๖} ใบเสมาหินแผ่นนี้ มีขนาดความกว้าง ๗๘ เซนติเมตร ความสูง ๑๖๑ เซนติเมตร ความหนา ๓๑ เซนติเมตร ส่วนบนด้านซ้ายหักหายไป มีเส้นนูนแบ่งครึ่งเสมาออกเป็นสองส่วนตามความยาว ในภาพเป็นบุคคลสองคนนั่งได้ต้นไม้บุคคลทางด้านซ้ายนั่งขัดสมาธิมีอกอดอก กล่าวมยผมแล้วปล่อยชายลงมา มิได้สวมอาภรณ์หรือเครื่องแต่งกายใด ๆ แสดงให้เห็นว่าเป็นบุคคลธรรมดา บุคคลทางขวานั่งขัดสมาธิราบไขว้ขาทั้งสองกันไว้อย่างหลวม ๆ ในท่าปรยงกาสน (Parynkasana) บนบัลลังก์อยู่สูงกว่าบุคคลทางซ้าย ท่าผมแบบชฎามงกุฏครอบมยผม สวมสายจู้ (ยัชโญปวีตะ) ทางด้านซ้าย มือขวาทำปางวิตรรก มือซ้ายหงายอยู่บนตัก

จากภาพสลักนี้แสดงภาพคนกำลังนั่งฟังธรรมซึ่งมีอยู่ทุกเรื่องที่เป็นชาดกจึงยากแก่การตีความ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดีภาพนี้อาจจะสันนิษฐานว่าเป็นเทมียชาดก^{๑๔๗} ตอนที่พระเทมียทรงแสดงอาภรณ์สงฆ์แห่งการไม่ประทุษร้ายต่อมิตรให้สุนันท์สารถิฟังในป่า ในภาพบุคคลทางขวาคือ พระเทมียอยู่ในเครื่องประดับทรงแสดงธรรมแก่สุนันท์สารถิซึ่งนั่งต่ำลงมาแต่ละคนมีต้นไม้อยู่เหนือศีรษะ แสดงถึงการอยู่ป่า ภาพเทมียชาดกทำขึ้นในอินเดียครั้งแรกที่การหุต^{๑๔๘} สลักอยู่ที่เสาทางประตูด้านตะวันออกในประเทศพม่ามีการทำภาพดินเผาชาดกเรื่องนี้หลายแห่ง ได้แก่ วิหารอาณันตะ^{๑๔๙} (Ananda) เมืองพุกาม (Pagan) ได้จัดลำดับชาดกเรื่องนี้ไว้เป็นเรื่องที่ ๕๓๘ มีทั้งหมด ๓๗ ภาพ ในจำนวนนี้มีตอนที่สุนันท์สารถิฟังธรรมและเชิญให้พระเทมียกลับไปยังกรุงมิถิลาด้วย^{๑๕๐} ที่เจดีย์เพตเลก (Hpet - Leik) เป็นภาพที่เทมียนอนอยู่บนเตียงมีคนเฝ้าอยู่ อาจเป็นตอนพระเทมียแก่ล้งทำเป็นคนง่อยเปลี้ยเสียขา และตอนล่างของภาพเป็นตอนที่พระเทมียแสดงธรรมให้พระเจ้ากาสิกราชฟัง^{๑๕๑}

^{๑๔๖} ภาพที่ ๕ ใบเสมาหินภาพพระเทมียชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๖.

^{๑๔๗} เทมียชาดก Muga – Pakkha เป็นชาดกเรื่องแรกในมหานิบาตชาดกและเป็นเรื่องที่ ๕๓๘ ของเรื่องนิบาตชาดกเป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ซึ่งสมเด็จพระมหาสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราวุฒินทร ทรงแปล ดูมหานิบาต, เล่ม ๑๙, นิบาตชาดก ๒๓ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรฒนาการ, ๒๔๗๗), หน้า ๑.

^{๑๔๘} Cunningham A., *Stupa of Bharhut*, (Delhi: 1962), p. 58.

^{๑๔๙} Duroiselle, Chas, (Vol.II, part I, p. 1). อ้างใน สุเนตร ชุตินธานนท์, *บุเรงนอง (กะยอ ดินรธา)*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๐)

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๕๑} Gordon H. Luce, *Bo – hmu Ba shin and U Tin Oo, Old Burma – Early Pagan. Vol. I.: Text.* (NewYork: Artibus Asiae, 1969).

นอกจากนี้ยังพบใบเสมาหินอีกแผ่น (ภาพที่ ๖)^{๑๕๒} มีขนาดความกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๑๕ เซนติเมตร ความหนา ๓๑ เซนติเมตร มีรูปทรงเป็นกليبัวที่โค้งมนมีปลายแหลม ภาพสลักค่อนข้างลบเลือนไปมาก ส่วนล่างมีการแตกหักไป ที่ได้ตีความที่หลังว่าเป็นภาพพระเทมียชาดก ในตอนที่นายสุนันท์สารดี กำลังขุดหลุมเพื่อจะฝังพระเทมีย

หลักธรรมที่สนับสนุนการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น พบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมที่เกี่ยวเนื่องในการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ศีลเป็นการฝึกอบรมในการควบคุมพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา โดยการสำรวมอินทรีย์ ๖ เมื่อได้สัมผัสกับกามคุณ ๕ ไม่ให้กระทำผิดทางกาย วาจา สมาธิ เป็นการฝึกอบรมจิตให้มีความมั่นคงแน่วแน่ไม่หวั่นไหว และทำให้เกิดคุณธรรมขั้นสูงเป็นการฝึกจิตให้บรรลุนิพพาน การมีศีล สมาธิก่อให้เกิดปัญญาทำให้เกิดความรู้ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การที่พระองค์ทรงอธิษฐานองค์สามเพราะต้องการหลีกเลี่ยงจากราชสมบัติออกบวชนั้น เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งในเหตุและผล จึงทรงใช้ปัญญาหาทางออก โดยมีปัญญาในการคิดค้นหาวิธี เมื่อเพธิดาประจำเศวตฉัตรมาแนะนำพระองค์จึงได้กระทำตามด้วยความศรัทธาอย่างมีสติ การไม่ย่อภาคได้ในทรัพย์สมบัติที่ดี การไม่ผูกโกรธผู้ที่กระทำพระองค์ให้มีความทุกข์กายก็ดีล้วนเกิดจากการเป็นผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา^{๑๕๓} ดังนั้นพระองค์จึงสามารถกระทำตนเป็นดังคนไข้ หูหนวก และง่อยเปลี้ยได้ เพราะทรงมีสติ สมาธิ นอกจากนั้นแล้วเมื่อพระองค์ได้ออกบวชก็มีการเจริญพรหมวิหารธรรม ส่วนธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนฤๅษีหรือผู้บวชตามพระองค์นั้น คือเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าผู้ใดตรีกามวิตก วิหิงสาวิตก พยาบาทวิตก หรือที่เรียกว่า อกุศลวิตก พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้ท่านเหล่านั้นละอกุศลวิตก โดยหันมาเจริญกุศลวิตก ๓ เมื่อท่านเหล่านั้นฟังโอวาทของพระองค์แล้ว ได้ทำอภิญญาห้าและสมาบัติแปดให้เกิดขึ้น

๕) ใบเสมาหินเรื่อง พระวิรุณบัณฑิตชาดก (ภาพที่ ๗)^{๑๕๔} ใบเสมาหินแผ่นนี้ มีขนาดความกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๖๕ เซนติเมตร ความหนา ๒๔ เซนติเมตร มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ช่วงบนค่อย ๆ สอบเข้าหากันจนเป็นรูปสามเหลี่ยมปลายแหลม จึงทำให้เสมาแผ่นนี้มีขนาดสูงมาก การสลักภาพได้แบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ได้แก่ ช่วงบนจากบนลงมาเป็นลวดลายคล้ายกับ

^{๑๕๒} ภาพที่ ๖ ใบเสมาหินภาพพระเทมียชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๗.

^{๑๕๓} จิตตกานต์ มณีนารถ, “การศึกษาเนกขัมมบารมีในเทมียชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๑.

^{๑๕๔} ภาพที่ ๗ ใบเสมาหินภาพพระวิรุณบัณฑิตชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๘.

กระจึงสามแฉก มีเส้นรอบลายอีกชั้น ถัดลงมามีลวดลายอีกแถวขนาดด้วยเส้นทั้งสองด้าน ตรงกลางเป็นวงกลม ข้าง ๆ มีลักษณะวงกลมเรียงซ้อนด้านล่างกระจายไปทั้งสองข้างอย่างเป็นระเบียบ ลักษณะภาพสลักลวดลายแบบนี้พบเพียงใบเดียว ถัดลงมาเป็นลวดลายกลีบบัวหงาย ๑ แถว มีเส้นคั่น ๑ เส้น ช่วงกลาง ได้สันคั่นบัวหงาย เป็นภาพบุคคลสองคน คนทางซ้ายนั่งขัดสมาธิประสานมือเอาไว้บนตัก เก้าอี้มมวไว้วางบน สรวมตัมพหุห้อยลงมาประบ่าทั้ง ๒ ข้าง คนทางขวานั่งชันเข่าเอามือเท้ากางไว้ จากรูปลักษณะคือ มีขนเป็นแผง แสดงว่าเป็นยักษ์ เบื้องหลังบุคคลทั้งสองเป็นลวดลายคล้ายกับก้อนเมฆ เหมือนกับภาพสลักร่องราวพระพรหมนารท ช่วงล่างสุด มีลวดลายสลักเป็นกลีบบัวหงาย ๙ กลีบ จำนวน ๑ แถว เริ่มจากตรงกลางแล้วกระจายไปทั้งสองข้าง ถัดลงมาเป็นจารึกอักษรมอญโบราณ สันนิษฐานว่า อาจเป็นคำอุทิศถวาย มิใช่คาถาที่กำกับประจำชาดก เป็นหากเป็นคาถาจะต้องจารึกในรูปภาษาบาลีหรือมีภาษาบาลีปะปนอยู่^{๑๕๕} ในใบเสมาหินแผ่นนี้ ผู้วิจัยตีความ ได้ดังนี้

เรื่องราวของภาพสลักที่ปรากฏในใบเสมาหินแสดงภาพของพระวิรุณจิตตังแสดงธรรมแก่ปวงณิกาย ชื่อสาธุธรรม ธรรมของคนดี เป็นหัวใจวิรุณจิตต ผู้วิจัยจึงตั้งชื่อเสมาหินแผ่นนี้ว่า แผ่นหิน “หัวใจพระวิรุณจิตต (สาธุธรรม ๔)” ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. ยาทานุยา ยี่ จ ภาวหิ มาณว ท่านจงเดินไปตามทางผู้ที่เดินไปข้างหน้าก่อนแล้ว หมายความว่า ท่านจงเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อบุพการี กตัญญูต่อบุพการี คือผู้ที่ได้รับประโยชน์นั้นแล้วรู้สึกซาบซึ้ง สำนึกถึงอุปการคุณของบุพการี เปรียบเหมือนคนที่เดินข้างหลัง บุพการี คือ ผู้ที่ทำคุณความดีที่เป็นคุณประโยชน์ไว้แล้ว เปรียบเหมือนคนที่เดินไปข้างหน้าก่อนแล้ว เช่น บิดามารดา ปู่ย่าตายายในวงศ์ตระกูล อุปัชฌาย์ ครูบาอาจารย์ ตลอดจนผู้บังคับบัญชา ผู้ปกครองที่มีความเมตตาอุปถัมภ์ นอกจากนี้ยังหมายถึงผู้มีพระคุณสร้างประโยชน์โดยรวมทั้งรูปธรรมและนามธรรม เช่น พระพุทธเจ้าที่เป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจ พระมหากษัตริย์ปกครองแคว้นแคว้นให้สงบสุข บุคคลเหล่านี้ที่สร้างสาธารณ เช่น ศาลาริมทาง สะพาน โรงพยาบาล วัดวาอาราม เป็นต้น ท่านเหล่านี้ถือเป็นบุพพการีที่เราจะต้องระลึกเอาไว้ หรือแม้บุคคลที่ไม่รู้จักกัน เชื่อเชิญให้นั่งพักผ่อน ให้ข้าวปลาอาหาร น้ำดื่ม เป็นต้น ก็ถือได้ว่า เป็นผู้ที่มีอุปการคุณ ทำประโยชน์แก่ตนเช่นกัน

๒. อลลญจ ปาณิ ปริวชยสสุ จงอย่าได้เฝ้าฝ่ามืออันเปียกชุ่ม หมายความว่า จงอย่าได้คิดประทุษร้าย ทำลาย ทำอันตราย ล้างผลาญบุพพการี ผู้มีพระคุณต่อตน และมิตรทั้งหลายของตน

^{๑๕๕} ดวงเดือน รุ่งแสงจันทร์, “พจนานุกรมภาษาเขมร-ไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต โบรมณคดี, ภาควิชาภาษาตะวันออก, (คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๖).

๓. มา จสฺส มิตเตสฺส กทาจิ พุทฺธิ จงอย่าได้ประทุษร้ายในมิตรทั้งหลายในกาลไหน ๆ หมายความว่า มิตรเป็นชื่อของบุคคลที่มีเมตตาคือความรักใคร่ชอบพอนับถือ เป็นผู้ไม่มีมิตรหวังดีต่อกัน เป็นสหายเพื่อนร่วมกิจการงานที่มีความสนิทชิดชอบกัน รวมถึงกัลยาณมิตรร่วมศาสนา ร่วมสังคม และร่วมชาติกัน แม้แต่กุศลก็ถือว่าเป็นมิตรที่ติดตามผู้ไปสู่โลกหน้า โดยหมายเอามิตรแท้ ๔ จำพวก คือมิตรอุปการะคุณ มิตรผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุข มิตรผู้แนะนำในทางที่ดีมีประโยชน์ และมิตรผู้ที่มีความรักใคร่ซื่อสัตย์สุจริต

๔. มา จ วสํ อสตีนิ นิคฺฉเนติ จงอย่าตกลอยในอำนาจของพวกเหล่าออสตรี หมายความว่า ออสตรี แปลว่า ผู้หญิงไม่ดี^{๑๕๖} หญิงผู้ประกอบอสังกรรม^{๑๕๗} คือเป็นคนไม่มีศีลาจาวัตร ไม่มีจรรยา มารยาทดีงาม และเป็นผู้ไม่มีคุณธรรมความดี ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับสุภาพสตรีคือ ผู้หญิงที่ดี ถ้าบุรุษใดตกลอยในอำนาจของออสตรีผู้หญิงไม่ดี ย่อมมีแต่ความเสื่อมเสีย นานัปการ ไม่มีความสุขความเจริญ ทั้งยังเป็นชนวนต้นเหตุในการกระทำความบาปกรรมต่าง ๆ

คนดีต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ ตามคำสอนของพระวิรุณบัณฑิต คือ การเดินตามรอยคนดีที่อยู่หน้า เหมือนดังสุภาษิตที่ว่า เดินตามหลังผู้ใหญ่มากัด มือเคยเลี้ยงเรามาจงอย่าเผลอมือที่ชุ่มไปด้วยขำน้ำในการเลี้ยงดู ได้บุญคุณจากใครไม่แวงกััดไม่ทำร้าย อย่าประทุษร้ายมิตร คนที่มีน้ำใจ กัลยาณมิตรที่คอยให้กำลังใจ แม้แต่อาคารที่เป็นที่อาศัยและให้ร่มเงาก็ถือว่าเป็นมิตรและการไม่ตกลอยในอำนาจของเหล่าผู้หญิงที่ไม่ดี ไม่มีศีลาจาวัตร ไม่มีจรรยา มารยาทดีงาม และเป็นผู้ไม่มีคุณธรรมความดี สาธุธรรมนี้เป็นข้อธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็นคนดี ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักสาธุธรรม ย่อมเป็นที่รักของทุกคน และการบำเพ็ญสัจจบารมีโดยจะไม่ยอมทำความชั่วหรือทำลายความสัตย์ เพราะเหตุแห่งชีวิตที่รักตัวกลัวตาย แต่มุ่งบำเพ็ญสัจจบารมี ให้ถึงพร้อมและเกิดประโยชน์สูงสุดซึ่งเป็นหัวใจในการทำคุณความดี ที่เรียกว่า หัวใจวิรุณบัณฑิต

๖) ใบเสมาหินเรื่อง พระมโหสถชาดก (ภาพที่ ๘)^{๑๕๘} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีขนาดความกว้าง ๘๘ เซนติเมตร ความยาว ๑๕๘ เซนติเมตร ความหนา ๒๑ เซนติเมตร ส่วนบนผายออก มียอดแหลม มีเส้นขอบรอบนอก ภาพสลักเป็นรูปบุคคลสองคนยืนอยู่ คนทางซ้ายยกมือขวาขึ้นคล้ายจะทักทาย มือข้างซ้ายปล่อยลงข้างลำตัว นุ่งผ้าสั้นระดับเข่าคล้ายกางเกง มีผ้าคาดเอวปล่อยชายมา

^{๑๕๖} พระเทพวิสุทธิเวที, **สาธุธรรม**, จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิเมธี (เจีย เขมโก ป.ธ.๙), (พระนคร: เลี้ยงเลี้ยงจงเจริญ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙.

^{๑๕๗} มุลนิธิภูมิพลโลกิยกุ, **พระคัมภีร์ชาดกและอรรถาธิบายชาดกบาลี - ไทย**, เล่มที่ ๒๙ (บาลี ภาค ๑๐ ตอนที่ ๒), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๗.

^{๑๕๘} ภาพที่ ๘ ใบเสมาหินภาพพระมโหสถชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๔๙.

ด้านหน้าทั้งสองข้าง กล้ามวยผม สวมตุ้มหูทั้งสองข้าง คนทางด้านขวามือยกมือขวาขึ้นเหนือศรีษะ มือซ้ายปล่อยลงข้างลำตัว นุ่งผ้ายาวลงมาถึงข้อเท้า ผ้าถุงมีจีบหน้านาง ขมวดชายพกที่เอว จากลักษณะการแต่งกายและท่าทางแสดงว่าเป็นสตรี เนื้อภาพบุคคลขึ้นเป็นมีลวดลายสลัก จากการสันนิษฐานบุคคลทั้งสองน่าจะเป็นพระมโหสถและนางอมร ในชาดกเรื่องพระมโหสถชาดก

ภาพสลักใบเสมาชาดกเรื่องนี้ต้องการเตือนใจบุรุษที่จะแสวงหาภรรยานั้น จะต้องเพินหาให้ดี โดยเฉพาะสตรีที่จะต้องเป็นแม่ศรีเรือนนั้น จะต้องมีการยามารยาทของความเป็นกุลสตรีที่งดงามเรียบร้อยวางตัวให้เหมาะสม ข้อนี้เข้าใจในสักวาชาตทะเล บทพระราชนิพนธ์ของล้นเกล้ารัชกาลที่ ๖ ว่า “อันว่าธรรมเนียมของชาตินั้น หญิงได้ง่าย ไม่ฝืนไม่ฝืดบอง ยิ่งได้ยาก ยิ่งอยาก ได้ชมชิต ยิ่งหวังตัวยิ่งจิตให้ไผ่ต้อง ยิ่งเมินหน้ายิ่งพาให้อยากมอง ยิ่งขัดข้องยิ่งยวน ขวนรักเอย”

สำหรับเรื่องราวในตอนนี้เป็นทางเลือกคู่ครองของมโหสถบัณฑิต คือ เลือกสุภาพสตรีที่จะมาเป็นคู่ครอง ปกติของบัณฑิตชนนั้นท่านนิยมชมชอบกันที่คุณความดี เอาความดีนำหน้า การที่จะแต่งงานกันนั้นต้องศึกษาอัธยาศัยของกันและกันเสียก่อน เหมือนนางอมราที่รู้ว่าพระมโหสถนี้เป็นบัณฑิต ต่างจากบุรุษหนุ่มคนอื่น ๆ ที่นางเคยพบเห็นมา จึงปรารถนาที่จะอยู่ร่วมชีวิตกับพระมโหสถบัณฑิต ปรารถนาที่จะได้ยินคำแนะนำที่ดี และทำได้เพียงแต่เก็บความรู้สึกนั้นไว้ในใจ ไม่แสดงออกจนเกินงาม ฝ่ายพระมโหสถเองก็ปรารถนาหญิงที่มีความชาญฉลาด มีศีล ติฎฐิ และปัญญาเสมอกันกับตน ก่อนจะตกลงปลงใจเลือกนางมาเป็นศรีภรรยา จึงต้องการทดลองปัญญาของนางก่อนว่า พอจะมาเป็นภรรยาที่ช่วยกันสร้างวงศ์สกุลให้เจริญสืบไปได้หรือไม่ โบราณได้กล่าวไว้ว่า ภรรยาของชายใดมีวัยเสมอกัน อยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง ประพฤติตามใจกัน เป็นคนใคร่ธรรม ไม่เป็นหญิงหมั้น มีศีลอันงาม รู้จักปรนนิบัติสามี มีปัญญาความชาญฉลาดในการงานของตน บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าคุณความดีในภรรยาของชาตินั้นว่า เป็นสวัสดิมงคลในภรรยาทั้งหลาย

๗) ใบเสมาหินเรื่อง พระอิริยัตตชาดก (ภาพที่ ๙)^{๑๕๙} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีความกว้าง ๕๙ เซนติเมตร สูง ๑๔๗ เซนติเมตร หนา ๑๕ เซนติเมตร เป็นเสมาหินแผ่นใหญ่คล้ายแบบแท่งหิน (Pillar Type) ส่วนยอดปลายมน สลักภาพสุดขอบปลายทั้งสองด้าน เป็นรูปคนมีชายผ้ายาวสะบัดอยู่ข้างหลัง เนื้อขึ้นไปเป็นงูใหญ่หรือพญานาคขดอยู่ ๓ ชั้น ลักษณะคล้ายพันอยู่รอบเสมา เนื้อขึ้นไปเป็นลวดลายสลัก จากการตีความภาพนี้ เป็นเรื่อง อิริยัตตชาดก ซึ่งเป็นตอน อารัมพยากำลังจะจับพญานาคพระอิริยัตตลงมาจากจอมปลวก ซึ่งพระอิริยัตตรักษาอุโบสถอยู่ ตรงช่องว่างใต้ตัวนาค มีจารึก

^{๑๕๙} ภาพที่ ๙ ใบเสมาหินภาพพระอิริยัตตชาดก คูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๐.

อยู่ ๓ - ๔ บรรทัด เลื่อนลงมา ส่วนด้านหลังมีจารึกอยู่ ๔ บรรทัด เป็นจารึกตัวอักษรมอญโบราณ เช่นกัน แต่ก็ยังไม่สามารถอ่านแปลความออกมาได้

การบำเพ็ญศีลของพระภิกษุ เกิดจากการที่ได้ไปเห็นทวยเทพบน เทวโลกเสวยความสุข จึงปรารถนาอยากจะไปบ้าง จึงได้สมาทานศีลอุโบสถขึ้นก่อนเป็นอันดับแรกต่อมาได้สมาทานบำเพ็ญศีลโดยยอมสละ เลือด เนื้อ เอ็น กระดูก ให้ผู้ที่ต้องการ เพื่อรักษาศีล จัดว่าเป็นศีลอุปัชฌายะอีกชั้นหนึ่งของพระโพธิสัตว์^{๑๖๐}

การบำเพ็ญศีลของพระภิกษุที่นั้นมีเจตนาหรือความตั้งใจเป็นเครื่องกำหนดในการกระทำศีล ให้บริสุทธิ์ จึงเป็นพื้นฐานในการอบรมด้านความประพฤติปฏิบัติ ระเบียบ วินัย มีความสุจริต กาย วาจา และอาชีวะ โดยมีการละเว้นจากความชั่วหรือเว้นจากข้อห้ามเป็นลักษณะของศีล ผู้รักษาศีลพึงรักษาศีลเท่าชีวิตหรือยิ่งกว่าชีวิต เหมือนจามรีรักพวงหาง หรือมารดารักบุตรสุดที่รักคนเดียว และบุคคลผู้มีนัยน์ตาข้างเดียวรักษาหางแหนนัยน์ตานั้น ธรรมดาจามรีนั้นมีพวงหางที่สวยงามมาก เป็นพวงหาง และสะอาด ถ้าถูกนายพรานเนื้อโล่งยิงกำลังวิ่งไปอยู่ บังเอิญพวงหางหรือขนไปติดกับเรียวหนามมันจะหยุดแกะเสียก่อน จะไม่ยอมให้ขนหรือพวงหางขาดเลย ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาขนหาง ผู้รักษาศีลพึงเห็นว่าศีลสำคัญกว่าชีวิตฉันนั้นเหมือนกัน คือยอมให้เสียชีวิตแต่ไม่ยอมเสียศีล ซึ่งมีคำกล่าวไว้ว่าพึงสละทรัพย์สมบัติเพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละทั้งทรัพย์สมบัติ อวัยวะ และชีวิต เพื่อรักษาธรรม^{๑๖๑} เมื่อบุคคลปฏิบัติได้ดังนี้แล้วศีลนั้นก็กลายเป็นศีลบริบูรณ์

ภาพหลักการบำเพ็ญศีลของภิกษุที่ชาดกนั้น คือ ภาพที่แสดงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติดีทั้งกายและวาจา ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม มีกิริยามารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ และข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น เว้นจากความชั่วทั้งปวง แม้การรักษาศีลจะได้บุญน้อยกว่า การเจริญภาวนา เพราะการเจริญภาวนานั้นเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงที่สุด ประเสริฐที่สุด เป็นการรักษาและชักฟอกจิตให้เบาบางหรือจนหมดกิเลส อันเป็นเครื่องร้อยรัดให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร แต่การรักษาศีลนั้นเป็นของหลักศีลธรรมหรือจริยธรรมพื้นฐานที่ผสมผสาน หล่อหลอม หรือขัดเกลา

^{๑๖๐} พระชินาธิ ชินวโร (เพชรพิทักษ์), “การบำเพ็ญศีลบริบูรณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท: กรณีศึกษาพระภิกษุที่ตตชาดก”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๒.

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

อุปนิสัยใจคอมารยาท และบุคลิกภาพของคน ให้ได้รับการเสริมสร้างให้กายและวาจาแข็งแกร่งพร้อมรองรับคุณธรรมแห่งสมาธิและปัญญา

๘) ใบเสมาหินเรื่อง อัมพชาตก (ภาพที่ ๑๐)^{๑๖๒} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีขนาดความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๗๐ เซนติเมตร ความหนา ๑๙ เซนติเมตร มีลักษณะยอดแหลมคล้ายใบโพธิ์ เป็นภาพบุคคลสองคนยืนใกล้กับต้นไม้ซึ่งกำลังออกผล คนทางขวายืนเท้าสะเอว มือขวายื่นออกไปในท่าแบมือไปที่ลำต้นแต่งกายด้วยอาภรณ์และเครื่องประดับ คือนุ่งผ้ามีชายด้านข้างยาว ๆ จีบหน้านางคาดเข็มขัด สรวมสร้อยคอ ต่างหู ที่ศีรษะสรวมคล้ายมงกุฎหรือศิราภรณ์รูปกรวย (กิริฎมงกุฎ - Kiritamukut) อีกคนตัวเตี้ยกว่าในท่ายืนติดกับต้นไม้เอามือจับผลไม้ นุ่งกางเกงสั้นเหนือเข่า ขมวดผมเป็นมวยบนศีรษะ

เรื่องราวชาตกที่เกี่ยวข้องกับผลไม้ที่มีลักษณะคล้ายมะม่วงมีอยู่หลายเรื่องด้วยกัน คือ อัมพชาตก (Amba Jataka) กิงปักกชาตก (Kimpakka Jataka) และกิงผลชาตก (Phala Jataka) แต่ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับภาพสลักนี้ได้แก่ อัมพชาตก (Amba Jataka) ส่วนสองเรื่องหลังนั้นมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน คือพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเกวียน ซึ่งหากพิจารณาดูเครื่องแต่งกายของภาพสลักบนใบเสมาแล้วจึงไม่ใช่เรื่องราวในชาตกดังกล่าว ภาพเรื่องราวของอัมพชาตกยังพบได้ที่วิหารฮีสและเวสเพต - เลก เมืองพุกามอีกแห่งหนึ่งด้วย โดยจัดลำดับของเรื่องไว้ลำดับที่ ๑๒๔^{๑๖๓}

ในใบเสมาหินแผ่นนี้ ผู้วิจัยตีความได้ว่า บุคคลใดที่หวังความเจริญก้าวหน้าในการศึกษา และหน้าที่การงานทั้งปวง การให้ความเคารพยกย่องบูชาสรรเสริญคุณธรรมของครูบาอาจารย์ซึ่งเป็นสิ่งที่ศิษย์ทั้งหลายควรกระทำอย่างยิ่ง เพราะถ้าหากศิษย์ลบลู่ดูหมิ่นในคุณธรรมความรู้ของท่าน เพราะเหตุแห่งสถานะทางสังคมที่ต่ำกว่าตน คุณธรรมความรู้ทั้งหลายที่มีเหล่านั้นก็จะพลันเสื่อมสูญสลายไป ข้อนี้จึงเป็นที่มาของการที่ศิษย์ทั้งหลายควรให้ความเคารพบูชาในคุณธรรมความรู้ของครูบาอาจารย์ แสดงออกถึงความเคารพและมีความกตัญญูทุกเวทีตอบแทนคุณท่านผู้ที่ให้ความรู้ประสิทธิ์ประสาทศิลปวิทยาการต่าง ๆ ซึ่งผลของการกระทำนั้นแสดงให้เห็นแล้วจากเรื่องราวในชาตกนี้ลูกศิษย์ผู้มาจากตระกูลพราหมณ์ ส่วนอาจารย์มาจากตระกูลจัณฑาล ศิษย์ปิดบังคนอื่นว่าเรียนจากอาจารย์ผู้เป็นจัณฑาลจึงเป็นที่มาของการกล่าวคำเท็จ แสดงการดูถูกลบลู่ครูบาอาจารย์จึงเป็นเหตุนำไปสู่การเสื่อมของมนต์คาถาและการจบชีวิตอย่างน่าอนาถของศิษย์ผู้ทรยศ ตรงกับคำโบราณที่ว่า

^{๑๖๒} ภาพที่ ๑๐ ใบเสมาหินภาพอัมพชาตก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๑.

^{๑๖๓} Gordon H, Luce Old Burma-Early Pagāan, (New york: J..J. Augustin Publisher, Locust valley, 1970).

“เป็นศิษย์อย่าคิดล้างครู” ภาพสลักเรื่องราวอัมพชาดกบนใบเสมาหินแผ่นนี้ใช้เตือนสติให้มีความสำนึกในบุญคุณของครูบาอาจารย์ผู้ที่เคยอบรมสั่งสอนประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ให้ความเคารพยำเกรง และภาคภูมิใจที่ได้รับความรู้จากท่าน ไม่ลบหลู่คุณธรรมความรู้ของท่านไม่ว่าท่านจะมีสถานภาพทางสังคมเป็นเช่นไร ก็ควรเคารพยกย่องบูชาสรรเสริญไว้ในที่อันควร ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม หากแม้ใครได้ลบหลู่คุณของท่านเหล่านั้นแล้วด้วยกาย วาจาและใจ คุณความดีหรือคุณวิเศษทั้งหลาย ที่มีก็จะเสื่อมสูญมลายหายไปจากผู้นั้นด้วยอำนาจแห่งความอกตัญญูนั้น

๙) ใบเสมาหินเรื่อง ปัญจาวุธชาดก (ภาพที่ ๑๑)^{๑๖๔} ใบเสมาหินแผ่นนี้มีขนาดความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๓๑ เซนติเมตร และความหนา ๑๗ เซนติเมตร ในภาพสลักเป็นรูปบุคคลสองคน คนด้านขวามืออยู่ในท่าเหาะ เกล้าผมทรงสูง มือขวาเหยียดชี้ลงมายังอีกบุคคลหนึ่ง มือด้านซ้ายถือหอกพุ่งไปยังบุคคลทางซ้ายข้างล่าง (ไม่ใช่ศร หรือ ธนู เพราะทั้งศรและธนูต้องใช้กับสายหรือโก่งคันศรหรือเหนี่ยวคันธนูเมื่อเวลายิง) บุคคลด้านล่างซ้ายมือมีผมยาวสะบัดอยู่ด้านหลัง นัยน์ตาปูดโปน ปากยื่น แขนยาว จากลักษณะสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นยักษ์ จากภาพสลักมีเนื้อหาใกล้เคียงกับเรื่องราวใน ปัญจาวุธชาดก (Pancavudha Jayaka) ด้านล่างสุดถัดลงมาสลักเป็นกลีบบัวหางย ๗ กลีบซ้อนกันและมีเกสรบัวเป็นเส้น ๆ อยู่ด้านหลังด้วย

ในใบเสมาหินแผ่นนี้ มีเนื้อหาของภาพสลักสอดคล้องกับเรื่องราวในภาพปัญจาวุธชาดกเป็นอย่างดี เป็นเรื่องราวที่พระพุทธองค์ทรงยกมาเพื่อเป็นอุทาหรณ์ให้พระภิกษุ ที่มีความท้อแท้ใจในปฏิบัติบำเพ็ญสมณธรรม ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติเพื่อการทำลายกิเลสไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายหน้าที่ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครูจึงต้องให้กำลังใจแก่พระสงฆ์ผู้เป็นลูกศิษย์ของพระองค์ด้วยการยกปฏิบัติของพระองค์ในอดีตชาติมาเป็นแบบอย่างเพื่อให้เกิดความกล้าหาญ เมื่อพระองค์ตรัสเล่าเรื่องจบ ผลที่ออกมาจะทำให้ภิกษุผู้ท้อแอ้ไร้กำลังใจ เกิดความหึกเหิมเกิดความอุตสาหะวิริยะอย่างต่อเนื่องก็ได้บรรลุธรรมในที่สุด ในภาพสลักแสดงปัญจาวุธกุมารที่มีชัยชนะเหนือกิเลสโลมยักษ์ ปัญจาวุธผู้มีอาวุธ ๕ ชนิดเปรียบเหมือนปัญญาที่คอยกำกับขันธทั้ง ๕ ที่พร้อมจะต่อสู้กับกิเลสโลมยักษ์นั้นก็คือกิเลสทั้งหลาย และต้องประกอบด้วยความเพียรต่อสู้อย่างไม่ท้อถอยและอดทนและเชื่อมั่นว่าปัญญาของตนจะต้องเอาชนะกิเลสเหล่านั้นได้ ดอกบัวด้านล่างที่รองรับเรื่องราว แสดงถึงผลของการปฏิบัติด้วยปัญญาและมีจิตใจที่เข้มแข็งไม่ท้อถอย หดหู่ มีความเพียรเอาชนะกิเลสทั้งปวงบรรลุธรรมสูงสุดคือพระนิพพาน

^{๑๖๔} ภาพที่ ๑๑ ใบเสมาหินภาพปัญจาวุธชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๒.

จึงสรุปได้ว่าคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าถึงธรรมพระนิพพานได้นั้น ต้องมีใจไม่ท้อถอย มีใจไม่หดหู่ และต้องบำเพ็ญกุศลธรรมด้วยความพากเพียรเพื่อบรรลุธรรมที่เกษม แต่ละประเด็นนี้หากพิจารณาก็จะพบเหตุผลว่า จิตใจไม่ท้อถอยและไม่หดหู่เป็นสิ่งสำคัญ เพราะผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อปฏิบัติไปเรื่อย ๆ ก็จะมีบางช่วงที่จิตใจเกิดท้อถอยหรือหดหู่ หากอาการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นก็ไม่ควรหยุดความเพียรไว้ และควรสร้างกำลังใจให้อีกเหิมต่อสู้อย่างต่อเนื่องต่อไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายสูงสุด ผู้มีปัญญาเป็นอาวุส มีความเพียรกล้ากล้าเผชิญกับทุกสิ่ง(กิเลส)ไม่ว่าจะเหนื่อยและลำบากขนาดไหน เปรียบดังปัญจาวุธกุมารที่ใช้สติปัญญาต่อสู้กับสิเลสโสมยักษ์จนพ่ายแพ้ไป ใบเสมานี้เป็นเครื่องเตือนสติสำหรับนักปฏิบัติไม่ให้จิตท้อถอยและหดหู่ ทำให้จิตเกิดกำลังใจในการปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้น ทั้งยังต้องรักษาศีลแสวงหาความรู้เพื่อเป็นปัญญาในการปฏิบัติธรรมต่อสู้กับกิเลส ผู้ที่มีปฏิภาณและมีใจที่ประกอบด้วยความพากเพียรศรัทธาไม่ย่อท้อกับปัญญาด้วยแล้วย่อมที่จะบรรลุธรรมสูงสุดในพระศาสนา คือพระนิพพานได้ หรือถ้าหากไม่อาจบรรลุในชาติปัจจุบัน ก็จะเป็นบารมีในชาติต่อ ๆ ไปได้ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายพึงมีใจเข้มแข็ง มีความเพียรไม่ท้อถอยและบำเพ็ญกุศลธรรมเป็นที่สันทัดโยชน์ทั้งปวงนั่นเอง

๒.๕.๒ บริบทชุมชนอำเภอคอนสวรรค์

อำเภอคอนสวรรค์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ ที่ว่าการอำเภออยู่ห่างจากศาลากลางจังหวัด ๔๐ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอข้างเคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอแก้งคร้อ และอำเภอโคกโพธิ์ไชย จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอแวงใหญ่ และอำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอแก้งสนามนาง จังหวัดนครราชสีมา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมืองชัยภูมิและอำเภอแก้งคร้อ

แต่เดิมเป็นตำบลคอนสวรรค์และตำบลยางหวายขึ้นกับอำเภอเมืองชัยภูมิ แต่เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเต็มไปด้วยป่าไม้นานาชนิด ราษฎรไปมาติดต่อกับทางราชการ อำเภอเมืองชัยภูมิด้วยความยากลำบาก ดังนั้นทางการจึงพิจารณาให้ยกฐานะตำบลคอนสวรรค์และตำบลยางหวาย เป็น “กิ่งอำเภอคอนสวรรค์” เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๗ ประชาชนในกิ่งอำเภอคอนสวรรค์ก็ได้ร่วมใจกันบริจาคทรัพย์และแรงงานจัดสร้างที่ทำการกิ่งอำเภอขึ้นที่บ้านหนองจอก หมู่ที่ ๒ ตำบลคอนสวรรค์และเปิดเป็นที่ทำการของกิ่งอำเภอได้ในปีเดียวกันนั่นเอง ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ทางราชการได้แบ่งตำบลคอนสวรรค์และตำบลยางหวายออกเป็น ๔ ตำบล คือ ตำบลคอนสวรรค์ ตำบล

ช่องสามหมอ ตำบลยางหวายและตำบลโนนสะอาด ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ก็ได้ยกฐานะขึ้นเป็น “อำเภอคอนสวรรค์”^{๑๖๕} มาจนถึงปัจจุบันนี้ได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล ได้แก่ ตำบลคอนสวรรค์ ตำบลยางหวาย ตำบลช่องสามหมอ ตำบลโนนสะอาด ตำบลห้วยไร่ ตำบลบ้านโสก ตำบลโคกมั่งงอย ตำบลหนองขาม และตำบลศรีสำราญ

๒.๕.๒.๑ บริบทชุมชนบ้านคอนสวรรค์

ประวัติความเป็นมาของบ้านคอนสวรรค์ เดิมสะกดว่า “ครสวรรค์” ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้เปลี่ยนมาเป็น บ้านคอนสวรรค์ ปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็น ๓ หมู่บ้าน คือ หมู่ ๘ หมู่ ๙ และหมู่ที่ ๑๑ สันนิษฐานกันว่าหมู่บ้าน สร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๓ เจ้าเมืองนั้นชื่อพระยาขุนหาญ อพยพผู้คนมาจากจังหวัดนครราชสีมา กับพระยาขอมผู้พี่ พระยาขอมได้สร้างเมืองราชสีมาขึ้นในยุคนั้น เมืองที่สร้างนั้นอยู่ทางทิศใต้ของลำตะคลอง ซึ่งยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ จากซากโบราณสถานที่ปรักหักพัง ส่วนพระยาขุนหาญนั้นก็แบ่งไพร่พลและชาวบ้านขึ้นเหนือมาทางจังหวัดชัยภูมิ ได้เข้ามาพบภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ของเมืองคอนสวรรค์เดิวนั้นเข้าก็พอใจ จึงได้หยุดยั้งสร้างเมืองขึ้นและให้ชื่อว่า เมืองกาหลง เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนั้น ดังจะเห็นได้จากฝีมือช่างในการแกะสลักหินทรายเรื่องราวต่าง ๆ ในพุทธประวัติ ต่อมานครกาหลงก็ถึงกาลเสื่อมสลายลงไป เมื่อถึงยุคที่ขอมเสื่อมอำนาจ และถูกทิ้งร้างให้ว่างรือร้อยตั้งแต่นั้นมา ประวัติศาสตร์ของเมืองจึงถูกทิ้งให้จมดินอยู่นับพันปี โดยไม่มีใครเหลียวแล เมืองกาหลงจึงเป็นเมืองที่เอาไว้มั่วแต่ชื่อเท่านั้น ว่าครั้งหนึ่งในอดีตกาล ณ ที่แห่งนี้ได้เคยมีเมืองหนึ่งตั้งอยู่ การย้ายเสามาจากโนนภูเมืองกาหลงเก่ากระทำกันเรื่อยมาจนกระทั่งมาเสร็จเรียบร้อยเอาในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ในครั้งนั้นได้นำเอาพระพุทธรูปหินทราย ๔ องค์ จากโนนพระนอนมาไว้ที่วัดคอนสวรรค์ด้วย โดยปล่อยทิ้งเอาไว้ที่โคนต้นโพธิ์ให้ตากแดดตากฝนอยู่อย่างนั้น พระพุทธรูปองค์นี้ภายหลังได้ชื่อว่า หลวงพ่อใหญ่ หลวงพ่อใหญ่นั้นเป็นพระพุทธรูปปางสงระน้ำ ในธรรมบทนั้นหมายถึงเมื่อวันทีพระพุทธรูปองค์เสด็จมายังเมืองไพสาลี ที่กำลังแห้งแล้ง^{๑๖๖}

^{๑๖๕} สีสั่ง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๖๓ - ๖๔.

^{๑๖๖} ต้น ต้นติปาโล, พร้อม บำรุงเชื้อ, ที่ระลึกงานผูกพัทธสีมาปิดทองฝังลูกนิมิต พระอุโบสถ วัดคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ, (ม.ป.ท., ๒๕๓๓), หน้า ๑๑ - ๑๓, ๕๙ - ๗๐.

ใบเสมาหินอีก ๑๑ ใบที่ยังตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านทั้ง ๔ ทิศ ชาวบ้านมีความหวงแหน และมีความเชื่อว่าถ้ามีการย้ายออกไปจะทำให้เกิดเภทภัย ทำให้เจ็บป่วย โดยเชื่อว่ามียักษ์ศักดิ์สิทธิ์เจ้าที่ประจำอยู่ ส่วนใบเสมาที่จัดแสดงในอาคารทรงไทยพระใหญ่ใบเสมา ได้ขุดพบในการก่อสร้างจากองค์การบริหารส่วนตำบลในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เดิมอดีตเจ้าอาวาสเป็นผู้รวบรวมไว้ก่อน เนื่องจากเห็นว่าอยู่ในสภาพกระจัดกระจายในทุ่งนา โดยทุกปีชาวบ้านจะมีการทำพิธีเลี้ยงปู่ มีการเลี้ยงเพลสงฆ์ น้ำใบเสมา เรียกว่า พิธีแห่น้ำศักดิ์สิทธิ์ หรือประเพณีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่งเมืองกาหลง เป็นประเพณีโบราณของชาวคอนสวรรค์ ซึ่งกระทำขึ้นในช่วงต้นฤดูฝนหรือราวเดือนห้าของทุกปี พิธีแห่น้ำนี้เป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมเลี้ยงบ้าน ซึ่งคำว่า “น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง” นั้น เป็นคำที่ถอดมาจากคำวิเศษณ์ของชาวอีสานโบราณ โดยเชื่อว่าน้ำกาบแก้วบัวไข เป็นน้ำที่มีคุณของพระรัตนตรัยอยู่ในน้ำ ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ส่วนมาลัยกิ่ง เป็นคำแทนดอกไม้ที่ชาวอีสานแห่เข้าวัดเพื่อนำมาสักการะพระสงฆ์ เป็นประเพณีแห่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนจากริมหนองพระคูเมืองทางทิศใต้ ไปยังวัดคอนสวรรค์หรือวัดใหญ่ วัดที่เป็นสถานที่ประดิษฐานองค์หลวงพ่อใหญ่ แล้วนำน้ำศักดิ์สิทธิ์ และดอกไม้รูปเทียนดังกล่าว ไปตรงสักการะองค์หลวงพ่อใหญ่หรือพระสีศิลาแลง เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลต่อบ้านเมือง และอุดมสมบูรณ์ในการทำเกษตร ดังนั้นประเพณีโบราณการแห่น้ำนี้จึงเป็นหนึ่งในอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นคอนสวรรค์ ที่ชาวบ้านให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก^{๑๖๗}

๒.๕.๒.๒ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านคอนสวรรค์^{๑๖๘}

ลวดลายของใบเสมาหินที่วัดคอนสวรรค์จะแกะสลักเป็นภาพบุคคลที่เป็นเรื่องราวจากชาดกซึ่งสามารถตีความหมายเรื่องราวของภาพได้ ๘ ใบ คือ ๑) เวสสันดรชาดก จำนวน ๒ ใบ ๒) สุวรรณสามชาดก ๓) ภูริทัตตชาดก ๔) เตมียชาดก ๕) มโหสถชาดก ๖) เทวธรรมชาดก หรือ สิวีรราชชาดก ๗) มาตุโปสกชาดก และ ๘) รูปบุคคลประดับยืนมีอักษรจารึก ๒ แถว อยู่ด้านบนของภาพ มีความหมายอ่านได้ว่า “นี่คือ” มีการสลักเป็นรูปสัตว์บ้าง เช่น ช้าง ส่วนลวดลายการจำหลักสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างโดยช่างฝีมือท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้เมื่อสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ เป็นภูมิปัญญาและการถ่ายทอดรูปแบบเทคนิคการทำงานจำหลักหินเพื่ออุทิศให้กับศาสนาตามคติ

^{๑๖๗} ศุภานันท์ เหลืองอ่อน, แห่น้ำกาบแก้ว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/608310> [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๖๘} ภาพที่ ๑๒ อาคารจัดแสดงใบเสมาหิน วัดคอนสวรรค์ ชุมชนบ้านคอนสวรรค์ รูปภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๓.

ความเชื่อและถวายเป็นพุทธบูชา และเพื่อประกอบเป็นหลักแดนเขตพุทธสีมา พุทธาวาส หรือ ที่ประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ในศาสนสถาน^{๑๖๙} อันเตอร์ เอียน วัดสันพบหลักหินจำนวน ๒ แผ่นมีจารึกอักษรหลังปัลลวะ สามารถอ่านและแปลได้จำนวน ๑ แผ่นได้ความว่า “นี่เป็นศิลา (จารึก) .. วิณย์ ... ขอ ...”^{๑๗๐}

ใบเสมาหินที่วัดคอนสวรรค์ ไม่ได้มีเทคนิควิธีการแกะสลักซับซ้อนนัก จากการสังเกตดูแล้วพอจะสันนิษฐานได้ว่า หินที่นำมาแกะสลักเป็นหินที่อยู่ภายในบริเวณเขตนั้นไม่ไกลจากถิ่นที่อยู่อาศัยของชุมชนดั้งเดิม เพราะมีการกระจายตัวของหินที่มีลักษณะเดียวกันนี้อยู่ทั่วไปพบที่ตำบลช่องสามหมอและเลยออกไปทางชัยภูมิ ก็จะพบหินทรายแดงชนิดนี้ที่คนในสมัยโบราณนำมาแกะใบเสมาอยู่เป็นอย่างมาก ลวดลายที่แกะสลักเป็นการแกะไม่ลึกมากนักแกะเพียงด้านเดียวอีกด้านเกลาให้เรียบเป็นส่วนใหญ่ และบางแผ่นก็เป็นการโกนขึ้นรูปยังไม่แล้วเสร็จก็เหมือนต้องร้างและปล่อยทิ้งไปจะด้วยสาเหตุใดไม่ปรากฏชัด บางใบก็เห็นเป็นร่องรอยการใช้เครื่องมือเจาะสกัดหินให้เป็นลวดลายอยู่อย่างชัดเจน ประกอบกับหินทรายที่นำมาแกะนั้นค่อนข้างที่จะมีความแข็งแกร่งน้อยกว่าหินทรายในที่อื่น มีการเปื่อยยุ่ยสลายและเปราะบางจากความเค็ม และความชื้นของน้ำฝนเลยทำให้ภาพหรือลวดลายที่แกะสลักไว้ต้น ๆ นั้นเสื่อมสลายผุพังไปอันเนื่องจากถูกทิ้งให้ตากแดดตากฝนเป็นเวลานานนั่นเอง รูปแบบ เสาหินส่วนใหญ่ จะมีรูปแบบไม่แน่นอน บางใบมีลักษณะเล็ก บางใบมีลักษณะใหญ่ บางใบคงตามแบบรูปทรงหินธรรมชาติทรวดทรง เสาหินส่วนใหญ่จะมีทรวดทรงค่อนข้างแบน ไม่หนาเทอะทะ ทรวดทรง มีการเกลาตรงปลายใบให้มนโค้ง และเรียวแหลมตรงกึ่งกลางใบด้านบน ไม่มีเอวเสมา จึงดูภาพรวมแบนราบเรียบไม่มีส่วนโค้งส่วนเว้า^{๑๗๑} ภาพแกะสลักเหล่านั้นได้มีรูปแบบอย่างไรที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงวัฒนธรรมอะไรบ้างที่ซ่อนเร้นในใบเสมาหินดังที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

^{๑๖๙} สิลัง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอสว่างพูน จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๖๙ – ๑๗๐, ๑๗๒.

^{๑๗๐} อันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การศึกษารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๗”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๓.

^{๑๗๑} สิลัง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอสว่างพูน จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๕๒.

๑) ใบเสมาหินเรื่อง เตมียชาดก (ภาพที่ ๑๓ - ๑๔)^{๑๗๒} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทรายแบน มีขนาดความกว้าง ๘๐ เซนติเมตร ความสูง ๒๔๖ เซนติเมตร ความหนา ๒๕ เซนติเมตร เป็นเสมาหินแผ่นใหญ่คล้ายแบบแท่งหิน (Pillar Type) ส่วนยอดปลายมน สลักภาพเป็นภาพบุคคลสองคนเต็มพื้นที่ คือ บุคคลทางขวามืออยู่ในท่ายืนมือขวา ยกขึ้นมาอยู่ที่ระดับทรวง นุ่งผ้ายาวลงมาถึงข้อเท้า มีชายพกด้านข้าง นุ่งจีบหน้านาง ส่วนภาพบุคคลที่นั่งทางซ้าย ในมือถือเสียมด้ามยาวกำลังขุดหลุม หันหน้าและยื่นมือซ้ายไปทางบุคคลที่ยืนอยู่ สันนิษฐานได้ว่าสลักภาพชาดกเรื่อง พระเตมียบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ตอนนายสุนันทะสารธีกำลังขุดดินฝังพระเตมีย ด้านล่างของภาพสลักภาพกลีบบัวซ้อน ๙ กลีบ ไต่กลีบบัวเป็นพื้นที่ว่างสำหรับฝังลงพื้นดิน มีร่องรอยการกะเทาะสีกร่อนในส่วนของหน้าบุคคล ส่วนกลีบบัว และด้านล่างในส่วนที่ฝังลงพื้นดิน ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

๒) ใบเสมาหินเรื่อง สุวรรณสามชาดก (ภาพที่ ๑๕)^{๑๗๓} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทรายแบน มีขนาดความกว้าง ๘๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๑๔ เซนติเมตร ความหนา ๒๓ เซนติเมตร ครึ่งแผ่นบนหักหายไป ครึ่งแผ่นล่างชำรุดมาก ปรากฏมีภาพสลักอยู่ทางขวามือเป็นภาพบุคคลยืนด้วยท่าตรึงงศ์เอียงสะโพกขวา มือขวาปล่อยลงข้างลำตัว มือซ้ายยกขึ้นบนบ่าเหมือนถือหมอน้ำ คล้ายลักษณะปางวิตรรกะ (Vitarka Mudra) หรือปางแสดงธรรม เครื่องแต่งกายนุ่งผ้าถุงยาวมีจีบหน้านาง ด้านหลังมีรูปสัตว์มีเขาคลายกวางยืนเหลียวหลัง ด้ายซ้ายเป็นภาพเลื่อน ๆ คล้ายกับภาพบุคคลยืนถือคันธนู สันนิษฐานได้ว่าสลักภาพชาดกเรื่อง สุวรรณสามชาดก ตอน พระเจ้ากบิลยักขราชยิงสุวรรณสาม บำเพ็ญเมตตาบารมี ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

๓) ใบเสมาหินเรื่อง มโหสถชาดก (ภาพที่ ๑๖ - ภาพที่ ๑๗)^{๑๗๔} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๘๐ เซนติเมตร ความสูง ๒๕๙ เซนติเมตร ความหนา ๒๐ เซนติเมตร มีปลายโค้งมน ภาพสลักเป็นรูปบุคคลสองคนยืนอยู่ คนด้านซ้ายเป็นบุรุษยกมือซ้ายขึ้นคล้ายจะทำท่าทางจับที่ทรวง มือข้างขวาปล่อยลงข้างลำตัว เก้ามวยผม สวมตุ้มหูทั้งสองข้าง บุคคลที่อยู่ทางด้านขวายกมือขวาขึ้นเหนือศรีษะ มือซ้ายปล่อยลงข้างลำตัวมีหน้าอกชัดเจนซึ่งน่าจะเป็นสตรี

^{๑๗๒} ภาพที่ ๑๓ ใบเสมาหินภาพเตมียชาดก, ภาพที่ ๑๔ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเตมียชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๔.

^{๑๗๓} ภาพที่ ๑๕ ใบเสมาหินภาพสุวรรณสามชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๕.

^{๑๗๔} ภาพที่ ๑๖ ใบเสมาหินภาพมโหสถชาดก, ภาพที่ ๑๗ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพมโหสถชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๕.

จากการสันนิษฐานบุคคลทั้งสองน่าจะเป็นพระมโหสถและนางอมร ในชาดกเรื่อง พระมโหสถชาดก ตอนมโหสถทดสอบปัญญาของนางอมร ด้านล่างของภาพมีรอยแตกเป็น ๒ ท่อนและได้ซ่อมแซมไว้แล้ว มีสภาพพลัดเลื่อนของภาพสลัก ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

๔) ใบเสมาหินเรื่อง ฎฐิตัตตชาดก (ภาพที่ ๑๘ - ภาพที่ ๑๙)^{๑๗๕} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๙๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๙๖ เซนติเมตร ความหนา ๑๖ เซนติเมตร เป็นใบเสมาหินแผ่นขนาดใหญ่คล้ายแบบแท่งหินทรงกลีบบัว ส่วนยอดปลายแหลมชำรุด แผ่นหินมีรอยหักเป็น ๒ ท่อนใช้ซีเมนต์ประสานไว้ สลักภาพเป็นรูปคนเกล้ามวยในท่ายืนยกขาข้างซ้าย ขาขวาย่อลง มือจับหางพญานาคทั้ง ๒ มือ เหนือขึ้นไปเป็นงูใหญ่หรือพญานาคขดอยู่ ๓ ชั้น ลักษณะขดหัวพันอยู่รอบจอมปลวก สันนิษฐานว่าคืออาลัมพายนกำลังจะจับหางพญานาคพระฎฐิตัตตมาจากรอบจอมปลวก ซึ่งพระฎฐิตัตตรักษาอุบาสกอยู่ ด้านล่างสุดถัดลงมาสลักเป็นกลีบบัวหาง ๑๒ กลีบซ้อนสลับกัน ๒ แถว ๆ ละ ๖ กลีบ และมีเกสรบัวเป็นเส้น ๆ อยู่ด้านหลังด้วย ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

๕) ใบเสมาหินเรื่อง วิฐุรบัณฑิตชาดก (ภาพที่ ๒๐ - ๒๑)^{๑๗๖} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๘๓ เซนติเมตร ความสูง ๒๒๕ เซนติเมตร ความหนา ๒๗ เซนติเมตร เป็นใบเสมาหินที่แสดงรูปบุคคลกำลังนั่งขัดสมาธิ และมีบุคคลที่มีผมสยายฟูซึ่งแสดงความเป็นยักษ์ดุร้ายกำลังนั่งฟังธรรม ภาพเล่าเรื่องนี้จึงน่าจะได้แก่ภาพเล่าเรื่องวิฐุรบัณฑิตชาดก ตอน วิฐุรบัณฑิตกำลังเทศน์ให้ปุณณกัษัฬะฟัง มีรายละเอียดคือ ภาพสลักพระวิฐุรบัณฑิตอยู่ทางขวานั่งขัดสมาธิราบแบบหลวม ๆ บนก้อนหินอยู่สูงกว่า ทำผมแบบขลุ่ยมวงกุฎครอบมวยผม มือขวาทำปางวิตรรก มือซ้ายหงายวางอยู่บนตัก เกล้ามมวยไว้ข้างบน สรวมตุ้มหูห้อยลงมาประบ่าทั้ง ๒ ข้าง เบื้องหลังเป็นลวดลายคล้ายกับภูเขา ส่วนปุณณกัษัฬะสยายผมอยู่ทางขวานั่งเอามือซ้ายจับใบหน้าไว้คล้ายกับเช็ดน้ำตา ช่วงล่างสุด มีลวดลายสลักเป็นกลีบบัวหาง ๙ กลีบ จำนวน ๒ แถว ถัดลงมาเป็นเส้นซ้อนกันอยู่ ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

^{๑๗๕} ภาพที่ ๑๘ ใบเสมาหินภาพฎฐิตัตตชาดก, ภาพที่ ๑๙ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพฎฐิตัตตชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๖

^{๑๗๖} ภาพที่ ๒๐ ใบเสมาหินภาพวิฐุรบัณฑิตชาดก, ภาพที่ ๒๑ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพวิฐุรบัณฑิตชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๗.

๖) ใบเสมาหินเรื่อง เวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร (ภาพที่ ๒๒ - ภาพที่ ๒๓)^{๑๗๗} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๘๐ เซนติเมตร ความสูง ๒๒๕ เซนติเมตร ความหนา ๒๖ เซนติเมตร แผ่นหินนี้มีภาพสลักภาพบุคคล ๔ คน ตรงกลางเป็นภาพบุคคลยืนอยู่สองแขนแนบลำตัวมือขวาเหมือนกับถือหม้อหรือคนโทหันหน้าไปทางขวาเล็กน้อย นุ่งผ้ามีจีบหน้านางคาดเข็มขัดเกล้ามวยผมสูงไม่มีเครื่องประดับ ด้านซ้ายของแผ่นหินเป็นภาพบุรุษเตี้ยพุงพุกำลังก้าวขาขวา ยกมือจับคนที่อยู่ตรงกลาง ทางด้านขวาเป็นภาพเหมือนเด็กกำลังหันหลังวิ่งหนี โดยมีคนอยู่ตรงกลางกำลังจับเอาไว้ สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องราวในพระเวสสันดร กัณฑ์กุมารตอนที่พระเวสสันดรมอบ ๒ กุมารคือ กัณหาและชาลีแก่ชูชก ด้านล่างมีกลีบบัวหงาย ๗ กลีบ ภาพสลักค่อนข้างชัดเจน ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

๗) ใบเสมาหินเรื่อง เวสสันดรชาดก กัณฑ์สักกบรรพ (ภาพที่ ๒๔ - ภาพที่ ๒๕)^{๑๗๘} ใบเสมาหินเป็นแผ่นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๘๗ เซนติเมตร ความสูง ๑๑๘ เซนติเมตร ความหนา ๑๗ เซนติเมตร แผ่นหินนี้มีส่วนล่างเพียงครึ่งเดียว ส่วนบนชำรุดแตกหายไป ด้านซ้ายล่างเป็นภาพบุรุษนั่งในท่าไหว้ยกมือขึ้นเหนือหัว มัดมวยผมได้หลังบริเวณท้ายทอย การแต่งกายคล้ายกับพราหมณ์ ด้านขวาเป็นภาพบุคคลในท่ายืนแต่งกายด้วยผ้าถุงมีชายด้านหน้าจีบหน้านางคาดเข็มขัด มีชายพก ผ้ามีความพลิ้วไหวไปตามแรงลมพัด ที่แสดงออกถึงเป็นบุคคลชั้นสูง มือซ้ายปล่อยแนบลำตัว ด้านล่างสุดเป็นกลีบบัวหงายซ้อนกัน ๙ กลีบ สันนิษฐานได้ว่าสลักภาพชาดกเรื่อง เวสสันดรชาดก กัณฑ์สักกบรรพบำเพ็ญทานบารมี ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

๘) ใบเสมาหินเรื่อง มาตุโปสกชาดก (ภาพที่ ๒๖ - ภาพที่ ๒๗)^{๑๗๙} ใบเสมาหินเป็นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๗๐ เซนติเมตร ความหนา ๑๘ เซนติเมตร สภาพแผ่นหินหักตรงกลางใช้ซีเมนต์เชื่อมเอาไว้ ภาพสลักเป็นภาพช้าง ๒ เชือก หันหน้าเข้าหากัน ตัวหนึ่งหมอบลงกับพื้นอยู่ด้านซ้ายมือ ใช้งวงราบไปกับพื้น อีกตัวยืนอยู่ทางขวาใช้งวงวางไปบนตัวของช้างที่หมอบอยู่ ทางด้านบนทางขวามือของแผ่นหินเป็นภาพสลักรูปต้นไม้ใบไม้มีลักษณะเป็นพุ่มแทรกไปด้วยกลุ่มเมฆประดิษฐ์และลายกนก สันนิษฐานได้ว่าสลักภาพชาดกเรื่อง มาตุโปสกชาดก ด้านล่าง

^{๑๗๗} ภาพที่ ๒๒ ใบเสมาหินภาพเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร, ภาพที่ ๒๓ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเวสสันดร ชาดก กัณฑ์กุมาร ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๗.

^{๑๗๘} ภาพที่ ๒๔ ใบเสมาหินภาพเวสสันดรชาดก กัณฑ์สักกบรรพ, ภาพที่ ๒๕ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเวสสันดรชาดก กัณฑ์สักกบรรพ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๘.

^{๑๗๙} ภาพที่ ๒๖ ใบเสมาหินภาพมาตุโปสกชาดก, ภาพที่ ๒๗ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพมาตุโปสกชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๕๙.

เป็นกลีบบัวหางาย ๒ แถว ๆ ละ ๗ กลีบ รวม ๑๔ กลีบ มีเกสร ๑๖ เกสร ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้ นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

มาตุโปสกชาดก “มาตุ” แปลว่า แม่ “โปสก” แปลว่า ผู้เลี้ยงดู สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภถึงภิกษุผู้เลี้ยงดูมารดาว่าเป็นการกระทำที่มีได้ผิดพระวินัยแต่อย่างใด แม้บัณฑิตในอดีตก็กระทำการเช่นนี้ แล้วจึงทรงแสดงเรื่องมาตุโปสกชาดก เมื่อครั้งพระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นพญาช้างเผือก คูแลมารดาที่เป็นช้างตาบอด พญาช้างโพธิสัตว์ได้แสวงหาผลไม้มาให้น้อยเพียงใดก็ฝากให้ช้างบริวารนำไปให้มารดา แต่ช้างบริวารกลับกินเองเสียหมด เมื่อท่านทราบจึงละจากโขลงแล้วพามารดาไปอยู่ในถ้ำ ณ เชิงเขาจัมมโธระ เพื่อบำรุงเลี้ยงดูมารดาเท่านั้น

ต่อมา พรานผู้หนึ่งหลงป่าอยู่หลายวัน พญาช้างพบเข้าจึงช่วยเหลือพรานให้พ้นป่าโดยปลอดภัย ทว่า พรานนั้นคิดอกตัญญูด้วยเห็นว่าพญาช้างเผือกมีมงคลลักษณะ จึงพาเหล่าควาญช้างกลับไปล้อมพญาช้างเพื่อนำไปถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี พญาช้างผู้มีกำลังมหาศาลก็ยอมให้จับแต่โดยดี เพราะไม่ปรารถนาทำร้ายผู้ใดให้ได้รับบาดเจ็บล้มตาย

พญาช้างได้รับการเลี้ยงดูปรนนิบัติด้วยอาหารและโรงช้างชั้นเลิศ แต่กลับไม่ยินดีและแตงต้องอาหารใด ๆ เลยเป็นเวลา ๗ วัน เพราะระลึกถึงมารดาผู้ตอยากอยู่ตามลำพัง เมื่อพระราชาทราบความจึงให้ปล่อยพญาช้างกลับไปหามารดา พญาช้างพบว่าแม่ช้างร่างกายผ่ายผอมและนอนตรอมใจคิดถึงบุตร จึงใช้วงรดน้ำและป้อนรากเหง้าบัวจนฟื้นคืนสติและกำลัง พระราชาทรงเลื่อมใสในความกตัญญูของพญาช้างจึงมีรับสั่งให้จัดอาหารไว้เพื่อพญาช้างและมารดาตั้งแต่นั้นมาและโปรดให้สร้างรูปเหมือนพญาช้างเพื่อเตือนให้ประชาชนได้ระลึกถึงความกตัญญู ส่วนพญาช้างนั้นคูแลมารดาอย่างดีจนนางสิ้นอายุขัย จากนั้นจึงได้ไปปรนนิบัติภาชี ๕๐๐ คนที่อาศรมภริณทกะ ด้วยทานวัตถุตามกำลังที่หาได้จนสิ้นอายุขัย

วิถีแห่งพระโพธิสัตว์ คือ วิถีแห่งการสั่งสมบารมีธรรมเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า ย่อมต้องเสียสละตนเพื่อเวียนว่ายในวัฏสงสารนี้และเผชิญกับบททดสอบนานับประการต้องห่างไกลจากความสบาย ต้องเผชิญความยากลำบาก ความพลัดพรากสารพัดรูปแบบกว่าจะถึงกาลตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แสดงอานิสงส์แห่งความกตัญญูแก่มารดาผู้ให้กำเนิด ผู้มีความกตัญญู เป็นที่ชื่นชมยกย่องสรรเสริญของคนทั่วไป

๙) ใบเสมาหินเรื่อง ฉันทันตชาดก (ภาพที่ ๒๘)^{๑๘๐} ใบเสมาหินเป็นหินทราย มีขนาดความกว้าง ๘๘ เซนติเมตร ความสูง ๑๓๖ เซนติเมตร ความหนา ๑๕ เซนติเมตร ภาพสลักข้างขึ้น

^{๑๘๐} ภาพที่ ๒๘ ใบเสมาหินภาพฉันทันตชาดก ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๐.

แผ่น ๑ เชือก มีเสาอยู่ด้านหลังข้าง ซึ่งน่าจะเป็นเสาผูกช้าง ภาพสลักกลบเลื่อนไปมาก ปัจจุบันใบเสมาหินแผ่นนี้นำมาเก็บรักษาและจัดแสดงในอาคารที่วัดบ้านคอนสวรรค์

ฉันทันตชาดกได้มาจากนิบาตชาดกเรื่องที่ ๕๑๔ ซึ่งเป็นชาดกที่เสนอแนวคิดเรื่องการสละชีวิตให้เป็นทานบารมี เรื่องย่อว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาช้างชื่อพระยาฉันทันต์ อยู่ในป่าหิมพานต์ มีนางช้างเป็นบริวาร ๔ นาง ได้แก่ นางสุพัตรา นางแก้วสุพัตรา นางเกษสุพัตราและนางจุลพัตรา วันหนึ่งขณะที่เที่ยวเล่นไปได้พบมะเดื่อมีผลสุกสีแดง จึงใช้วงงนำกิ่งมะเดื่อปลิดลงให้นางช้างบังเอิญว่ากิ่งที่มอบให้นางจุลพัตราไปถูกรังมดแดงเข้า มดแดงจึงตกลูกตัวนางจุลพัตรา นางโกรธมากกล่าวหาว่าพระยาฉันทันต์ล้าเอียงและแกล้งนาง นางสาบานว่าจะขอตามล้างผลาญไปทุกชาติก่อนที่จะกลืนใจตาย นางจุลพัตรามาเกิดเป็นธิดาท้าวพรหมทัต เมื่ออายุ ๑๕ ปีนางฝันว่าได้นอนบนแท่นงาที่งามจับใจ เมื่อนางตื่นขึ้นได้ทูลพระบิดาว่าถ้าไม่ได้นอนบนแท่นงาตามความฝันนางจะอดอาหารตาย ด้วยความรักพระธิดา ท้าวพรหมทัตโปรดให้ประกาศหานายพรานป่าที่รู้แหล่งค้นหาพระยาช้างที่มีงาใหญ่ขนาดสามอ้อมในป่าหิมพานต์ตามที่พรานเฒ่าอายุร้อยปีเล่าให้ฟัง ในที่สุดก็มีพรานชื่อโสอุดรรับอาสาจะไปล่าพญาช้าง

พรานโสอุดรปลอมตัวสวมจีวรเป็นพระธุดงค์เข้าป่าหิมพานต์ ไปได้ ๗ เดือนก็ถึงบริเวณที่อยู่ของพระยาฉันทันต์และบริวาร พรานได้ลอบชุดอุโมงค์ตรงบริเวณที่นอนของพญาช้างแล้วลงไปซ่อนตัว คั่นนั้นเองพระยาฉันทันต์ฝันว่าไฟไหม้ทั่วทั้งป่า พระองค์ล้มลงกลางไฟ งาร่วงหลุดออกมาจึงร้องให้นางสุพัตราช่วย นางสุพัตราได้เข้ามาช่วยจนตัวตาย เมื่อตื่นขึ้นมาพระองค์ก็รู้ว่าเป็นนิมิตแสดงเหตุว่าจะมีนายพรานมาปองร้ายจึงสั่งให้บริวารเข้าป่าลี้ภัยเสีย ส่วนพระองค์จะรักษาศีลภาวนา เมื่อฝูงช้างบริวารจากไปแล้วนายพรานจึงใช้หน้าไม้ยิงพญาช้าง

ช้างบริวารเมื่อได้ยินเสียงร้องต่างก็พากันวิ่งกลับมา ด้วยกลัวว่าเหล่าช้างบริวารจะทำร้ายนายพราน พระยาฉันทันต์จึงใช้เท้าเหยียบปากหลุมที่ซ่อนของนายพรานไว้แล้วแกล้งไล่ให้บริวารไปตามหาในป่า ด้วยความเป็นห่วง นางช้างสุพัตราไม่ยอมไป พระยาฉันทันต์จึงแกล้งกล่าวหานางพาเข้ามาฆ่าพระองค์ นางสุพัตราเสียใจจึงลาไปช่วยบริวารตามหาพราน เมื่อนางไปแล้วพระยาฉันทันต์จึงสอบถามพรานถึงสาเหตุที่มาลอบทำร้ายพระองค์ เมื่อรู้ว่าสาเหตุมาจากนางจุลพัตรา พระองค์ก็ระลึกได้ว่าเป็นเพราะกรรมเก่าที่เคยจองเวรกันจึงอุทิศร่างกายให้เป็นทาน โดยขอให้พรานรับมาเลื่อยเอาไปก่อนจะสิ้นใจ นักปราชญ์กล่าวว่า คำอธิษฐานของพญาฉันทันต์ได้เกิดศกดิ์สิทธิ์ เป็นพระปริตรป้องกันภัยอันตรายเห็นประจักษ์ จึงเป็นที่นิยมและได้รับยกย่องของท่านผู้รู้ทั้งหลาย

๑๐) ใบเสมาหินเรื่อง พระโพธิสัตว์แสดงธรรม (ภาพที่ ๒๙ - ภาพที่ ๓๐)^{๑๘๑} ใบเสมาหินทราย มีขนาดความกว้าง ๘๒ เซนติเมตร ความสูง ๑๗๔ เซนติเมตร ความหนา ๑๕ เซนติเมตร ใบเสมาแผ่นนี้เป็นเสมาหินแผ่นใหญ่คล้ายแบบแท่งหิน ส่วนยอดปลายแหลมกลีบบัว แผ่นหินมีรอยหักเฉียงขึ้นทางขวามือเป็น ๒ ท่อนใช้ซีเมนต์ประสานไว้ สลักภาพบุคคลนั่งในท่า นั่งขัดสมาธิราบในท่าปรยงกาสน (Parynkasana) บนบัลลังก์อยู่สูงกว่า ทำผมแบบชฎามงกุฎครอบมวยผม สวมใส่ตุ้มหูมือขวาทำปางวิตรรกมูทรา มือซ้ายหงายวางอยู่บนตัก ถัดลงมามีภาพบุคคลทางด้านซ้ายเกล้าผมมวยสูง เบื้องหลังเป็นลวดลายคล้ายกับลายก่อนเมฆซึ่งพบมากในใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ด้านล่างสุดถัดลงมาสลักเป็นกลีบบัวหงาย ๘ กลีบ

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องราวใบเสมาหินแผ่นนี้ หากเรื่องราวมาจากชาดกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุคคลชั้นสูงที่แสดงธรรมแก่บุคคลต่าง ๆ เช่น เตมียชาดก อสีลักขณชาดก ฉันทกชาดก มหาสีลวชาดก เถลปัดตชาดกหรือราโชวาทชาดก^{๑๘๒} เทวธรรมชาดกหรือสิริราชชาดก เป็นต้น เนื่องจากภาพสลักลบเลือนมากจึงไม่สามารถตีความได้ว่าเป็นชาดกเรื่องใด

๑๑) ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ ๓๑)^{๑๘๓} ใบเสมาหินทราย มีขนาดความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๙๐ เซนติเมตร ความหนา ๑๗ เซนติเมตร แผ่นหินปลายแหลมกลีบบัว มีภาพสลัก ด้านซ้ายเป็นภาพบุคคลกำลังยืนด้วยท่าตริภังค์เอียงสะโพกขวา มือปล่อยลงข้างลำตัว มือขวายกขึ้นเสมออก ในลักษณะปางวิตรรกะ (Vitarka Mudra) หรือปางแสดงธรรม เครื่องแต่งกายนุ่งผ้าถุงยาวมีจีบหน้านางแบบนักบวช ขอบผ้าถุงเป็นสองชั้น เกล้าผมมวยทรงกระบอกสูง ถัดลงมาเป็นภาพบุคคลนั่งอยู่ภาพลบเลือนมากมีการนำซีเมนต์มาโบกทับไว้ ด้านล่างเป็นกลีบบัวหงาย มีเกสรหัวขมวดขนาดใหญ่ ด้านบนของใบเสมาหินมีอักษรจารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาอมอญโบราณ (ภาพที่ ๓๒)^{๑๘๔} แปลความว่า “นี่เป็นศิลา(จารึก) .. วิณย์ ... ขอ ...”^{๑๘๕}

^{๑๘๑} ภาพที่ ๒๙ ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์แสดงธรรม, ภาพที่ ๓๐ รูปภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๑.

^{๑๘๒} กฤษฎา นิลพัฒน์, “ประติมาณวิทยาและภาพสะท้อนสังคมบนใบเสมาทวารวดีบ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, รายงานการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต, คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙), หน้า ๕๓.

^{๑๘๓} ภาพที่ ๓๑ ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์ รูปภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๑.

^{๑๘๔} ภาพที่ ๓๒ จารึกอักษรหลังปัลลวะ อักษรอมอญโบราณ รูปภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๒.

^{๑๘๕} อันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การศึกษารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๗”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๘๓.

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของใบเสมาหินแผ่นนี้ หากเรื่องราวมาจากชาดกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นนักบวช ทิศาปาโมกข์ ฤๅษี พรหมณ์ หรือดาบส มีอยู่หลายเรื่อง จึงไม่สามารถตีความได้ว่าเป็นชาดกเรื่องใด

๑๒) ใบเสมาหินภาพเศียรรัศมี (ภาพที่ ๓๓)^{๑๘๖} ใบเสมาหินทราย มีขนาดความกว้าง ๗๖ เซนติเมตร ความสูง ๙๘ เซนติเมตร ความหนา ๓๔ เซนติเมตร แผ่นหินยดปลายแหลม มีเส้นแกนกลาง สลักภาพเศียรบุคลลมีรัศมีวงโค้งครอบเศียร เป็นลวดลายคล้ายกลีบเมฆ สันนิษฐานว่าเป็นส่วนบนของแผ่นหินแผ่นใดแผ่นหนึ่ง เนื่องจากภาพสลักไม่ครบถ้วนจึงไม่สามารถตีความได้ว่าเป็นชาดกเรื่องใด

๑๓) ใบเสมาหินภาพโค (ภาพที่ ๓๔)^{๑๘๗} ใบเสมาหินทราย มีขนาดความกว้าง ๕๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๓๗ เซนติเมตร ความหนา ๓๐ เซนติเมตร เป็นแผ่นหินโค้งมน ภาพสลักมีความเลือนลางมาก คล้ายภาพวัวเขาสันยีน ๑ ตัว มีโหนกหลัง ด้านล่างมีกลีบบัว ๖ กลีบ มีการเอาสีแดงและมีแป้งทาทำให้ภาพสลักเปลี่ยนไปมาก

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องราวใบเสมาหินแผ่นนี้ หากเรื่องราวมาจากชาดกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคหรือวัว มีอยู่หลายเรื่อง คือ นันทวิสาขชาดก กัณหาชาดก สารัมภชาดก และมณีสุกชาดก^{๑๘๘} จึงไม่สามารถตีความได้ว่าเป็นชาดกเรื่องใด เพราะเรื่องราวส่วนใหญ่ลบเลือนไป

๑๔) ใบเสมาหินภาพเจดีย์จุฬามณี (ภาพที่ ๓๕)^{๑๘๙} ใบเสมาหินทราย มีขนาดความกว้าง ๙๕ เซนติเมตร ความสูง ๒๔๐ เซนติเมตร ความหนา ๒๕ เซนติเมตร แผ่นหินปลายกลมมน มีภาพสลักเจดีย์อยู่ตรงกลาง มีธงสะบัดอยู่สองข้าง ทางด้านขวามือมีภาพบุคคลนั่งยกมือประนมขึ้นตรงกลางระหว่างอก ใส่ตุ้มหูทั้งสองข้าง สรวมเครื่องประดับศรีษะ ส่วนล่างชำรุดมาก สันนิษฐานว่าเป็นภาพเทวดากราปไหว้เจดีย์จุฬามณี มีการนำซีเมนต์มาโบกทับเพื่อต่อในส่วนที่แตกหัก

^{๑๘๖} ภาพที่ ๓๓ ใบเสมาหินภาพเศียรรัศมี ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๒.

^{๑๘๗} ภาพที่ ๓๔ ใบเสมาหินภาพโค ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๒.

^{๑๘๘} ฤๅษยา นิลพัฒน์, “ประติมาณวิทยาและภาพสะท้อนสังคมบนใบเสมาทวารวดีบ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, รายงานการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต, คณะโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙), หน้า ๖๑.

^{๑๘๙} ภาพที่ ๓๕ ใบเสมาหินภาพเจดีย์จุฬามณี ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๓.

ใบเสมาหินบ้านคอนสวรรค์ที่มีภาพสลักส่วนใหญ่มีเรื่องราวเกี่ยวกับชาตก เนื้อหาสัมพันธ์กับเรื่องราวในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและศรัทธาทศนคติ คุณธรรม และวิถีการดำรงชีวิตของคนในยุคนั้นได้อย่างชัดเจน เกี่ยวกับการทำความดีและการบำเพ็ญบุญบารมีต่าง ๆ ซึ่งชาตกได้สอดแทรกคำสอนและคุณธรรมที่ใช้สำหรับการดำเนินชีวิต รวมถึงใบเสมาหินได้ทำหน้าที่เป็นสื่อสำหรับสอนเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เป็นนิทรรศการและมหรสพเชิงพุทธจริยธรรม เป็นสุนทรียศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงความพากเพียรทางปัญญาที่เกิดจากความคิดและความบันเทิงใจ ตลอดจนความศรัทธาของบรรพบุรุษในการรวบรวมสิ่งดีงามเหล่านั้นมาบันทึกไว้เป็นงานประติมากรรมบนแผ่นหิน เพื่อให้เป็นประจักษ์พยานแสดงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปกรรมและภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่า

๒.๕.๓ บริบทชุมชนอำเภอเกษตรสมบูรณ์

อำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นชุมชนเก่าแก่ มีประวัติการตั้งถิ่นฐานยาวนาน มีโบราณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเก่าแก่ มีพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองที่ศักดิ์สิทธิ์ มีทรัพยากรป่าไม้ ภูเขาที่อุดมสมบูรณ์ รวมถึงมีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ บริเวณนี้ถูกเรียกขานว่า "เมืองยาง" สมัยรัชกาลที่ ๑ ได้โปรดเกล้าฯ ให้หลวงไกรสิงหนาท มาตั้งเมืองหน้าด่านที่เมืองยางขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร ต่อมาหลวงไกรสิงหนาทได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งให้เป็น "พระไกรสิงหนาท" เป็นเจ้าเมืองคนแรก ท่านนี้ไม่มีบุตรเมื่อเข้าสู่วัยชราได้ให้นายภาษา เป็นบุตรบุญธรรมและได้เป็นเจ้าเมืองสืบต่อมา เมืองนี้ได้เจริญขึ้นโดยลำดับ บริเวณเมืองยางหรืออำเภอเกษตรสมบูรณ์ในปัจจุบัน เคยเป็นชุมชนทางผ่านอีกเส้นทางหนึ่งที่ติดต่อระหว่างกรุงเทพมหานครกับกรุงเทพฯ ขบวนส่งส่วยหรือกองทัพมักพักค้างแรมบริเวณนี้ มีหลักฐานร่องรอยการตั้งทัพหรือการหยุดพักปรากฏบริเวณที่ชาวบ้านเรียก "ท่าหลวง" ในปัจจุบัน ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ พระยาจำแสง ได้มาตรวจราชการที่เมืองผักปังหรือเมืองภูเขียว เห็นว่าเมืองภูเขียวกับเมืองยางตั้งอยู่ไม่ไกลกันมากนัก จึงได้ยุบเมืองยางไปขึ้นการปกครองกับเมืองภูเขียว ต่อมาได้จัดตั้งเป็น "กิ่งอำเภอบ้านยาง" มีขุนราชภูร์ (กองบุญนาค) เป็นปลัดอำเภอคนแรก ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอเมื่อ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ใช้ชื่อว่า "อำเภอเกษตรสมบูรณ์" มีขุนนิกรนนทกิจ (อ้าย วัฒนสุข) เป็นนายอำเภอคนแรก^{๑๙๐}

^{๑๙๐} สัมภาษณ์ พระครูโพธิธรรมประยุต, รองเจ้าคณะอำเภอเกษตรสมบูรณ์และเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี, ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑.

สภาพชุมชนของอำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นสังคมชนบทส่วนใหญ่ เป็นชุมชนดั้งเดิมเกือบทุกหมู่บ้านตั้งมาอย่างน้อย ๕๐ ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่ตั้งมามากกว่า ๑๐๐ ปีหรือบางหมู่บ้านมีประวัติการตั้งหมู่บ้านมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เช่น บ้านกำแพง บ้านเมืองเก่า เป็นต้น การเป็นชุมชนดั้งเดิมทำให้ชาวเกษตรสมบูรณ์อยู่กันด้วยความสงบไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้งทางสังคมที่รุนแรงมากนัก

ภูมิประเทศตอนกลางของพื้นที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์เป็นที่ราบลุ่มสลับเนิน มีลำน้ำสายสำคัญ ได้แก่ ลำน้ำพรม ไหลผ่านเป็นลำน้ำสาขาของน้ำพอง พื้นที่เป็นดินเหนียวปนทราย เหมาะแก่การปลูกข้าว ตอนเหนือของพื้นที่อำเภอเป็นที่ราบสลับเนิน เหมาะแก่การปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ ทิศใต้และทิศตะวันตก เป็นพื้นที่ป่าไม้และภูเขา มีภูเขาสูงสลับซับซ้อน โดยเฉพาะด้านทิศตะวันตก มีเทือกเขาภูเขียวซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะ “ภูคิง” เป็นยอดเขาที่สูงที่สุด มีความสูงประมาณ ๑,๓๐๐ เมตรจากระดับน้ำทะเล พื้นที่เหล่านี้เป็นที่ตั้งของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว (ทุ่งกะมัง) สำหรับด้านทิศใต้เป็นเขตภูเขาภูแล่นคา มียอด “ภูเกษตร” เป็นยอดเขาที่สูงที่สุด โดยมีความสูงประมาณ ๙๙๖ เมตรจากระดับน้ำทะเล และบางส่วนเป็นที่ตั้งของอุทยานแห่งชาติตาไถ่ตอนสภาพดิน ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย สภาพดินทิศตะวันออกจะเป็นดินปนกรวดและดินลูกรังคุณภาพดินไม่สู้ดีนัก ยกเว้นบริเวณที่ราบลุ่มตอนกลางและบริเวณใกล้ลำน้ำพรม (ภาพที่ ๓๖-๓๘)^{๑๔๑}

๒.๕.๓.๑ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านพันลำ

บ้านพันลำสภาพโดยส่วนใหญ่เป็นที่นา ป่าโปร่ง มีลักษณะลุ่มน้ำ นำท่วมในหน้าฝนทางทิศเหนือติดกับห้วยหามแห ทิศตะวันออกติดห้วยโพธิ์และห้วยมะอี พื้นที่ที่มีความลาดเอียงจากทางทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก มีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ๒๕๐ เมตรใบเสมาหินที่พบมี ๒ บริเวณด้วยกัน คือ

๑) บริเวณหนองหินตั้ง อยู่ห่างจากตัวหมู่บ้าน ๗๐๐ เมตร จากการสัมภาษณ์พบว่าชาวบ้านได้พบเห็นใบเสมาหินกลุ่มนี้มาตั้งนานแล้ว ต่อมาได้มีการจัดตั้งที่พักสงฆ์ขึ้นมาจึงได้มีการตั้งใบเสมาหินที่นอนอยู่กับพื้น บางส่วนก็นำมาปักในที่ใหม่ เมื่อกรมศิลปากรเข้ามา ได้สำรวจทำบัญชีพบว่า มีจำนวนทั้งสิ้น ๓๓ ใบ มีลักษณะของใบเสมาหินแบบแผ่นและแท่งสี่เหลี่ยมปลายเรียวแหลม มีการแกะสลักเป็นลวดลายสันนูนอยู่กลางใบ ลายเส้นแนวของใบ ลายกลีบดอกบัวซ้อนกันตรงช่วงล่างของใบ บางหลักมีจารึกอักษรขึ้นทะเบียนว่า “จารึกภูเขียว” และ “จารึกห้วยมะอี”

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ พระครูโพธิธรรมประยุต, รองเจ้าคณะอำเภอเกษตรสมบูรณ์และเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี, ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑.

๒) บริเวณป่าช้า (ปัจจุบันคือที่พักรถตู้สภามณฑลราชบุรี) พบใบเสมาหินจำนวน ๒๐ ใบ บางใบมีการปักรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ มีลักษณะของใบเสมาหินแบบแผ่นและแท่งสี่เหลี่ยมปลายเรียวแหลม บางแผ่นมีการสลักเป็นลายกลีบบัวเรียงกัน เหนือกลีบ บัวมีกลีบบัวขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ลายสันนูนกลางใบ และลายเส้นเน้นขอบรอบใบเสมาหินด้วย ใบเสมาหินที่สลักภาพบุคคลก็นำมาไว้บนอาคารก่ออิฐถือปูนมีหลังคามุงบัง^{๑๙๒}

ใบเสมาหินจารึกห้วยมะอี ด้วยจารึกอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต มีคำจารึกว่า^{๑๙๓}

๑. - - - - โภไคร ว - - - - -

๒. - - - - - น มู - - - - -

๓. - - - - โลก ม - - - - -

๔. - - - - - โมก (ษ) - - - - -

คำแปล

๑. - - - - ด้วยโมคะทั้งหลาย - - - - -

๒. - - - - - น มู - - - - -

๓. - - - - - ซึ่งโลก - - - - -

๔. - - - - - ความหลุดพ้น - - - - -

และจารึกภูเขี้ยว พบที่ห้วยมะอี อักษรที่จารึก เป็นอักษรขอมโบราณภาษาเขมร, สันสกฤต คำจารึก คำอ่านและคำแปล โดยชะเอม แก้วคล้าย (พ.ศ. ๒๕๓๒) ได้ดังนี้

๑. ปุณฺยเศรษฐรรชคทิต

๒. ตกรสวรคาพุทธมิกปร-

๓. ชยาลงการสสฤตสุพุทธิ

๔. ชนิตปรชญาไพโรทิตา

^{๑๙๒} สัมภาษณ์ นางสาวสินี พิพรรณนารถกุล, ครู, นางสาวปรามปรียา คำชัยและ นางสาวอภิญญา เอ้ากอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๙๓} ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=3549 [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

๕. ศรีชัยสิงหธรรม (ณะ)
๖. ราชยพลศกตยพฤทธิ
๗. ปุยนานาปรตี - - - -
๘. ตตตสุราธาธาร - - - -
๙. ลกษมิ (ช) ตมณยา
๑๐. พรุลาท (ติ) จุฑาม
๑๑. ณี.

คำแปล

“พระนางจุฑามณีผู้สนใจต่อการทำประโยชน์แก่ชาวโลกที่มีคุณธรรม ผู้มีปัญญาที่ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องประดับ ผู้เกิดในสกุลที่สูงด้วยปัญญาความรู้เป็นนิตย เป็นผู้ส่งเสริมกำลังอำนาจและความรุ่งเรืองแก่อาณาจักรของพระเจ้าศรีชัยสิงหธรรม ผู้เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประชาชน ในอาณาจักรนั้น ผู้เป็นแก้วมณีที่เกิดจากนางลักษมียอมก่อให้เกิดความยินดี (แก่ประชาชนทั้งหลาย)”^{๑๙๔}

ใบเสมาบ้านพันลำ เป็นโบราณวัตถุสมัยวัฒนธรรมทวารวดี สร้างขึ้นตามคตินิยมทางพุทธศาสนา พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ บริเวณแหล่งใบเสมามีการพบจารึกจำนวน ๒ หลัก โดยหลักหนึ่งจารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะภาษาสันสกฤต ระบุว่า “นี่ (เป็นบุญของ) ท่านศรี ...”^{๑๙๕} ส่วนอีกหลักหนึ่งจารึกด้วยอักษรขอมโบราณภาษาสันสกฤต ระบุว่าจารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๕๓๔ ปัจจุบันจารึกสองหลักนี้อยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ ๖ นครราชสีมา คติการปักเสมาในสมัยโบราณ สันนิษฐานว่าคงมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา เพื่ออุทิศเป็นการกุศลในเขตศักดิ์สิทธิ์ และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

^{๑๙๔} ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=337 [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๙๕} ฮันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การศึกษารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, หน้า ๘๓.

ใบเสมาหินพบที่บ้านพันลำส่วนใหญ่มีสองลักษณะคือ เป็นแบบแผ่นหินและแบบแท่งหินที่ปลายเรียวเล็กแหลม ลวดลายที่สลักมีลายสันนูนตรงกลางใบ ลายกลีบบัวซ้อนกัน และลายอื่น ๆ ใบเสมาหินที่โดดเด่นแผ่นหนึ่งปรากฏภาพแกะสลักนูนต่ำ ลวดลายที่สลักมีลายสันนูนตรงกลางใบ มีสลักเป็นภาพบุรุษนั่งอยู่ในท่ามหาราชสีห์ ชันเข่าซ้ายขึ้น ที่ศีรษะมีวงโค้งคล้ายเส้นผมสยายยาวออกมาด้านซ้าย ส่วนผ้าถุงปล่อยชายลงมา ท่อนบนไม่สวมอะไร ชาวบ้านเรียกว่า “หลวงพ่อเทวฤทธิ์” (ภาพที่ ๓๖ - ภาพที่ ๓๗)^{๑๙๖} ปัจจุบันเก็บไว้ในอาคารของที่พักรถสงฆ์เทวฤทธิ์สุวิมลมังคลาราม ผู้เชี่ยวชาญจากกรมศิลปากรได้ตรวจสอบแล้ว คาดว่ามีอายุประมาณ ๑,๘๐๐ ปี ชาวบ้านจึงได้จัดพิธีทำบุญสงวนน้ำใบเสมาหินพันปีในวันที่ ๑๘ เมษายนของทุกปี

๒.๕.๓.๒ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านโนนฆ้อง

บ้านโนนฆ้อง สภาพพื้นที่เป็นเนินดิน โดยส่วนใหญ่เป็นที่นาป่าโปร่ง ทางทิศใต้มีห้วยโพธิ์และห้วยหามแหใบเสมาหิน ทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตกมีห้วยมะอีและห้วยสาชู ใบเสมาหินส่วนใหญ่ยังคงปักอยู่ในตำแหน่งเดิม (ภาพที่ ๓๘)^{๑๙๗} โดยปักตามตำแหน่งทั้งแปดทิศ รอบพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๗ เมตร ยาวประมาณ ๒๒ เมตร มีการปักแบบใบเดียวบ้าง สามใบบ้าง ใบเสมาเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นแบบแผ่นหินเรียบ มีอยู่บ้างที่แกะสลักเป็นลายเส้น เช่น ลายกลีบบัว ลวดลายเป็นเส้นตรงกลางใบ เป็นภาพสัตว์หันหน้าเข้าหากัน สัตว์ดังกล่าวมีขายาวเหมือนหงส์ แต่ส่วนหัวเป็นลายผักกูด ขนาดของใบเสมาหินโดยรวมมีขนาดความสูงจากพื้นดิน ๒๐ - ๒๒๖ เซนติเมตร ความกว้าง ๒๔ - ๙๐ เซนติเมตร ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถานแห่งชาติ เล่มที่ ๑๑๘ ตอนพิเศษ ๓๓ ง. ลงวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๔๔^{๑๙๘} มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ เนื่องจากใบเสมาหินตั้งอยู่กลางชุมชน จึงถูกรุกและการทำลายโดยไม่ตั้งใจ อย่างในภาพที่ ๗ มีชาวบ้านทิ้งขยะและเผาบริเวณที่ตั้งใบเสมาหิน

^{๑๙๖} ภาพที่ ๓๖ ใบเสมาหินที่พักรถสงฆ์เทวฤทธิ์ สุวิมลมังคลาราม, ภาพที่ ๓๗ ภาพลายเส้นที่ ใบเสมาหินวัดเทวฤทธิ์สุวิมลมังคลาราม ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๔.

^{๑๙๗} ภาพที่ ๓๘ ใบเสมาหินชุมชนบ้านโนนฆ้อง ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๔.

^{๑๙๘} สัมภาษณ์ นางสาวสินี พิพรรณนวรรกุล, ครู, นางสาวปราณปรียา คำชัยและ นางสาวอภิญญา เอ้ากอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

๒.๕.๓.๓ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านหัวขัว

ใบเสมาหินบ้านหัวขัว (ภาพที่ ๓๙)^{๑๙๙} ตามฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทยของทาง ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร พบใบเสมาหินทั้งหมด ๒๔ ใบ^{๒๐๐} ในปัจจุบันพบจำนวน ๒ บริเวณด้วยกัน คือ ภายในหมู่บ้าน พบทั้งหมด ๗ ใบ ส่วนใหญ่เป็นหินทรายมีทั้งแบบแผ่นและแบบแท่ง ส่วนปลาย ยอดมีลักษณะโค้งมน มีผิวเรียบ บางแผ่นมีลวดลายรูปพระพุทธรูป และพบที่บริเวณโนนภู้อยู่ห่างจาก กลุ่มที่ ๑ ไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๒๐๐ เมตร พบใบเสมาหินจำนวน ๑๗ ใบ ส่วนใหญ่เป็นแบบ แผ่น ไม่มีลวดลาย^{๒๐๑}

ใบเสมาหินที่ปักรวบรวมไว้อยู่ในพื้นที่บ้านของนางจันทา อาจสามารถ เลขที่ ๕ หมู่ ๒ บ้านหัวขัว ได้ก่อกำแพงทึบกันเอาไว้ ผู้วิจัยพบว่า มีทั้งหมด ๔ แผ่น (ภาพที่ ๔๔)^{๒๐๒} แผ่นที่ ๑ (ภาพที่ ๔๕)^{๒๐๓} เป็นแผ่นหินที่มีลวดลายประดับที่โคนเป็นลายบัวหงาย ๕ กลีบทั้ง ๔ ด้านของแผ่นหิน ได้ฐาน บัวโดยรอบมีเส้นคู่และลวดลายลูกแก้ว แผ่นที่ ๒ (ภาพที่ ๔๖)^{๒๐๔} ลวดลายหน้ากระดานดอกประจำ ยามถัดขึ้นไปเป็นลายสามเหลี่ยมประจำยาม แผ่นที่ ๓ มีภาพบุคคลในท่ายืนวางมือข้างลำตัวทั้งสอง ข้างลวดลายเลือนลงมาก และแผ่นที่ ๔ ไม่มีลวดลายใด ๆ แผ่นหินที่พบในพื้นที่ไม่มีลวดลายเกี่ยวกับ เรื่องราวหรือจารึกปรากฏได้เลย ส่วนแผ่นใบเสมาหินที่มีจารึกนั้นได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นใบเสมาหินที่มีขนาด ความสูง ๑๘๕ เซนติเมตร ความ กว้าง ๘๒ เซนติเมตร ความหนา ๓๕ เซนติเมตร มีการสลักภาพพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิพระบาท

^{๑๙๙} ภาพที่ ๓๙ ใบเสมาหิน จารึกบ้านหัวขัวจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมายพบที่บ้านหัวขัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๕.

^{๒๐๐} ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=3350 [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๒๐๑} สัมภาษณ์ นางสภาสินี พิพรรณวรกุล, ครู, นางสาวปรามปรียา คำชัยและ นางสาวอภิญญา เข้าอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๐๒} ภาพที่ ๔๐ ใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๖.

^{๒๐๓} ภาพที่ ๔๑ รายละเอียดใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ ดูภาพประกอบใน ภาคผนวก, หน้า ๒๖๖.

^{๒๐๔} ภาพที่ ๔๒ รายละเอียดใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ ดูภาพประกอบใน ภาคผนวก, หน้า ๒๖๖.

ซ้อนกัน พระหัตถ์ประสานกันบนพระเพลา ด้วย ๑ องค์ ข้อความในจารึก กล่าวถึงพระจันทราเทวีว่า ได้สร้างรูปพระอาจารย์ไศยจีน ซึ่งเป็นผู้สร้างกุศลไว้มาก

พบจารึกอักษรหลังปิลลวะ ภาษาสันสกฤต มีข้อความ ๔ บรรทัด (ภาพที่ ๔๓)^{๒๐๕} ปรากฏตามทะเบียนว่า “จารึกหัวข้าว” หรือ ขย.๔ มีข้อความว่า

๑. ศรีจันทราเทวยาจารย์ยศไศยจีน . . สถา . . กฤตกุศล
๒. ศีลาจารย์เนะ วิชฌานัสกลา ราชาภิรัฐมนตรี ท . . . ภ . .
๓. อาตมานายสคณน สขสกลำ มารศย เสนยจเกรสะ ปรีโนสา . . .
๔. โสหมปิภุตวาน พืพิหฤตะ ไตะ รยโน”

แปลได้ว่า

๑. พระศรีจันทราเทวีได้ (สร้างรูป) พระอาจารย์ไศยจีนะ . . ผู้ทำกุศลไว้มาก
๒. ความรู้ของพระมุนีผู้มีศีลาจารย์รัตน์พระราชาทั้งหลาย. . แห่งธรรม . .
๓. พระองค์ผู้เป็นอธิบดีแห่งนักรบ ได้ยังบริวารและสหายทั้งสิ้นที่มีความสัมพันธ์กับ

พระองค์และมาร ให้อยินดีแล้ว

๔. แม้ข้าพเจ้าเอง ซึ่งเป็นผู้ร่วมในกิจการต่าง ๆ ได้กระทำแล้ว

เชอเม แก้วคล้าย (พ.ศ. ๒๕๓๗) ผู้อ่านและได้อธิบายศัพท์ไว้ว่า

บรรทัดแรกรูปประโยคเป็นกรรมวาจก โดยมีคำว่า “อาจารย์ไศยจีน . .” เป็นประธานของประโยค เพราะมีคำว่า “ศรีจันทราเทวยา” เป็นผู้กระทำของประโยค จึงแปลโดยความหมาย “ยกศรีจันทราเทวยา” ขึ้นเป็นประธานของประโยค แต่รูปอักษรขาดหายไป จึงแปลตามที่รูปอักษรปรากฏ เพราะมีคำว่า “สถา . .” อยู่หลังคำว่า “;อาจารย์ไศยจีน . .” ซึ่งน่าจะมาจากคำว่า “สถาปิต” แปลว่า ให้สร้างแล้ว แต่อักษรลบขาดหายไป จึงเหลือ “สถา . .” ดังกล่าว

บรรทัดที่สอง คำว่า “ราชาภิ” เป็นผู้กระทำของประโยค ฉะนั้น คงเป็นประโยคกรรมวาจก แต่ปลายบรรทัด อักษรขาดหายไป จึงไม่ปรากฏรูปกริยาของประโยค “พระราชาเป็นผู้ตั้งมั่นในธรรม ตามคำแนะนำของพระมุนี พระองค์แม้เป็นยอดนักรบ (บรรทัดที่ ๓) ก็ยังเป็นที่รักใคร่ของมิตรสหายและศัตรู”

^{๒๐๕} ภาพที่ ๔๓ สำเนาจารึกหัวข้าว ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๗๐.

คำว่า “สคณน” อักษร “ณ” ดูคล้ายอักษร “น” สองตัวอยู่ติดกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอักษร “ณ” ของจารึกหระ ของพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศตวรรษที่ ๑๔ ซึ่งรูปอักษรจารึกบ้านห้วยน้ำ มีลักษณะเกือบจะเหมือนกันทุกประการกับจารึกหระดังกล่าว มีส่วนแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ฉะนั้น อักษร “ณ” จึงใกล้เคียงกัน

คำว่า “มารศย” อักษร “ศ” ชัดเจน เมื่อเปรียบเทียบกับคำว่า “ธรมศย” ซึ่งเป็นรูปของอักษรวิฤติ ใช้อักษร “ศ” เช่นกัน จึงคิดว่า “มารศย” ก็ต้องเป็นรูปอักษรวิฤติด้วย แต่ตามหลักภาษาสันสกฤตแล้วควรเป็น “มารสย” และ “ธรมสย” คือใช้อักษร “ส” ฉะนั้น จึงถือว่าเป็นภาษาสันสกฤตโบราณที่ยังไม่เคร่งครัดต่อกฎเกณฑ์ของภาษา เป็นเหตุให้คลาดเคลื่อนไปบ้าง

คำว่า “แม่ข้าพเจ้าเอง” คงหมายถึงผู้กระทำจารึกหลักนี้ แต่มิได้ระบุว่าเป็นใคร เพราะอักษรลายบรรทัดลบเลือน จึงไม่สามารถแปลความหมายให้สมบูรณ์ได้^{๒๐๖}

๒.๕.๔ บริบทชุมชนอำเภอกุฉินารายณ์

อำเภอกุฉินารายณ์เป็นอำเภอหนึ่งในการปกครองของจังหวัดชัยภูมิ อยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองชัยภูมิ ไปทางทิศเหนือประมาณ ๘๐ กิโลเมตร คำว่า “กุฉินารายณ์” มาจากนามกุชฌายะหนึ่งที่สูงใหญ่กว่าบรรดาขุนเขาทั้งหลายในเทือกดงพญาไฟ (ปัจจุบันอยู่ในท้องที่อำเภอภักดีชุมพล) มาชานานนามเป็นชื่อเมืองแต่แรก ต่อมาถึงสมัย พระยาโกสโลภราช ทางการได้จัดการปกครองระบอบเทศาภิบาลแล้ว จึงได้ยุบเมืองกุฉินารายณ์เป็นอำเภอขึ้นจังหวัดชัยภูมิ^{๒๐๗} จากการสืบค้นข้อมูลของผู้วิจัย พบว่า เดิมพื้นที่แถบบริเวณ อำเภอกุฉินารายณ์เป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยทวารวดีโดยมีหลักฐานคือ คูดิน ใบเสมาจารึกอักษรปัลลวะ รวมทั้งโบราณสถานหลายแห่ง เช่น พระธาตุกลางบ้าน ตำบลผกั้ง มีพระพุทธรูปปรากฏอยู่พระธาตุบ้านโนนธาตุงาม พระธาตุวัดธาตุบ้านคำ ตำบลโหล และยังมีอีกหลายแห่งที่ใกล้เคียงรอบ ๆ เช่น พระธาตุหนองสามหมื่น พระธาตุแก้งก้อยหรือว่าโนนเมือง ตำบลโนนคูณ อำเภอกอนสาร จึงสรุปได้ว่าเป็นชุมชนเมืองมานานแล้ว สาเหตุที่ชื่อว่ากุฉินารายณ์ ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ขุนสารกิจคณิต ดำรงตำแหน่งนายอำเภอกุฉินารายณ์ ทางราชการได้เปลี่ยนชื่ออำเภอกุฉินารายณ์ เป็นอำเภอผกั้ง เพื่อให้ตรงกับ

^{๒๐๖} ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=3550 [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๒๐๗} สุภาพร ศรีหาล้า, “พระธาตุหนองสามหมื่น บ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ”, ภาคนิพนธ์ของการศึกษานิเทศศาสตร์ LSC๔๑๔, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๖๔), หน้า ๓.

สถานที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและได้เปลี่ยนใช้ชื่อ “อำเภอภูเขียว” อีกครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ การเปลี่ยนชื่ออำเภอผักปังกลับมาเป็นภูเขียวนั้นความจริงมีการผิดพลาด กล่าวคือ ทางอำเภอรายงานขอตั้งชื่อกิ่งอำเภอบ้านยาง ซึ่งได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอแล้วให้ชื่อว่าอำเภอภูเขียว เพราะอยู่ใกล้เพื่อกเขาเขียว และขอเปลี่ยนชื่ออำเภอผักปังเป็นอำเภอเกษตรสมบูรณ์ แต่ทางราชการประกาศผิดไปอำเภอผักปังจึงได้ชื่อว่าอำเภอภูเขียว และกิ่งอำเภอบ้านยางได้ชื่อว่าอำเภอเกษตรสมบูรณ์^{๒๐๘}

ประวัติความเป็นมา เดิมอำเภอภูเขียวไม่ได้ตั้งอยู่ ณ ที่ปัจจุบัน แต่ตั้งอยู่ที่บ้านเมืองเก่า (ปัจจุบันอยู่ในท้องที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์) ภูเขียวเคยเป็นหัวเมืองมาก่อน ปรากฏว่าตั้งเป็นเมืองขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ พระยาภิรมย์ไกรภักดีเป็นเจ้าเมือง แต่จะเป็นคนแรกหรือคนที่เท่าใดไม่มีหลักฐานแน่นอน ครั้นมาในสมัย พระยาไกรสีหนาท เจ้าเมืองภูเขียวได้ช้างเผือกพังสีประหลาดจากบ้านสีประหลาด (ปัจจุบันอยู่ในท้องที่ตำบลหนองคอนไทย อำเภอภูเขียว) ไปทูลเกล้าฯ ถวายทรงโปรดปูนบำเหน็จตามสมควร ต่อมาทางการได้จัดการปกครองระบอบเทศาภิบาล จึงได้ยุบเมืองภูเขียวลงเป็นอำเภอขึ้นจังหวัดชัยภูมิ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้แยกอำเภอภูเขียวออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอภูเขียวและอำเภอเกษตรสมบูรณ์ ที่บ้านลาดหนองสามหมื่น (บ้านลาด ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียวในปัจจุบัน) โดยมีหลวงนรินทร์สงครามเป็นนายอำเภอคนแรก^{๒๐๙} ใน พ.ศ. ๒๔๘๑ ทางราชการเห็นว่าอำเภอภูเขียวมีภูมิประเทศกว้างขวาง มีพลเมืองมาก (ประมาณเกือบสองแสนคน) และมีระยะทางห่างไกลจากตัวอำเภอเมืองชัยภูมิการคมนาคมไม่สะดวกต้องเดินทางด้วยเท้าหรือใช้ช้างม้าเป็นพาหนะ จึงให้ก่อตั้งศาลจังหวัด ที่ทำการอัยการ และเรือนจำประจำอำเภอโดยใช้เวลาก่อสร้างอยู่ประมาณ ๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ทางราชการได้ประกาศแยกพื้นที่ออกเป็นกิ่งอำเภอ ๒ แห่ง คือ กิ่งอำเภอแก่งคร้อ และกิ่งอำเภอคอนสาร ซึ่งต่อมาทั้งสองกิ่งได้ยกฐานะเป็นอำเภอ และ พ.ศ. ๒๕๐๗ ทางราชการได้ประกาศตั้งกิ่งอำเภอบ้านแท่น โดยแยกจากอำเภอภูเขียวอีกครั้งหนึ่ง และได้รับยกฐานะเป็นอำเภอเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ จะเห็นได้ว่าในอดีตอำเภอภูเขียวเป็นอำเภอที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์มาก กล่าวคือเคยเป็นเมืองเก่าซึ่งมีเจ้าเมืองที่มีบรรดาศักดิ์ถึงชั้นพระยาพานทอง เทียบเท่ากับจังหวัดทุกประการ ถึงกับตั้งหน่วยราชการที่สำคัญพิเศษกว่าอำเภอทั่วไป และใน พ.ศ.

^{๒๐๘} ชัยภูมิ, จังหวัด, ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรพัฒนา, ๒๕๒๖), หน้า ๕๙.

^{๒๐๙} เดิม วิชาญพจนกิจ, ประวัติศาสตร์ อีสาน เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย ๒๕๑๓), หน้า ๒๘ - ๒๙.

๒๕๕๐ ทางราชการกำหนดให้นายอำเภอภูเขียวดำรงตำแหน่งข้าราชการระดับ ๙ เทียบเท่ากับ นายอำเภอเมืองชัยภูมิ^{๒๑๐}

สภาพทั่วไปของอำเภอภูเขียว เป็นอำเภอในจังหวัดชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัด ห่างจากตัวอำเภอเมืองชัยภูมิประมาณ ๘๐ กิโลเมตร ตัวที่ว่าการอำเภอภูเขียว ตั้งอยู่ที่ถนนภูเขียว - ชุมแพ ตำบลฝักปึง มีเนื้อที่ประมาณ ๘๐๑.๗๕๗ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๕๐๑,๐๔๙.๒๒ ไร่ มีอาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดกับอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น
ทิศตะวันตก	ติดกับอำเภอเกษตรสมบูรณ์ และอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ
ทิศใต้	ติดกับอำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ
ทิศตะวันออก	ติดกับอำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

ลักษณะภูมิประเทศ เป็นที่ราบ มีป่าโปร่ง และภูเขาบ้างสลับกันไปสภาพดินทั่วไปเป็นดินทราย ไม่สามารถเก็บน้ำได้

วัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรม ประชาชนในเขตอำเภอภูเขียวยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณี ในการดำรงชีวิตประจำวัน นับถือพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาหลัก โดยมีศูนย์กลางศาสนา คือ วัดเช่นเดียวกับประชาชนในภูมิภาคอื่น ๆ ส่วนประเพณีประชาชนชาวอำเภอภูเขียวมีประเพณีและวัฒนธรรมตามฮีตสิบสอง เช่น เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม เป็นการทำบุญกับพระภิกษุที่ต้องอาบัติและเข้าปริวาสกรรม^{๒๑๑} เดือนยี่ บุญคูณลาน เป็นการทำบุญขวัญข้าวที่ลานนวดข้าว เดือนสาม บุญข้าวจี คือการจี่ข้าวถวายแด่พระภิกษุ เดือนสี่ บุญพระเวส คือการทำบุญเทศน์มหาชาติ เดือนห้า บุญสงกรานต์คืองานสงกรานต์เดือนหกบุญบั้งไฟ เป็นประเพณีขอฝน เดือนเจ็ด บุญข้าชะเป็นการล้างสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไรต่าง ๆ เดือนแปด บุญเข้าพรรษา คือการทำบุญเข้าพรรษา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรต เดือนสิบ บุญข้าวสาก เป็นการทำบุญถวายสลากภัต เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา คืองานออกพรรษา เดือนสิบสองบุญกฐินคือการทำบุญกฐินทั่วไปของชาวอีสาน ซึ่งเป็น

^{๒๑๐} จันทร์แดง คำลือหาญ, “หนองสามหมื่น”, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒, (๑๔: ๒๕๔๒): ๓๓๕๖ - ๓๓๖๐.

^{๒๑๑} สัมภาษณ์ พระครูถาวรชัยวัฒน์, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอภูเขียว, เจ้าอาวาสวัดผือแฝง, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

วัฒนธรรมประจำถิ่น มาแต่ในสมัยอดีต จนถือเป็นฮีตเป็นคองต้องปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณี^{๒๑๒}

คำว่า “บ้านแก้ง” จากการค้นคว้าสืบค้นข้อมูลของผู้วิจัยพบว่า ความหมายคำว่า บ้านแก้งมีที่มา ๒ กระแส ดังนี้กระแสที่หนึ่ง ชื่อบ้านแก้งมาจากแก่งหินขนาดใหญ่ ก่อนจะมีการตั้งหมู่บ้านคนกลุ่มหนึ่งพากันล่องเรือมาตามลำน้ำพรมช่วงนั้นน้ำน้อยเพราะเป็นหน้าแล้ง พากันพายเรือมาถึงโนนบ้านเก่า มีแก่งหินขนาดใหญ่ขนาดใหญ่อยู่กลางลำน้ำ ไม่สามารถนำเรือผ่านไปได้ จึงตกลงพากันลงเรือหาทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน เลือกได้โนนบ้านเก่า และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “แก้งบ่อง” ที่ปัจจุบันเรียกว่า “โนนบ้านเก่า” นั่นเอง ชาวบ้านพากันเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านแก้ง” ต่อด้วยคำว่า “บ่อง” เพราะโขดหินที่ขวางเรือจนไม่สามารถนำเรือผ่านไปได้ มีรูที่เกิดจากน้ำเซาะ รูที่เกิดขึ้นชาวบ้านเรียกว่า “บ่อง” เลยเรียกรวมกันว่า “บ่องแก้ง” ไม่ปรากฏหัวหน้าผู้นำมาตั้งบ้านตรงนี้^{๒๑๓} กระแสที่สอง ชื่อบ้านแก้งมาจากชื่อต้นแก้ง เนื่องจากบริเวณแห่งนี้มีต้นไม้ชนิดหนึ่งเกิดอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นไม้พุ่ม สูงไม่เกิน ๕ เมตร มีใบเรียวยาวแตกออกจากก้านใบ ๓ - ๕ ใบ มีดอกสีขาว ผลดิบสีเขียว สุกเหลืองอ่อน ขนาดเท่าลูกมะยม โดยทั่วไปก็คล้ายกับต้นมะยม แต่ใบหนากว่า เรียกว่า “ต้นแก้ง” จึงมีการเอานามนี้มาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน^{๒๑๔}

๒.๕.๔.๑ ประวัติความเป็นมาของการตั้งชุมชนบ้านแก้ง

บ้านธาตุหนองสามหมื่น หมู่ที่ ๑๕ ที่มาของชื่อหมู่บ้านมีสามเหตุผลด้วยกัน คือ หนึ่ง เนื่องจากบ้านธาตุหนองสามหมื่นเป็นหมู่บ้านที่ใกล้กับพระธาตุหนองสามหมื่นมากที่สุดห่างจากพระธาตุเพียงแค่ ๕๐๐ เมตร สองพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นที่รู้จักของชุมชนบริเวณใกล้เคียงเพื่อให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น สามพระธาตุหนองสามหมื่นเป็นที่เคารพของชาวบ้านและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน จึงได้เอานามนี้มาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้แยกออกมาจากบ้านแก้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ เพื่อสะดวกแก่การปกครองประกอบกับบ้านแก้งเป็นชุมชนใหญ่มีจำนวนประชากรมาก ที่ตั้งทิศตะวันออกติดกับบ้านโนนศิลา หมู่ที่ ๑๖ กับบ้านแก้งหมู่ที่ ๑ ทิศตะวันตกติดกับวัดพระธาตุหนองสาม

^{๒๑๒} พระเรวัตร พิรณันต์, “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^{๒๑๓} อนันต์ เจ้าทรัพย์, ผู้เรียบเรียง, ประวัติวัดพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ, (ม.ป.ท., ๒๕๕๔), หน้า ๙.

^{๒๑๔} พระเรวัตร พิรณันต์, “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๕๖.

หมื่น ทิศเหนือมีพื้นที่ติดกับหนองสามหมื่น ทิศใต้มีพื้นที่ติดกับลำน้ำพรม การประกอบอาชีพชาวบ้าน ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักและมีการทำนา ๓ ครั้งต่อปี นอกจากนี้มีการปลูกผัก เช่น กะหล่ำ ถั่ว พริกแดงกวา มะเขือ เป็นต้น เพราะพื้นที่ติดกับลำน้ำพรม^{๒๑๕}

บ้านศิลาทอง หมู่ที่ ๑๖ ที่มาของชื่อหมู่บ้านบริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้านจะมีโนน หินเก่าอยู่เต็มไปหมดหินแต่ละก้อนจะมีลักษณะคล้ายใบเสมา บางก้อนก็มีอักษรจารึกปัจจุบันหิน บางส่วนทางกรมศิลปากรได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น และบางส่วนเอาไปเก็บไว้ที่ ปลอดภัย ส่วนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านมีจำนวนไม่มาก ความหมายของชาวบ้านศิลาทอง คำว่า หิน ก็คือ คำว่า ศิลา เพื่อความไพเราะแก่การเรียกจึงเติมคำว่าทองลงไป ในภาษาชาวบ้านโนนศิลาคำว่า “ทอง” แปลว่า สวยงาม แปลตามตัวแล้วก็คือหินที่มีความสวยงามต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงตั้ง ชื่อหมู่บ้านว่า ศิลาทอง ที่ตั้งทิศตะวันออกมีอาณาเขตติดกับบ้านหนองแซง ทิศตะวันตกติดกับบ้าน แก้งหมู่ที่ ๑ ทิศเหนือมีพื้นที่จรดกับทุ่งนาและไร่อ้อย ทิศใต้มีอาณาเขตต่อกับลำน้ำพรม หมู่บ้านนี้เดิม ที่เป็นบ้านแก้งเหมือนกันได้แยกออกมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ พร้อมกับบ้านธาตุสาม หมื่นลักษณะทั่วไปเป็นพื้นที่ราบต่ำลงมาจากบ้านแก้งมีลักษณะเป็นแอ่งน้ำมีแหล่งน้ำต่าง ๆ ทั่ว บริเวณหมู่บ้าน การประกอบอาชีพเดิมที่ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนา แต่หลังจากมีโรงงานน้ำตาลมา ตั้งที่อำเภอภูเขียวชาวบ้านก็เปลี่ยนมาทำไร่อ้อยเป็นส่วนใหญ่เพราะทำให้ชาวบ้านมีรายได้ดีกว่าการ ทำนา^{๒๑๖}

ความเชื่อของชาวตำบลบ้านแก้ง^{๒๑๗} พระเรวัตร พิรินันต์ กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์พระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ไว้ว่า

๑) ความเชื่อเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ความเชื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่ทำให้ ผู้คนเชื่อเกิดความรู้สึกอบอุ่นและเกิดความมั่นใจว่าตนเองมีผู้คอยปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัย ชาว ตำบลบ้านแก้งมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้มากมาย เช่นเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์ความเชื่อเรื่องฤกษ์ ยาม วันดีวันร้าย การทำนายโชคชะตาราศีนั้นว่ามีบทบาทต่อวิถีชีวิตอยู่มาก การปลูกเรือนแต่งงาน การบวช การตั้งชื่อให้กับบุตรหลานที่เกิดใหม่ การเดินทางไกล ฯลฯ จะต้องหาฤกษ์ยามที่เหมาะสม

^{๒๑๕} สัมภาษณ์ พระครูถาวรชัยวัฒน์, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอภูเขียว, เจ้าอาวาสวัดผือแฝง, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

^{๒๑๖} พระเรวัตร พิรินันต์, “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์พระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๖๕ - ๖๖.

^{๒๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

วัน เดือน ปี ที่เป็นมงคล ในแต่ละหมู่บ้านของตำบลบ้านแก้งจึงมีผู้คอยกำหนดฤกษ์ยามที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถืออยู่ทุกหมู่บ้าน เช่น พระสงฆ์ เทียม จ้ำ หมอธรรม หมอสูตร หรือผู้อาวุโสของหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับ ข้อห้ามหรือคะลำ เครื่องรางของขลัง เรื่องเคราะห์ปีเคราะห์เดือน เรื่องพืชสัตว์ บนบาน เรื่องขวัญ การส่อง ของรักษา

๒) ความเชื่อในการนับถือผีชาวตำบลบ้านแก้งนับถือผี ๒ กลุ่ม คือผีดี จะเป็นผีที่คอยคุ้มครองปกป้องพิทักษ์บ้านเมืองช่วยรักษาคนให้หายเจ็บไข้ได้ป่วยตลอดจนช่วยดลบันดาลให้สมความปรารถนา และผีร้าย เป็นผีที่ให้โทษจะเป็นผีที่เป็นอันตรายต่อคน ทำให้คนหวาดกลัว ผีบางชนิดอาจทำอันตรายแก่คนถึงชีวิตได้ หรือบางที่ต้องมีการเซ่นไหว้เพื่อขอไม่ให้ทำอันตราย ชาวตำบลบ้านแก้งมีความเชื่อว่าผีคือ มีอำนาจลึกลับปาฏิหาริย์ เหนือกฎเกณฑ์ธรรมชาติสามารถให้คุณให้โทษต่อมนุษย์ได้ ดังนั้นจึงมีทั้งผลดีและผลร้าย เช่นการนับถือผีบ้านผีเรือน และพระภูมิเจ้าที่ โดยปกติบ้านทุกหลังคาเรือน จะมีหิ้งพระพุทธรูปไว้เพื่อสักการบูชาคุ้มครองภัยแต่ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อว่ามีผีเรือนช่วยดูแลคุ้มครองด้วย การนับถือผีไร่ผืนนาผีสวน ผีนาจะเรียกว่าผีตาแฮก ในปัจจุบันพิธีเลี้ยงผีตาแฮกจะมีปรากฏเพียงบางครอบครัว และเมื่อถึงประเพณีบุญเดือนสิบก็จะนำข้าวสากไปวางยังกิ่งไม้ พื้นดิน ที่ไร่นาเรียกสว่นเป็นการบูชาผีที่คอยดูแลพิชผล เมื่อจะเพาะปลูกข้าวกล้า ก็บอกกล่าวขอให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ การนับถือผีปู่ตา ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านตำบลบ้านแก้งจะมีความเชื่อและนับถือผีปู่ตา เช่น หมู่ที่ ๑, ๑๕ และหมู่ที่ ๑๖ ของตำบลบ้านแก้งจะมีหอโองปู่ตาประจำหมู่บ้านทุกปีจะมีการเลี้ยงหอโองปู่ตา ซึ่งเป็นวิญญูณของบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน เรียกว่า “ดอนปู่ตา” ผีปู่ตามีบทบาทเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านคอยคุ้มครองปกป้องคุ้มภัยดูแลรักษาหมู่บ้านและลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุขเป็นที่พึ่งทางใจเมื่อจะเดินทางไกลไปไหนมาไหนชาวบ้านจะต้องบอกกล่าวด้วยความเคารพยำเกรง เมื่อถึงเดือนหกชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงปู่ตา โดยมีผู้นำในการประกอบพิธีกรรมคือ “ชะจ้ำ” หรือ “จ้ำ” จะเป็นผู้นำกำหนดเลี้ยงปู่ตาวันใดและจะแจ้งให้ชาวบ้านทราบ เพื่อเตรียมเครื่องเซ่นสรวงปู่ตา นอกจากนี้ชาวตำบลบ้านแก้งยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีน้ำ ผีหนอง ตามห้วย หนอง คลอง บึง ผีป่า ผีดง ในบริเวณที่เป็นป่าดง การนับถือผีเชื่อ การนับถือนางธรรณี

๓) ความเชื่อเกี่ยวกับสถานวัตถุของวัดพระธาตุหนองสามหมื่นภายในวัด ยังมีรูปเคารพและสถานวัตถุอื่น ๆ ภายในวัด เช่น ศาลาพันห้อง พระพุทธรูปปางไสยาสน์ พระราหูอมจันทร์ รูปปั้นเขาวงกต นรก - สวรรค์ ซึ่งเกิดเป็นตำนานของความเชื่อต่าง ๆ ตำนานคติความเชื่อของชาวบ้านกับความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนาผสมกันออกมาในรูปแบบการก่อสร้างวัตถุสถานอื่น ๆ

ภายในวัด เป็นการเชื่อมโยงความคิดระหว่างความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาให้ผสมกลมกลืนกัน

โบราณสถานอุบมุง (ภาพที่ ๔๓)^{๒๑๘} เป็นสถูปสำหรับเก็บรูปเคารพตามลัทธิพราหมณ์ เป็นอาคารก่ออิฐ พื้นผังรูปสี่เหลี่ยม หลังคาก่ออิฐเป็นสันแหลมไปบรรจบกัน สภาพปัจจุบันค่อนข้างทรุดโทรม มีใบเสมาวางอยู่ด้านข้าง และฐานรูปเคารพหินทรายขัดจากอุบมุงไปทางทิศตะวันออก มีซากโบราณสถานพื้นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอีกหลังหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีเนินโบราณสถานขนาดเล็กอีก ๑ แห่ง อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สร้างในศิลปะลาวสันนิษฐานว่า มีอายุร่วมสมัยกับพระธาตุหนองสามหมื่น ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ส่วนฐานรูปเคารพสันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในศิลปะขอม ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ และถูกเคลื่อนย้ายมาไว้บริเวณดังกล่าวในภายหลัง^{๒๑๙}

๒.๕.๔.๒ ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านแก้ง

จากการสำรวจพบใบเสมาหินภายในแหล่ง โบราณคดีโนนบ้านเก่า หมู่ที่ ๑๕ บ้านธาตุสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง ใบเสมาบางใบถูกเคลื่อนย้ายมาจากตำแหน่งเดิม ลักษณะของใบเสมาเป็นแผ่นรูปกลีบบัวไม่มีลวดลายใด ๆ บริเวณที่พบมีต้นไม้ ขึ้นรก ทำให้พบจำนวนหนึ่งเท่านั้น ลักษณะการปักมีทั้งเรียงตัวตามแนวแกนทิศ และกระจายอยู่โดยทั่วไป ใบเสมาที่เก็บรักษาไว้ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น (ปัจจุบันอยู่ทางด้านทิศใต้อุโบสถ) ถูกเคลื่อนย้ายไปจากบริเวณนี้ ซึ่งใบเสมาส่วนหนึ่งพระครูสิริศีลาจารย์ (หลวงปู่ผิน สิริจันท) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโบราณสมัยนั้น ได้นำมาทำศาลหลักเมือง (ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง) ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของวัดโบราณ อำเภอภูเขียว ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน จากการสำรวจของเจ้าหน้าที่จากสำนักหอสมุดแห่งชาติกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ. ศ. ๒๕๔๖ มีจำนวน ๑๓ แผ่น ลักษณะเป็นแผ่นศิลารูปใบเสมาที่มีสันนูนตรงกลาง ตามแนวตั้งรูปทรงเช่นนี้อาจกำหนดว่าเป็นรูปกลีบบัวก็ได้ มีจำนวน ๖ แผ่น ที่มีจารึก โดยทุกหลักเป็นหินทราย หยาบสีน้ำตาล มีสภาพชำรุดมาก เส้นอักษรลบเลือนเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะรูปอักษร เป็นอักษรที่พัฒนามาจากรูปอักษรปัลลวะ ภาษาที่ใช้จารึกเป็นภาษามอญโบราณ เนื้อหาจารึกมีใจความสรุปได้ว่า

^{๒๑๘} ภาพที่ ๔๓ อุบมุง หรือ อุโมงค์ บริเวณหลังวัดพระธาตุหนองสามหมื่น ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๗.

^{๒๑๙} พระเรวัตร ธีรพันธ์, “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์พระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๐.

เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เหมือนกันทุกแผ่น โดยกล่าวถึงการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ เป็นต้น^{๒๒๐} ประโยชน์จากการศึกษาจารึกเหล่านี้ทำให้ทราบถึงอิทธิพลการใช้รูปอักษรปัลลวะ ภาษามอญโบราณ ที่แพร่กระจายทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และทำให้ทราบว่ากลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญโบราณเป็นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาและมีอารยธรรมเป็นของตนเอง

ใบเสมาหินในชุมชนบ้านแก้ง มีลักษณะเป็นแผ่นศิลาหินทรายเนื้อหยาบสีน้ำตาล ตั้งเรียงกันอยู่ด้านทิศใต้ของอุโบสถ (ภาพที่ ๔๔)^{๒๒๑} ใบเสมาเหล่านี้ มีทั้งแบบเรียบและมีรอยจารึก ชนิดที่มีรอยจารึกถูกจารึกด้วยอักษรโบราณซึ่งจัดอยู่ในศิลปะสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ใบเสมาหินเหล่านี้แต่เดิมอยู่บริเวณไร่นาของชาวบ้าน บริเวณโนนบ้านเก่า (ที่ตั้งหมู่บ้านครั้งแรก) (ภาพที่ ๔๕)^{๒๒๒} และถูกเคลื่อนย้ายมาไว้ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่นใน พ.ศ. ๒๕๒๒ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๖ เจ้าหน้าที่จากหอสมุดแห่งชาติ ได้มาบันทึกจารึกบนใบเสมาและนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณอ่าน พบว่าเป็นอักษรปัลลวะ ภาษามอญโบราณ มีเนื้อความเกี่ยวกับการทำบุญในพระพุทธศาสนา จากใบเสมาที่พบทำให้สันนิษฐานได้ว่า พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมานานับพันปี ในอดีตชุมชนแถบนี้เป็นชุมชนที่นับถือพุทธศาสนาและมีความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรม^{๒๒๓} อันเตอร์ เอียน วัดสัน ได้อ่านจารึกอักษรมอญโบราณ อ่านและแปลแล้วได้ความว่า “นี่(เป็น)บุญ .. กับ ...” “... ศาลา ... ถวาย ...” “นี่(เป็น)บุญ(ของ)พระราชา (ปกป้อง)”^{๒๒๔} และ “ศรีราช ... (ต่อ) ... นี่(เป็น)บุญ ต่อ”^{๒๒๕}

^{๒๒๐} อนันต์ เจ้าทรัพย์, เรียบเรียง, ประวัติวัดพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ, ม.ป.ท., ๒๕๕๔, หน้า ๒๗ - ๓๒.

^{๒๒๑} ภาพที่ ๔๔ ใบเสมาหินในบริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่น ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๗.

^{๒๒๒} ภาพที่ ๔๕ ใบเสมาหินบริเวณโนนหินหัก(โนนบ้านเก่า) อำเภอกุฉินารายณ์ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๘.

^{๒๒๓} พระเรวัต ฬิรณันต์, “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์พระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๐.

^{๒๒๔} อันเตอร์ เอียน วัดสัน, “การศึกษาารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๑.

^{๒๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

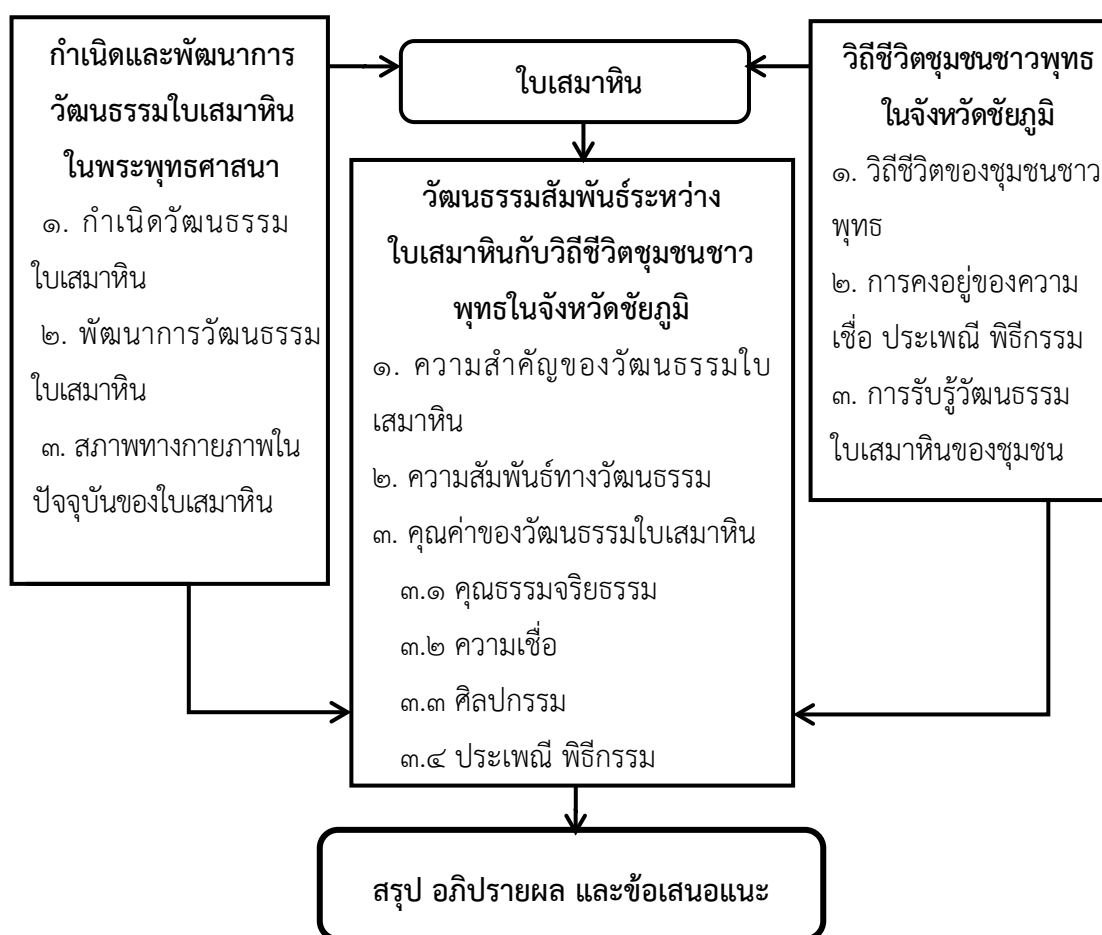
๒.๖ บทสรุป

ไบเซมาหินเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งถ่ายทอดแนวความคิดความเชื่อของกลุ่มคน โดยเฉพาะ งานพุทธศิลป์กรรมทางด้านประติมากรรมถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดแนวคิดและอุดมคติจากประติมากรรมในอดีตซึ่งได้สร้างสรรค์งานอันล้ำค่าให้ปรากฏเกี่ยวกับทางด้านพระพุทธศาสนาตามแนวคิดและความเชื่อ เป็นหลักฐานบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ภาษา ศิลปกรรม วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและอารยธรรมของคนในยุคสมัยนั้น ๆ ไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมของชาติได้เป็นอย่างดี

ความโดดเด่นของภาพสลักบนไบเซมาหินในจังหวัดชัยภูมิคือการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบพื้นเมืองเดิมในแต่ละยุคเข้ากับรูปแบบของศิลปะอินเดียที่มาพร้อมกับพระพุทธศาสนา รูปแบบของการถ่ายทอดเรื่องราว ไม่มีแบบแผนตายตัว มีความเป็นอิสระในการนำเสนอเรื่องราว และการจัดวางภาพ โดยพยายามเล่าเรื่องราวผ่านตัวละครในการแสดงท่าทางตามเนื้อหาที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ การสลักเครื่องทรงและการแต่งกายของตัวภาพ ก็ทำให้สามารถแยกแยะชื่อของบุคคลในชาดกได้ มีการแสดงบรรยากาศและสถานที่ของเรื่องราวต่าง ๆ บางแผ่นก็มีการสลักตกแต่งพื้นที่ด้านล่างเป็นรูปกลีบบัวและด้านปลายของแผ่นหินก็เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา เล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาอย่างประณีตสวยงาม แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางพุทธศิลป์ที่ขึ้นสูงถึงจุดสุดยอด บ่งชี้ให้เห็นถึงความเชื่อในการปักเซมาหินที่เนื่องในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าไบเซมาหินที่พบมีรูปร่างที่ได้สัดส่วนงดงาม และมีภาพสลักภาพเรื่องราวชาดก จากการสร้างไบเซมาหินที่พบไม่ใช่เพื่อเป็นที่กำหนดเขตทำสังฆกรรมโดยมีพระอุโบสถอยู่ตรงกลางเท่านั้น แต่ได้พบว่าการปักเซมาหินบริเวณเนินดิน กลางทุ่งนา แม้แต่ภายในบริเวณหมู่บ้านด้วย การสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและชาดกไว้บนไบเซมาหินนี้ อาจมีความเชื่อที่มุ่งหมายให้ความรู้เพื่อเป็นสื่อในการบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ ช่วยสืบทอด เผยแผ่ และเชิดชูพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการประดับตกแต่งศาสนสถานให้เกิดความสวยงาม โดยแฝงไว้ด้วยรูปแบบเฉพาะของพุทธศิลป์ วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมทางภาษา การจารึกอักษรมอญโบราณด้วยอักษรที่มาจากต่างดินแดน นับภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำให้เกิดภาพสลักบนไบเซมาหินที่มีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น

ใบเสมาหินที่พบในจังหวัดชัยภูมิส่วนใหญ่ ทำจากหินทราย เป็นรูปกليبัว มีความสูง ๑๕๐ เซนติเมตรขึ้นไป มีขนาดความหนาประมาณไม่ต่ำกว่า ๒๕ เซนติเมตร คือมีขนาดประมาณ เท่ากับ ๑ คืบพระสุคต^{๒๒๖} ซึ่งสอดคล้องกับวินัยบัญญัติเรื่อง สิ้นมนตรีก ที่กล่าวว่าช่องว่างระหว่างมหาสีมาและชั้นทสิมามีขนาดไม่ต่ำกว่า ๑ คืบพระสุคต แสดงความเชื่อมโยงไปถึงพระวินัยที่พระสงฆ์ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เป็นการสืบทอดพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าและถือเป็นวัฒนธรรมทางภูมิปัญญาของบรรพชนในดินแดนที่เรียกว่าไชยภูมิหรือชัยภูมิอีกด้วย

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย

^{๒๒๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึง ขนาดคืบพระสุคตว่าเป็น ชื่อมาตราวัด ตาม อรรถกถาว่า เท่ากับ ๓ คืบของคนปานกลาง คือ เท่ากับศอกคืบข้างไม้ แต่มีมติไม่สมจริง ปัจจุบันยุติกันว่าให้ถือตามไม้เมตร คือ เท่ากับ ๒๕ เซนติเมตร รายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิ, ๒๕๕๘), หน้า ๕๑.

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ มีวิธีการดำเนินการวิจัย ตามลำดับดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง (structured interviews and open-ended interviews) จากประชากรกลุ่มเป้าหมาย และนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๓.๒ พื้นที่การวิจัย ประชากร และกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาประวัติพัฒนาการ ลักษณะ ความหมายของไบเซมาหิน และอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนในจังหวัดชัยภูมิ ได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ๕ ด้าน คือ

๓.๒.๑ ขอบเขตทางด้านเนื้อหา

ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี ๓ ประเด็นคือ ๑. เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมไบเซมาหินในพระพุทธศาสนา ๒. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ ๓. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

๓.๒.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ขอบเขตเอกสารในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี ๒ ส่วน คือ

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และตำราเอกสารการแปลอักษรจารึก

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย งานวิทยานิพนธ์ เอกสารงานวิจัย ตำรา และบทความทางวิชาการ หนังสือวารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ และสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ที่เผยแพร่บนอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๓.๒.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษา แบบเจาะจง (Purposive Selection) ได้แก่ ชุมชนที่ตั้งของโบสถ์ในจังหวัดชัยภูมิ ดังนี้

๑. ชุมชนบ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ
๒. ชุมชนบ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์
๓. ชุมชนบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์
๔. ชุมชนบ้านพันลำ ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์
๕. ชุมชนบ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์
๖. ชุมชนบ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว

โดยมีเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ ดังนี้

๑. เป็นพื้นที่ที่มีโบสถ์ที่มีความสำคัญและมีประวัติความเป็นมาในการสร้างในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๘ ยุคร่วมสมัยทวารวดี ยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร และยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมไทย – ลาว
๒. เป็นพื้นที่ที่มีการขุดพบโบสถ์
๓. เป็นพื้นที่ที่เก็บรักษาโบสถ์เอาไว้ในชุมชนที่ศึกษาวิจัย
๔. มีโบสถ์ที่ยังคงสภาพความสมบูรณ์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ที่มีอิทธิพลวิถีชีวิตความเป็นอยู่ กิจกรรม ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน และภูมิปัญญาของคนในอดีต
๕. เป็นพื้นที่ที่ประชาชนและบุคคลที่เกี่ยวข้องสามารถให้ข้อมูลที่เพียงพอต่อการวิจัย

๓.๒.๔ ขอบเขตด้านประชากร

ประชากร หมายถึง กลุ่มนักปราชญ์ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ตั้งของโบสถ์หรือเคยร่วมกิจกรรม ประเพณีพิธีกรรมวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับโบสถ์

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักหรือกลุ่มผู้รู้ (Key Informants) และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) เกี่ยวกับวัฒนธรรมโบสถ์ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ก. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่

ตารางที่ ๓.๑ จำนวนประชากรผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	พื้นที่ (อำเภอ)	จำนวน (รูป/คน)	รวม (รูป/คน)
พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๔	๑	๔
ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ	๔	๑	๔
ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่ อบต./เทศบาลตำบล	๔	๑	๔
ผู้สูงอายุในพื้นที่วิจัย อายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป	๔	๑	๔
ประชาชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๒๕ - ๖๐ ปี	๔	๑	๔
เด็กเยาวชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๑๒ - ๒๕ ปี	๔	๑	๔
รวมทั้งสิ้น			๒๔

ข. ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) ได้แก่

ตารางที่ ๓.๒ กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป	จำนวน (คน)
นักวิชาการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด	๑
นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด	๑
รวมทั้งสิ้น	๒

รวมทั้งสิ้น

๒๖ รูป/คน

๓.๒.๕ ขอบเขตด้านระยะเวลา

นักวิจัยกำหนดกรอบระยะเวลาที่จะใช้ในการศึกษาวิจัย เป็นระยะเวลา ๑๒ เดือน โดยเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ๒๕๖๐ - กันยายน ๒๕๖๑ รวมระยะเวลา ๑ ปี โดยมีขั้นตอนดำเนินการ ๒ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก เอกสารที่เกี่ยวข้อง งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่จะศึกษาวิจัย เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานและแนวทางในการศึกษาวิจัย

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาค้นคว้าภาคสนามหรือในพื้นที่วิจัย เพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ให้ครอบคลุมสมบูรณ์

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

ในการวิจัยกำหนดใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ประกอบไปด้วย แบบสัมภาษณ์ สมุดจดบันทึก กล้องถ่ายรูป และเครื่องบันทึกเสียง

การสร้างแบบสัมภาษณ์ มีขั้นตอนดังนี้

๑) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบแนวคิดในการวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมใบเสมานับกับวิถีชีวิตชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์

๒) ข้อมูลที่ได้มาจากขั้นตอนที่ ๑ มาวิเคราะห์แล้วเป็นประเด็นคำถามแบบสัมภาษณ์แล้วขอคำปรึกษาจากอาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบและแก้ไข แล้วนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะ

๓) ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้พิจารณาความเหมาะสมและความถูกต้องตามเนื้อหา ภาษา และกรอบแนวคิดในการวิจัย

๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแล้วไปทดสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของเครื่องมือด้วยวิธีการนำแบบสอบถามไปให้ที่ปรึกษาตรวจสอบแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข ครอบคลุมเนื้อหาให้มีความถูกต้องสมบูรณ์มากที่สุด

ตารางที่ ๓.๓ ขั้นตอนการศึกษา

วัตถุประสงค์การวิจัย	วิธีดำเนินงาน	เครื่องมือในการวิจัย	กลุ่มผู้ให้ข้อมูล
๑. เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมานับในพระพุทธศาสนา	๑. ศึกษาจากเอกสาร		- พระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์
๒. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ	๑. ค้นคว้าจากเอกสาร ๒. ศึกษาจากการสัมภาษณ์ ๓. ศึกษาจาก	- แบบสัมภาษณ์เชิงลึก	- ตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) - พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

วัตถุประสงค์การวิจัย	วิธีดำเนินงาน	เครื่องมือในการวิจัย	กลุ่มผู้ให้ข้อมูล
	การสนทนากลุ่ม		- ประชาชนชาวบ้าน/ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ - ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่ อบต./เทศบาลตำบล - ผู้สูงอายุในพื้นที่วิจัย อายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป - ประชาชนในพื้นที่วิจัย อายุ ระหว่าง ๒๕-๖๐ ปี - เด็กเยาวชนในพื้นที่วิจัย อายุ ระหว่าง ๑๒-๒๕ ปี ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Information) - นักวิชาการสำนักงานวัฒนธรรม - นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมากับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ	๑. ศึกษาจากเอกสาร ๒. ศึกษาจากการสัมภาษณ์ ๓. ศึกษาจากการสนทนากลุ่ม	- แบบสัมภาษณ์เชิงลึก	- ตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) - พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ - ประชาชนชาวบ้าน/ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ - ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่ อบต./เทศบาลตำบล - ผู้สูงอายุในพื้นที่วิจัย อายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป - ประชาชนในพื้นที่วิจัย อายุ ระหว่าง ๒๕-๖๐ ปี

วัตถุประสงค์การวิจัย	วิธีดำเนินงาน	เครื่องมือในการวิจัย	กลุ่มผู้ให้ข้อมูล
			- เด็กเยาวชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๑๒-๒๕ ปี - ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Information) - นักวิชาการสำนักงานวัฒนธรรม - นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนา

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลของการวิจัยนี้ ดังนี้

เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก และตำราเอกสารการแปลอักษรจารึกบนใบเสมาหิน

เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ วรรณคดี ฉบับ มหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย งานวิทยานิพนธ์ เอกสารงานวิจัย ตำรา และบทความทางวิชาการ หนังสือวารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาหิน งานนิพนธ์ของนักวิชาการร่วมสมัย เอกสารงานวิจัย บทความทางวิชาการ และสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ที่เผยแพร่บนอินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากกิจกรรม ประเพณีพิธีกรรมวัฒนธรรมของชุมชน และกับวิถีชีวิตชุมชนที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาหินในชุมชนอย่างละเอียด โดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง (structured interviews and open-ended interviews) จากประชากรกลุ่มเป้าหมาย

๑) นำหนังสือและแบบสัมภาษณ์จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ถึงกลุ่มเป้าหมายเพื่อขออนุญาตเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในการสัมภาษณ์

๒) สร้างความสัมพันธ์กับผู้ให้ข้อมูลหลัก และกลุ่มเป้าหมาย พบปะพูดคุยเพื่อสร้างความคุ้นเคยแจ้งวัตถุประสงค์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓) กำหนดนัดหมายวันเวลาสัมภาษณ์เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เตรียมตัวและเตรียมเอกสารที่เกี่ยวข้องในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๔) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักและบุคคลอื่น ๆ โดยใช้วิธีการบันทึกเทป จดบันทึก และการสนทนากับกลุ่มเป้าหมาย

ก. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	พื้นที่ (อำเภอ)	จำนวน (รูป/คน)	รวม (รูป/คน)
๑. พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๔	๑	๔
๒. ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ	๔	๑	๔
๓. ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่ อบต./เทศบาลตำบล	๔	๑	๔
๔. ผู้สูงอายุในพื้นที่วิจัย อายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป	๔	๑	๔
๕. ประชาชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๒๕ – ๖๐ ปี	๔	๑	๔
๖. เด็กเยาวชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๑๒ - ๒๕ ปี	๔	๑	๔
รวมทั้งสิ้น ๒๔			รูป/คน

ข. ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Informants) ได้แก่

ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป	จำนวน (คน)
๑. นักวิชาการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด	๑
๒. นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด	๑
รวมทั้งสิ้น	๒ คน
รวมทั้งสิ้น ๒๖ รูป/คน	

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่รวบรวมทั้งเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์ แล้วจัดหมวดหมู่ตามความมุ่งหมายของวัตถุประสงค์การวิจัย และตีความเรื่องราวจากไบเซมาหิน ในการตีความเรื่องราวจากไบเซมาหินแบ่งออกเป็น ๓ แบบ ดังนี้

๑) ตีความเชิงศาสนา (Religious Hermeneutics) เพื่อให้ทราบเรื่องราวประวัติความเป็นมา พัฒนาการของวัฒนธรรมไบเซมาหินในเชิงทางพระพุทธศาสนา

๒) ตีความหมายแบบนิทานเปรียบเทียบ (Allegorical Hermeneutics) โดยการนำนิทานชาดกมาบรรยายเรื่องราวเพื่อให้ภาพลักษณ์ไบเซมาหินนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓) ตีความตามตัวอักษร (Literal Hermeneutics) นำความหมายจากอักษรที่จารึกบนใบเสมาหิน เพื่อการรับรู้ความหมาย เนื้อหาที่ชัดเจนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

สรุปข้อมูลเพื่อนำเสนอผลงานจากการวิจัย ผู้วิจัยสรุปผล (Conclusion) และนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นในการศึกษาวิจัยเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ไว้ ๓ ประเด็น คือ ๑) เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนารวบรวมธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาวินัยชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ ๓) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ และจากการสัมภาษณ์ข้อมูล ด้วยการเรียบเรียงข้อมูลเชื่อมโยงเข้าสู่คำตอบของการวิจัย ได้ดังนี้

๔.๑ กำเนิดและพัฒนารวบรวมธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะลงเรื่องไปสู่กำเนิดใบเสมาหิน จะต้องให้เข้าใจตั้งแต่กำเนิดหรือที่มาของชื่อเสียก่อน กล่าวคือ ตามความหมายของศัพท์ คำว่า “เสมา๑” เป็นคำนาม มีที่มาจากคำในภาษาบาลีว่า “สีมา๒” รากศัพท์มาจาก สี ธาตุ ในความผูก๓ + ม ปัจจัย + อา ปัจจัยเครื่องหมายอิทธิลิงค์ สี + ม = สีม + อา = สีมา แปลตามศัพท์ว่า เขต, แดน, เขตแดน๔ หมายถึง แดน, เขตแดน, ขอบเขต (boundary, limit) แปลง อี เป็น เอ สำเร็จเป็น “เสมา” เมื่อนำศัพท์ “สีมา” มาใช้กับสงฆ์จึงหมายถึง เขตกำหนดความพร้อมเพรียงของสงฆ์ หรือเขตชุมนุมของสงฆ์ หรือเขตที่สงฆ์ตกลงไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ภายในเขตนั้นจะต้องทำสังฆกรรมร่วมกันแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) พัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูก ได้แก่ เขตที่พระสงฆ์กำหนดขึ้นเอง (๒) อพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก ได้แก่

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี, ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรม ไทย - บาลี**, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม ราชวรวิหาร, ๒๕๕๙), หน้า ๗๒๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๔.

^๓ วิเคราะห์ศัพท์. สียเต สมุคเคน สัมเมณ กมมวาจาญ พนัชยเตติ สีมา. สี พนุชเน, โม (ปัจจัย นอกแบบ), อิทธิยํ อา. รูปวิเคราะห์. ตั้ง สี พนุชเน ทิฆะ อี เป็น อี ส. สีมา. รายละเอียดใน พันตรี ป.หลง สมบุญ เรียบเรียง, **พจนานุกรม มคอ - ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ม.ป.ท., ๒๕๕๖), หน้า ๗๔๙.

^๔ พันตรี ป.หลง สมบุญ เรียบเรียง, **พจนานุกรม มคอ - ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (ม.ป.ท., ๒๕๕๖), หน้า ๗๔๙.

เขตที่ทางราชการกำหนดไว้ หรือเขตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด และสงฆ์ถือเอาตามเขตที่กำหนดนั้น ไม่ได้ ทำหรือผูกขึ้นใหม่^๕

เรื่องของ “สีมา” ในพระพุทธศาสนาปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค อุโบสถขันธกะ ความว่า สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทรงเสนอพระราชดำริว่า สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าควรจะมีการประชุมกล่าวธรรมกันทุกวัน ๑๔ หรือ ๑๕ คำและ ๘ คำ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าพวกปริพาชกอัญญเดียรธีย์ มีการประชุมกันเพื่อกล่าวธรรม ผลที่ได้ทำให้เกิดความเลื่อมใส และความรักสามัคคีขึ้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ฟังก็ทรงเห็นด้วยและทรงอนุญาต ครั้นเมื่อทรงอนุญาตแล้วพระสงฆ์ก็มาประชุมเพื่อกล่าวธรรมตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสาร แต่เมื่อมาประชุมก็ไม่ว่าจะมาประชุมกันเรื่องอะไร จึงนั่งนิ่งเหมือนสุกรใบ้ จึงต้องกำหนดวาระการประชุมขึ้นมา โดยให้สวดปาติโมกข์ทุกเทศเป็นอุโบสถกรรมและแสดงอาบัติ และทรงกำหนดให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงกันเฉพาะแต่ในวันอุโบสถเท่านั้น ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงปักษ์ละ ๑ ครั้ง คือ ในวัน ๑๔ คำ หรือวัน ๑๕ คำ”^๖ เรียกว่า อุโบสถกรรม หรือสวดพระปาฏิโมกข์ และกำหนดเป็นข้อบังคับว่า ภิกษุทั้งหลายทุกรูป ต้องกระทำโดยพร้อมเพรียงกันตามวันเวลา

๔.๑.๑ กำเนิดใบสีมาหินในพระพุทธศาสนา

ใบสีมาหินในพระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นในสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงได้อนุญาตให้สงฆ์กำหนดเขตสงฆ์ในการกระทำสังฆกรรมคือลงอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์ พระสงฆ์ได้กำหนดเขตกันตามใจชอบ จนทำให้บางเขตก็กว้างขวางจนสงฆ์จะต้องเดินทางข้ามวันข้ามคืนเพื่อมาทำอุโบสถ บางเขตสงฆ์ก็ต้องข้ามแม่น้ำจนเปียกปอน พระพุทธองค์จึงได้บัญญัติข้อกำหนดขนาดของสีมาไว้มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับขนาดพื้นที่เล็กที่สุดและขนาดใหญ่มากที่สุดที่ยอมให้ความว่า “ห้ามกำหนดเขตสีมาใหญ่เกินกว่า ๓ โยชน์ ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงสมมติสีมาใหญ่เกินไป ๔ โยชน์ บ้าง ๕ โยชน์ บ้าง ๖ โยชน์ บ้าง รูปใดสมมติ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมาประมาณ ๓ โยชน์เป็นอย่างยิ่ง”^๗ และห้ามสีมาที่สมมติคร่อมแม่น้ำ (นทีปารสีมา) นอกเสียจากจะมีทำสำหรับ

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ผลิธีม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๕๔.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๓.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๐/๒๑๖.

ข้าม ดังความว่า “เราอนุญาตให้สมมติดินที่ปารสีมาที่มีเรือจอดประจำหรือมีสะพานถาวร”^๘ จากนั้น ปัญหาต่าง ๆ ก็ได้ถูกแก้ไขไปที่ละขั้นตอน เช่น ได้มีการกำหนดสถานที่แน่นอนในการทำอุโบสถกรรม สวดพระปาติโมกข์ สถานที่ดังกล่าวต้องมีการเห็นชอบร่วมกันในหมู่สงฆ์ เรียกว่า สมมติโรงอุโบสถ ซึ่งจะเป็นวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น หรือเรือนโถงก็ได้ หรือจะเป็นถ้ำก็ได้ เรียกว่า อุโบสถคัค จากนั้นก็ยังห้ามไม่ให้มีโรงอุโบสถ ๒ แห่งในเขตพัทธสีมาเดียวกันเรื่องนี้ก็เข้าใจว่าจุดประสงค์ที่ให้มีการทำอุโบสถก็เพื่อจะได้เกิดความสามัคคี ขึ้นในหมู่สงฆ์^๙

ภิกษุทั้งหลายผู้จะสมมติสังฆาสนีควรรู้ก่อน เพื่อทำสังฆกรรมทั้งหลายมี บรรพชาและอุปสมบท เป็นต้น ได้สะดวกก็แลเมื่อจะผูกชันขีมานั้น ต้องรู้จักวัตรก็ถ้าจะผูกใน วัดที่อยู่ที่ยากสร้างให้ประดิษฐานวัตถุทั้งปวงมีต้นโพธิ์เจดีย์และหอฉันเป็นต้นเสร็จแล้ว อย่าผูก ตรงกลางวัด ที่อยู่อันเป็นสถานที่ประชุมของชนมาก พึงผูกในโอกาสอันสงัด ที่สุดท้ายวัดที่อยู่ เมื่อ จะผูกในวัด ที่อยู่ที่ยากไม่ได้สร้าง พึงกะที่ไว้สำหรับวัตถุทั้งปวงมีต้นโพธิ์และเจดีย์เป็นต้นไว้แล้ว เมื่อประดิษฐานวัตถุทั้งหลายเสร็จแล้ว ชันขีมาจะอยู่ในโอกาสอันสงัดสุดท้ายวัดที่อยู่ด้วย ประการใด พึงผูกด้วยประการนั้นเถิดชันขีมานั้นโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุดถ้าภิกษุได้ ๒๑ รูป ใช้ได้ ย่อมกว่านั้น ใช้ไม่ได้ที่ใหญ่แม้ภิกษุจำนวนพัน ก็ใช้ได้เมื่อจะผูกชันขีมานั้น พึงวางศิลาที่ ควรเป็นนิมิตได้ไว้โดยรอบโรงที่จะผูกสีมาอย่ายืนอยู่ในชันขีมา ผูกมหาสีมาอย่ายืนอยู่ในมหา สีมา ผูกชันขีมา แต่ต้องยืนอยู่เฉพาะในชันขีมา ผูกชันขีมาต้องยืนอยู่เฉพาะในมหาสีมา ผูก มหาสีมา มหาสีมา หมายถึง พื้นที่วัดทั้งหมด ในขณะที่ ชันขีมา หมายถึง พื้นที่เฉพาะภายใน วัด^{๑๐}

นิมิตหรือเครื่องหมายที่ใช้กำหนดอาณาเขตในการทำอุโบสถกรรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ภิกษุทั้งหลายได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า ความพร้อมเพรียงของหมู่สงฆ์มี กำหนดเขตเพียงอวาสเดียวเท่านั้น” แล้วคิดกันว่า “อวาสหนึ่งมีการกำหนดเขตเท่าไร” จึงนำเรื่องนี้ ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๐/๒๑๖.

^๙ พิตยา บุณนาค, “กว่าจะเป็นหลักสีมาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม”, วารสารวิจิตรศิลป์, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๙๕ - ๙๖.

^{๑๐} Stephen A. Murphy, “The Buddhist Boundary Markers of Northeast Thailand and Central Laos, 7th -12th Centuries CE: Towards and of the Khorat Plateau”, Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, (University of London, 2010), p. 88.

สมมติสีมา ภัคฺขุทั้งหลาย พึงสมมติสีมาอย่างนี้ คือ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือ ภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือ แผ่นหิน) วณนิมิต (นิมิตคือ ป่า) รุกขนิมิต (นิมิตคือ ต้นไม้) มัคคนิมิต (นิมิตคือ หนทาง) วมมิกนิมิต (นิมิตคือ จอมปลวก) นทีนิมิต (นิมิตคือ แม่น้ำ) อุทกนิมิต (นิมิตคือ น้ำ)^{๑๑}

ในนิมิตทั้ง ๘ ที่ทรงบัญญัติ ปาสาณนิมิต หรือ แผ่นหิน ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการนำแผ่นหินมาเป็นนิมิตซึ่งวัตถุที่คงทนถาวร มั่นคง และสามารถนำมากำหนดเป็นอาณาเขตได้ชัดเจน แน่นอน โบราณจารย์จึงได้นำแผ่นหินมาปักเพื่อแสดงอาณาเขตของโรงอุโบสถ ใบเสมาหินจึงเป็นเครื่องหมายแสดงอาณาเขตที่ชัดเจนสำหรับการกระทำสังฆกรรมหรือพิธีกรรมทางคณะสงฆ์ จากการวินิจฉัยในข้อนี้ แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการนำแผ่นหินมาเป็นนิมิตหรือเครื่องหมายแสดงอาณาเขตของโรงอุโบสถหรือแสดงสถานที่สำหรับทำอุโบสถกรรมสวดพระปาติโมกข์มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว ซึ่งแนวคิดในการใบเสมาหินในพระพุทธศาสนาจะเป็นอย่างไร ผู้วิจัยจะกล่าวเป็นลำดับไป

๔.๑.๒ การสร้างใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา

การสร้างใบเสมาในพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากแผ่นหินซึ่งกำหนดตามพุทธบัญญัติที่ทรงกำหนดนิมิต (ปาสาณ นิมิตต์) ที่ใช้เป็นเขตของสีมาหนึ่งใน ๘ นิมิตสีมา จัดเป็นกลุ่มงานประติมากรรม คือ การปั้นหรือแกะสลักหรือการทำวัสดุต่าง ๆ เป็นปริมาตรให้เห็นน้ำหนักและแสงเงาที่ทำให้เกิดรูปทรงแปลก ๆ^{๑๒} การสร้างรูปแบบให้เป็นรูปทรง (Form) ที่สามารถสัมผัสได้จริง ๆ ด้วยอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากการปั้น การแกะสลัก การหล่อ การทุบตี หรือการปะติด เพื่อให้เกิดความลึกตื้นหนาบาง และสามารถสัมผัสความงามด้วยการใช้มือจับต้อง ลูบคลำได้ ไม่เฉพาะแต่การมองเห็นเพียงสายตาเท่านั้น^{๑๓} คำว่า ประติมากรรมในภาษาไทยเขียนได้ ๒ แบบ คือ “ประติมากรรม” และ “ปฐฺมิมากรรม” ซึ่งทั้งสองคำมีความหมายแตกต่างกัน คำว่า ประติมากรรม หมายถึง รูปปั้นและรูปแกะสลักโดยทั่วไป เช่น รูปคน รูปสัตว์ รูปสัญลักษณ์ เป็นต้น ส่วนคำว่า ปฐฺมิมากรรม หมายถึง รูปปั้นและรูปแกะสลักที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คือ รูปพระพุทธรูปเท่านั้น สำหรับผู้สร้างผลงานหรือศิลปิน เรียกว่า ประติมากร หรือ ปฐฺมิมากร

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๔.

^{๑๒} น. ณ ปากน้ำ, **ความเข้าใจในศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร: อัลฟ่ามีเดีย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^{๑๓} มุณี พันทวี, **ครูศิลปะ**, (มหาสารคาม: เพื่องอักษรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนาเริ่มแรก ๆ ของอินเดียอยู่ในสมัยราชวงศ์เมารยะ เป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่สลักจากหิน ภาพสลักนูนต่ำที่เมืองภารุทและสาณูจี แคว้นคันธาระ เป็นประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูปสมัยแรก คือ พระคันธาระ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีก ยุคสมัยของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช งานประติมากรรมที่เกี่ยวกับการสลักหินที่ค้นพบในประเทศอินเดียที่เป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏว่าไม่พบหลักฐานว่าได้นำแผ่นหินมาใช้เป็นนิมิตกำหนดเขตของโรงอุโบสถเลย แม้ในสถานที่ที่เป็นอาคารทางพระพุทธศาสนา ตามถ้ำ เฟิงผา วิหาร หรือแหล่งโบราณคดี ก็ไม่ได้นำแผ่นหินมาปักเพื่อทำสัญลักษณ์แสดงหรือกำหนดอาณาเขตสำหรับกระทำสังกรรม หรือมีอักษรจารึกข้อความแสดงถึงนิมิตเหล่านั้น หรืออาจจะเป็นไปได้ว่านิมิตเหล่านั้นคณะสงฆ์ได้ถือกำหนดเป็นการเฉพาะเป็นคราว ๆ ไปตามความจำเป็นหรือตามจำนวนของคณะสงฆ์โดยใช้หลักสังฆาธิปไตย ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ยิ่งกว่าวัฒนธรรมของการนำแผ่นหินมากำหนดเป็นนิมิตจะไม่นิยมนิยมโดยแพร่หลายรวมไปถึงคณะสงฆ์ไม่ได้กำหนดนิมิตขึ้นตายตัว เพราะสามารถกำหนดเอาตามพุทธบัญญัติเรื่องนิมิตสมาทั้ง ๘ อย่างได้นั่นเอง แต่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก พระองค์ทรงได้นำแท่งหินสลักเป็นเสารธรรมจักรขนาดใหญ่จำนวนมากปักบริเวณสถานที่สำคัญที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทั่วราชอาณาจักร เพื่อแสดงสถานที่และเป็นการแสดงอาณาเขตของพระพุทธศาสนาด้วย

เสาศิลาเหล่านี้มีลักษณะคล้ายเสาศิลาที่ปรากฏในศิลปกรรมอิหร่านยุคโบราณ พระเจ้าอโศกมหาราชให้เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา เสามีลักษณะพุ่งขึ้นจากพื้นดินสูงชะลูดสู่ท้องฟ้า เป็นเสมือนการเชื่อมโยงระหว่างโลกกับสวรรค์ บางครั้งที่เสาสถักเป็นรูปดอกบัว ที่มีแหล่งกำเนิดแถวเทือกเขาหิมาลัย มีกลีบดอกที่แผ่กระจายรอบทิศเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล รูปสิ่งของที่ปรากฏ เป็นสัตว์ประจำตระกูลของพระพุทธเจ้าในราชวงศ์ศักยะและเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า^{๑๔} นอกจากนี้ ยังพบรูปแบบการสลักหินที่แตกต่างกันไป เช่น เสาศิลาที่พบอยู่ที่เมืองสารนาถ เมืองพารณสี เป็นการจำหลักรูปพญาลิง ๔ ตัว ยืนหันหลังให้กัน มีรูปธรรมจักรอยู่พื้นฐานระหว่างจักรมีรูปสัตว์อีก ๔ ตัว คือ สิงโต ม้า ช้างและ โค

การจารึกด้วยอักษรบนเสาศิลา มีสองภาษาคือ อักษรพราหฺมีและอักษรโรหิตี มีใจความสำคัญ สรุปได้ว่า^{๑๕}

^{๑๔} Munsterbreg, Hugo, *Art of India and Southeast Asia*, (New York: Harry N. Abrams, Inc, 1970), p. 24.

^{๑๕} สิริวัฒน์ คำวันสา, *ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔ - ๑๕.

- ๑) ทรงนำหลักธรรมในมงคลสูตร ประกาศให้เป็นวัฒนธรรมที่ประชาชนต้องปฏิบัติ
- ๒) สมัยพระองค์ ไม่มีการทะเลาะกันระหว่างพระภิกษุสงฆ์
- ๓) ทรงเริ่มขบวนการธรรมยาตรา ไปเพื่อการถวายสักการะพุทธปูชนียสถานและทรงสร้างสถูปเจดีย์ตามสถานที่ต่าง ๆ โดยมีพระอุปัชฌ์เถระ ทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศน์และบรรยายประวัติสถานที่เหล่านั้นให้พระองค์ทราบ
- ๔) ทรงประกาศห้ามฆ่าสัตว์ ทรงสร้างโรงพยาบาลทั้งคนและสัตว์ บ่อน้ำ สาธารณะ
- ๕) ทรงตั้งธรรมเสนา ที่ตรวจสอบการปฏิบัติการทำงานของข้าราชการ
- ๖) ทรงดำเนินธรรมทูต เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วทุกทิศ ปรากฏหลักฐานว่า ได้ส่งคณะธรรมทูตถึง ๙ สาย

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเสาศิลาเหล่านี้ อาจจะเป็นต้นกำเนิดของวัฒนธรรมการนำแท่งหินมาเป็นนิมิตในการแสดงอาณาเขตทางพระพุทธศาสนาจนแพร่หลายในประเทศไทยปัจจุบัน รวมถึงเป็นแรงบันดาลใจในการเลือกวัสดุ การแกะสลักภาพ และการจารึกอักษรลงบนแผ่นหินด้วย

Giteau และ Kieffer - Pülz ได้กล่าวเอาไว้ว่า ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ศูนย์กลางประเทศไทย กัมพูชา หรือพม่า รูปแบบของนิมิตอาจจะถูกสร้างขึ้นมาจากวัสดุอื่นที่เน่าเปื่อยสลายได้ง่ายก็ได้จึงไม่สามารถปรากฏอยู่วันนี้ได้^{๑๖} วัสดุที่พูดถึงนี้อาจจะเป็น ไม้ ปูนปั้น เครื่องปั้นดินเผา ก็ได้ หรือแม้แต่โลหะ เช่น สำริด ทองเหลือง ก็อาจจะถูกแปรสภาพไปโดยการหล่อหลอมก็ได้เหมือนกัน แต่หินเป็นวัสดุที่คงทนถาวรและหนัก นอกจากจะเคลื่อนย้ายได้ยากแล้ว ยังสะดวกต่อการวางผัง กำหนดรูปร่างได้ตามต้องการ เราจึงเห็นใบเสมาส่วนมากทำด้วยหินจนชินตา แต่ถ้าจะทำก้อนหินที่แตกตัวตามธรรมชาติมาใช้ก็ได้เหมือนกัน แต่ถ้าหากไม่ตกแต่ง เมื่อเคลื่อนย้ายออกจากสถานที่แล้วก็ไม่ทราบว่าเป็นเสมาหรือเปล่า ด้วยเหตุนี้ด้วยกรรมมังจึงมีการโกนและตกแต่งลวดลายขึ้น^{๑๗} และมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์มาจนถึงปัจจุบันนี้

^{๑๖} Giteau Madeleine, *Le bornage rituel des temples bouddhiques au Cambodge*, Paris: Ecole Française d' Extrême - Orient, 1969, pp. 6-7 ; Kieffer-Pülz, *Die Sima: Vorschriften zur Regelung der buddhistischen Gemeindegrenze in älteren buddhistischen Texten*, (Berlin: Reimer, Petra 1993), pp. 242 - 258.

^{๑๗} กรมศิลปากร, สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา, *โครงการจัดทำองค์ความรู้การสำรวจศึกษา ลวดลายบนใบเสมาอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๕๔), หน้า ๕๒.

ผู้วิจัยได้ค้นคว้ารูปทรงของใบเสมาหินที่พบในจังหวัดชัยภูมิเพื่อเทียบเคียงความสัมพันธ์ทางด้านรูปทรงของประติมากรรมในพุทธศิลป์อินเดีย ปรากฏว่ามีความคล้ายคลึงกับพุทธศิลป์แบบปาละ – เสนะ (ภาพที่ ๔๖)^{๑๘} ซึ่งเป็นศิลปะทางพระพุทธรูปศาสนายู่อายุใต้ความอุปถัมภ์ของราชวงศ์ปาละ – เสนะ โดยครอบคลุมอยู่แถบแคว้นเบงกอลและพิหาร ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๘ พุทธศิลป์สมัยปาละ – เสนะ เป็นศิลปะที่สืบต่อจากพุทธศิลป์แบบคุปตะและหลังคุปตะทั้งงานสถาปัตยกรรมและประติมากรรม สถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่ของปาละ – เสนะ คือ มหาวิทยาลัยนาลันทา มีชื่อเสียงในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เกิดขึ้นเพราะมีวัดรวมกัน ๕ วัด คือ นาลันทา วลกี วิกรมศิลา โสมปุรี และชคัททะเล มหาวิทยาลัยแห่งนี้ถือว่าเป็นมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่ที่สุด ตั้งอยู่ในแคว้นมคธ ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ ณ มหาลัยนาลันทา นี้เองที่เป็นแหล่งพุทธศิลป์ในสกุลต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย เพราะมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นแห่งการศึกษาพระพุทธรูปศาสนาที่นักศึกษาสามารถไปประเทศต่าง ๆ มีคณาจารย์บรรยาย ๑,๕๐๐ รูป มีหลักสูตรที่เป็นแหล่งพุทธศิลป์เรียกว่า ปัญจวิทยาสถาน^{๑๙} และ น.ณ.ปากน้ำได้วิเคราะห์ไว้ว่ารูปแบบศิลปะที่พบเห็นในภาคอีสานในสมัยทวารวดีมีแบบแผนของอิทธิพลจากศิลปะแบบคุปตะผู้วิจัยจึงเปรียบเทียบรูปทรงของพุทธศิลป์กับสมัยดังกล่าวด้วย

เมื่อเปรียบเทียบรูปทรงของใบเสมาหินแล้ว (ภาพที่ ๔๖)^{๒๐} ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่ารูปทรงของใบเสมาหินได้รับอิทธิพลของศิลปะปาละ – เสนะของอินเดียอย่างมาก รวมถึงรายละเอียดของการแกะสลักรูปบัวคว่ำบัวหงายก็มีการสลักเหมือนกัน นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าเส้นขอบของใบเสมาเครื่องทรงสรวมศรีษะทรงสูง หรือแม้แต่การแสดงท่าทางก็มีส่วนคล้ายคลึงกันด้วย เป็นไปตามทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แต่อาจจะแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น บริเวณที่แกะ รูปแบบลวดลาย และความสวยงาม ซึ่งเป็นธรรมชาติของช่างที่มีความสามารถไม่เท่ากันนั่นเอง

สรุปว่า แนวคิดในการสร้างใบเสมาหินในพระพุทธรูปศาสนาเป็นงานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นจากแผ่นหิน หรือ ปาสาณ นิमितต์ ซึ่งกำหนดตามพุทธบัญญัติที่ทรงกำหนดนิमितต์ใช้เป็นเขตของสีมาหนึ่งใน ๘ นิमितต์มา ประติมากรรมทางพระพุทธรูปศาสนารุ่นแรก ๆ ของอินเดีย เป็นประติมากรรมที่สลักจากหินเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่พระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก พระองค์ทรงได้นำแท่งหินสลักเป็นเสาธรรมจักรขนาดใหญ่จำนวนมากปัก

^{๑๘} ภาพที่ ๔๖ พุทธศิลป์สมัยปาละ – เสนะ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๘.

^{๑๙} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธรูปศาสนา (ฉบับมณฑลภาค ๑), (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๔ – ๑๔๕.

^{๒๐} ภาพที่ ๔๖ พุทธศิลป์สมัยปาละ – เสนะ, ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๘.

บริเวณสถานที่สำคัญที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทั่วราชอาณาจักร เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงสถานที่และเป็นการแสดงอาณาเขตของพระพุทธศาสนาด้วยมีความหมายเดียวกับนิมิตของพระสงฆ์ ส่วนรูปทรงกลีบบัวของใบเสมาหินที่พบโดยทั่วไปจนเป็นเอกลักษณ์จนถึงปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลรูปทรงจากศิลปะในสมัยปาละ – เสนะของอินเดีย (ภาพที่ ๕๐) ในกลุ่มศิลปะทางพระพุทธศาสนา^{๒๑}

๔.๑.๓ พัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะกล่าวถึงพัฒนาการของวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะต้องอธิบายรูปศัพท์ให้เข้าใจกันเสียก่อน ดังนี้

คำว่า "วัฒนธรรม" ในภาษาไทยเป็นคำสมาสระหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤต เพราะคำว่า "วัฒน" จากคำภาษาบาลีว่า “วตฺตน” ซึ่งแปลว่า เจริญ งอกงาม ส่วนคำว่า "ธรรม" ได้มาจากภาษาสันสกฤต มาจากคำบาลีว่า "ธม" เขียนตามรูปบาลีล้วน ๆ คือ “วตฺตนธมม” หมายถึง ความดี ซึ่งหากจะแปลตามรากศัพท์ หมายถึง สภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญ^{๒๒} เมื่อนำสองคำมารวมกันแบบภาษาสันสกฤตจึงได้คำว่า "วัฒนธรรม" หมายถึง ความดีอันจะก่อให้เกิดความงอกงามที่เป็นระเบียบเรียบร้อย

วัฒนธรรมใบเสมาหิน หมายถึง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต และพิธีกรรมของคนในชุมชน หรือโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมเหล่านั้นเด่นชัดเป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญเป็นความดีงามอันจะก่อให้เกิดความงอกงามที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งหลอมรวมมาจากความเชื่อ ศิลปะ วรรณกรรม และพุทธจริยธรรมจากใบเสมาหิน

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยขอเสนอพัฒนาการเริ่มต้นตามหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรม ในส่วนของประติมากรรมเกี่ยวกับการแกะสลักหินที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคสมัยอินเดียโบราณ บางครั้งเรียกว่าศิลปะแบบสาญจี หรือแบบราชวงศ์โมริยะประมาณ ๒๕๐-๖๐๐ ช่วงสมัยราชวงศ์พระเจ้าอโศกมหาราช ที่ถือกันว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด มีการสร้างรูปเคารพ เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๓ – ๖^{๒๓} ซึ่งส่วนใหญ่แม้จะเป็นงาน

^{๒๑} hud-tsu-ka, ประวัติพระอวโลกิเตศวร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://hudkung.wordpress.com/2009/03/15/ประวัติพระอวโลกิเตศวร/> [๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๑].

^{๒๒} บันเทิง พาพิจิตร, ประเพณี วัฒนธรรมไทย และคติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙, หน้า ๑ - ๒.

^{๒๓} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะพระพุทธรูปในเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑.

ประเภทสถาปัตยกรรม แต่ได้มีการนำ หิน หรือ ศิลา มาใช้ในการแกะสลัก เหมือนเครื่องไม้ ใช้ประกอบองค์สถาปัตยกรรม และที่สำคัญก็คือ ประติมากรรมรูปสลัก หรือ โตรณะ ใช้วัสดุเป็นแผ่นหินทรายที่แกะสลักนูนต่ำบรรยายเรื่องราวพุทธประวัติอย่างงดงามใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า โดยในยุคนี้แม้ไม่มีรูปเหมือนพระพุทธเจ้า หรือ พระพุทธรูป แต่ก็ใช้สัญลักษณ์แทน^{๒๔} เช่น ภาพบัลลังก์อันว่างเปล่าแทน ซึ่งน่าจะมาจากความเชื่อที่ว่าไม่มีสิ่งใดแทนที่พระพุทธเจ้า ก่อนกำเนิดพุทธปฏิมา^{๒๕}

ใบเสมาโดยส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นจากแผ่นหินซึ่งกำหนดตามพุทธบัญญัติที่ทรงกำหนดนิมิต (ปาสาณ นิมิตต์) ที่ใช้เป็นเขตของสีมาหนึ่งใน ๘ นิมิตสีมา จัดเป็นกลุ่มงานประติมากรรม คือ การปั้นหรือแกะสลักหรือการทำวัสดุต่าง ๆ เป็นปริมาตรให้เห็นน้ำหนักและแสงเงาที่ทำให้เกิดรูปทรงแปลก ๆ^{๒๖} การสร้างรูปแบบให้เป็นรูปทรง (Form) ที่สามารถสัมผัสได้จริง ๆ ด้วยอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากการปั้น การแกะสลัก การหล่อ การทุบตี หรือการปะติด เพื่อให้เกิดความลึกตื้นหนาบาง และสามารถสัมผัสความงามด้วยการใช้มือจับต้อง ลูบคลำได้ ไม่เฉพาะแต่การมองเห็นเพียงสายตาได้เท่านั้น^{๒๗} งานประติมากรรมในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) ประติมากรรมประดับพุทธสถาน หรือ เทวสถาน วัสดุส่วนใหญ่ทำด้วยหินทราย เช่น ภาพแกะสลักนูนต่ำประดับองค์สถาปัตยกรรมและรั้วที่รอบสถาปัตยกรรม และบริเวณรั้วรอบของสถานที่ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พุทธคยา มีการแกะสลักหินทรายประดับด้วยเรื่องราวพุทธประวัติและรูปสัตว์ ลวดลายพืชพันธุ์ ดอกไม้ เป็นต้น

๒) ประติมากรรมลอยตัว เป็นประติมากรรมลอยตัวที่มองเห็นกลางแจ้ง แบบ ๓ มิติ ได้แก่ เสาหินพระเจ้าอโศกที่สร้างเป็นพุทธานุสรณ์แสดงถึงสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ส่วนบนยอดก็จะเป็นรูปสิงห์ ล้อเกวียน เป็นต้น นอกจากนี้ ในยุคหลังได้มีการสร้างประติมากรรมรูปธรรมจักร รูปกวางหมอบ เพิ่มเติมขึ้นอีกด้วย

^{๒๔} พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญชื่น ฐิตธมฺโม), “ศึกษากระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (วัดลี)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๒๕} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะพระพุทธรูปในเอเชีย, หน้า ๓๑.

^{๒๖} น. ณ ปากน้ำ, ความเข้าใจในศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: อัสสัมชัญ, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^{๒๗} มณี พันทวี, ครุศิลป์, (มหาสารคาม: เพื่ออักษรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒.

๓) ประติมากรรมแกะสลักจากหินทรายในถ้ำและหน้าผาหิน ช่างได้มีการเจาะทะลุภูเขา หินเข้าไปกลายเป็นถ้ำ หรือบางทีก็เป็นถ้ำ หน้าผาอยู่แล้ว มีการขุดเจาะหินแล้วสร้างประติมากรรม เป็นแบบลอยตัวบ้าง นูนสูงบ้าง เช่น แกะหินเป็นรูปสลูบ เจดีย์ มีการแกะสลักเป็นภาพนูนสูงเกี่ยวกับ พระพุทธเจ้า เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ รูปสัตว์ ตลอดจนจลลิตายอื่น ๆ เพื่อสร้างองค์ประกอบ ของภาพ ปรากฏในถ้ำอชันตา (Ajanta) แอลโลรา (Ellora) ทางภาคกลางของอินเดีย ซึ่งต่อมาก็ได้ ขยายไปสู่ประเทศเทออัฟกานิสถานและประเทศจีน

๔) ประติมากรรมดินเผาที่พบในสมัยก่อนอินเดียโบราณ โดยขุดค้น ณ อหิจฉัตรา (Ahicchatra) อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย การขุดค้นพื้นดินไปแต่ละชั้น ได้เผยให้เห็น ประติมากรรม ดินเผาเล็ก ๆ ซึ่งอาจมีอายุเก่าแก่ถึงสมัยราชวงศ์โมริยะ ราว พ.ศ. ๒๕๐ – ๓๕๐ เป็น ประติมากรรมรูปร่างหายาบ ๆ ฝีมือของชนพื้นเมืองจะราคาถูก ส่วนใหญ่มักเป็นภาพแม่พระธรณี^{๒๘}

ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนารุ่นแรก ๆ ของอินเดียอยู่ในสมัยราชวงศ์เมารยะ เป็น ประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่สลักจากหิน มีรูปร่างหนัก แข็งกระด้าง แสดงท่าหฤศน์ เช่น รูปยักษ์ รูปสตรี นอกจากนี้ก็มีประติมากรรมภาพสลักนูนต่ำเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพชาดกประดับตกแต่งรั้ว ซุ้มประตู และฐานสลูบ เช่น ภาพสลักนูนต่ำที่เมืองการหุตและที่สาญจี ที่แคว้นคันธาระ ที่ราชวงศ์ กุษาณะปกครอง คือ ภาคเหนือ ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียรวมถึงอัฟกานิสถานของ เอเชียกลาง เป็นประติมากรรมที่เป็นพระพุทธรูปสมัยแรก คือ พระคันธาระ โดยรับอิทธิพลจาก รูปแบบศิลปะกรีก ประติมากรรมของศิลปะมูราซึ่งอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน ได้รับอิทธิพลของศิลปะ แบบคันธาระผสมกับลักษณะพื้นเมือง โดยทั่วไปมีลักษณะเหมือนศิลปะคันธาระ ส่วนใหญ่ก็เป็น พระพุทธรูป นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมรูปยักษ์ ยักษ์ณี นาคและนาคี ท้าวกุเวร พระโพธิสัตว์ รูป กษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ และรูปตรางกรของศาสนาเชน ในศิลปะแบบอมราวดีเป็นแบบผสมอิทธิพล ของกรีก ประติมากรรมสมัยคุปตะเป็นศิลปะที่แสดงศิลปะแบบอินเดียอย่างแท้จริง มีทั้งพระพุทธรูป และเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู มักมีขนาดใหญ่โต เช่น พระพุทธรูปปางปรีนิพพานในถ้ำอชันตา เทวรูปครึ่งองค์ของพระมหะศวรมูรติและพระอุมาที่ถ้ำเอลเฟินตา พระพุทธรูปที่เมืองบามิยันใน อัฟกานิสถาน และสมัยหลังคุปตะประติมากรรมอินเดียมักจะสร้างตามกฎเกณฑ์มากขึ้นและไม่ค่อย เป็นธรรมชาติ ลักษณะโดยทั่วไปจะมีรูปร่างหนาและมีน้ำหนักมาก มีความเป็นธรรมชาติน้อยลง มีการ ประดับตกแต่งเพิ่มขึ้น พบจำนวนมากที่ถ้ำอชันตา รวมทั้งเกาะลังกาและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

^{๒๘} พระครูอนุกัมภีร์บุรานันท์ (บุญขึ้น ฐิตมโม), “ศึกษากระบวนการอนุรักษพุทธประติมากรรมหิน ทราย: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์เวียงพาว (วัดลี)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๕.

งานประติมากรรมที่เกี่ยวกับการสลักหินที่ค้นพบในประเทศอินเดียที่เป็นต้นกำเนิดพระพุทธรูปศาสนานั้น ปรากฏว่าไม่พบหลักฐานว่าได้นำแผ่นหินมาใช้เป็นนิมิตกำหนดเขตของโรงอุโบสถเลย แม้ในสถานที่ที่เป็นอาคารทางพระพุทธศาสนา ตามถ้ำ เพิงหิน เจือมผา วิหาร ศาลา หรือแหล่งโบราณคดี ก็ไม่ได้นำแผ่นหินมาปักเพื่อทำสัญลักษณ์แสดงหรือกำหนดอาณาเขตสำหรับกระทำสังฆกรรมหรือมีข้อความจารึกแสดงถึงนิมิตเหล่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่านิมิตเหล่านั้นคณะสงฆ์ได้ถือกำหนดเป็นครั้งคราวตามความจำเป็นโดยใช้หลักสังฆาธิปไตย และอาจจะเป็นไปได้อีกว่าวัฒนธรรมการนำแผ่นหินมากำหนดเป็นนิมิตจะไม่นิยมแพร่หลายและคณะสงฆ์ไม่ได้กำหนดนิมิตขึ้นตายตัว เพราะสามารถกำหนดเอาตามพุทธบัญญัติเรื่องของนิมิตสีมาทั้ง ๘ อย่างได้นั่นเอง ในสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในอินเดีย พระเจ้าอโศกมหาราชทรงนำแท่งหินที่สลักเป็นรูปสมาธรรมจักรและภาพสัตว์ที่มีความหมายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ขนาดสูงใหญ่จำนวนมากปักทั่วราชอาณาจักรเพื่อแสดงสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเสาหินเหล่านี้อาจจะเป็นต้นกำเนิดของวัฒนธรรมการนำแท่งหินหรือแผ่นหินมาเป็นนิมิตในการแสดงอาณาเขตทางพระพุทธศาสนา แล้วพัฒนาการเป็นงานประติมากรรมที่ใช้ประดับตกแต่งสถานที่ให้เกิดความสวยงามได้อีกด้วย

๔.๑.๔ พัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในประเทศไทย

พระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเรื่องของนิมิตที่ใช้กำหนดอาณาเขตในการทำอุโบสถกรรมแม้เพียง ๘ อย่าง ในส่วนของปาสาณนิมิตหรือ นิมิตแผ่นหิน เป็นเพียงนิมิตเดียวที่ยังคงมีหลักฐานปรากฏอยู่ไม่เสื่อมสลายหรือเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา หรือเมื่อยกเลิกหรือถอนสีมาแล้วก็ยังคงสภาพอยู่ เพราะด้วยขนาดและน้ำหนักที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายหรือทำลายได้โดยง่ายนั่นเอง การนำแผ่นหินมาทำนิมิตจึงเป็นที่นิยมเรื่อยมาในคณะสงฆ์ไทย สร้างเป็นรูปแบบวัฒนธรรมทางศิลปกรรมที่สวยงาม มีการแกะสลักที่อ่อนช้อยงดงาม ทั้งรูปทรงและลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ในแต่ละชุมชนที่เกิดจากความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมใบเสมาหินได้ถูกค้นพบมากมายในประเทศไทยกระจายไปทั่วทุกภูมิภาคที่พระพุทธศาสนาเข้าไปถึง ในประเทศไทยหรือในอดีตคือ “สุวรรณภูมิ” ได้รับเอาวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาเข้ามา สมัยหลังพุทธกาล คือ ในพุทธศตวรรษที่ ๓ ในรัชกาลของพระเจ้าอโศกมหาราช โดยพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเป็นประมุข นำวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาเผยแผ่ถึงสุวรรณภูมิ ซึ่งหลักฐานบางแห่งว่าตั้งอยู่ในอาณาจักรพม่า อันมี

อรหันตสีมาและศิลาจารึกเป็นเครื่องหมายอยู่จนถึงทุกวันนี้^{๒๙} ศิลาจารึกเหล่านั้นมีรูปร่างที่นักโบราณคดีปัจจุบันเรียกกันว่าใบเสมาหินหรือแท่งหิน

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของแผ่นดินไทยสืบต่อกันมาโดยมิขาดสาย เมืองไทยจึงเป็นชุมทรัพย์อันมหาศาลของวงการนักปราชญ์ทางโบราณคดีทั่วโลก ดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันจึงกลายเป็นแผ่นดินแห่งประวัติศาสตร์ และอารยธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชีย ผืนแผ่นดินไทยในอดีตเต็มไปด้วยอารยธรรมอันสูงส่งในนามของอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งดินแดนแห่งนี้ เมื่อครั้งโน้นเรียกว่า “ดินแดนสุวรรณภูมิ” หรือแหลมอินโดจีนก่อนที่ชาติไทยจะได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนานั้น เดิมเป็นที่อยู่ของชน ๓ ชาติ คือ ขอม มอญ และละว้า

๑) ขอม อยู่ทางภาคตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ อันเป็นที่ตั้งของประเทศกัมพูชาปัจจุบันนี้

๒) มอญหรือรามัญ อยู่ทางตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำสาละวิน ตลอดจนถึงกลุ่มแม่น้ำอิรวดี ซึ่งเป็นอาณาเขตของสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่าในปัจจุบัน

๓) ละว้า อยู่ทางกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นอาณาเขตของประเทศไทยปัจจุบัน อาณาเขตละว้า แบ่งเป็น ๓ อาณาจักร คือ

๓.๑) อาณาจักรทวารวดี หรือละว้าใต้ มีอาณาเขตทางภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแผ่ออกไปจากชายทะเลตะวันตกและตะวันออกของอ่าวไทยซึ่งมีนครปฐมเป็นราชธานี

๓.๒) อาณาจักรยางหรือโยนกหรือละว้าเหนือ มีอาณาเขตที่เป็นภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันมีราชธานีอยู่ที่เมืองเงินยาง

๓.๓) อาณาจักรโคตรบูรณหรือพนม มีอาณาเขตที่เป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันตลอดไปจนถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มีเมืองนครพนมเป็นราชธานี^{๓๐}

พระอาจารย์สมภาพ โชติปญโญ กล่าวว่าในสมัยที่พระพุทธศาสนาเริ่มเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิได้ปรากฏชนชาติดั้งเดิมที่อาศัยบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้ง ๒ ฝั่ง คือ ชุมชนฝั่งตะวันตก ที่เรียกตนเองว่า “ทวารวดี” หรือ “ทวารวดี” ซึ่งแปลว่า ประตูสู่สวรรค์ และชุมชนฝั่งตะวันออกบริเวณแม่น้ำโขง ที่เรียกตนเองว่า “โคตปุรณนที” ที่แปลว่า แม่น้ำทรัพย์สินเงินทองแห่งเมืองตะวันออก

^{๒๙} จรัส พยัคฆราชศักดิ์, **อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๙.

^{๓๐} ชัยภูมิ, จังหวัด **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด มิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๕. (เอกสารอัดสำเนา)

(โคต (สันสกฤต) = ตะวันออก, ปุระ = เมือง, ธนะ = ทรัพย์, นที = แม่น้ำ) แต่เดิมใช้ชื่อ “น้ำของ” แม่น้ำที่เต็มไปด้วยทรัพย์สิ่งของ เปลี่ยนมาเขียนเป็นแม่น้ำโขงในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้าปกครอง^{๓๑} และใช้เรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ประชาชนในสองฝั่งแม่น้ำก็ยังคงเรียก “น้ำของ” ติดปากอยู่

ประเทศไทยเป็นแหล่งรวมของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอายุย้อนหลังไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์สืบเนื่องจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ กระจายอยู่ในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศ สะท้อนถึงความเหมาะสมทางภูมิลักษณะแห่งดินแดนนี้ในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ ทำให้เกิดการสร้างสรรค์วัฒนธรรมอันเป็นแบบอย่างเฉพาะในแต่ละยุคสมัย^{๓๒} ในการศึกษาวัฒนธรรมของเรื่องใดเรื่องหนึ่งของมนุษย์นั้น จำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เรื่องราวของบรรพชนในอดีตย้อนหลัง เพื่อที่จะวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ที่ผู้มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งหลายได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ให้ได้ ทำการศึกษาเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ต่อไป และเพื่อค้นหาค้นคว้าความรู้ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางด้านวิชาการและเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติให้ดำรงสืบต่อไปอย่างยาวนาน อีกด้านหนึ่งด้วย^{๓๓} ใบเสมาหินเป็นศิลปะวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งถ่ายทอดแนวความคิดความเชื่อของกลุ่มชน ซึ่งแบ่งรูปแบบได้ ๕ ประเภท คือ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม และนาฏกรรม^{๓๔} โดยเฉพาะงานด้านประติมากรรม ซึ่งถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทย ประเภทหนึ่งที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อแนวคิดและอุดมคติจากประติมากรรมในอดีตซึ่งได้สร้างสรรค์งานอันล้ำค่าให้ปรากฏเกี่ยวกับทางด้านพระพุทธศาสนาตามปรัชญาแนวคิดและความเชื่อ เป็นหลักฐานบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี อารยธรรมของคนในยุคสมัยนั้น ๆ ไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและเป็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมของชนชาติได้เป็นอย่างดี

ในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ (ราว ๒,๓๐๐ – ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว) หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์กลุ่มชนต่างวัฒนธรรมจากซีกโลกตะวันออกและตะวันตก ปรากฏในแหล่งโบราณคดีหลายแหล่งของประเทศไทย อาทิ กลองมโหระทึกสำริด อันเป็นวัฒนธรรมที่พบในหลายบริเวณของจีนตอนใต้และเวียดนาม ซึ่งพบในแหล่งโบราณคดีถ้ำองบะ จังหวัดกาญจนบุรี แหล่ง

^{๓๑} สมภพ โชติปญโญ, ธรรมบรรยาย วิสาขะรัลลิก ธรรมิกถาก่อนฟ้าสนธยา ๑๒ พ.ค. ๒๕๔๖, [ซีดี-รอม], สกลนคร: วัดนิพเพธพลาราม, แผ่นที่ ๑, ๒๕๔๖. (เวลาที่ ๒๓.๕๑ - ๒๕.๓๑)

^{๓๒} กรมศิลปากร, ภูมิแผ่นดินมรดกไทย: พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จพระราชดำเนินแหล่งมรดกไทย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๓๓} สิลัง สุพวงแก้ว, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอสว่างพูน จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^{๓๔} มุณี พันทวี, คุรุศิลป์, (มหาสารคาม: เพื่อองค์กรการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑ - ๒.

โบราณคดีตอนตาล จังหวัดมุกดาหาร แหล่งโบราณคดีบ้านท่าเสา จังหวัดอุดรธานี ฯลฯ ลูกปัดหรือจี้รูปสิงโตซึ่งเป็นเครื่องรางตามคตินิยมของชาวกรีก ซีเรียน (ศกะ) และปาเถียนที่ปกครองดินแดนอินเดียโบราณ มีศูนย์กลางอยู่ในตักสิลา พบในแหล่งโบราณคดีตอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก จังหวัดพังงา ฯลฯ ต้มหูหินสีเขียวชนิดมีปุ่มยื่นสามปุ่มที่พบในวัฒนธรรมชาห์วันประเทศเวียดนาม พบในแหล่งโบราณคดีเขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร แหล่งโบราณคดีอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชนพื้นถิ่นกับกลุ่มชนต่างวัฒนธรรมจากดินแดนภายนอก โดยใช้เส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางทะเล วัฒนธรรมที่ผ่านเข้ามานี้ได้มีการปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชนพื้นเมือง และกลายเป็นวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มที่มีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมบางประการ เช่น การใช้กลองมโหระทึกสำริด อันเป็นวัฒนธรรมร่วมระหว่างจีนตอนใต้กับเวียดนาม การใช้เครื่องประดับต่างหุรูปหัวสัตว์ หรือต่างหูหินสีเขียวชนิดมีปุ่มยื่นสามปุ่ม ที่ปรากฏแบบแผนการใช้ของกลุ่มชนในอดีตของเวียดนามฟิลิปปินส์ ไต้หวัน ฯลฯ^{๓๕}

การพบหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งมีที่มาจากดินแดนภายนอกยังคงพบอย่างต่อเนื่อง อาทิ พระพุทธรูป ศิลปะอินเดียแบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๙) หรือตะเกียงโรมันสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๗ จากแหล่งโบราณคดีพังกา จังหวัดกาญจนบุรี หรือการพบเหรียญกษาปณ์โรมัน รัชสมัยจักรพรรดิวิคตอริอุส ที่แหล่งโบราณคดีอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ฯลฯ หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ นำไปสู่ข้อสันนิษฐานถึงเหตุผลของการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนว่า อาจเป็นการค้าขายระหว่างดินแดน ทั้งนี้ เนื่องจากในอดีตดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นับเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลที่พ่อค้าจากซีกโลกตะวันออกและตะวันตกรู้จักดีว่า เป็นแหล่งของเครื่องเทศของป่า กระ ฯลฯ การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนอย่างต่อเนื่องนี้ นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนขนาดใหญ่มีพัฒนาการเป็นเมือง รูปแบบการปกครอง ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมเป็นแบบแผนเฉพาะในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖) ซึ่งปรากฏในพื้นที่ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ของประเทศไทยวัฒนธรรมลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘) เป็นวัฒนธรรมที่ปรากฏในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวัฒนธรรมศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘) อันเป็นวัฒนธรรมที่ปรากฏในภาคใต้^{๓๖}

^{๓๕} กรมศิลปากร, ภูมิแผ่นดินมรดกไทย: พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จพระราชดำเนินแหล่งมรดกไทย, หน้า ๓๙.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

มีการพบใบเสมาหินศิลปะร่วมสมัยทวารวดีปรากฏในประเทศกัมพูชาที่เขาคพนมกุเลน (Phnom Kulen) นครธม เมืองพนมเปญ สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๖^{๓๗} และในกลุ่มเมืองโบราณในอาณาจักรพะยูทางตอนใต้ของประเทศพม่าพบใบเสมาหินที่เมืองเวสาลี (Vesali) และเมืองเปียทะโน (Beikthano) และพบใบเสมาหินที่วัดกัลยาณีสีมาที่เมืองท่าตอน (Thaton) ในพม่าตอนล่าง มีการแกะสลักภาพชาดก^{๓๘} แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมใบเสมาหินในสมัยทวารวดีมีอิทธิพลครอบคลุมไปถึงพื้นที่ประเทศพม่าตอนใต้เมืองเปียทะโน(อาณาจักรพะยู พุทธศตวรรษที่ ๘) กลุ่มอาณาจักรเวสาลี (พุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๓) ปัจจุบันอยู่ในวัดกัลยาณีสีมา เมืองท่าตอน รัฐยะไข่ (Rakhine) ส่วนทางประเทศกัมพูชาซึ่งเดิมคืออาณาจักรเขมรได้พบวัฒนธรรมใบเสมาหินในศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาในเขาคพนมกุเลน นครธม ได้มีการนำใบเสมาหินมาใช้เพื่อเป็นนิมิตของอุโบสถโดยมีการจัดวางไว้ทั้ง ๘ ทิศของอาคาร แต่เนื่องด้วยในยุคเดียวกันศาสนาพราหมณ์อินเดียรุ่งเรืองอย่างมาก จึงทำให้ใบเสมาหินในพระพุทธศาสนามีจำนวนน้อยมากและปล่อยทิ้งร้างไว้เมื่อเทียบกับภาพสลักในปราสาทนครธม นอกจากนี้ได้พบแท่งหินขนาดเล็กปักไว้ที่มุมและตรงกลางของวิหาร เจดีย์ และสถูป พบทั่วไปในเมืองอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา^{๓๙} พบที่พุทธสีมาปราสาท (Baddhasīmāpāsāda) และเมืองโปโลนนารูวะ (Polonnaruwa) ประเทศศรีลังกา เป็นแท่งหินคู่ปักโดยรอบของอาคารโดยรูปแบบในการปักมีลักษณะเหมือนกับการปักรอบอุโบสถ^{๔๐} จากที่พบใบเสมาหินในหลายพื้นที่แม้ในยุคสมัยเดียวกันอาจจะทำให้รูปแบบ แนวคิด หรือเทคนิคการสร้างต่างกันได้ เพื่อความเข้าใจและสามารถแยกแยะวัฒนธรรมใบเสมาหินในประเทศไทยได้ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยทำการศึกษาเฉพาะเอกลักษณ์และสถานที่ค้นพบผลงานทางประติมากรรมในแต่ละยุคสมัย ดังนี้

^{๓๗} Boulbet J. & B. Dagens, ‘Les sites archéologiques de la région du Bhnam Gulen’, *Arts Asiatiques XXVII*, (1973) : 1 - 130.

^{๓๘} Luce, G. H., *Phases of Pre-Pagan Burma*. Oxford: Oxford University Press, 1985, into ; Stephen A. Murphy, “The Buddhist Boundary Markers of North-East Thailand and Central Laos, 7th -12th Centuries CE: Towards an Understanding of the Archaeologica, Religious and Artistic Landscapes of the Kholat Plateau”, *Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy*, (University of London, 2010), p. 194.

^{๓๙} Indorf, “The Precinct of the Thai Uposatha Hall [BOT], A Southeast Asian Spirit World Domain”, *Journal of the Siam Society*, Pinna 82 (1994): 7 - 8.

^{๔๐} Silva, Roland, *Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka : A study ofthupa, bodhimanda, uposathaghara and ptimaghara*, (Druk: Krips Repro Meppel, 1988), p. 185.

๑) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖) ศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางและมีหลักฐานกระจายอยู่ตามภาคต่าง ๆ ในภาคใต้ เขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี ภาคอีสาน เช่น ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ และภาคตะวันออก จังหวัดจันทบุรี ปราจีนบุรี เป็นต้นประติมากรรมที่พบในสมัยทวารวดี ได้แก่ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ พระธรรมจักรปูนปั้น รูปสลักนูนต่ำ และรูปปั้นดินเผา^{๔๑} ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จากบันทึกของนักบวชชนวจหรือเขียนจิง ได้กล่าวถึงดินแดนชื่อ “โกลโปติ” ที่อยู่ระหว่างดินแดนพม่าและกัมพูชา ซึ่งต่อมาแซมมวล บิล ระบุว่า ดินแดนตามเอกสารจีนดังกล่าวเป็นดินแดนเดียวกับทวารวดีจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในแหล่งวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณภาคกลาง ได้ให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเมืองโบราณในวัฒนธรรมดังกล่าวว่า ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาจากสังคมหมู่บ้านในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นสังคมเมืองซึ่งรับวัฒนธรรมจากอินเดีย และการปรับใช้วัฒนธรรมจากภายนอกให้สอดคล้องกับแบบแผนทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมือง เกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในเวลาต่อมา เช่น การสร้างคูน้ำคันดินล้อมชุมชน ซึ่งเป็นการปรับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้เหมาะสมและเอื้อประโยชน์แก่ผู้คนที่ย้ายอยู่โดยมีรากฐานทางเศรษฐกิจ คือเกษตรกรรม การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ใกล้เคียงและชุมชนภายนอกนับถือพุทธศาสนาควบคู่กับศาสนาฮินดู ด้วยการมีวัฒนธรรมร่วมทางศาสนาอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายทางวัฒนธรรมร่วมกัน ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์ประดิษฐ์กรรมเพื่อการดำรงชีพประเภทเครื่องมือ เครื่องใช้ งานสถาปัตยกรรมศิลปกรรม ฯลฯ ที่เป็นแบบแผนเฉพาะกลุ่ม กล่าวคือ ความนิยมในการสร้างอาคารศาสนสถานขนาดใหญ่ด้วยอิฐและศิลาแลงฐานอาคารมีการย่อมุมหลายชั้น ลักษณะศิลปกรรมมีการรับแบบแผนของศิลปะอินเดียแบบคุปตะ หลังคุปตะ และแบบปาละ - เสนะ ผสมผสานกับศิลปกรรมพื้นถิ่น อาทิโบราณสถานวัดโฆลงสุวรรณคีรี จังหวัดราชบุรี โบราณสถานดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร โบราณสถานในเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น ทั้งยังมีความนิยมในการดัดแปลงถ้ำเพื่อใช้เป็นศาสนสถานด้วยการสลักภาพนูนต่ำ หรือภาพนูนสูงพระพุทธรูปบนผนังถ้ำ เช่น ถ้ำฤๅษี ถ้ำผาโง จังหวัดราชบุรี ถ้ำเขามอรัตน์ จังหวัดเพชรบูรณ์ ถ้ำพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี ฯลฯ^{๔๒}

^{๔๑} พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า, “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”, วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๔.

^{๔๒} เน่งน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม, วิทยุญาณไม้แกะสลักอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: เจริญมัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑ - ๔๓.

ไพฑูรย์ มิกุล กล่าวไว้ว่า เรื่องราวต่าง ๆ ของอาณาจักรทวารวดีปาละ ก่อนสมัยทวารวดี เป็นเพียงการสันนิษฐานจากโบราณวัตถุและศิลปะที่ค้นพบ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้^{๔๓}

๑. สมัยก่อนทวารวดี อยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๑ สมัยนี้ปรากฏการวางรากฐานอารยธรรมอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาพร้อมทั้งศิลปวัตถุพื้นเมืองรุ่นแรกที่เลียนแบบจากศิลปะอินเดีย

๒. สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง อยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗ เราอาจแบ่งสมัยนี้ออกเป็น ๔ สมัยย่อย ๆ คือ

๒.๑ สมัยเริ่มก่อตั้งศิลปะราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นสมัยที่ยอมรับเอาประเพณีอินเดียแบบหลังคุปตะมาเป็นของตน

๒.๒ สมัยก่อตั้งศิลปะราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗ อิทธิพลแบบคุปตะ จะถูกผสมกลมกลืนเข้าไปเป็นอย่างดี ลักษณะสำคัญของศิลปะทวารวดีจะเริ่มปรากฏขึ้นพร้อมทั้งลักษณะรูปภาพ (Iconography) และเทคนิคที่ใช้ศิลปะทวารวดีจึงได้แพร่ขยายไปทั้งในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

๒.๓ สมัยฟื้นฟูใหม่ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ อิทธิพลของศิลปะจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะศรีวิชัย ได้เข้ามาอยู่เหนือประเพณีใหม่ ๆ โดยเข้าปะปนกับลักษณะดั้งเดิมของศิลปะทวารวดี

๒.๔ สมัยเสื่อม ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ ปรากฏโดยเริ่มมีอิทธิพลของศิลปะขอม อันเนื่องมาจากชนชาติขอมได้แผ่ขยายตัวเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

๒) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘) อาณาจักรศรีวิชัย ตั้งอยู่แถบทะเลใต้ มีความเจริญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีการสร้างศิลปกรรมเรียกว่าศิลปะศรีวิชัย มีแบบฉบับความงามเกี่ยวข้องกับศิลปะชาวภาคกลางของประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งใกล้ชิดกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะ และแบบปาละโดยลำดับ ประติมากรรมในสมัยศรีวิชัย^{๔๔} ศรีวิชัย เป็นชื่อเรียกดินแดนบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ในสมัยโบราณ สันนิษฐานว่าเป็นดินแดนเดียวกับที่ปรากฏในเอกสารบันทึกของพระภิกษุจีนอี้จิง ซึ่งกล่าวถึงดินแดนที่อยู่บนเส้นทางเดินทาง คือ โฟชี หรือซี

^{๔๓} ไพฑูรย์ มิกุล, “รวมบทความวิชาการเกี่ยวกับอีสานศึกษา มหาวิทยาลัยสารคาม”, บทความวิชาการ, (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓. (เอกสารอัดสำเนา)

^{๔๔} พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า, “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”, วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, ปีที่ ๑๔, ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๕๕): ๕.

ลิโพซี ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเป็นดินแดนเดียวกับศรีบุสะ ที่มีการกล่าวถึงในบันทึกของอาบู ซาอิด ฮาซาน พ่อค้าชาวอาหรับ ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในปัจจุบัน นักวิชาการสันนิษฐานว่าชื่อ ศรีวิชัย อาจมีได้หมายถึงชื่อของรัฐที่มีศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในบริเวณเมืองใดเมืองหนึ่ง หากแต่อาจเป็นชื่อเรียกรูปแบบทางศิลปะและวัฒนธรรมในช่วงระยะเวลาหนึ่งที่ปรากฏในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ต่อเนื่องถึงเกาะสุมาตรา - ชวาในประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน ทั้งยังมีความสัมพันธ์หรือร่วมสมัยกับศิลปะชวา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘ เมืองในวัฒนธรรมศรีวิชัยส่วนใหญ่เป็นเมืองท่าเรือโบราณ ซึ่งมีลักษณะที่ตรงเหมาะสมกับการแลกเปลี่ยนทางการค้าและวัฒนธรรมระหว่างดินแดนทางการค้าจากภายนอกทั้งเขตชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกและชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก อาทิ จีน อินเดีย อาหรับ ฯลฯ ส่งผลให้เกิด การผสมผสานรูปแบบทางศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาหายานและฮินดู

วัฒนธรรมศรีวิชัยที่สร้างขึ้นในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ นั้นส่วนใหญ่มีรูปแบบใกล้เคียงกับศาสนสถานในอินเดียตอนใต้และชวาภาคกลาง^{๔๕} พบใบเสมาหินในวัดเสมาเมืองมีขนาดกว้าง ๕๐ ซม. สูง ๑๐๖ ซม. มีจารึกอักษร ๒ ด้าน ด้วยรูปอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๘ เนื้อหาของเรื่องในจารึกนี้บ่งบอกถึงความเจริญของอาณาจักร ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใต้ของประเทศไทยในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และจากลักษณะการใช้รูปอักษรในจารึกแสดงให้เห็นว่าอยู่ในระยะเริ่มแรกการเปลี่ยนแปลงรูปลายเส้นอักษรจากรูปอักษรปัลลวะมาเป็นรูปอักษรหลังปัลลวะ^{๔๖}

๓) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๙) อาณาจักรขอมโบราณ เป็นชนชาติหนึ่งที่สร้างความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความยิ่งใหญ่ ทางด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ รูปแบบทางด้านศิลปะขอมมีอิทธิพลและเข้ามามีบทบาทในดินแดนละโว้หรือลพบุรีของไทย^{๔๗} ใบเสมาส่วนใหญ่เป็นหินทรายที่ได้รับอิทธิพลรูปแบบจากขอมมีพบเห็นไม่มากนัก เพราะโดยส่วนใหญ่จะเป็นศาสนสถานเกี่ยวกับพราหมณ์

^{๔๕} แ่งน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม, วิทยุณไม้งะสลักอีสาน, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^{๔๖} ฐานข้อมูลทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม, ศิลจารึกวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.culture.nstru.ac.th/~culturedb/culture.php?cultureCode=1158&cultureTitle> [๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๔๗} พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า, “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”, วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๕๕): ๕.

๔) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙) สุโขทัยเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ความเป็นอยู่ของคนในสมัยสุโขทัยมีชีวิตที่สงบสุขอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ประชาชนมีความศรัทธาเลื่อมใสต่อพระศาสนาอย่างจริงจังประติมากรรมสมัยสุโขทัย ได้แสดงถึงฝีมืออันยอดเยี่ยมของผู้สร้างพระพุทธรูป ทั้งยังแสดงให้เห็นวัฒนธรรมอันสูงส่งและสมบูรณ์พูนสุขของชาวไทยครั้งนั้นได้เป็นอย่างดี กลวิธีในการสร้างไม่นิยมสลักหินแม้จะเป็นพระพุทธรูปขนาดใดก็ตาม จะนิยมหล่อด้วยโลหะหรือปูนปั้น^{๔๘} ใบเสมาในสมัยสุโขทัย นั้น ใช้เสมาลักษณะเป็นแผ่นใหญ่ทำด้วยหินชนวน ดังที่ปรากฏหลักฐานตามวัดโบราณต่าง ๆ ทั้งที่ค้นพบในตัวเมืองเก่าสุโขทัย และที่อำเภอศรีสัชชนาลัย สวรรคโลก รวมไปถึงเมืองกำแพงเพชร พิษณุโลก พบว่า แผ่นศิลาที่สันนิษฐานว่าเป็นใบเสมา นี้มีรูปแบบที่ไม่ต่างกันมากนัก โดยสามารถจำแนกได้เป็น ๓ แบบ คือ

(๑) แบบแผ่นศิลารูปสี่เหลี่ยม ขอบปากม่นยอดทั้งสองด้านไปบรรจบเป็นยอดแหลม ตรงกลาง ตรงกลางใบเสมาสลักเป็นสันตรงตลอดคล้ายใบเสมาในสมัยทวารวดี

(๒) แบบแผ่นศิลาปาดขอบกลมยอดแหลมแล้วคอดเล็กน้อย ส่วนล่างผายออกยกมุมแหลมเล็กน้อย ตัวใบเสมาสลักเป็นแนวสันเล็ก ๆ ลงมาถึงกึ่งกลาง แล้วสลักแยกออกเป็น ๒ ส่วนดูคล้ายรูปสามเหลี่ยม

(๓) แบบแผ่นศิลาเรียบไม่มีลวดลาย ปาดขอบทั้งสองด้านเกิดเป็นสันแหลมตรงกลาง^{๔๙}

๕) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยเชียงแสนและสมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๒๔) อาณาจักรเชียงแสนในปัจจุบันคือ อำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย ตั้งอยู่ชายแดนด้านเหนือสุดของประเทศไทย เชียงแสนได้รับอิทธิพลทางด้านพุทธศาสนาเถรวาทแบบเถรวาท ผ่านมาทางเมืองพุกามของพม่า ได้รับอิทธิพลสกุลช่างคุปตะและสกุลช่างปาละของอินเดีย จากลักษณะความงามและความสมบูรณ์ของพระพุทธรูป สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมสมัยเชียงแสนที่มีความอุดมสมบูรณ์และสงบสุข^{๕๐}

^{๔๘} พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า, “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”, วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๕๕): ๗.

^{๔๙} มยุรินทร์ กุลวงศ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในเอเชียอาคเนย์ (พิเศษ II) ศิลปะใบเสมาของบ้านที่ไทยเมื่องนองลาว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://arthistoryinsea.blogspot.com/2017/10/blog-post.html> [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^{๕๐} พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า, “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”, วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๕๕): ๖.

ใบเสมาในสมัยล้านนา เป็นรูปแบบที่ไม่เน้นการประดับตกแต่งมากนัก จากหลักฐานที่ค้นพบตามวัดวาอารามในเขตเมืองเชียงใหม่และเมืองโดยรอบที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านนาพบว่า ใบเสมามีรูปแบบที่เรียบง่าย พอจำแนกได้เป็น ๓ แบบ^{๕๑}

(๑) แบบแท่งศิลากลมยาว ปลายปาดมน รูปแบบในลักษณะนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรทวารวดี ซึ่งเป็นอาณาจักรที่เติบโตมาก่อนล้านนา เป็นช่วงปลายของอาณาจักรทวารวดีแล้ว

(๒) แบบศิลาเรียบไม่มีลวดลาย สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรสุโขทัยในรัชสมัยพระยาสิทธิ เมื่อครั้งรับพระพุทธศาสนาเถรวาทจากวงศ์

(๓) ใช้ก้อนหินธรรมชาติเป็นใบเสมา สิ่งที่น่าสนใจอย่างมากคือ ในสมัยล้านนาคือในช่วงเวลาที่ศาสนาพุทธมีความเจริญรุ่งเรือง อย่างมาก ทว่าใบเสมากลับไม่ได้รับการตกแต่งให้มีความวิจิตรงดงามมากนัก ซึ่งต่างกับใน ยุคก่อนหน้านั้นที่มีการสลักลวดลายเต็มพื้นที่ นั่นอาจเป็นไปได้ว่าในสมัยนี้ เสมาเริ่มลดบทบาทลง แต่มีความโดดเด่นที่พระพุทธรูปและพุทธสถานแทนชนิดของหินโดยส่วนใหญ่เป็นหินชนวนซึ่งหาได้ง่ายในพื้นที่

๖) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๒๐ – ๒๔) อาณาจักรอยุธยาที่มีความยิ่งใหญ่ทางภาคกลาง สืบต่อมาจากอาณาจักรสุโขทัยทางภาคเหนือ เป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรม โบราณสถานและโบราณวัตถุ อาณาจักรอยุธยาเริ่มสร้างเมื่อปีพ.ศ. ๑๘๙๓ มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองอยุธยาสืบต่อกันมาถึง ๓๒ องค์ เป็นระยะเวลา ๔๑๗ ปี กษัตริย์ผู้ก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง อาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองไปพร้อม ๆ กับอาณาจักรอื่น ๆ ในบริเวณภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแต่ละอาณาจักรได้มีการขยายอำนาจของตนเองไปสู่อาณาจักรใกล้เคียงอยุธยาจึงตกอยู่ในภาวะสงคราม อาณาจักรสุโขทัย ภาวะของสงครามกระทบกระเทือนต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นอย่างมากบ้านเมืองไม่สงบสุขทำให้มีผลต่อสภาพจิตใจของคนในสมัยอยุธยา จึงสะท้อนให้เห็นในรูปแบบศิลปกรรม^{๕๒}

^{๕๑} มยุรินทร์ กุลวงศ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในเอเชียอาคเนย์ (พิเศษ II) -- .. ศิลปะใบเสมาของบ้านพี่ไทยเมืองน้องลาว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://arthistoryinsea.blogspot.com/2017/10/blog-post.html> [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๐].

^{๕๒} พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า, “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”, วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม, ๒๕๕๕): ๘.

รูปแบบของใบเสมาอยุธยาสามารถจำแนกได้ ดังนี้

(๑) ใบเสมาศิลาเรียบ ตรงกลางสกัดเป็นสันแถบยาวตลอด และมีลายประจำยามอยู่ตรงกลาง

(๒) ใบเสมาศิลาเรียบนึ่งแท่น แต่ตรงกลางสกัดเป็นสันแถบยาว และมีลายประจำยามอยู่ตรงกลางเป็นรูปคล้ายทับทรวง บ้างสลักเป็นรูปเทวดา หรือครุฑยุดนาค

(๓) ใบเสมาศิลาเรียบนึ่งแท่น แต่สกัดให้มีความเรียวมากขึ้น (อยุธยาปลาย) สลักลายที่ดูแข็งกระด้าง และบางแห่งเป็นเสมาเรียบไม่มีลวดลาย และเน้นความงดงามที่ซุ้มเสมา^{๕๓} ชนิดของหินโดยส่วนใหญ่เป็นหินทรายซึ่งหาได้ง่ายในพื้นที่

๗) วัฒนธรรมใบเสมาหินสมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ปัจจุบัน) ในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นการสืบทอดรูปแบบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นเดียวกันกับรูปแบบของศิลปกรรมแขนงอื่น ๆ กล่าวคือในช่วงอยุธยาตอนปลาย มีการประดับลวดลายที่ซุ้มเสมาแล้ว มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การตกแต่งลวดลายจึงไม่ใช่เพียงที่ซุ้มเสมาเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏความหลากหลายของรูปทรงและลวดลายที่ประดับอยู่ที่ใบเสมาด้วย

ขอลำถึงลักษณะและแบบแผนของผังใบเสมาโดยสังเขป แบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ ดังนี้

(๑) เสมาลอย คือการปักใบเสมาบนฐานที่ตั้งบนพื้นโดยตรง และตั้งอยู่โดด ๆ รอบพระอุโบสถ

(๒) เสมาบนกำแพงแก้ว คือเสมานึ่งแท่นที่มีกำแพงแก้วซัดถึงกันทั้ง ๘ แท่น

(๓) เสมาแนบผนัง คือเสมาที่ตั้งหรือประดับเข้ากับส่วนของผนังพระอุโบสถ

(๔) เสมาแบบพิเศษ คือการใช้แบบอย่างเสมาลักษณะพิเศษต่างจากแบบแผนทั่วไป

ซึ่งจะพบความหลากหลายของแผนผังการวางเสมาในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ และในสมัยนี้เองที่พบว่า มีการสลักใบเสมาด้วยลายพระธรรมจักร โดยยังคงได้รับความนิยมมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน สิ่งที่น่าสนใจไม่ใช่เพียงลวดลายที่มีความงดงามและรูปทรงที่ต่างจากยุคโบราณ หากแต่เป็นเรื่องของการประดิษฐ์ฐานใบเสมาที่พบว่ามีความน่าสนใจไม่แพ้กัน^{๕๔}

^{๕๓} มยุรินทร์ กุลวงศ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในเอเชียอาคเนย์ (พิเศษ II) ศิลปะใบสีมาของบ้านพี่ไทยเมืองน้องลาว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://arthistoryinsea.blogspot.com/๒๐๑๗/๑๐/blog-post.html> [๒๗ ต.ค.๒๕๖๐].

^{๕๔} มยุรินทร์ กุลวงศ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในเอเชียอาคเนย์ (พิเศษ II) ศิลปะใบสีมาของบ้านพี่ไทยเมืองน้องลาว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://arthistoryinsea.blogspot.com/๒๐๑๗/๑๐/blog-post.html> [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๐].

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมใบเสมาหินในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ที่เห็นได้ชัดเริ่มต้นที่วัดราชาธิวาส หรือวัดสมอราย พระวชิรญาณภิกขุทรงเริ่มต้นผูก ขันขลุ่ยขึ้นมาขึ้นใหม่บนหลักการเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสีมาเขต โดยยึดตามแบบธรรมเนียมของคณะสงฆ์ มอญที่สืบทอดกันมาตามความในจารึกกัลยาณิสีมา วัดต่อมาคือ วัดบวรนิเวศวิหาร พระวชิรญาณภิกขุ ได้ก็หันกลับไปให้ความสำคัญกับรายละเอียดในพระไตรปิฎกโดยใช้ต้นไม้และเสาหินเป็นนิมิตเพื่อ ขยายสีมาเขตออกไปนอกจากใบสีมาแบบที่พบเห็นได้ทั่วไป ต่อมาก็ได้เพิ่มมหาสีมาเขตบริเวณกำแพง วัดบรมนิวาสเพื่อแยกออกจากคามสีมาหรือเขตของชุมชน จากหลักฐานพบว่า การผูกสีมาของทั้งวัด บวรนิเวศวิหารและวัดบรมนิวาส มีขั้นตอนการขอ “ฉันทะ” เพิ่มเข้าไปในกระบวนการพิธีผูกสีมาด้วย

เมื่อพระวชิรญาณภิกขุได้ครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แล้ว วัดมหาพฤฒารามก็พัฒนาการติดตั้งใบสีมามาไว้ที่เสาระเบียงโรงอุโบสถแทนที่จะเป็นบนผนัง โรงอุโบสถแบบวัดในสายสกุลวังหน้า หรือตั้งรายล้อมโรงอุโบสถแบบวัดโดยทั่วไป การติดใบสีมาที่เสาระเบียงโรงอุโบสถนี้ก็จะถูกพัฒนาต่อเนื่องไปเป็นระบบสีมาเขต ๒ ชั้นและ ๓ ชั้น ด้านระบบสีมาเขต แบบ ๒ ชั้นได้แยกออกเป็น ๑. มหาพัทธสีมาเขต หรือมหาสีมาเขต ชั้นนอก ออกจาก ๒. ขันขลุ่ยสีมาเขต ชั้นใน โดยมีสมันตริกคั่นกลางอยู่ เช่นที่พบในวัดปทุมวนารามปัจจุบัน

ด้านระบบสีมาเขตแบบ ๓ ชั้นอย่างในวัดโสมนัสวิหาร ประกอบด้วย (๑) ชั้นนอกบริเวณ กำแพงวัด ซึ่งถือหลักมหาสีมาหรือวิสุคามสีมา (๒) ชั้นกลาง ใบสีมาภายนอกสมันตริกที่บริเวณ กำแพงแก้วของฐานไพที และ (๓) ชั้นใน หลักขันขลุ่ยสีมาที่ผนังพระอุโบสถ

ทางวัดมกุฏกษัตริยารามก็ได้ใช้ระบบสีมาเขตแบบ ๓ ชั้น แต่ปัจจุบันพบเห็นได้เพียง ๒ ชั้น คือ ชั้นนอกและชั้นกลาง ขันขลุ่ยสีมาชั้นในสุดได้ถูกรื้อออกไปแล้ว ทั้งนี้ ณ วัดมกุฏกษัตริยารามได้ เริ่มมีสีมาแบบแท่งสามมิติ^{๕๕} อย่างเสาประโคนอย่างเขมร

การใช้ใบเสมาหินสลักเป็นรูปต่าง ๆ ได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงสมัยลพบุรี สมัยอยุธยาสมัย รัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบันแต่ได้มีคติเกี่ยวกับการใช้ใบเสมาหินเปลี่ยนแปลงไป คือ นอกจากจะใช้ปัก เขตแสดงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังใช้ปักเหนือที่บรรจศพของคนตายแล้ว ซึ่งจะพบมากตามวัดในภาค อีสาน^{๕๖} ความเป็นมาของใบสีมาหรือใบเสมาหินนั้นมีความสำคัญต่อพุทธศาสนาอย่างไร ซึ่งเรื่องนี้ได้มี

^{๕๕} พิทยา บุณนาค, กว่าจะเป็นหลักสีมาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, บทความวิชาการ, วารสารวิจัยศิลป, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๑๒๓ - ๑๒๔.

^{๕๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ ๑๒ - ๑๖”, วารสารเมืองโบราณ, ๓ (๑) (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๑๙): ๓๕ - ๓๖.

คำอธิบายไว้ว่า ใบเสมาหินที่ปักเขตพระอุโบสถในวัดนั้น ต้องทำพิธีสงฆ์ เรียกว่า พัทธสีมา ส่วนที่พระไม่ได้ทำพิธีปักเขตเรียกว่า อพัทธสีมา คือสีมาขนาดเล็ก โดยมีมหาสีมามาครอบอีกทีหนึ่งเรียกว่า ขัณขสีมา เสมอที่ทำสังฆกรรมได้จะต้องกำหนดเขตอุโบสถโดยเฉพาะ^{๕๗}

ใบเสมาคือ นิमित หรือเครื่องหมายอย่างหนึ่งซึ่งใช้กำหนดเขตพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์^{๕๘} ในปัจจุบันนิยมเรียกแผ่นหินหรือแผ่นปูนปั้นที่แสดงอาณาเขต แดน หรือเครื่องหมายแสดงเขตของอุโบสถ ว่า ใบเสมา หรือ พัทธสีมา และเขตที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพื้นที่มอบถวายแก่พระพุทธศาสนาสำหรับก่อสร้างอุโบสถและพระอุโบสถว่าเขตวิสุงคามสีมา โดยกำหนดเอาลูกหินฝังลงโดยรอบทั้ง ๘ ทิศเป็นนิमितหรือเครื่องหมายของโรงอุโบสถ ปักใบเสมากำกับไว้ด้านบนเหนือลูกหิน หรือลูกนิมิตนั้น ซึ่งลูกนิมิตนี้พึงถูกเรียกขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง ดังความในสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า

“...ด้วยเวลานั้น มีพระประสงค์ที่จะตรวจแต่ลูกนิมิตของโบราณว่าทำกันอย่างไร ได้ให้ขุนชั้นสูตรตรงที่สีมาพังแล้วแห่งหนึ่ง คั้นเท่าไรก็ไม่พบลูกนิมิตจึงเข้าพระทัยว่า แต่โบราณเห็นจะถือเอาหินใบเสมาเองเป็นนิมิต...”^{๕๙}

และในปัจจุบันนิยมปักแผ่นหินอยู่บนพื้นดินเป็นหลักเพื่อแสดงอาณาเขตพื้นที่มีชื่อเรียกว่า “ใบเสมา” ซึ่งจะปักเหนือลูกหินที่เรียกว่า ลูกนิมิต การค้นพบใบเสมาหินในประเทศไทยที่มีความแตกต่างกันทั้งลักษณะ ขนาด รูปแบบ และการติดตั้ง ต่อมาได้มีการแกะสลักรูปทรงที่สวยงาม ใบเสมาหินจึงปรากฏและมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมา จึงทำให้สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงค้นหาความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้ดังมีความปรากฏในสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า

^{๕๗} น. ณ ปากน้ำ, ศิลปแห่งอาณาจักรไทยโบราณ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๙

- ๑๐.

^{๕๘} พระไตรปิฎก ฉบับหลวง, เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๑๔) หน้า ๒๐๒ - ๒๑๒, อ้างถึงใน กมล ฉายาวินิจ, “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐”, *ปริญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓), หน้า ๙.

^{๕๙} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้า ฟ้า, *สาส์นสมเด็จ ๑๘: ๑๖๘, ๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๓*, (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๕), อ้างใน พิทยา บุณนาค, *กว่าจะเป็นหลักสีมาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, วารสารวิจิตรศิลป์*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๑๐๓.

“...ด้วยเวลานั้น มีพระประสงค์ที่จะตรวจแต่ลูกนิมิตรของโบราณว่าทำกันอย่างไร ได้ให้ชุดชั้นสูตรตรงที่สีมาพังแล้วแห่งหนึ่ง คั่นเท่าไรก็ไม่พบลูกนิมิตรจึงเข้าพระทัยว่า แต่โบราณเห็นจะถือเอาหินใบเสมาเองเป็นนิมิตร...”^{๖๐}

“...ตรัสบรรยายไว้ว่า ได้เคยไปทรงยกใบเสมาใหญ่ที่พิษณุโลกขึ้นชุดดูลูกนิมิตรก็ไม่พบ...”^{๖๑}

หากจะกล่าวถึงพัฒนาการใบเสมาหินทางพระพุทธศาสนาแล้วประเทศไทยรับเอาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาแต่ครั้งแรกเริ่มในอาณาจักรทวารวดีเรียกว่าเถรวาทแบบมอญ ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรื่อยมานั้นถือว่าเป็นเถรวาทแบบขอม เพราะเรายึดหลักอักษรขอมในการเขียนบาลี ส่วนทางล้านนานั้นเป็นสายมอญโดยยึดหลักเอาตัวอักษรธรรมล้านนาที่พัฒนามาจากอักษรมอญเป็นหลัก อิทธิพลใบเสมาหินทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้จะส่งผลไปสู่ผลงานทางศิลปกรรมในใบเสมาหินที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะสามารถแยกแยะไปถึงยุคสมัยและการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

๔.๑.๕ พัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในภาคอีสาน

ใบเสมาหินที่ค้นพบในภาคอีสานได้รับอิทธิพลจากความหลากหลายวัฒนธรรมที่อยู่รอบด้านอย่างต่อเนื่องมาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมยุคแรก ๆ จากทางภาคกลางวัฒนธรรมทวารวดี สุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ ทางตอนใต้วัฒนธรรมเจนละและวัฒนธรรมขอมพระนคร ทางเหนือและตะวันออกวัฒนธรรมล้านนาและล้านช้าง แ่งน้อย ปัญจพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม ได้กล่าวว่า ประติมากรรมในภาคอีสานได้มีวิวัฒนาการเรื่อยมาตามสภาพความเปลี่ยนแปลงของอิทธิพลทางวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากอดีตมาจนถึงปัจจุบันตามลำดับ คือ^{๖๒}

^{๖๐} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา และนครานุวัตติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้า, สารานุกรมไทย ๑๘: ๑๖๘, ๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๓, (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๕), อ้างใน พิทยา บุณนาค, กว่าจะเป็นหลักสีมาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, วารสารวิจัยศิลป์, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๑๐๓.

^{๖๑} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา และนครานุวัตติวงศ์, สมเด็จฯ เจ้าฟ้า, สารานุกรมไทย ๑๘: ๑๖๘, ๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๓, (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๕), อ้างใน พิทยา บุณนาค, กว่าจะเป็นหลักสีมาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, วารสารวิจัยศิลป์, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๑๐๓.

^{๖๒} แ่งน้อย ปัญจพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม, วิญญานไม้แกะสลักอีสาน, (กรุงเทพมหานคร: เจริญย์, ๒๕๓๐), หน้า ๗ - ๘.

๑. วัฒนธรรมเจนละ (หรือเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓) สมัยนี้อธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นปกครอง แต่ไม่เป็นที่นิยมของชนพื้นเมืองมากนัก ชุมชนพื้นเมืองนิยมนับถือพุทธศาสนาซึ่งกำกับมวลชนมากกว่าศาสนาพราหมณ์

๒. วัฒนธรรมทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕) มีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนาที่อินเดียเจริญรุ่งเรืองขึ้นที่ภาคกลางของไทยส่งอิทธิพลไปยังอีสานอย่างแพร่หลายเกือบทั่วทั้งอีสานอย่างรวดเร็ว

๓. วัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘) อำนาจเขมรได้แผ่คลุมไปทั่วดินแดนอีสาน ดังได้พบโบราณสถานและโบราณวัตถุ ตลอดจนเมืองโบราณมากมาย เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นต้น

๔. วัฒนธรรมไท - ลาว (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ปัจจุบัน) มีการอพยพผู้คนจากการเกิดจลาจลในเวียงจันทน์และหนีภัยเข้ามาอยู่ในเขตอีสาน

วัฒนธรรมทั้ง ๔ ยุค ได้หล่อหลอมความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของอีสานที่ไม่เหมือนใคร ชาวอีสานได้พัฒนาทั้งความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปะ วัฒนธรรม ภาษา ประเพณีและพิธีกรรม วัฒนธรรมใบเสมาหินในภาคอีสาน ผู้วิจัยสันนิษฐานจากรูปแบบแนวความคิดเสาหินที่สร้างขึ้นโดยพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำนวนถึง ๘๔,๐๐๐ ต้น ตามสถานที่ตั้งที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ลักษณะของเสาหิน เป็นหินทรายจากเมืองจันทนา มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ เมตร สูงประมาณ ๑๐ เมตร ทุกเสาที่สร้างจะมีการแกะสลักสวยงาม ส่วนมากจะมีรูปสิงห์ ๔ ตัวหันหลังชนกัน (จตุรสิงห์) และบนหลังสิงห์มีธรรมจักรตั้งอยู่ ประดิษฐานอยู่บนยอดหัวเสา ส่วนฐานก็มักมีรูปสัตว์ต่าง ๆ อีก เช่น ช้าง ม้า วัว และหงส์ เป็นต้น ในแต่ละต้นก็มีความแตกต่างกันออกไป ตั้งอยู่บนฐานดอกบัว ตามตัวเสาจะมีคำจารึกอักษรพราหมณ์กล่าวถึงผู้สร้างและความสำคัญของสถานที่ที่เสาหินนั้นตั้งอยู่ พระองค์เป็นผู้ทรงธรรม ศึกษา และเข้าใจพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

ข้อความจารึกประจำอำเภอโคกศาลาสะทอนภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในการดูแลทุกข์สุขของทวยราษฎร์เป็นที่ตั้ง ทรงกล่าวย่ำ ถึงพระราชปณิธานในอันที่จะยอมสละความสุขส่วนพระองค์ เพื่อเหล่าทวยราษฎร์อย่างแท้จริงโดยสถาปนาสถานพยาบาลทั่วราชอาณาจักรซึ่งมีลักษณะพ้องกันกับพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกมหาราชในการสร้างสรรค์ความร่มเย็นเป็นสุขแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง เมื่อศึกษาจารึกประจำรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชตลอดจนพระราชประวัติของพระองค์ ผู้เขียนพบว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงปฏิบัติตามแบบอย่าง

พระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกมหาราช พระราชผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาที่ได้รับยกย่องว่าทรงเป็นธรรมิกราชาผู้ยิ่งใหญ่อย่างสอดคล้องกัน^{๖๓}

ในวิทยานิพนธ์ของ John A. Listopad ได้แบ่งกลุ่มของรูปแบบของใบเสมาหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยแบ่งตามลักษณะและรูปแบบศิลปะของภาพที่สลักบนแผ่นหิน ได้ ๓ กลุ่มดังนี้^{๖๔}

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มแรกตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางของแม่น้ำชี พบที่เมืองฟ้าแดด บ้านหนองหาน บ้านกุดโง้ง บ้านคอนสวรรค์ และบ้านคำเงิน ในช่วงราวศตวรรษที่ ๘ - ๙ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบทวารวดีในภาคกลาง ซึ่งอาจจะได้รับอิทธิพลศิลปะเขมรอยู่บ้างหรือไม่เลย

กลุ่มที่ ๒ สร้างขึ้นในราวศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑ มีลักษณะรูปแบบของศิลปะทวารวดีผสมกับศิลปะเขมร แสดงรูปแบบและลักษณะใบหน้าของตัวภาพที่มีใบหน้ารูปไข่แบบทวารวดีผสมกับใบหน้าสี่เหลี่ยมแบบเขมร

กลุ่มที่ ๓ สร้างขึ้นในราวศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ เป็นกลุ่มที่พบในบริเวณนครเวียงจันทน์ของประเทศลาว และจังหวัดหนองคาย จังหวัดเลย และจังหวัดอุดรธานี และพบกระจายทั่วไป ในกลุ่มนี้พบว่าเป็นรูปแบบของเขมรอย่างชัดเจนแบบเดียวกับที่พบหลังตามอาคารในศิลปะเขมร

วัฒนธรรมใบเสมาหินในภาคอีสานได้รับอิทธิพลเริ่มจากศิลปะทวารวดีแบบภาคกลางในยุคแรกและมีการผสมผสานกับศิลปะเขมรในยุคต่อมาจนกลายเป็นศิลปะแบบเขมรในที่สุด จากใบเสมาหินที่ถูกค้นพบในภาคอีสานทั้งหมดบางแผ่นไม่มีลวดลายประดับ บางแผ่นประดับด้วยลายกนกและก้านขด และบ้างตกแต่งด้วยเรื่องราวทางพุทธศาสนา เป็นต้นว่า พุทธประวัติ ชาดก สรูป ธรรมจักร และการประดับด้วยธรรมจักรบนใบเสมามีจำนวนไม่มากนัก เป็นต้นว่า ใบเสมาจากอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และใบเสมาจากวัดดงเผ่าเก่า จังหวัดอำนาจเจริญ จากการสำรวจของ J. Boulbet และ B. Dagens บนเขาพนมกุเลน ประเทศกัมพูชา ทำให้ทราบว่าใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคอีสานก็ปรากฏให้เห็นอยู่ด้วย ในจำนวนที่สำรวจพบนี้มีที่สลักรูปธรรมจักรทั้งสิ้น ๗ แผ่น บางแผ่นด้านหนึ่งสลักรูปธรรมจักรอยู่บนเส้า อีกด้านหนึ่งสลักรูปสรูป บางแผ่นสลักรูปสัตว์อยู่ใกล้ ๆ กับองค์

^{๖๓} นิพัทธ์ แยมเดช, “จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราชสู่บาทพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์: ภาพสะท้อนจากจารึกประจำอำเภอโคยศาลา”, *ดำรงวิชาการ*, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน, ๒๕๕๘): ๑๗๔.

^{๖๔} Boulbet, J. et Dagens, B. “Les sites archeologiques de la region du Bham Gulen (Phnom Kulen), Arts Asiatiques, 1973): pp. 212 - 215.

ธรรมจักร^{๖๕} เหมือนภาพสิงห์หมอบ กนกล้อมรอบ ทำให้ผู้วิจัยมีความมั่นใจขึ้นอีกกว่าว่าแนวคิดการ
เรื่องนำแผ่นหิน เสาหิน หรือหลักหิน มาเป็นนิมิตบอกเขตหรือเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงอาณาเขตทาง
พระพุทธศาสนา หรือเพื่อแสดงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้รับอิทธิพลจากเสาอโศกที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างขึ้น
อย่างแน่นอน

๔.๑.๖ สภาพทางกายภาพในปัจจุบันของใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ

สภาพทางกายภาพในปัจจุบันของใบเสมาหิน ตามที่ผู้วิจัยลงพื้นที่สำรวจได้ดังนี้

๑) ใบเสมาหินบ้านกุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ (ภาพที่ ๔๗)^{๖๖} พบว่า สภาพ
ทางกายภาพของใบเสมาหิน ได้ถูกเคลื่อนย้ายนำมาเก็บรักษาไว้ในอาคารโล่งยกพื้นสูง จัดเรียงใบ
เสมาหินไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มีป้ายอธิบายรายละเอียดของแผ่นหิน ลวดลายต่าง ๆ ข้อระเบียบ
ในการเข้าชม ประวัติความเป็นมา อย่างชัดเจน สภาพของใบเสมาหิน ภาพแกะสลักมีความชัดเจน ไม่ได้
มีความเสียหาย มีเพียงบางแผ่นที่ชาวบ้านให้ความเคารพกราบไหว้ จึงนำดอกไม้ธูปเทียน ผ้าเจ็ดสี มา
สักการะ และมีใบเสมาหินบางส่วนที่อยู่ในหมู่บ้านตามบ้านเรือน ไร่ และทุ่งนาของชาวบ้าน

๒) ใบเสมาหินบ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ (ภาพที่ ๔๘)^{๖๗}
พบว่า สภาพทางกายภาพของใบเสมาหิน ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่เดิมเก็บรักษาไว้ในอาคารโล่ง
ยกพื้นสูง มีการนำเหล็กมาเชื่อมต่อเป็นขาตั้งประคองตั้งไว้ในอาคาร บริเวณวัดบ้านคอนสวรรค์ ใบเสมา
หินเกือบทุกแผ่น มีคราบของการปะพรมด้วยแป้งสีขาว ทำให้ภาพแกะสลักกลบเลือนได้รับความเสียหาย
ไปมาก นอกจากนี้ยังมีใบเสมาที่ยังไม่ได้เคลื่อนย้ายมาจากที่เดิมหลายบริเวณ เช่น บริเวณวัดคอน
สวรรค์ในหรือวัดศรีวิสัย บริเวณหนองเต่าไต้ โนนกู่ โนนตาโคต ชาวบ้านเชื่อว่าบริเวณเหล่านี้เคยเป็น
วัดมาก่อน^{๖๘} ซึ่งส่วนใหญ่ใบเสมาหินที่ไม่ได้ขนย้ายมาได้ถูกปล่อยทิ้งไว้ตามพื้นดิน ผังดินลงไปบ้าง ไม่มี
หลังคามุงบัง ปล่อยให้ต้นไม้อายุยืน และต้นหญ้าปกคลุมรุงรัง

^{๖๕} Loce Gordon H. *Old Burma-Early Pagan*, 3 Vol. (New York: 1970), p. 29.

^{๖๖} ภาพที่ ๔๗ ใบเสมาหินบ้านกุดโง้ง ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๙.

^{๖๗} ภาพที่ ๔๘ ใบเสมาหินบ้านคอนสวรรค์ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๖๙

^{๖๘} สัมภาษณ์ นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์,
๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

๓) ใบเสมาหินบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษेत्रสมบูรณ์ (ภาพที่ ๔๙)^{๖๙} พบว่า สภาพทางกายภาพของใบเสมาหิน จากการสอบถามนางอบเชย จันทราชี และนางบุญช่วย คลังระหัด ชาวบ้านโนนฆ้องที่มีบ้านใกล้กับที่ตั้งใบเสมาหิน ได้กล่าวว่า ใบเสมาหินเหล่านี้ ไม่ได้ถูกย้ายไปจากที่เดิมหรือมีการปรับแต่ง ยก หรือจับตั้งขึ้นเลย ยังคงตั้งอยู่ในสภาพเดิม แต่ในปัจจุบันดินได้ทับถมทำให้ใบเสมาหินดูสั้นลงไปมาก ตอนที่เป็่นเด็กได้ปีนเล่นอยู่เลย^{๗๐} บริเวณโดยรอบถูกปล่อยให้ เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่ได้ให้ความสำคัญ ตัดแต่งหญ้า วัชพืช ทั้งยังมีการนำเศษใบไม้ กิ่งไม้ และขยะ มาเผาใกล้ใบเสมาหินอีกด้วย

๔) ใบเสมาหินบ้านพันลำ ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษेत्रสมบูรณ์ (ภาพที่ ๕๐)^{๗๑} พบว่า สภาพทางกายภาพของใบเสมาหิน บางส่วนยังคงปักอยู่ตรงที่เดิม มีดินทับถม ส่วนใบเสมาที่มี ภาพสลักได้มีการยกขึ้นมาเก็บรักษาไว้ในอาคารยกพื้นสูงขึ้น ภาพแกะสลักมีความชัดเจน ไม่ได้มีความเสียหาย มีเพียงบางแผ่นที่ชาวบ้านให้ความเคารพกราบไหว้ จึงนำแผ่นทองมาปิดบัง ดอกไม้ธูปเทียน ผ้าเจ็ดสี บายศรีมาสักการะ

๕) ใบเสมาหินบ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว อำเภอกษेत्रสมบูรณ์ พบว่า สภาพทาง กายภาพของใบเสมาหิน มีการนำใบเสมาหินมาตั้งเรียงกันใหม่^{๗๒} ปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณบ้านของ นางจันทา อาจสามารถ เลขที่ ๕ หมู่ ๒ บ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว มีการทำรั้วคอนกรีตปิดกั้นไว้ ใบ เสมาหินมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ กลุ่มใบเสมาหินบริเวณโนนเสมอบ้านหัวขัว ปัจจุบันถูกทับถมมี วัชพืชขึ้นปกคลุมจนยากจะเข้าไปชมได้^{๗๓}

๖) ใบเสมาหินบ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกษेत्रเข็ว พบว่า สภาพทางกายภาพของ ใบเสมาหิน ปัจจุบันได้นำมาจากโนนหินหัก มาเก็บรักษาไว้ที่บริเวณข้างอุโบสถวัดพระธาตุหนองสาม หมื่น ตั้งไว้กับพื้นดินให้ต้นไม้อื่นๆ ไม่มีหลังคาปกคลุม สภาพผุกร่อนไปมาก แผ่นใบเสมาหินที่ยังอยู่ที่โนน หินหัก อีกแผ่นถูกทิ้งไว้อยู่บริเวณข้างถนนคนที่ไม่รู้จะเข้าใจว่าคือแผ่นหินธรรมดา ซึ่งนี่คือแผ่นหินที่

^{๖๙} ภาพที่ ๔๙ ใบเสมาหินบ้านโนนฆ้อง ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๗๐.

^{๗๐} สัมภาษณ์ นางอบเชย จันทราชี และนางบุญช่วย คลังระหัด, ชาวบ้านโนนฆ้อง, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๑} ภาพที่ ๕๐ ใบเสมาหินบ้านพันลำ ดูภาพประกอบในภาคผนวก, หน้า ๒๗๐.

^{๗๒} สัมภาษณ์ นางจันทา อาจสามารถ, บ้านหัวขัว, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๓} สัมภาษณ์ นางสาวสสินี พิพิธธรรณกุล, ครู, นางสาวปราณปรียา คำชัยและ นางสาวอภิญญา เอ้ากอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

เป็นที่มาของชื่อโนนหินหัก^{๗๔} บริเวณโดยรอบใบเสมาหินถูกปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ขาดการดูแล ไม่ได้ให้ความสำคัญ มีเศษใบไม้ กิ่งไม้ทับถม

๔.๒ วิธีชีวิตชุมชนชาวพุทธกับวัฒนธรรมใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ

ในปัจจุบันตำแหน่งของใบเสมาหินที่เปลี่ยนแปลงไปจากที่เดิมอย่างมากจนยากที่จะสันนิษฐานได้ว่า วัฒนธรรมใบเสมาหินในแต่ละยุคนั้น สร้างขึ้นเพราะเหตุผลใด คนรุ่นหลังคงทำได้เพียงแค่สุมเอาตามเหตุตามผล วิเคราะห์ ตีความตามหลักฐานที่ปรากฏต่อหน้า จึงทำให้ผู้วิจัยจำเป็นต้องนำข้อมูลทางกายภาพในปัจจุบันของใบเสมาหินในชุมชนมาเป็นอีกข้อมูลที่จะเป็นหลักฐานเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิธีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิได้

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม เพื่อให้ได้ข้อมูลจริงจากชุมชนเกี่ยวกับความเป็นอยู่ สภาพชุมชน วิธีการดำรงชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับใบเสมาหินในชุมชนให้เห็นถึงการคงอยู่ของความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม และวัฒนธรรมใบเสมาหิน รวมถึงการรับรู้ทางวัฒนธรรมใบเสมาหินของชุมชนของชาวชัยภูมิ ดังนี้

๔.๒.๑ วิธีชีวิตของชาวชัยภูมิ

จังหวัดชัยภูมิมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้และภูเขาสูง เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำชี ลำน้ำสายสำคัญสายหนึ่งของภาคอีสานแตกแยกออกเป็นลำน้ำหลายสายไหลหล่อเลี้ยงทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาท่องเที่ยวชมธรรมชาติ ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เช่น น้ำตกตาดโตน พังดอกกระเจียว ป่าหินงาม มอหินขาว ต้นน้ำชี และบางกลุ่มก็เข้ามาจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเกิดเป็นชุมชน สร้างวัฒนธรรมพร้อมกับประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัย^{๗๕} ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ พระพุทธศาสนาเถรวาทจากศูนย์กลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้แผ่ไปถึงบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ มีศูนย์กลางอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี

^{๗๔} นางประนอม แสงโทโพธิ์ และนางเทียม เจริญชัย, บ้านธาตุสามหมื่น, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๕} สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดชัยภูมิ โรงเรียนสตรีชัยภูมิ, รายงานการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ๙. (เอกสารอัดสำเนา)

จากหลักฐานข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองชัยภูมิสรุปได้ว่า^{๗๖} มีกลุ่มชนเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อสมัยอยุธยา เมืองนครราชสีมาได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณพื้นที่จังหวัดชัยภูมิเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมา ต่อมาสมัยปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองชัยภูมิขึ้นต่อมณฑลนครราชสีมา ต่อมาได้ยุบเมืองในปกครองของเมืองชัยภูมิ เป็นอำเภอในสมัยเดียวกัน การตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ประมาณ ๓,๕๐๐ – ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว) จากหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่หลายแห่งในหลายอำเภอ แต่ละแห่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตและเทคโนโลยีเบื้องต้นของสังคมเกษตรกรรม มีการใช้โลหะได้แก่ สำริดและเหล็ก ควบคู่กันไปคล้ายกับชุมชนทั่วไปที่พบในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย เป็นกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๔.๒.๒ วัฒนธรรมใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของแผ่นดินไทยสืบต่อกันมาโดยมิขาดสาย เมืองไทยจึงเป็นชุมทรัพย์อันมหาศาลของวงการนักปราชญ์ทางโบราณคดีทั่วโลก ดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันจึงกลายเป็นแผ่นดินแห่งประวัติศาสตร์ และอารยธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชีย ผืนแผ่นดินไทยในอดีตเต็มไปด้วยอารยธรรมอันสูงส่งในนามของอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งดินแดนแห่งนี้ เมื่อครั้งนั้นเรียกว่า “ดินแดนสุวรรณภูมิ” ชุมชนบริเวณจังหวัดชัยภูมิเริ่มมีการรับเอาวัฒนธรรมประเพณีตลอดจนคติความเชื่อมาจากแหล่งอื่น อารยธรรมสำคัญที่ได้รับต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอินเดีย ในสมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖ และรับอารยธรรมขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘ ก่อนที่จะมีการตั้งอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงพัฒนาการของวัฒนธรรมใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิเป็น ๓ ยุคใหญ่ ๆ ดังนี้

๑) ใบเสมาหินยุคร่วมประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๖) ความเจริญในสมัยนี้เป็นแบบสังคมเมือง มีพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแบบมอญ เป็นหลักของชุมชน มีเมืองสำคัญ มีความเจริญขึ้นหลายแห่ง เช่น เมืองโบราณนครกาหลง บ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีใบเสมา หินและพระพุทธรูปตามเนินดินรอบหมู่บ้าน เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางแสดงธรรม มีใบเสมาแกะสลักภาพบุคคลแสดงเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา ใบเสมาบ้านกุด

^{๗๖} สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ, ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดมิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖), ไม่ปรากฏเลขหน้า, (เอกสารอัดสำเนา)

โจ่ง ตำบลบุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ^{๗๗} เป็นแผ่นหินสลักเป็นภาพเรื่องราวชาดกในพระพุทธศาสนา จัดเป็นรูปวงกลมล้อมรอบเนินดิน ใบเสมาบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ มีลักษณะเป็นแผ่นหินเรียบ สลักวดลายตรงกลางแผ่น บางแผ่นสลักเป็นภาพโค้งหันหน้าเข้าหากัน

๒) ใบเสมานินยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมขอมเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘) ตรงกับสมัยลพบุรี ยุคอารยธรรมขอม ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘ ในช่วงนี้มีความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมค่อนข้างมาก วัฒนธรรมขอมได้แพร่เข้าสู่อีสานตอนใต้ ทางปักษ์ใต้และช่องตะโก ในเขตดินแดนที่เรียกว่า แอ่งโคราช ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในสมัยนี้มากมาย มีประชาชนขอมเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย แยกเป็นสองสายคืออาศัยลำน้ำปายมาศเป็นหลักสายหนึ่ง แพร่ออกทางด้านทิศตะวันตกของลำปายมาศ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในเขตปักษ์ใต้ ครอบุรี พิมาย และขยายเข้าไปในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ อีกสายหนึ่งอาศัยลำน้ำสะแกเป็นหลักทำให้เกิดเมือง ในเขตโคราช และขยายเข้าสู่เขตชัยภูมิปรากฏโบราณสถานสมัยลพบุรี ได้แก่ ปรางค์กู๋ บ้านหนองบัวเมืองเก่า อำเภอเมืองชัยภูมิ เป็นสถาปัตยกรรมเขมร ศิลปะแบบบายน สร้างด้วยศิลาแลงและหินทราย ใช้เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กู่บ้านหนองแฝก ตำบลหนองเก่า อำเภอบ้านแท่น เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และกู่แดง บ้านกุดยาว ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า สร้างด้วยศิลาแดงและศิลาแลง^{๗๘} ลักษณะของปราสาทเหล่านี้เหมือนกับปราสาทหินต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ

สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙) เมื่ออิทธิพลของขอมเสื่อมลงในดินแดนสุวรรณภูมิเกิดอาณาจักรสุโขทัย มีความเจริญด้านการทหาร ขยายอาณาเขตออกไปได้ทั้งสุวรรณภูมิ มีการค้าขายกับบ้านเมืองอื่นทั้งใกล้และไกล ปรากฏว่าสุโขทัยได้เอาวัฒนธรรมขอมหลายประการจากลพบุรีไปพัฒนาเป็นของสุโขทัย วัฒนธรรมดังกล่าวได้ผ่านเข้าสู่เมืองในเขตอีสานตามเส้นทางที่ลพบุรีเคยใช้อยู่ เมืองชัยภูมิในครั้งนั้นจะเป็นเส้นทางการค้าขายระหว่างสุโขทัยกับภาคอีสาน โดยผ่านทางช่องตะโกหรือปัจจุบันเรียกว่าช่องสำราญในเขตอำเภอเทพสถิต เนื่องจากสมัยสุโขทัยได้กำหนดให้หัวเมือง

^{๗๗} สัมภาษณ์ ดร.สิริกิร กำพลังฤทธิ์, นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ, ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๘} สัมภาษณ์ ดร.สิริกิร กำพลังฤทธิ์, นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ, ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑.

ในเขตอีสานเป็นเมืองประเทศราช มีหัวเมืองชั้นนอกของสุโขทัย ที่ใกล้เคียงกับชัยภูมิ คือ เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์^{๗๙}

๓) ใบเสมาหินยุคร่วมสมัยวัฒนธรรมไทย – ลาว ในภาคอีสานตรงกับสมัยอยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๔ ในระยะเริ่มแรก หัวเมืองในแถบอีสานถือว่าเป็นดินแดนของผู้คนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จึงไม่มีทำเนียบเมืองขึ้น ๑๖ หัวเมือง ชื่อเมืองชัยภูมิจึงไม่ปรากฏ หลักฐานเมืองชัยภูมิปรากฏชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ พระยายมราช (สังข์) ขึ้นไปครองเมืองนครราชสีมา และโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองจากที่ตั้งเดิมในตำบลโคราช อำเภอสองเนิน มาตั้งใหม่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๙๕ – ๒๒๓๑ เมืองนครราชสีมาในขณะนั้นมีเมืองขึ้นอยู่ ๕ เมือง คือ เมืองจันทัก อยู่ทางทิศตะวันตก เมืองชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือ เมืองพิมายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองบุรีรัมย์อยู่ทางทิศตะวันออก และเมืองนางรองอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากนั้นได้ตั้งเมืองใหม่อีก ๙ เมือง ได้แก่ เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองจัตุรัส เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองภูเขียว เมืองพุทไธสง เมืองประโคนชัย เมืองรัตนบุรี เมืองปักธงชัย ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา^{๘๐} รวม ๑๔ หัวเมือง

ชาวเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพติดต่อกันมากขึ้น ในการเดินทางไปสู่จังหวัดนครราชสีมาและบริเวณภาคกลางต้องผ่านเมืองชัยภูมิ กล่าวคือ ต้องข้ามลำน้ำชี ข้ามช่องเขาสามหมอ ชาวเวียงจันทน์เห็นว่าเมืองชัยภูมิ เป็นทำเลดีเหมาะสำหรับทำการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา จึงพากันมาตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากิน ตั้งเป็นหมู่บ้าน ชาวพื้นเมืองเดิมก็ได้รับวัฒนธรรมประเพณีจากบรรพบุรุษ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิ ในสำเนียงพูด ภาษาถิ่น ที่ไม่เหมือนสำเนียงอีสานทั่วไป นี่จึงถูกขนานนามว่า "ไชยภูมิ" เริ่มสร้างบ้านเรือนอยู่กันเป็นหลักแหล่ง ผู้อพยพส่วนใหญ่อาศัยอยู่หนาแน่นตามลุ่มลำชี ตามบึง ตามหนองน้ำต่าง ๆ เมื่อมีคนเพิ่มจำนวนมากขึ้นก็ตั้งเป็นหมู่บ้าน โดยใช้ชื่อ

^{๗๙} สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๐} สัมภาษณ์ นางสนธยา บุญชูดวง, นักวิชาการศาสนา ข้าราชการ สำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดชัยภูมิ, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

หมู่บ้านตามลักษณะที่ตั้ง เช่นบ้านอยู่ริมฝั่งซีกที่ตั้งชื่อว่าบ้านลุ่มลำชี ถ้าใกล้หนองน้ำก็ตั้งชื่อบ้านตามหนองน้ำนั้น เช่น บ้านหนองนาแซง บ้านหนองหลอด เป็นต้น^{๘๑}

ในสมัยธนบุรี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้เกิดชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ ๕ ชุมชนด้วยกัน หนึ่งในชุมชนดังกล่าวคือ ชุมชนเจ้าพิมาย สันนิษฐานว่า มีอำนาจครอบคลุมเมืองนครราชสีมา รวมทั้งเมืองชัยภูมิด้วย^{๘๒}

สมัยรัตนโกสินทร์ เดิมเขตจังหวัดชัยภูมิ มีผู้คนอยู่กระจัดกระจายตามแหล่งที่อุดมสมบูรณ์อยู่ในการปกครองของเมืองนครราชสีมา ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า ใครเป็นผู้นำ หรือเจ้าเมืองไชยภูมิ ส่วนมากผู้คนจะอยู่ตามเมือง ที่มีความเจริญอยู่ดั้งเดิม เช่น เมืองกาหลง ในเขตอำเภอคอนสวรรค์ เมืองสีมูม(จตุรัส) เมืองภูเขียว เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นต้น แต่ละเมืองเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน มีการสร้างและขยายเมือง สืบวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้มีขุนนางชาวเวียงจันทน์คนหนึ่งมีนามว่า อ้ายแล มีตำแหน่งเป็นพี่เลี้ยงเจ้าราชบุตร เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้ลาออกจากหน้าที่แล้วอพยพครอบครัว และไพร่พลชาวเมืองเวียงจันทน์ข้ามแม่น้ำโขง ไปหาทำเลที่เหมาะสม เพื่อตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ขึ้นแรกตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้าน น้ำขุ่น หนองอีจาน (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา) ต่อมาได้อพยพมาอยู่ที่โนนน้ำอ้อม (ปัจจุบันคือ บ้านชีลอง) ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิปัจจุบันประมาณ ๖ กิโลเมตร และได้ตั้งหลักฐานมั่นคง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๒ คงใช้ชื่อเมืองตามเดิมคือ “ไชยภูมิ” ต่อมานายแลได้เก็บส่วยผ้าขาว และรวบรวมชายฉกรรจ์ประมาณ ๖๐ คน ในหมู่บ้านเหล่านั้นไปบรรณาการแก่เจ้าอนุวงศ์ นครเวียงจันทน์ และเจ้าอนุวงศ์ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในคราวไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ ขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้นายแล นายแลจึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ขุนภักดีชุมพล” เป็นหัวหน้าคุมหมู่บ้านต่าง ๆ ขึ้นกับเวียงจันทน์^{๘๓}

^{๘๑} สัมภาษณ์ นางสนธยา บุญชูดวง, นักวิชาการศาสนา ชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดชัยภูมิ, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๒} สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๓} สัมภาษณ์ ดร.สิริกร กำพลังฤทธิ์, นักวิชาการวัฒนธรรม ชำนาญการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ, ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑.

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ขุนภักดีชุมพล (แล) เห็นว่าบ้านโนนน้ำอ้อมไม่เหมาะสม เพราะบริเวณคับแคบ และขาดแคลนน้ำ จึงย้ายเมืองชัยภูมิมาอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งอยู่ระหว่างหนองปลาเฒ่า กับหนองหลอด ต่อกันให้ชื่อบ้านใหม่นี้ว่า บ้านหลวง

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๖ บ้านหลวงมีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้น และเกิดมีบ่อทอง อยู่ที่บ้านบริเวณลำห้วยขาด ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาพญาฝ่อ (เทือกเขาเพชรบูรณ์) ขุนภักดี ๑ ได้เกณฑ์ชาวยกครัวทั้งปวงไปช่วยเก็บหาทอง ได้พบทองคำก้อนหนึ่งจึงได้นำทองคำก้อนนั้น พร้อมด้วยส่วย ฤชากร ชาวยกครัวในสังกัดขึ้นไปให้เจ้าอนุวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ได้นำส่วยดังกล่าวไปถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่กรุงเทพฯ ๑ พร้อมกับกราบบังคมทูลขอบรรดาศักดิ์ขุนภักดี ๑ เป็นพระยาภักดีชุมพล และยกบ้านหลวงขึ้นเป็นเมืองไชยภูมิ (ชัยภูมิ) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงโปรดเกล้า ๑ พระราชทานให้ตามข้อ และให้พระยาภักดี ๑ ว่าราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองไชยภูมิ

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ เป็นกบฏ ได้ยกทัพผ่านมาทางเมืองภูเขียว เมืองชัยภูมิ เมืองสีมมูม เกลี้ยงล่อมให้เจ้าเมืองทั้งสามช่วยยกทัพไปตีกรุงเทพฯ ๑ เจ้าเมืองภูเขียวคือ พระยาไกรสีหนาท และเจ้าเมืองชัยภูมิ คือ พระยาภักดีชุมพล ไม่ยอมเข้าด้วย เมื่อเจ้าอนุวงศ์ ๑ ถอยกลับไปแล้ว จึงสั่งให้เชิญเจ้าเมืองทั้งสองไปพบ แล้วให้ประหารชีวิตทั้งสองคน พร้อมทั้งกรรมการเมือง ในปีเดียวกัน เมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรม ชาวชัยภูมิก็แยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ วิถีกรรมของพระยาภักดีชุมพล ในครั้งนี้จึงเป็นที่มาของการยกย่องให้เป็น เจ้าพ่อพญาแล ถือว่าเป็นวีรบุรุษของบ้านเมืองมาตราบเท่าทุกวันนี้^{๘๔}

ชาวเมืองชัยภูมิได้รับสืบทอดอารยธรรมต่าง ๆ จากบรรพบุรุษเหล่านี้ เช่น วัฒนธรรมทางด้านภาษาพูด ภาษาเขียน(ตัวหนังสือที่เขียนใส่ใบลานหรือหนังสือผูก) วรรณคดี ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิ วัฒนธรรมทั้งดงามทางพระพุทธศาสนาได้แสดงผ่านกาลเวลามาอย่างยาวนานปรากฏดำรงคงอยู่ให้เห็นปรากฏแล้วในใบเสมาหิน รอคอยให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาตีความถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ และความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

วิถีชีวิตในอดีตของชาวบ้านคอนสวรรค์มีการล้อมวงกินข้าวกันในถาดไม้ไผ่ใบเดียวกัน เรียกว่า “กินอีเล้ง” “กินกะโล่” จะใช้ช้อนที่ทำจากเปลือกหอยกาบ ใช้ตักที่ทำจากกะลามะพร้าว

^{๘๔} สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ, ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดมิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓ - ๓๔. (เอกสารอัดสำเนา)

สำหรับดักข้าวและแกงจากหม้อ^{๘๕} ภาชนะในการกินข้าวทำมาจากจากกระเบื้องดินเผา ปูย่าตายายเล่าว่า นิสัยการกินข้าวของบรรพบุรุษ มีการปั้นหม้อทำขนาดของปลาไหล เมื่อกินปลาไหลหมดแล้วก็จะทุบทิ้ง^{๘๖} จึงสังเกตว่ามีการพบเศษภาชนะที่ทำจากดินเผาอย่างง่ายทั่วไปในบริเวณหมู่บ้าน เนินดินแม่แตในบ่อน้ำ แสดงให้เห็นถึงวิถีการดำรงชีวิตที่อบอุ่น เรียบง่าย อยู่ง่ายกินง่าย กินอยู่เท่าที่พอหาได้ ใช้สิ่งของที่ได้ได้ในท้องถิ่น มีความรักใคร่สงบอบต้อง สัมผัสความสามัคคีกันในครอบครัว สะท้อนถึงภาพสลักเรื่อง มาตุโปสกาตก ภาพสลักเป็นภาพช้าง ๒ เชือกแม่ลูกที่ปกป้องรักใคร่กัน ลูกช้างดูแลผู้เป็นแม่ มีความกตัญญูตักเวที เป็นตัวอย่างที่ดี เรื่องราวที่ปรากฏในใบเสมาหินได้แสดงภาพวิถีชีวิตของชุมชนในสมัยนั้น ใบเสมาอีกใบหนึ่งที่พบที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ที่มีความคล้ายคลึงอย่างมากทั้งการจัดวางองค์ประกอบของภาพ การสลักลวดลาย จึงเชื่อได้ว่าในยุคสมัยนั้นชุมชนทั้งสองมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ด้วย ซึ่งอาจจะเป็นเครือญาติหรือสัมพันธ์กันอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแน่นอน

หากจะกล่าวความสัมพันธ์ตามเรื่องราวที่ปรากฏในใบเสมาหินที่มีความคล้ายคลึงกันในการนำเสนอเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแล้ว ชุมชนบ้านกุดโง้งกับชุมชนบ้านคอนสวรรค์ ยังพบใบเสมาหินที่มีการสลักภาพเรื่องเดียวกันอยู่หลายแผ่นด้วยกัน นั่นแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันในดินแดนที่เรียกว่าชัยภูมินี้ โดยมีภาพสลักบนใบเสมาหินเป็นหลักฐานแสดงถึงวิถีการดำรงชีวิตที่สะท้อนวัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไป

๔.๒.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของวัฒนธรรมใบเสมาหิน

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของวัฒนธรรมใบเสมาหิน จากการสัมภาษณ์ทำให้ได้ข้อมูลถึงความความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับใบเสมาหิน การสืบทอดพิธีกรรมที่ยึดถือสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นไม่ขาดสายในด้านความเชื่อของการนับถือผีบรรพบุรุษ การร่ายรำผีฟ้า พิธีการสงฆ์ใบเสมาหิน ปรากฏชัดเจนในชุมชนบ้านคอนสวรรค์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ เล่าว่า ในหมู่บ้านมีการร่ายรำผีฟ้า มี ๒ คณะหรือฮ้านด้วยกัน คือ คณะเมืองสีมา มีแม่ละมุน ทรงท่านย่าสีเสลาและท่านปู่บุญกอง ส่วนคณะเมืองผีฟ้า มีแม่พวน ทรงท่านปู่สมศรี แม่ทองดั่ง ทรงปู่ราชวงศ์^{๘๗} มีการสืบทอดการร่ายรำผีฟ้ามาหลายรุ่นจนไม่สามารถระบุต้นกำเนิดได้

^{๘๕} สัมภาษณ์ นางเสด็จ ปลุกขาลี, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๖} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๗} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, นางเสด็จ ปลุกขาลี, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

ประเพณีเสี่ยงทายจัดขึ้นในเดือน ๖ แบบจันทรคติ ซึ่งจะอยู่ประมาณเดือนมีนาคมและเมษายน โดยกำหนดเริ่มงานในวันพุธแรกของเดือน ๖ ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็น “วันผีกิน”^{๘๘} กำหนดการเป็นไปตามลำดับของงาน คือ วันเปิดด่าน วันเลี้ยงฮ้าน เลี้ยงปู้ตา (วันเสี่ยงทาย จุดพลุ เข้าทรง รำผีฟ้า) วันเจริญพระพุทธมนต์ที่โนนภู (ถวายภัตตาหารเพล) จำนวน ๓ วัน วันเจริญพระพุทธมนต์กลางบ้าน จำนวน ๓ วัน วันสวดศาลาเก้าห้อง อีก ๓ วัน และวันสุดท้ายคือวันแห่น้ำ สรงน้ำหลวงพ่อใหญ่ พระพุทธรูป ใบเสมาหิน และพระภิกษุสงฆ์

มีความเชื่อว่าใบเสมาหินนั้น เป็นวัตถุที่ใช้ในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่วัดหนึ่ง ๆ จะมีการทำบุญได้เพียงครั้งเดียว การที่จะมีใบเสมาที่แสดงอาณาเขตของอุโบสถผู้สร้างจะต้องมีแรงศรัทธาอย่างมาก และเห็นว่ามีบุญมากทีเดียว^{๘๙} สอดคล้องกับจารึกที่ปรากฏบนใบเสมาหินที่จารึกเกี่ยวกับบุญในจารึกหัวขัว ความว่า “พระศรีจันทรเทวีได้ (สร้างรูป) พระอาจารย์ไศยชินะ ... ผู้ทำกุศลไว้มาก” และจารึกเกษตรสมบูรณ์ ความว่า “งานบุญสำเร็จลง ตามกาลที่นับได้คือ ๙๑๓” นั้น หมายถึงว่าการสร้างบุญด้วยใบเสมาหินนั้นมีบุญมาก เป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่

จากการสัมภาษณ์ พบว่า โดยส่วนใหญ่การรับรู้ของชุมชนมีความเกี่ยวกับความเชื่อที่ว่าใบเสมาหินเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งของชุมชน เกี่ยวโยงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่สามารถหาข้อพิสูจน์ได้ เรื่องเล่าที่บรรพบุรุษเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับสิ่งลี้ลับของใบเสมาหิน

นายศุภชัย วิลัยวงศ์, นายสุรัตน์ นราพงษ์ ได้เล่าเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านว่า หากมีการขุดเอาวัตถุโบราณหรือนำออกจากพื้นที่จะต้องมีอันเป็นไป เคยมีเหตุการณ์เป็นที่จดจำของชาวบ้านและเล่าต่อ ๆ กันมาว่า เมื่อมีคนไปขุดสิ่งของนำมาไว้ที่บ้าน จะมีการตายของคนในหมู่บ้านที่ไม่ทราบสาเหตุต่อเนื่องกันถึง ๙ ศพ แต่กระนั้นก็ยังมีคนมาแอบขโมยไปอยู่ไม่น้อย ส่วนใหญ่เป็นคนมาจากที่อื่นตอนที่ไปเด็กไปเลี้ยงวัวควายที่บริเวณ โนนใบเสมา ได้พบหม้อดินเผาบรรจุสิ่งของมีรูปร่างคล้าย ๆ กับพระเครื่องที่ฝังไว้ระหว่างแผ่นใบเสมาหิน แต่ก็ไม่กล้าแกะดูเพราะกลัวอาถรรพ์ต่าง ๆ ^{๙๐} โดยเชื่อว่าใบเสมาหินเหล่านี้มีเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง เป็นสิ่งที่ไม่ควรลบหลู่

^{๘๘} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๙} สัมภาษณ์ นางสนธยา บุญชูดวง, นักวิชาการศาสนา ชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๐} สัมภาษณ์ นายศุภชัย วิลัยวงศ์, นายสุรัตน์ นราพงษ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

บริเวณที่ปักใบเสมาหินในแต่ละกลุ่มของบ้านคอนสวรรค์ ชาวบ้านเชื่อว่าคือบริเวณที่ตั้งของวัด จากการสำรวจมีมากถึง ๙ แห่งด้วยกัน^{๙๑}

ชุมชนบ้านกุ๊ดโง้งมีกลุ่มนักวิจัยชาวบ้านที่ได้รับทุนวิจัยจากหลายหน่วยงาน เพื่อศึกษาวิจัยเกี่ยวกับใบเสมา รวมทั้งมีหน่วยงานราชการและสถาบันการศึกษาเข้ามาให้ความรู้ด้านต่าง ๆ จนทำให้ชาวบ้าน เด็กเยาวชนทั้งในชุมชน และพื้นที่ใกล้เคียงได้ให้ความสำคัญ ได้รับรู้ร่วมกันถึงความคงอยู่ของใบเสมาหินรวมถึงมีการศึกษา ตีความหมายจากภาพสลักมากขึ้น มีการจัดตั้งกลุ่มมัคคุเทศก์น้อยขึ้นเพื่อให้บริการความรู้ทางด้านใบเสมาในชุมชน นั้นหมายถึงว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ การประกาศสัจจาบารมี ลด ละ เลิก สิ่งไม่ดี และประกาศสัจจะอธิษฐานทำความดี ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ๓ เดือน โดยอาศัยพลังงานลึกลับจากใบเสมาหินเป็นสักขีพยาน^{๙๒} รวมถึงสมเด็จพระเทพฯ ท่านได้เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมชมถึง ๒ ครั้ง จากนั้นมาชาวบ้านก็ได้รับรู้ว่าใบเสมาหินเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนด้วย ได้จัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏบนใบเสมาหิน เช่น การจัดงานบุญแห่แหวดเทศน์มหาชาติ การจัดปฏิบัติธรรมเจริญจิตภาวนา อบรมวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น^{๙๓}

๔.๓ วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

วัฒนธรรมเปรียบเหมือนกระจกที่สะท้อนความแตกต่างในแต่ละสังคม ความแตกต่างเหล่านี้เกิดจากการหล่อหลอมทางวัฒนธรรม มิได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติหรือชีวภาพ เพราะความต้องการทางกายภาพกำหนดเพียงว่า มนุษย์ต้องกินเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด แต่มิได้กำหนดว่ามนุษย์จะต้องทำสิ่งใด สิ่งใดทำได้หรือสิ่งใดทำไม่ได้

วัฒนธรรมได้แสดงบทบาทต่อสังคมมนุษย์อย่างมาก วัฒนธรรมบางอย่างในบางสังคมที่เห็นว่าควร บางสังคมเห็นว่าไม่ควร เป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ถูกต้อง ไม่ควรปฏิบัติ แต่มนุษย์ก็มักจะเรียนรู้และคุ้นเคยแต่เฉพาะวัฒนธรรมของตน มิใครได้ใส่ใจในวัฒนธรรมของคนอื่น บางครั้งก็สรุปเอาเองว่า

^{๙๑} สัมภาษณ์ นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๒} สัมภาษณ์ นายเสนาะ เทียงธรรม, นายวิจิตร ประสานเนตร, นายทวิช อาจสนาม, นายเสกสันต์ ศรีประทุม, และนายวุฒิ ธงศักดิ์, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๓} สัมภาษณ์ เด็กหญิงเพียงพอ พงษ์ประเสริฐ, เด็กชายแทนธัญญ์ หาญเสนา, เด็กชายธันวา ไพศาลี, มัคคุเทศก์น้อย, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

วัฒนธรรมของตัวเองเยี่ยมที่สุดหรือดีที่สุด ในการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของมนุษย์ต้องใช้สติปัญญา เป็นเครื่องกำกับ วัฒนธรรมของแต่ละสังคมนั้นมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างนี้ไม่อาจนำมา เปรียบเทียบพิจารณาว่าวัฒนธรรมใดดีกว่ากัน เพราะวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมย่อมมีความเหมาะสม ถูกต้องตามสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่ แนวความคิดที่ว่าวัฒนธรรมทุกวัฒนธรรมมีส่วนดีเป็นของตนเอง ที่เรียกว่า “วัฒนธรรมสัมพันธ์” แนวความคิดนี้มุ่งหมายที่จะลบล้างความคิดเห็นที่ว่า วัฒนธรรมของตนดีกว่าวัฒนธรรมของคนอื่น งานวิจัยนี้ก็ไม่ได้มีความมุ่งหมายเพื่อเปรียบเทียบว่า วัฒนธรรมของทีใดดีกว่ากัน แต่เป็นไปเพื่อให้มีความสำคัญกับไบเซมาหินพุทธศิลป์ที่งดงามด้วยศรัทธา และภูมิปัญญาของบรรพชนที่บ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ทางอารยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่งดงาม ของชาวชัยภูมิ

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์จากกลุ่มประชากร เพื่อได้ข้อมูลด้านความสำคัญทาง วัฒนธรรมของไบเซมาหินกับชุมชน ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างไบเซมาหินกับชุมชนในส่วน ของบทบาท ประเพณี และพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับไบเซมาหิน รวมถึงคุณค่าของวัฒนธรรมไบเซมาหินที่ ชุมชนได้รับ ได้ดังนี้

๔.๓.๑ ความสำคัญของวัฒนธรรมไบเซมาหินกับชุมชน

ความสำคัญของไบเซมาหินกับชุมชนทางด้านวัฒนธรรม ได้ทำหน้าที่กำหนดเขตแดน ของสังฆกรรม ที่เรียกว่านิมิต พร้อมทั้งบอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นสื่อในการ นำเสนอ "คติธรรมคำสอนพระพุทธศาสนา" ที่ภูมิปัญญาช่างโบราณได้แปลงออกมาจากคำสอนใน คัมภีร์ทางศาสนา แสดงรูปภาพตัวอย่างให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า การ บำเพ็ญบารมีนี้เป็นสิ่งที่บุคคลโดยทั่วไปควรนำประพฤติปฏิบัติ เช่น การให้ทาน การรักษาศีล ความ กตัญญูกตเวที ความอดทนอดกลั้น การไม่ประทุษร้ายมิตร ความมีเมตตาปราณี การบำเพ็ญเพียร การรักษาสัจจะ การเสียสละ เป็นต้น เพื่อต้องการให้พุทธศาสนิกชนที่พบเห็นนำเอามาเป็นหลักในการ ประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต^{๙๔} อันเป็นอุบายที่สำคัญอย่างแยบคายในการเผยแผ่ ตามแบบเถรวาท ที่แฝงไปคติความเชื่อจากการสร้างภาพสลักบนไบเซมาหิน

วัฒนธรรมทางด้านภาษา จากหลักฐานตัวอักษรที่จารึกบนไบเซมาหิน คืออักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤตที่มีต้นกำเนิดมาจากดินแดนพุทธภูมิ อาณาจักรปัลลวะในแถบอินเดียภาคใต้ ซึ่ง

^{๙๔} สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

เป็นภาษาที่ใช้ในการเผยแพร่คำสอนในสมัยนั้น ได้แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านสติปัญญาของกลุ่มคนในชุมชนที่สามารถเรียนรู้จนเขียนอักษรและจารึกลงบนแผ่นหินได้ และการถ่ายทอดผ่านเรื่องราวในชาดกด้วยฝีมือการสลักแผ่นหิน สอดแทรกวรรณกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมการแต่งกาย และขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิเอาไว้อีกด้วย แสดงให้เห็นถึงการเป็นกลุ่มคนที่มีจิตใจเปิดกว้างในการรับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา แล้วแสดงออกเป็นวัฒนธรรมที่งดงามโดยใช้ศิลปกรรมเป็นสื่อตามแบบฉบับของตนเอง นอกจากนี้ในปัจจุบันยังคงมีกลุ่มชนชาวญัฮกุรที่เชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากชาวทวารวดีโบราณที่ยังคงสามารถสื่อสารด้วยภาษามอญโบราณ ดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุข เรียบง่าย สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของบรรพชน^{๙๕}

ความโดดเด่นของภาพสลักบนใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิคือการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบพื้นเมืองเดิมในแต่ละยุคเข้ากับรูปแบบของศิลปะอินเดียที่มาพร้อมกับพระพุทธศาสนา รูปแบบของการถ่ายทอดเรื่องราว ไม่มีแบบแผนตายตัว มีความเป็นอิสระในการนำเสนอเรื่องราว และการจัดวางภาพ โดยพยายามเล่าเรื่องราวผ่านตัวละครในการแสดงท่าทางตามเนื้อหาที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ การสลักเครื่องทรงและการแต่งกายของตัวภาพ ก็ทำให้สามารถแยกแยะชื่อของบุคคลในชาดกได้ มีการแสดงบรรยากาศและสถานที่ของเรื่องราวต่าง ๆ บางแผ่นก็มีการสลักตกแต่งพื้นที่ด้านล่างเป็นรูปกลีบบัวและด้านปลายของแผ่นหินก็เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา เล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาอย่างประณีตสวยงาม แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางพุทธศิลป์ที่ขึ้นสูงถึงจุดสุดยอด ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อในการปักเสมาหินที่เนื่องในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าใบเสมาหินที่พบมีรูปร่างที่ได้สัดส่วนงดงาม และมีภาพสลักภาพเรื่องราวชาดก จากการสร้างใบเสมาหินที่พบไม่ใช่เพื่อเป็นที่กำหนดเขตทำสังฆกรรมโดยมีพระอุโบสถอยู่ตรงกลางเท่านั้น แต่ได้พบว่ามีภาพปักเสมาหินบริเวณเนินดิน กลางทุ่งนา แม้แต่ภายในบริเวณหมู่บ้านด้วย^{๙๖}

การแกะสลักภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธเจ้าและชาดกไว้บนใบเสมาหินนี้ อาจมีความเชื่อที่มุ่งหมายให้ความรู้เพื่อเป็นสื่อในการบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงคุณของ

^{๙๕} สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๖} สัมภาษณ์ นางสาวปราณปรียา คำชัย, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

พระพุทธรูปที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ ช่วยสืบทอด เผยแพร่ และเชิดชูพระพุทธศาสนา^{๙๗} ทั้งยังเป็นการประดับตกแต่งศาสนสถานให้เกิดความสวยงามที่แฝงไว้ด้วยรูปแบบเฉพาะของพุทธศิลป์ วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมทางภาษา การจารึกอักษรมอญโบราณด้วยอักษรที่มาจากต่างดินแดน นับภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำให้เกิดภาพสลักบนใบเสมาหินที่มีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น

๔.๓.๒ ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างใบเสมาหินกับชุมชนชาวพุทธ ผู้วิจัยสามารถแยกออกเป็น ๓ หัวข้อ ได้แก่ บทบาทของใบเสมาหินที่มีต่อสังคมและชุมชนชาวพุทธ ประเพณีของชุมชนชาวพุทธ ที่มีต่อใบเสมาหิน และพิธีกรรมของชุมชนชาวพุทธ ที่มีต่อใบเสมาหิน โดยผู้วิจัยวิเคราะห์และนำเสนอจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ ดังนี้

๔.๓.๒.๑ บทบาทใบเสมาหินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ

ในปัจจุบันบทบาทของใบเสมาหินที่มีต่อชุมชนชาวพุทธ โดยส่วนใหญ่ไม่ได้มีอิทธิพลโดยตรงหรือบทบาทหลัก ทั้งนี้เพราะขนาดที่ใหญ่โต รูปทรงที่เทอะทะ สีสนิมแดงงาม และลวดลายที่ชำรุดทรุดโทรม จึงทำให้คนโดยทั่วไปไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร จัดอยู่ในกลุ่มวัตถุโบราณที่ชุมชนมองข้าม^{๙๘} ให้ความสนใจเพียงกลุ่มใบเสมาหินที่สลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าและบุคคลที่ดูน่าเกรงขามเท่านั้น เช่น ใบเสมาหินสลักภาพพระศรีศากยมุนี ที่บ้านกุดโง้ง ใบเสมาหินสลักภาพบุคคลที่ชาวบ้านเรียกว่าหลวงปู่เทวฤทธิ์ ที่พัทธสงฆ์เทวฤทธิ์สุ่มังคลาราม บ้านพันลำ ใบเสมาหินที่มีอักษรจารึก เป็นต้น

บทบาทส่วนใหญ่ของใบเสมาหิน ชาวบ้านนิยมมากราบไหว้ขอพร เป็นที่พึ่งทางใจยามตกทุกข์ได้ยาก ไม่สบายกายสบายใจ เป็นที่พึ่งของชาวบ้านยามที่จะต้องเดินทางไกลไปทำงานต่างแดน มีการบนบานสานกล่าว เมื่อได้ตามที่ตนเองขอเอาไว้ก็จะมาแก้บน^{๙๙} เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้ก็มีการถือปฏิบัติตาม ๆ กันมา

^{๙๗} สัมภาษณ์ นางสนธยา บุญชูดวง, นักวิชาการศาสนา ชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๘} สัมภาษณ์ นางสาวสินี พิพรรณนวรกุล, ครู, นางสาวปราณปรียา คำชัย และ นางสาวอภิญญา เอ้ากอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๙} สัมภาษณ์ นางสาวสินี พิพรรณนวรกุล, ครู, นางสาวปราณปรียา คำชัยและ นางสาวอภิญญา เอ้ากอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

ส่วนใบเสมานินบ้านกุดโง้งเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ชาวบ้านได้ให้ความสนใจนำเรื่องราวที่สื่อกาพนามาตีความเป็นหลักธรรมไปเป็นหลักในการปฏิบัติตนร่วมกัน ทำเป็นกิจกรรม ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเชื่อว่าใบเสมานินเหล่านี้มีพลังงานลึกลับพิเศษที่ช่วยคลี่คลายให้เขาประสบความสำเร็จตามที่ตั้งสัจจะอธิษฐาน ที่มีใ้การอ้อนวอนอย่างเดียวตามที่เคยปฏิบัติกันมา หากได้ทำความดีหรือให้ความสำคัญกับใบเสมานินเหล่านี้มากขึ้นเท่าไร สิ่งดี ๆ ก็จะเข้ามาสู่หมู่บ้าน ชุมชน และครอบครัวมากขึ้นเท่านั้น^{๑๐๐} ใบเสมานินเกือบทุกใบได้เป็นสื่อให้คนในชุมชนได้ขบคิดผ่านมุมมองของตน เพื่อนำเอาหลักธรรมต่าง ๆ ไปปฏิบัติให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งต่อไปอาจจะประเพณีที่ยึดถือต่อ ๆ กันไปในชุมชนนี้ได้

๔.๓.๒.๒ ประเพณีของชุมชนชาวพุทธที่สัมพันธ์กับใบเสมานิน

ประเพณีของชุมชนชาวพุทธที่มีความเกี่ยวข้องกับใบเสมานินที่เห็นเด่นชัดที่สุดและถือปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนานที่สุด ปรากฏในชุมชนบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ ที่เรียกว่าประเพณีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง มิ่งเมืองกาหลง โฮมบุญยอดสรองค์พระศรีศิลาแลง(พระใหญ่ทวารวดี) เป็นประเพณีโบราณของชาวคอนสวรรค์ ซึ่งกระทำขึ้นในช่วงต้นฤดูฝนหรือราวเดือนห้าของทุกปี พิธีแห่น้ำเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมเลี้ยงบ้านของกาหลง ซึ่งกระทำขึ้นเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่า ฟ้าฝน สำหรับการทำการเกษตรและการอุปโภคบริโภคของชาวเมือง ชาวบ้านที่ไปร่วมขบวนแห่น้ำและเชิญน้ำ ก็จะร่วมกันตักน้ำใส่ภาชนะของตนเองที่เตรียมไป เพื่อร่วมแห่ในขบวนแห่น้ำมาตามเส้นทางจนถึง “หัวหนอง” ซึ่งปัจจุบันคือหนองอ้อ คูเมืองด้านทิศตะวันตก แล้วนำน้ำที่หาบมาและที่ชาวบ้านบรรจุใส่ภาชนะมาก็จะนำมาเทลงในหนองอ้อ ซึ่งเป็นคูเมือง แล้วนำน้ำมาผสมกับน้ำอบน้ำหอมนำมารดสรองใบเสมานิน^{๑๐๑}

ประเพณี “แห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง” ขึ้นเป็นประจำทุกปี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งคำว่า “น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง” นั้น เป็นคำที่ถอดมาจากคำที่ใช้วัดอายุของผู้ชายของชาวอีสานโบราณ โดยเชื่อว่า “น้ำกาบแก้วบัวไข” เป็นน้ำที่มีคุณของพระรัตนตรัยอยู่ในน้ำ ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ส่วนคำว่า “มาลัยกิ่ง” เป็นคำแทนดอกไม้ที่ชาว

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ นายเสนาะ เทียงธรรม, นายวิจิตร ประสานเนตร, นายทวิช อาจสนาม, นายเสก สันต์ ศรีประทุม, และนายวุฒิ ธงศักดิ์, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, นางเสด็จ ปลูกขาลี, นายศุภชัย วิลัยวงศ์, นายสุรัตน์ นราพงษ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนสวรรค์, นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์ และนายวิชัย เพียงสุวรรณ, เลขานุการองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

อีสานแห่เข้าวัดเพื่อนำมาสักการะพระคุณเจ้า ดังนั้นประเพณีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง จึงเป็นประเพณีแห่น้ำศักดิ์สิทธิ์ และข้าวตอกดอกไม้รูปเทียน จากริมหนองพระคูเมืองทางทิศใต้ ไปยังวัดคอนสวรรค์หรือวัดใหญ่^{๑๐๒} สถานที่เก็บรักษาพระพุทธรูปโบราณที่ชาวบ้านเรียก หลวงพ่อใหญ่ทวารวดี และใบเสมานิน

ในชุมชนบ้านแก้งมีพิธีกรรมโบราณที่ถือสืบทอดความเชื่อกันมาอย่างยาวนาน นั่นคือนิยมขนบธรรมเนียมทางพระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น เมื่อชายหนุ่มมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์จะต้องอุปสมบทกันทุกคน ในอดีตจะมีการมาสมัครนาคที่เรียกว่า การเข้านาค เริ่มตั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๓ จากนั้นจะมาท่องจำบทขนานนาค บทสวดมนต์ต่าง ๆ จนกว่าจะได้อุปสมบทซึ่งจะจัดขึ้นในเดือน ๖ จากนั้นก็รักษาข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ จนถึงวันเข้าพรรษา และจะสามารถลาสิกขาได้ก็ต่อเมื่อกลางแห่งกฐินเสร็จสิ้นแล้วเท่านั้น จึงจะถือว่าเข้าพรรษาได้ เป็นชายที่สมบูรณ์ได้ จะมีพิธีการแห่นาคโดยใช้แคร่ไม้ไผ่ หรือเสลี่ยงแบกหามรอบอุโบสถ โดยจะมีเสลี่ยงพระนำก่อน แต่เนื่องด้วยการแห่ที่รุนแรงขึ้น ที่ปัจจุบันเรียกว่า “การแห่นาคโหด” ดังที่จัดขึ้นที่บ้านโนนเสลา เจ้าอาวาสเห็นว่ามันอันตรายเกินไปจึงได้ให้ยกเลิกประเพณีการแห่โดยใช้แคร่หาม ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของนาคนั่นเอง ในระหว่างเข้านาคนั้นจะต้องไปขอขมาโทษกับผู้สูงอายุรอบหมู่บ้านจนกว่าจะได้เข้าพิธีอุปสมบท จึงเกิดความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกัน รัฐบาลคุณพ่อแม่ บรรพบุรุษ^{๑๐๓} ซึ่งปู่ย่าตายายจะได้ให้พร สั่งสอนการปฏิบัติตัว ถือว่าเป็นการอบรมไปในตัวนั่นเอง และก่อนจะมีการเข้าสู่อุโบสถในวันบวชจะต้องมีการวันทาสิมาเสียก่อนทุกครั้งขาดไม่ได้

๔.๓.๒.๓ พิธีกรรมของชุมชนชาวพุทธที่สัมพันธ์กับใบเสมานิน

พิธีกรรมของชุมชนที่มีต่อใบเสมานินโดยส่วนใหญ่ในทุกชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ จะมีการทำพิธีที่เรียกว่า รำผีฟ้า เป็นการรักษาโรคภัยทางใจด้วยผีฟ้า คือ รักษาด้วยการรำรำเข้าทรงผีฟ้า มีสาเหตุมาจากที่ผีต่าง ๆ ไม่ยอมยกโทษให้หรือมีความแค้นเกินไป ไม่ยอมรับการขอขมา จำเป็นต้องเชิญผีฟ้าลงมาช่วยรักษาเยียวยา เพราะผีฟ้ามีอิทธิฤทธิ์มากกว่า เป็นผีที่กำหนดชะตาชีวิตมนุษย์และอยู่เหนือกว่าผีทั้งปวง อีกอย่างหนึ่งเมื่อลำส้อง (การดูหมอเพื่อการวินิจฉัยปัญหาของชาวอีสาน) ดูแล้วปรากฏว่าอาการเจ็บป่วยนั้นเป็นการผิดต่อผีฟ้า ไม่ใช่ผีในโลกลมนุษย์ ก็เข้าทรงอัญเชิญผีฟ้าลงมารักษา การรักษาด้วยลำผีฟ้าจึงแก้เร็วกว่าลำทรง นอกจากนี้การลำผีฟ้ารักษายังมี

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ, เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง, ๓๐ กันยายน

ข้อห้าม (ชะล่า) มากมาย เช่น ห้ามใครยืมของในบ้าน ห้ามใครมาขอสิ่งของ ห้ามผู้ชายมาข้องแหวะตะตองคนไข้ และอื่น ๆ อีกหลายอย่าง

พิธีกรรมเกี่ยวกับรำผีฟ้า มีเกี่ยวข้องกับสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ และสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บนั้นเกี่ยวข้องกับสาเหตุ ๒ ประการ คือ สาเหตุที่เกิดตามธรรมชาติ เช่น ภูมิอากาศทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ ส่วนสาเหตุที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น มีหลายประเภท เช่น การถูกผีทำ การถูกคนทำด้วยวิธีทางคาถาอาคม ชะตา กฎแห่งกรรม และการผิดชนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ ซึ่งต่างก็ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บตามความคิด ความเชื่อของชาวบ้าน เมื่อมีเหตุเหล่านี้ผู้ป่วยต้องหาวิธีการรักษา พยาบาลตามสาเหตุของโรคนั้น ชาวอีสานเชื่อว่า “ผีฟ้า” จะสามารถบันดาลทุกสิ่งได้ แม้แต่การเกิดการตายของมนุษย์ตลอดจนเป็นผู้กำหนดโชคชะตาของมนุษย์ ขณะที่มีชีวิตอยู่บนโลก และเชื่อว่าผีบรรพชนกับผีฟ้ามีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ เชื่อว่ามนุษย์มีขวัญประจำตัวอยู่ทุกคน เมื่อตายลงขวัญจะออกจากร่างไปพบบรรพชนและจะเดินทางไปยังเมืองฟ้าเพื่อไหว้ผีฟ้า

องค์ประกอบของการรำผีฟ้า ประกอบด้วย^{๑๐๔}

๑) หัวหน้าคณะ (ครูบา) ผู้ที่เป็นหัวหน้าคณะหรือครูบานั้นต้องเป็นผู้ที่ได้รับการครอบมาจากครูแล้ว การลำทรงและรำผีฟ้าจะมีการสืบทอดกันเป็นช่วงกล่าวคือ เมื่อหัวหน้าคณะคนก่อนมีอายุมากไม่สะดวกต่อการไปมา ก็จะทำพิธีครอบครูมอบหน้าที่ให้ศิษย์เอกที่ถือว่าฉลาดหลักแหลมที่สุดดำเนินการต่อจากหัวหน้าคนเก่า เป็นการมอบตำแหน่งหัวหน้าให้โดยการจัดทำหิ้งบูชาไว้ที่บ้านแล้วอัญเชิญผีต่าง ๆ จึงต้องเรียกว่า “อ้ายพี่” เช่น อ้ายพี่คำผิว อ้ายพี่สันทน์ เป็นต้น

๒) ชาวคณะ ถือเป็นบริวารที่มีประสบการณ์สูงร่วมเดินทางไปรักษาคนไข้ด้วยประมาณ ๒-๔ คนบริวารที่รับใช้ใกล้ชิดที่จะถูกเรียกให้เป็นหัวหน้าคนต่อไปก็อยู่ในจำนวนนี้ ชาวคณะเหล่านี้จะช่วยกันลำเชิญผีเมื่อผีเข้าเทียมหัวหน้าแล้วก็จะเป็นคนถามไถ่ผีต่าง ๆ นานา ซึ่งแต่ละคนจะมีผีประจำตัว เช่น สันทน์ มโนราห์ ท้าวคำผิว เป็นต้น

๓) หมอแคน บางทีเรียกว่า หมอม้า เป็นผู้ขับม้า ม้าก็คือ เหล้า ม้าขาวคือเหล้าขาว ม้าแดงคือเหล้าแม่โขง ม้านิลก็คือ เปียร์

พิธีการรำผีฟ้าของบ้านคอนสวรรค์ มี ๒ คณะ คือ คณะเมืองสีมา แม่ละมุน ทรงท่านย่าสีเสลาและท่านปู่บุญกอง ส่วนคณะเมืองผีฟ้า แม่พวน ทรงท่านปู่สมศรี นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ

^{๑๐๔} วีระพล โชติธรรมวิสุทธิ และคณะ, **ลำผีฟ้า: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/performance/236performance/288m-s> [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

หรือแม่ทองด้วง ทรงปุราวงศ์ เชื่อว่าท่านมาจากมาจากนครเวียงจันทน์^{๑๐๕} กลุ่มผีฟ้าได้มีหน้าที่จัดการเลี้ยงฮ้านและพิธีการเสี่ยงทายในงานบุญเดือน ๖ โดยกำหนดเริ่มงานในวันพุธแรกของเดือน ๖ ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็น “วันผีกิน”^{๑๐๖} กำหนดการเป็นไปตามลำดับของงาน ดังนี้ วันเปิดด่าน วันเลี้ยงฮ้าน เลี้ยงปู้ตา (วันเสี่ยงทาย จุดพลุ เข้าทรง รำผีฟ้า) วันเจริญพระพุทธรูปที่โนนภู (ถวายภัตตาหารเพล) ๓ วัน วันเจริญพระพุทธรูปกลางบ้าน ๓ วัน วันสวดศาลาเก้าห้อง ๓ วัน และวันแห่น้ำ สรงน้ำ หลวงพ่อใหญ่ พระพุทธรูป ใบเสมาหิน และพระภิกษุสงฆ์^{๑๐๗}

ในปัจจุบันนี้พบว่าผีฟ้าให้ความสนใจต่อพิธีกรรมดังกล่าวน้อยลง และการสืบทอดในลักษณะดังกล่าวก็จะขาดช่วงไป ถึงแม้ว่าสังคมชนบทปัจจุบันยังคงมีอาชีพทำนา ทำไร่อยู่ก็ตาม แต่ความจำเป็นทางเศรษฐกิจทำให้ต้องออกไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะคนในวัยหนุ่มสาวทำให้ขาดโอกาสที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมบางอย่างของท้องถิ่น^{๑๐๘} ไม่มีใครเหมาะสมที่จะเป็นหมอผีฟ้าได้ เพราะคนที่เป็นหมอทรงผีฟ้าได้ จะต้องได้รับเลือกจากผีฟ้าเท่านั้น ซึ่งให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง เมื่อหมอผีฟ้าเสียชีวิตกันไป รุ่นต่อไปก็ไม่ได้รับการสืบทอด หรือเกิดความศรัทธาขึ้นในรุ่นต่อ ๆ มา^{๑๐๙}

ชุมชนบ้านแก้งมีพิธีกรรมในช่วงเทศกาลก่อนเข้าพรรษา มีการนำเครื่องบูชา ประกอบด้วยหมาก พลู บุหรี่ มาร้อยเป็นพวงพร้อมกับดอกไม้ ชันบายศรี ประกอบเป็นชั้น ๕ ประดับทั้ง ๘ ทิศ เพื่อบูชาพระรัตนตรัย เทพอารักษ์ และผีบรรพบุรุษ ที่บริเวณวัด ตามหมู่บ้าน และที่บ้านประจำครอบครัว^{๑๑๐}

ในช่วงเดือน ๑๐ ชาวบ้านจะร่วมใจกันประกอบพิธีบุญข้าวสาก ซึ่งนอกจากจะมีพิธีถวายสลากภัตต วางข้าวสาก แบบฮีตอีสานทั่วไปแล้ว ในช่วงเวลาบ่ายจะมีพิธีบังสุกุลให้กับญาติที่

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, นางเสด็จ ปลุกขาลี, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, นางเสด็จ ปลุกขาลี, นายศุภชัย วิลัยวงศ์, นายสุรัตน์ นราพงษ์, ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนสวรรค์, นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์ และนายวิชัย เพียงสุวรรณ, เลขานุการองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ, เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

น้องทุกคนที่ล่องลပ်ของทุกครัวเรือน ซึ่งจะมาทำโดยพร้อมเพรียงกันที่วัด^{๑๑๑} บรรพบุรุษให้ความสำคัญเกี่ยวกับเวลาในการประกอบพิธีกรรมประจำเดือน โดยถืออย่างเคร่งครัด ชัดเจน ขาดไม่ได้ และผู้นำ (มรรคนายก ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน) มีความเข้มแข็งมั่นคง^{๑๑๒}

ในช่วงวันสงกรานต์ของทุกปีหนุ่มสาวได้ช่วยกันดายหญ้าที่บริเวณวัดพระธาตุสามหมื่น และมีการหาบน้ำเพื่อสงน้ำพระธาตุสามหมื่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์บริเวณวัด แล้วมาสรงน้ำพระที่บ้านของตน และสงน้ำญาติผู้ใหญ่^{๑๑๓} และการสงน้ำใบเสมาคือบริเวณท้ายหมู่บ้าน ปัจจุบัน เรียกว่า “หลวงพ่อดาหลาย” มาจากการตีความหมายว่า หลวงพ่อดาหลายผืน หรือ ผาหิน แผ่นหินมีหลายใบ^{๑๑๔} ผู้วิจัยเชื่อว่าคำว่า “ผาหลาย” น่าจะมาจากแผ่นหินหลายแผ่นมากกว่า ในการสงน้ำจะมีการรำรำผีฟ้าเข้าทรงด้วย หมอทรงก็อยู่ในบริเวณใบเสมาคือนี้เอง ปัจจุบันได้แยกหมู่บ้านชื่อบ้าน ศิลาทอง^{๑๑๕}

๔.๓.๓ คุณค่าเกี่ยวกับวัฒนธรรมใบเสมาคือของชุมชนชาวพุทธ

ใบเสมาคือได้แสดงคุณค่าให้ปรากฏในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๔.๓.๓.๑ ด้านพุทธจริยธรรม

ใบเสมาคือได้แสดงคุณค่าทางด้านพุทธจริยธรรมที่ได้จากการตีความภาพสลัก และอักษรที่จารึกผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ หลักพุทธปรัชญาและพุทธจริยธรรม ที่ได้จากการวิเคราะห์รูปทรงของใบเสมาคือและภาพสลักเรื่องราวต่าง ๆ ดังนี้

๑) หลักพุทธปรัชญา

ใบเสมาคือที่มีภาพแกะสลักเรื่องราวส่วนใหญ่ที่พบในจังหวัดชัยภูมิทั้ง ๖ ชุมชน มีลักษณะเป็นรูปกลีบดอกบัวและมีการแกะสลักรูปดอกบัวหงายที่ฐานของใบเสมาบ้าง บริเวณตรงกลางของใบเสมาบ้าง ดอกบัวรองรับภาพบุคคลบ้าง แสดงให้เห็นว่าใบเสมาคือได้ให้ความสำคัญกับดอกบัวเป็นอย่างมาก

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ, เจ้าคณะตำบลบ้านแก่ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๓} สัมภาษณ์ นางประนอม แสงโทโพธิ์ และนางเทียม เจริญชัย, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ, เจ้าคณะตำบลบ้านแก่ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง และนางประนอม แสงโทโพธิ์, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๕} สัมภาษณ์ นางประนอม แสงโทโพธิ์ และนางเทียม เจริญชัย, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

ดอกบัว เป็นดอกไม้ที่เรียกได้ว่า เป็นดอกไม้แห่งสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาของไทยและชาวเอเชีย แม้ว่าดอกบัวจะมีชื่อเรียกต่างกันหลายภาษา เช่น คำว่า “บงกช ปทุม อุบลสาโรช” ในภาษาบาลี คำว่า “เนยฮวย” หรือ “เหนยฮวย” ในภาษาจีน คำว่า “พกาชุก” ในภาษาเขมร คำว่า “กัวก๊อด” ในภาษามอญ เป็นต้น ดอกบัวมีหลายชนิดหลายสีสัน และหลายความหมายกล่าวคือ

ดอกบัวสีขาว หมายถึง โพธิ์ หรือการตื่น หมายถึงความเป็นธรรมชาติอันสมบูรณ์ในตัวเอง สัญลักษณ์ดอกบัวสีขาวนี้มักปรากฏในมณฑลาลา หรือผังจักรวาลตามคติความเชื่อแบบมหายาน โดยเฉพาะในธิเบต โดยหมายถึง ครรภ์แห่งโลก

ดอกบัวสีแดง หมายถึงหัวใจ (หทัย) มีนัยเกี่ยวกับความรักและเมตตา และสัญลักษณ์หมายถึง พระโพธิสัตว์

ดอกบัวสีฟ้า หมายถึง ชัยชนะ ความเฉลียวฉลาด ความรู้ และความรอบรู้ เป็นสัญลักษณ์แทนพระโพธิสัตว์วัชรุศรีซึ่งพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งในนิกายมหายานและเป็นส่วนหนึ่งของ “ปรัชญาปริมตา” ซึ่งหมายถึง ปัญญาอันอุดมสมบูรณ์

ดอกบัวสีชมพู หมายถึง พระพุทธเจ้าในอดีตกาล ในบางครั้งมีการใช้ในการสับสนกับบัวสีขาว^{๑๑๖}

โดยธรรมชาติดำเนิดของดอกบัว ได้แสดงปรัชญาในการดำเนินชีวิตอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ แม้จะมีชาติเกิดจากโคลนตม แต่เมื่อได้เติบโตและโผล่พ้นน้ำขึ้นมาแล้ว ได้พบแสงสว่างจากพระอาทิตย์ก็จะแบ่งบาน กลีบดอกกลับสดใสสะอาดบริสุทธิ์ ไม่แปดเปื้อนสิ่งใด เปรียบเสมือนคนที่เกิดมาแล้ว หากได้ปัญญาเข้าถึงธรรมก็จะสามารถเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้ ใบเสมาหินได้แสดงปรัชญาของกลีบบัวที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งแปดเปื้อน แสดงพุทธธรรมขั้นสูงสุดคือ พระนิพพาน และภาพสลักชาดกที่แฝงความหมายของการสั่งสมบารมีของพระโพธิสัตว์

๒) หลักพุทธจริยธรรม

การบรรลุพระโพธิญาณสามารถเกิดขึ้นได้กับผู้ปฏิบัติตามคำสอนพระพุทธองค์อย่างพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤต คือนิกายสรวาสตีวาทีน ได้รวมการปฏิบัติอย่างเข้มงวดตามพระวินัย และมุ่งสู่การหลุดพ้นในแบบเถรวาทกับการสร้างบุญบารมีด้วยความเมตตากรุณาต่อชนในโลกของพระโพธิสัตว์แบบฝ่ายมหายาน คัมภีร์พุทธศาสนานิกายสรวาสตีวาทีนอธิบายว่า มนุษย์ทุก

^{๑๑๖} เณลิมใจ บัวจันทร์, “สัญลักษณ์ดอกบัวจากพุทธปรัชญา สู่งานออกแบบสถานส่งเสริมทางปัญญา”, *วิทยานพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๑, ๑๑.

คนที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์สามารถตั้งปณิธานขอให้บรรลุพระโพธิญาณได้^{๑๑๗} การทำบุญเพื่อสั่งสมบารมีนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับคติเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการแพร่หลายในเรื่องของชาดก ที่ปรากฏเป็นภาพสลักบนใบเสมา แสดงให้เห็นถึงเรื่องการประกอบกริยาบุญของพระมหากษัตริย์กับคติเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้นเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นต่อความเชื่อที่ว่ากษัตริย์คือผู้ทรงบุญบารมีเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ย่อมเป็นการโน้มน้าวให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาคติเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์จึงมีส่วนอย่างมากต่อการกำหนดแบบแผนของกษัตริย์ให้มีสถานะเทียบเท่าพระโพธิสัตว์ เพราะพระโพธิสัตว์คือผู้ที่เกิดมาเพื่อบำเพ็ญบุญบารมีและการประกอบบุญเพื่อสร้างเสริมบารมีแบบเดียวกันนี้ก็ได้กลายเป็นกรณีกิจของพระมหากษัตริย์พระมหากษัตริย์จึงมีสถานภาพเทียบเท่ากับพระโพธิสัตว์ด้วยการนี้^{๑๑๘}

พระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์อินเดียโบราณได้นำคติจากคัมภีร์ทวิยวาทนะของพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทินมาปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรม พระองค์คือพระราชผู้ปกครองโดยใช้พระธรรมเป็นธรรมราชา หรือธรรมิกราช หมุนกงล้อแห่งธรรมแผ่พระราชอำนาจและบุญญาธิการของกษัตริย์ออกไปทั่วราชอาณาจักร แบบแผนของกษัตริย์ในสังคมและวัฒนธรรมทวารวดีอีสานนั้นปรากฏหลักฐานทั้งทางตรงและทางอ้อมว่า รัชคัตจักรพรรดิราชทั้งในระดับชนชั้นผู้ปกครองและสามัญชน สร้างสรรค์กิจกรรมบุญในสังคม นิทานชาดกสะท้อนให้เห็นได้ถึงการรับคติดังกล่าวพร้อมกับการสร้างสรรค์ภาพสลักบนเสมาหินออกมา เช่น ศยามกะ หรือสุวรรณสามชาดก เนื้อหากล่าวถึงเรื่องการแสดงทศพิธราชธรรม รวมทั้งเบญจศีลแก่พระราช^{๑๑๙}

บนใบเสมาแต่ละใบมีเรื่องราวของชาดก ที่เป็นพุทธจริยธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่มากมาย ประกอบด้วย

ใบเสมาหินสลักภาพพระศรีศากยมุนี พุทธจริยธรรมที่พบคือ พุทธคุณ ๓ ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ

^{๑๑๗} อิดา สารยา, (ศรี) ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๓ - ๒๓๗.

^{๑๑๘} ปรีชาวุฒิ อภิระติง, “พุทธศาสนากับระบบกษัตริย์ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน : วิเคราะห์จากงานศิลปกรรม”, วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐): ๓๗๗.

^{๑๑๙} อุไรศรี วรตะริน, จารึกภาษามอญบางหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ ๑ ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๕๐๑ - ๕๑๔.

ไบเสมาหินสลักภาพพระศรีอริยเมตไตรย พุทธจริยธรรมที่พบคือ หลักอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์

ไบเสมาหินสลักภาพพระพรหมนารถชาดก พุทธจริยธรรมคือ หลักพรหมนารถธรรม ๔ คือ สัจจะ ธรรมะ ทมะ และจาคะ หลักปฏิบัติสำหรับการทำงานให้สำเร็จสมตั้งใจปรารถนา

ไบเสมาหินสลักภาพพระเทมียชาดก พุทธจริยธรรมคือ หลักเมตตานิสังสคาธาปาฐะ เป็นหลักที่เน้นอันสงส์สำคัญและผลอันเลิศจากการไม่ประทุษร้ายมิตร

ไบเสมาหินสลักภาพพระวิรุณบัณฑิตชาดก พุทธจริยธรรมคือ หลักสาธุนรธรรม ๔ ประการ ได้แก่ จงเดินไปตามทางผู้ที่เดินไปข้างหน้าก่อนแล้ว จงอย่าได้เฝ้าฝ่ามืออันเปียกชุ่ม จงอย่าได้ประทุษร้ายในมิตรทั้งหลายในกาลไหน ๆ และจงอย่าตกอยู่ในอำนาจของพวกเหล่าออสตรี

ไบเสมาหินสลักภาพพระมโหสถชาดก พุทธจริยธรรมคือ เป็นหลักบุพเพสันนิวาสและหลักสมชีวิตรธรรม

ไบเสมาหินสลักภาพพระภริทัตตชาดก พุทธจริยธรรมคือ เป็นหลักการบำเพ็ญศีลบารมี คือการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติดีทางกายและวาจา

ไบเสมาหินสลักภาพอัมพชาดก พุทธจริยธรรมคือ เหตุแห่งความเสื่อมของคนอกตัญญู ลบหลู่คุณของครูบาอาจารย์

ไบเสมาหินสลักภาพปัญญาธชาดก พุทธจริยธรรมคือ หลักของผู้มีปัญญาเป็นอาวุธ มีใจไม่ท้อถอย มีใจไม่หดหู่ มีความเพียรกล้าและการกล้าเผชิญกับกิเลสอย่างไม่หวั่นเกรง เป็นคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าถึงธรรม

ไบเสมาหินสลักภาพมาตุโปสกชาดก พุทธจริยธรรมคือความกตัญญูต่อบุพการี หน้าที่ของบุตรที่ต้องตอบแทนคุณมารดา

ไบเสมาหินสลักภาพพระเวสสันดรชาดก พุทธจริยธรรมคือ การบำเพ็ญทานบารมี รู้จักการเสียสละ ทำในสิ่งที่บุคคลทำได้ยาก ทนในสิ่งที่บุคคลทนได้ยาก ชะนในสิ่งที่บุคคลชนะได้ยาก และละสิ่งที่บุคคลละได้ยาก

ไบเสมาหินสลักภาพฉัททันตชาดก พุทธจริยธรรมคือ ให้มีสติไม่มีอารมณ์หุนหันพลันแล่น ว่าความเพราะจะนำความเศร้าโศกเสียใจในมาให้ภายหลัง และฝึกตนให้มีความมีเมตตาเสียสละ เพื่อให้เกิดความสุขกับคนที่เรารัก

หลักพุทธปรัชญาและหลักพุทธจริยธรรมเกิดขึ้นจากการวิเคราะห้และตีความจากเรื่องราวที่ปรากฏในไบเสมาหิน เกิดองค์ความรู้จากนักปราชญ์ในชุมชน ผู้ทรงคุณความรู้ที่เกิดจากการศึกษาในเอกสารต่าง ๆ ถ่ายทอดผ่านมุมมองในทัศนคติทางพระพุทธศาสนา คนในชุมชนยอมรับและมีความคิดเห็นร่วมกัน เป็นคุณค่าที่สำคัญยิ่งที่ทำให้ผลงานศิลปกรรมเหล่านี้ยังคงได้รับความสำคัญและชุมชนได้รักษาให้ สืบทอดให้คงอยู่สืบไป

๔.๓.๓.๒ ด้านศิลปกรรม

ศิลปกรรมที่ประกอบกับข้อมูลด้านจารึกอักษรหลังปัลลวะอักษรขอมโบราณที่ปรากฏบนใบเสมาหิน แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรมการดำเนินชีวิตทางสังคม ในยุคสมัยนั้นที่มีความคาดหวังต่อชนชั้นสามัญที่ร่วมกิจกรรมการบุญถึงผลตอบแทนที่จะได้รับกลับคืนมาซึ่งอาจจะเป็นไปในรูปของความไว้วางใจความเชื่อมั่นหรือความจงรักภักดี และสิ่งที่ใช้ทำบุญก็มีนัยที่ส่งผลกระทบให้กับผู้รับเชื่อมโยงผ่านวัตถุสิ่งของสถานที่ หรือปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน อย่างพุทธเจดีย์ที่เป็นงานศิลปกรรมอย่าง พระพุทธรูป พระพิมพ์เสมา ธรรมจักร สลุป เจดีย์ที่เป็นสื่อกลางระหว่างผู้อุทิศถวาย (ผู้ทำบุญ) กับผู้รับ หรือผู้เข้าร่วมพิธีกรรมการบุญเป็นการแลกเปลี่ยนทางสังคม ด้วยความพึงพอใจทั้งสองฝ่าย มีศรัทธาเป็นปัจจัยประกอบสำคัญ หวังผลในด้านรูปธรรมทางวัตถุและนามธรรมทางด้านจิตวิญญาณ ชนชั้นปกครองเมื่อทำบุญผ่านพระภิกษุสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นนอานาบุญของโลก (บุญอุกเขตต์ โลภสชาติ) ก็ถือว่าได้สร้างสมบารมีเป็นสิ่งตอบแทน การบุญจึงเปรียบได้ถึงลักษณะการลงทุนอย่างหนึ่งในทางเศรษฐกิจ ที่ส่งผลถึงอำนาจทางการเมืองของผู้ให้และผู้รับในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน^{๑๒๐} ใบเสมาหินได้แสดงคุณค่าทางด้านศิลปกรรมเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนชาวชัยภูมิ เป็นผลงานทางภูมิปัญญาทางเชิงช่างชั้นสูงทั้งในการแกะสลักภาพสื่อความหมาย และวัฒนธรรมทางภาษาที่ถ่ายทอดอักษรที่บ่งบอกถึงยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของชาติได้ เป็นสังคมที่รุ่งเรืองทางวัฒนธรรมทางด้านศิลปะ รสนิยมที่ถ่ายทอดมาจากความเชื่อและความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา

๔.๓.๓.๓ ด้านวัฒนธรรม

ภาพสลักบนใบเสมาหินสะท้อนคุณค่าทางด้านวัฒนธรรมของชุมชน ได้แสดงลักษณะการแต่งกายของตนในสมัยนั้น ความนิยมในการประดับตกแต่งร่างกาย ความนิยมในการเกล้าผมเป็นก้อนกลมบนศีรษะคล้ายกับนักบวชของอินเดีย บางภาพมีการสวมชฎาปล่อยผมสยายตกลงมา ด้านข้างเป็นรูปตัวยูเป็นลอน ๆ ดูเป็นธรรมชาติ คนกลุ่มนี้จะสวมเครื่องศิราภรณ์ นักประติมาณวิทยาสรุปว่าบุคคลเหล่านี้ได้แก่บุคคลในตระกูลสูงหรือวรรณะสูง พวกกษัตริย์ เทวดา พระโพธิสัตว์ เป็นต้น

^{๑๒๐} ปรีชาวุฒิ อภิระติง, “พุทธศาสนากับระบบกษัตริย์ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน: วิเคราะห์จากงานศิลปกรรม”, วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐): ๓๘๑.

การนุ่งผ้าของบุรุษ ซึ่งเป็นบุคคลชั้นสูง จะนุ่งผ้ามีชายพก ซึ่งเกิดจากชายผ้ายาวที่เหลือด้านหน้าจับปลายม้วนกลับมาเหน็บที่เข็มขัดจึงทำให้เกิดช่องหรือถุงด้านข้างหรือด้านหน้า ผ้านุ่งของสตรี เป็นผ้าถุงยาวถึงข้อเท้าจับชายหน้าทางด้านหน้า ผ้านุ่งของนักบวช ลักษณะผ้าถุงยาวถึงข้อเท้าเหมือนผ้านุ่งของสตรี แต่มีลักษณะพิเศษคือการชักชายผ้าออกมาด้านหน้าหรือด้านข้างเล็กน้อย บางภาพมีการนุ่งคล้ายลักษณะโจงกระเบนสั้น^{๑๒๑} ภาพสลักบนใบเสมาหินได้แสดงวัฒนธรรมในการแต่งกายที่หลากหลายมีการกำหนดฐานันดรศักดิ์จากการนุ่งผ้านุ่ง โดยกลุ่มบุคคลชั้นสูง หรือกษัตริย์จะนุ่งแบบมีชายพก มีเครื่องสิริภรณ์สวมศีรษะสยายผมลงมาด้านข้างและตามร่างกายก็มีเครื่องประดับกลุ่มนักบวชจะมีการนุ่งห่มผ้ายาวและโจงกระเบน รูปแบบการนุ่งผ้ามีคล้ายคลึงกับประติมากรรมเทวรูปในศิลปะเขมร จาม และทวารวดีทางภาคกลาง

นอกจากนี้ใบเสมาหินได้ส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชนได้แสดงออกถึงความกตัญญูทวดเวทีต่อบุพการีผู้มีพระคุณ และบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ สอนให้เคารพต่อผู้มีพระคุณ รำลึกนึกถึงพระคุณของท่านเหล่านั้นที่สร้างบ้านแปงเมืองมาด้วยความสงบร่มเย็น ทำให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนอีกด้วย^{๑๒๒} เยาวชนคนรุ่นหลังยังได้เข้าใจชุมชนผ่านวัฒนธรรมที่สืบทอดเหล่านี้ได้

๔.๓.๓.๔ ด้านประเพณี

ประเพณีที่เกี่ยวข้องใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนของจังหวัดชัยภูมิ โดยส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะเกี่ยวกับประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ ประเพณีที่กระทำขึ้นในแต่ละเดือนเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมนี้อาจกล่าวได้ว่าพบในกลุ่มคนแทบทุกแห่งทั่วไป เนื่องจากสังคมส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้เป็นสังคมการเกษตร เกี่ยวกับการสร้างบุญกุศล จารีตที่ถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมา คือ ในช่วงเดือน ๔ จัดเทศน์มหาชาติ หรือบุญผะเหวด หรือ บุญพระเวสส์ ในเทศกาลก่อนเข้าพรรษา มีการนำเครื่องบูชา ประกอบด้วยหมาก พลู บุหรี่ กล้วยเป็นพวงพร้อมกับดอกไม้ ชันบายศรี ประกอบเป็นขันธ ๕ ประดับทั้ง ๘ ทิศ เพื่อบูชาพระรัตนตรัย เทพอารักษ์ และผีบรรพบุรุษ ที่บริเวณวัด ตามมุมรอบหมู่บ้าน และที่บ้านประจำครอบครัว ในช่วงเดือน ๑๐ ชาวบ้านจะร่วมใจกันประกอบพิธีบุญข้าวสาก ซึ่งนอกจากจะมีพิธีถวายสลากภัตต วางข้าวสาก ในช่วงวันสงกรานต์ของทุกปีหนุ่มสาวได้

^{๑๒๑} กฤษฏา นิลพัฒน์, “ประติมาณวิทยาและภาพสะท้อนสังคมบนใบเสมาทวารวดีบ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”, รายงานการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต, หน้า ๘๔, ๘๗, ๘๘.

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

ช่วยกันคายหญ้าที่บริเวณวัดพระธาตุสามหมื่น และมีการหาน้ำเพื่อสร่งน้ำพระ ใบเสมาหิน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณวัด แล้วมาสร่งน้ำพระที่บ้านของตน และสร่งน้ำญาติผู้ใหญ่ บรรพบุรุษให้ ความสำคัญเกี่ยวกับวันเวลาในการประกอบพิธีประจำเดือน โดยถืออย่างเคร่งครัด ชัดเจน ขาดไม่ได้ และผู้นำ (มรรคนายก ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน) มีความเข้มแข็งมั่นคง สืบทอดเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติ กันมาทุกปี

๔.๓.๓.๕ ด้านพิธีกรรม

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนของจังหวัดชัยภูมิ โดยส่วนใหญ่จะ เกี่ยวกับการบวงสรวงบูชา เช่นไหว้ด้วยอาหาร เครื่องดื่มต่าง ๆ แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ บวงสรวง บุคคลสำคัญ (วีรบุรุษ) การบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บวงสรวงบรรพบุรุษผู้สร้างใบเสมาหิน เพื่อให้ ท่านเหล่านั้นคอยช่วยเหลือดูแลปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ให้โชคลาภ ให้ความ โชคดี เป็นพิธีกรรมที่แสดงออกมาจากความกตัญญูต่เวท การแสดงออกโดยการรำรำ ที่เรียกว่ารำผี ฟ้า การนำน้ำที่เป็นสัญลักษณ์ของการมีชีวิต ความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์ของสรรพชีวิต มีการ เถลิมฉลองแห่น้ำเพื่อมาประพรมใบเสมาหินให้เกิดสิริมงคล นอกจากนี้ในชุมชนที่มีการถอดบทเรียน องค์ความรู้จากภาพที่ตนศรัทธา เพื่อสร้างสัจจะในการเริ่มต้นในการทำมาความดีตามแนวทาง พระพุทธศาสนา ใบเสมาหินจึงมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเป็นศูนย์กลางที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนใน ชุมชนได้ เป็นสื่อที่ทำให้ประเพณีและพิธีกรรมนั้นเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ใบเสมาหินยัง เป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงออกของความเป็นชุมชนที่มีอารยธรรมทางด้านประวัติศาสตร์ เป็น วัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา แม้ว่าจะขาดช่วงสืบทอดไปบ้าง ใบเสมาหินก็คงยังให้คนในชุมชนได้สืบทอด วัฒนธรรมเรื่อยมานั่นก็เพราะใบเสมาหินที่ไม่ได้สลายไปอย่างง่ายดายนั่นเอง ด้านพิธีกรรมนี้มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑) พิธีกรรมที่กระทำร่วมกันของคนทั้งชุมชน คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความอุดม สมบูรณ์ พิธีกรรมนี้อาจกล่าวได้ว่าพบในกลุ่มคนแทบทุกแห่งทั่วไป เนื่องจากสังคมส่วนใหญ่ของ ภูมิภาคนี้เป็นสังคมการเกษตร เกี่ยวกับการบวงสรวงบูชา เช่นไหว้ด้วยอาหาร เครื่องดื่มต่าง ๆ แก่ บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ บวงสรวงบุคคลสำคัญ(วีรบุรุษ) การบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บวงสรวงบรรพ บุรุษผู้สร้างใบเสมาหิน ที่รู้จักกันดีคือการเลี้ยงผีปู่ตา มักจัดขึ้นในช่วงเดือน ๖ ช่วงเวลาที่จะทำ การเกษตร เป็นการเสี่ยงทายฝน ทำนายทายทักจำนวนน้ำฝนในปีนั้น ๆ การแห่น้ำเพื่อนำมา สักการบูชาใบเสมาหินที่เป็นพิธีกรรมที่ร่วมกันจัดรูปแบบขึงพิธีการที่ถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา รวมถึงการ รวมตัวกันเพื่อเป็นสักขีพยานในอารยธรรมาสังจะทำความดี ในช่วงเข้าพรรษาของชาวบ้านกุดโง้ง

๒) พิธีกรรมที่เป็นปัจเจกบุคคล โดยพิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นเรื่องในระดับครอบครัว และปัจเจกบุคคลเป็นส่วนใหญ่ ในเรื่องของโรคภัยไข้เจ็บ มีความเกี่ยวพันกับความเชื่อส่วนบุคคล เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ ว่ามีผีเป็นผู้กระทำหรือการถูกคนที่มี

คาถาอาคมกระทำด้วยวิธีทางคาถาอาคม ซึ่งจะทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บตามความคิดความเชื่อของชาวบ้าน เมื่อมีเหตุเหล่านี้ผู้ป่วยต้องหาวิธีการรักษาพยาบาลตามสาเหตุของโรคนั้น คือ การรำผีฟ้า โดยเชื่อว่าจะสามารถบันดาลทุกสิ่งได้ แม้แต่การเกิดการตายของมนุษย์ตลอดจนเป็นผู้กำหนดโชคชะตาของมนุษย์ ขณะที่มีชีวิตอยู่บนโลก และเชื่อว่าผีบรรพชนกับผีฟ้านั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ เชื่อว่ามนุษย์มีขวัญประจำตัวอยู่ทุกคน เมื่อตายลงขวัญจะออกจากร่างไปพบบรรพชนและจะเดินทางไปยังเมืองฟ้าเพื่อไหว้ผีฟ้า ชาวบ้านกลุ่มที่นับถือผีฟ้าเชื่อว่าใบเสมาหินเป็นที่สถิตของผีฟ้าและบริเวณที่ปักใบเสมาหินคือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตของผีฟ้านั่นเอง

กลุ่มที่มีความเชื่อจากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษที่ให้เคารพใบเสมาหิน เมื่อจะเดินทางไปทำงาน หรือเดินทางออกนอกหมู่บ้านไปในที่ไกล ๆ ก็จะไป จัดบายศรี ดอกไม้ จุดรูปเทียน เพื่อไปขอขมา ทำพิธีรำลา ขอพรในการเดินทาง และมีการอ้อนวอนบนบานต่าง ๆ เมื่อได้ตามที่ตนเองขอสมปรารถนาแล้วก็กลับมาแก้บน เป็นต้น พิธีที่ทำขึ้นเป็นพิธีที่ทำขึ้นได้ทุกช่วงเวลา ในระดับครอบครัว และส่วนบุคคลเป็นส่วนใหญ่

๔.๔ สรุป

งานประติมากรรมที่เกี่ยวกับการสลักหินที่ค้นพบในประเทศอินเดียที่เป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏว่าไม่พบหลักฐานว่าได้นำแผ่นหินมาใช้เป็นนิมิตกำหนดเขตของโรงอุโบสถเลย แม้ในสถานที่ที่เป็นอาคารทางพระพุทธศาสนา ตามถ้ำ เพิงหิน เจือมผา วิหาร ศาลา หรือแหล่งโบราณคดี ก็ไม่ได้นำแผ่นหินมาปักเพื่อทำสัญลักษณ์แสดงหรือกำหนดอาณาเขตสำหรับกระทำสังฆกรรมหรือมีข้อความจารึกแสดงถึงนิมิตเหล่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่านิมิตเหล่านั้นคณะสงฆ์ได้ถือกำหนดเป็นครั้งคราวตามความจำเป็นโดยใช้หลักสังฆาธิปไตย และอาจจะเป็นไปได้ดีกว่าวัฒนธรรมการนำแผ่นหินมากำหนดเป็นนิมิตจะไม่นิยมแพร่หลายและคณะสงฆ์ไม่ได้กำหนดนิมิตขึ้นตายตัว เพราะสามารถกำหนดเอาตามพุทธบัญญัติเรื่องของนิมิตสี่มาทั้ง ๘ อย่างได้นั่นเอง

สมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงนำแท่งหินที่สลักเป็นรูปเสมาธรรมจักรและภาพสัตว์ที่มีความหมายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ขนาดสูงใหญ่จำนวนมากปักทั่วราชอาณาจักร เพื่อแสดงสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เสาศิลาเหล่านี้อาจจะเป็นแรงบันดาลใจในการเลือกวัสดุ การแกะสลักภาพ และการจารึกอักษรลงบนแผ่น เป็นต้นกำเนิดของวัฒนธรรมการนำแท่งหินมาเป็นนิมิตในการแสดงอาณาเขตทางพระพุทธศาสนาจนแพร่หลายในประเทศไทยปัจจุบัน

ใบเสมาหินได้ทำหน้าที่กำหนดเขตแดนของสังฆกรรม ที่เรียกว่านิมิต พร้อมทั้งบอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นสื่อในการนำเสนอ "คติธรรมคำสอนพระพุทธศาสนา" ที่ภูมิปัญญาช่างโบราณได้แปลงออกมาจากคำสอนในคัมภีร์ทางศาสนา แสดงรูปภาพตัวอย่างให้เห็นถึงการ

บำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีนี้เป็นสิ่งที่บุคคลโดยทั่วไปควรนำประพฤติดิปฏิบัติ เช่น การให้ทาน การรักษาศีล ความกตัญญูต่อบุคคล ความอดทนอดกลั้น การไม่ประทุษร้ายมิตร ความมีเมตตาปราณี การบำเพ็ญเพียร การรักษาสัจจะ การเสียสละ เป็นต้น เพื่อต้องการให้พุทธศาสนิกชนที่พบเห็นนำเอามาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เป็นอุบายอย่างแยบคายที่สามารถแผ่คำสอน พุทธปรัชญา พุทธจริยธรรม ความเชื่อด้วยการสลักภาพบนใบเสมาหิน เป็นไปเพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามแบบเถรวาท

จากหลักฐานตัวอักษรที่จารึกบนใบเสมาหิน คือ อักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ที่มีต้นกำเนิดมาจากดินแดนพุทธภูมิ อาณาจักรปัลลวะในแถบอินเดียภาคใต้ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในการเผยแผ่คำสอนในสมัยนั้น ได้เผยแผ่ความเจริญรุ่งเรืองเข้ามาในดินแดนนี้ หรือแม้แต่อักษรมอญโบราณ ภาษาเขมรอักษรขอมโบราณ ด้วยความสามารถทางด้านสติปัญญาของกลุ่มคนในชุมชนที่สามารถเรียนรู้จนเขียนอักษรและจารึกลงบนแผ่นหินได้ รวมถึงการถ่ายทอดผ่านเรื่องราวในชาดกด้วยฝีมือการสลักแผ่นหินที่อ่อนช้อยงดงาม สอดแทรกวรรณกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมการแต่งกาย และขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิเอาไว้อีกด้วย แสดงให้เห็นถึงการเป็นกลุ่มคนที่มีจิตใจเปิดกว้างในการรับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา

ความโดดเด่นของภาพสลักบนใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิคือการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบพื้นเมืองเดิมในแต่ละยุคเข้ากับรูปแบบของศิลปะอินเดียที่มาพร้อมกับพระพุทธศาสนา รูปแบบของการถ่ายทอดเรื่องราว ไม่มีแบบแผนตายตัว มีความเป็นอิสระในการนำเสนอเรื่องราว และการจัดวางภาพโดยพยายามเล่าเรื่องราวผ่านตัวละครในการแสดงท่าทางตามเนื้อหาที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ บางแผ่นก็มีการสลักตกแต่งพื้นที่ยี่ด้านล่างเป็นรูปกลีบบัวและด้านปลายของแผ่นหินก็เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา เล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาอย่างประณีตสวยงาม การแกะสลักภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธเจ้าและชาดกไว้บนใบเสมาหินนี้ อาจมีความเชื่อที่มุ่งหมายให้ความรู้เพื่อเป็นสื่อในการบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ ช่วยสืบทอด เผยแผ่และเชิดชูพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการประดับตกแต่งศาสนสถานให้เกิดความสวยงามที่แผ่ไปได้ด้วย วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมทางภาษา การจารึกอักษรมอญโบราณด้วยอักษรที่มาจากต่างดินแดน นับภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำให้เกิดภาพสลักบนใบเสมาหินที่มีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางพุทธศิลป์ที่ขึ้นสูงถึงจุดสุดยอด

หลักพุทธปรัชญาและหลักพุทธจริยธรรมที่เกิดขึ้นจากการวิเคราะห์และตีความจากเรื่องราวที่ปรากฏบนใบเสมาหิน เกิดองค์ความรู้จากนักปราชญ์ในชุมชน ผู้ทรงคุณความรู้ที่เกิดจากการศึกษาในเอกสารต่าง ๆ ถ่ายทอดผ่านมุมมองในทัศนคติทางพระพุทธศาสนา คนในชุมชนยอมรับและมีความคิดเห็นร่วมกัน ใบเสมาหินได้แสดงคุณค่าทางด้านศิลปกรรมเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนชาวชัยภูมิ เป็นผลงานทางภูมิปัญญาทางเชิงช่างชั้นสูงทั้งในการแกะสลักภาพสื่อความหมาย และวัฒนธรรม

ทางภาษาที่ถ่ายทอดอักษรที่บ่งบอกถึงยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของชาติได้ เป็นสังคมที่รุ่งเรืองทางวัฒนธรรมทางด้านศิลปะ รสนิยมที่ถ่ายทอดมาจากความเชื่อและความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา เป็นคุณค่าที่สำคัญยิ่งที่ทำให้ผลงานศิลปกรรมเหล่านี้ยังคงได้รับความสำคัญและชุมชนได้รักษาให้ สืบทอดให้คงอยู่สืบไป

บทที่ ๕

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นในการศึกษาวิจัยไว้ ๓ ประเด็น คือ ๑) เพื่อศึกษา กำหนดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ กับวัฒนธรรมใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ ๓) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมา หินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ ในจังหวัดชัยภูมิ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ และจาก การสัมภาษณ์ข้อมูล ด้วยการเรียบเรียงข้อมูลเชื่อมโยงเข้าสู่คำตอบของการวิจัย สรุปได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัยโดยแยกตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

๕.๑.๑ กำหนดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา

ใบเสมาหินในพระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นในสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรง ได้อนุญาตให้สงฆ์กำหนดเขตสงฆ์ในการกระทำสังฆกรรมคือลงอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์ ภิกษุ ทั้งหลายผู้จะสมมติสังฆาสนีนี้ควรผูกขันธสีมาก่อน เพื่อการกระทำสังฆกรรมทั้งหลายมีบรรพชาและ อุปสมบท เป็นต้น นิमितหรือเครื่องหมายที่ใช้กำหนดอาณาเขตในการทำอุโบสถกรรมจึงมีความสำคัญ อย่างยิ่ง ในนิมิตทั้ง ๘ ที่ทรงบัญญัติ วัฒนธรรมการนำแผ่นหินมาเป็นนิมิตหรือเครื่องหมายแสดง อาณาเขตของโรงอุโบสถหรือแสดงสถานที่สำหรับทำอุโบสถกรรมสวดพระปาติโมกข์จึงเกิดขึ้นมีมา ตั้งแต่ครั้งนั้น และเป็นที่นิยม

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของแผ่นดินไทยสืบต่อกันมาโดยมิขาดสายตั้งแต่พระพุทธศาสนา เผยแผ่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ รูปแบบของรูปทรงของใบเสมาหินในยุคแรกๆที่ปรากฏได้รับอิทธิพล ของศิลปะปาละ - เสนะของอินเดียอย่างมาก รวมถึงรายละเอียดของการแกะสลักรูปบัวคว่ำบัวหงายก็ มีการสลักเหมือนกัน นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าเส้นขอบของใบเสมา เครื่องทรงสรวมศีรษะทรงสูง หรือ แม้แต่การแสดงท่าทางก็มีส่วนคล้ายคลึงกันด้วย แต่อาจจะแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น บริเวณที่ แกะ รูปแบบ ลวดลาย และความสวยงาม ซึ่งเป็นธรรมชาติของช่างที่อาจจะฝีมือในการแกะสลักไม่ เท่ากันนั่นเอง

พัฒนาการใบเสมาหินทางพระพุทธศาสนาแล้วประเทศไทยรับเอาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาแต่ครั้งแรกเริ่มในอาณาจักรทวารวดีเรียกว่าเถรวาทแบบมอญ ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรื่อยมานั้นถือว่าเป็นเถรวาทแบบขอม เพราะเรายึดหลักอักษรขอมในการเขียนบาลี ส่วนทางล้านนานั้นเป็นสายมอญโดยยึดหลักเอาตัวอักษรธรรมล้านนาที่พัฒนามาจากอักษรมอญเป็นหลัก อิทธิพลใบเสมาหินทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้จะส่งผลไปสู่ผลงานทางศิลปกรรมในใบเสมาหินที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะสามารถแยกแยะศิลปกรรมและวัฒนธรรมของยุคสมัยและการผสมผสานวัฒนธรรมระหว่างกัน

ในอารยธรรมสังคมทวารวดี มีรูปแบบและการแพร่หลายของงานทางด้านศิลปกรรมเป็นตัวแทนที่สะท้อนความคิด คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาจากศูนย์กลางออกไปสู่ชุมชนลุ่มน้ำในพื้นที่ต่าง ๆ ของอาณาจักร กลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำชีก็ได้รับเอาคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิต สรรค์สร้างเป็นผลงานทางด้านศิลปกรรมบนแผ่นหินที่สลักเรื่องราวคำสอน คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงพระพุทธคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ เป็นการสืบทอดอายุและเชิดชูพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นความสวยงามที่แฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมที่มีรูปแบบเฉพาะของศิลปกรรมภูมิปัญญาอีสาน ทำให้เกิดรูปแบบศิลปกรรมบนใบเสมาหินมีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่นักวิจัยเรียกกันว่าทวารวดีอีสาน

ศิลปกรรมใบเสมาหินพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทสมัยทวารวดีในภาคอีสาน นอกจากจะทำหน้าที่กำหนดเขตแดนของสังฆกรรม และบอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติแห่งองค์พระศาสดามุนีแล้วยังเป็นสื่อในการนำเสนอ “คติธรรมคำสอนพระพุทธศาสนา” ที่ภูมิปัญญาช่างโบราณได้แปลงออกมาจากคำสอนในคัมภีร์ทางศาสนา แสดงตัวอย่างให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีนี้เป็นสิ่งที่บุคคลโดยทั่วไป ควรนำประพฤติปฏิบัติ เช่น การบำเพ็ญทานบารมี ความกตัญญูกตเวที ความอดทนอดกลั้น การไม่ประทุษร้ายมิตร ความมีเมตตาปราณี การบำเพ็ญเพียร การรักษาสัจจะ การเสียสละ เป็นต้น เพื่อต้องการให้พุทธศาสนิกชนที่พบเห็นนำเอามาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต อันเป็นอุบายที่สำคัญอย่างแยบคายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทที่แฝงไปคติความเชื่อจากการสร้างภาพสลักบนใบเสมาหินดังที่กล่าวมาแล้วนี้

แนวความคิดในการสร้างใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ ในส่วนที่แกะสลักเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าเป็นผลงานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นจากบทบัญญัติในพระวินัยเรื่องของการนำแผ่นหินเป็นนิมิตแห่งสีมาซึ่งเป็นหนึ่งใน ๘ นิมิตสีมา โดยได้รับอิทธิพลรูปทรงจากศิลปะในสมัยปาละ – เสนะของอินเดีย ผสมผสานกับแนวคิดการปักแท่งหินสลักรูปเสาเสมาธรรมจักรขนาดสูง

ใหญ่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ทรงปักเพื่อแสดงสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและเป็นการแสดงอาณาเขตในทางพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่เข้ามาพร้อมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะพระธรรมทูตที่มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นประธานสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ การสร้างสรรค์และถ่ายทอดผลงานทางพุทธศิลป์ได้สื่อความหมายจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นภาพแกะสลักผสมผสานกับการคิดค้นลวดลายและรูปแบบ มีการพัฒนาจนเป็นเอกลักษณ์ของรูปทรงใบเสมาหินที่พบเห็นในปัจจุบัน นับเป็นความงามทางสุนทรียศาสตร์ทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธชัยภูมิที่มีความสงบสุขอย่างแท้จริง

ภาพสลักใบเสมาหินได้บอกเล่าเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ได้เวียนว่ายตายเกิดถือเอากำเนิดในพระชาติต่าง ๆ ปรากฏเรื่องราวเป็นชาดกจนกระทั่งถือกำเนิดเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้ายเป็นการสั่งสมบารมีเพื่อบารมี เพราะฉะนั้นสาระสำคัญจึงอยู่ที่พุทธจริยธรรมในชาดก โดยมีเนื้อหาของตอนที่แกะสลักนั้นเป็นตัวแทนของการเล่าเรื่องชาดกทั้งหมดนั้นด้วย และก็จะเป็พื้นฐานที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการสร้างบารมีในประเทศไทยซึ่งสอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงเป็นใบเสมาหินที่จารึกข้อมูลทั้งความเชื่อ คติธรรม คำสอน พุทธจริยธรรม และประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ใบเสมาหินเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งถ่ายทอดแนวความคิดความเชื่อของกลุ่มคนโดยเฉพาะ งานพุทธศิลป์ประเภทประติมากรรม เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดแนวคิดและอุดมคติจากอดีตตามแนวคิดและความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนา

ใบเสมาหินที่ปรากฏในจังหวัดชัยภูมิ สร้างขึ้นจากศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาเป็น ใช้สื่อการสอนธรรมะสำหรับพุทธศาสนิกชนในชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น และกำจัดให้สิ้นความทุกข์โดยสิ้นเชิง มุ่งสู่ประโยชน์ถาวรในโลกหน้า ประโยชน์สูงสุด อันหมายถึงพระนิพพาน คือ การดับกิเลสและทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง รู้แจ้งในสภาวะของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริง รู้เท่าทันในคติธรรมของสังขารธรรมทั้งหลายไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจความตัณหาและอุปาทาน สามารถชำระจิตใจให้สงบ ผ่องใส เป็นอิสระ มีความสุขใจ รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งปวง หลุดพ้นจากความทุกข์ ดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน มีจิตใจที่เบิกบานเหมือนดอกบัว ดังที่ปรากฏในภาพสลักใบเสมาหินเกือบทุกแผ่น ใบเสมาหินเป็นผลงานทางภูมิปัญญาทางเชิงช่างชั้นสูงทั้งในการแกะสลักภาพสื่อความหมายถ่ายทอดบ่งบอกถึงยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของชาติที่เจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นคุณค่าที่สำคัญยิ่งที่ทำให้ผลงานศิลปกรรมเหล่านี้ยังคงได้รับความสำคัญและชุมชนได้รักษาให้ สืบทอดให้คงอยู่เป็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนสืบไป

๕.๑.๒ วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

จังหวัดชัยภูมิมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้และภูเขาสูง เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำสำคัญ เป็นแหล่งต้นน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวดึงดูดให้ผู้คนเข้าจับจองพื้นที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจนเกิดเป็นชุมชน เป็นชุมชนเกษตรกรรม สร้างวัฒนธรรมพร้อมกับประวัติศาสตร์ในหลายยุคหลายสมัย เมืองชัยภูมิจึงเป็นเมืองโบราณในประวัติศาสตร์ จากหลักฐานต่าง ๆ มีกลุ่มใบเสมาหิน เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าชุมชนของจังหวัดชัยภูมิเริ่มมีการรับเอาศิลปวัฒนธรรม ประเพณีตลอดจนคติความเชื่อมาจากแหล่งอื่น อารยธรรมสำคัญอย่างต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอินเดีย สมัยทวารวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ รับอารยธรรมขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ และ ก่อนที่จะมีการตั้งอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จังหวัดชัยภูมิมีวัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรม ซึ่งมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นกับหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดมีลักษณะเด่นชัดที่เน้นและเชิดชูวีรกรรมความซื่อสัตย์ในงาน ประเพณีฉลองอนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาแล (เจ้าเมืองคนแรก) พิธีกรรมรำผีฟ้า ประเพณีพิธีแห่นาคโหด ประเพณีบุญแห่กระดุม ประเพณีสงฆ์พระธาตุหนองสามหมื่น พิธีแห่น้ำกาบแก้วบัวไขมาลัยกิ่ง มิ่งเมืองกาหลง โสมบุญยอดสร้อยองค์พระศรีศิลาแลง(พระใหญ่ทวารวดี) เป็นต้น วัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้ ปัจจุบันก็ยังรักษาสืบทอดและถือปฏิบัติกัน และจากการศึกษาประวัติศาสตร์จะสังเกตได้ว่า จังหวัดชัยภูมิแม้จะเป็นทางผ่านของกองทัพต่าง ๆ แต่ไม่เคยเกิดการสู้รบในดินแดนนี้เลย จังหวัดชัยภูมิจึงเป็นดินแดนแห่งประวัติศาสตร์และความสงบสุข มีความเจริญรุ่งเรืองของศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งใบเสมาหิน

ชาวเมืองชัยภูมิได้ยอมรับเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านภาษา จากหลักฐานตัวอักษรที่จารึกบนใบเสมาหิน คืออักษรหลังปลงระภาษาสันสกฤตที่มีต้นกำเนิดมาจากดินแดนพุทธภูมิ อาณาจักรปลงระในแถบอินเดียภาคใต้ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในการเผยแผ่คำสอนในสมัยนั้น ได้แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านสติปัญญาของกลุ่มคนในชุมชนที่สามารถเรียนรู้จนเขียนอักษรและจารึกลงบนแผ่นหินได้ และการถ่ายทอดผ่านเรื่องราวในชาดกด้วยฝีมือการสลักแผ่นหิน สอดแทรกวรรณกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมการแต่งกาย และขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิเอาไว้อีกด้วย แสดงให้เห็นถึงการเป็นกลุ่มคนที่มีจิตใจเปิดกว้างในการรับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา แล้วแสดงออกเป็นวัฒนธรรมที่งดงามโดยใช้ศิลปกรรมเป็นสื่อตามแบบฉบับของตนเอง นอกจากนี้ในปัจจุบันยังคงมีกลุ่มชนชาวญ้อที่เชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากชาวทวารวดีโบราณที่ยังคงสามารถสื่อสารด้วยภาษามอญโบราณ ดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุข เรียบง่าย สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของบรรพชน รวมถึงการสืบทอดพิธีกรรมที่ยึดถือสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นไม่ขาดสายในด้านความเชื่อของการนับถือผีบรรพบุรุษ

ภาพสลักบนใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ ได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตของชุมชน ปรากฏเป็นหลักฐานสำหรับนำไปปฏิบัติให้เกิดผลต่อชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชนให้มีความเสียสละต่อกันทั้งด้านกำลังกาย กำลังใจและกำลังทรัพย์เพื่อประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ชุมชน ให้มีระเบียบวินัย เคารพกฎกติกาของสังคม เป็นคนมีเหตุผลยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักรักษาจิตใจหรือรู้จักพัฒนาความรู้สึกนึกคิดให้คิดดีมีเมตตากรุณาต่อกันและกัน ให้เป็นคนรู้จักแสวงหาทางที่จะทำให้เกิดสติปัญญาเป็นคนมีคุณธรรมประจำจิตใจไม่หลงงมงายเชื่อสิ่งต่างอย่างไรเหตุผล และให้เป็นมีความกตัญญูกตเวทีย เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีมีศรัทธาอันมั่นคงในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้เป็นคนมีความอดทนต่อปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิต รู้จักมีสติสัมปชัญญะข่มจิตใจของตนเองได้ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ฝ่ายต่ำ มีจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาดงดงาม มีความเมตตากรุณาเห็นอกเห็นใจกัน และมีปัญญารู้เท่าทันในการดำเนินชีวิต

๕.๑.๓ วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

ความโดดเด่นของภาพสลักบนใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิคือการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบพื้นเมืองเดิมในแต่ละยุคเข้ากับรูปแบบของศิลปะอินเดียที่มาพร้อมกับพระพุทธศาสนา รูปแบบของการถ่ายทอดเรื่องราว ไม่มีแบบแผนตายตัว มีความเป็นอิสระในการนำเสนอเรื่องราว และการจัดวางภาพ โดยพยายามเล่าเรื่องราวผ่านตัวละครในการแสดงท่าทางตามเนื้อหาที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ การสลักเครื่องทรงและการแต่งกายของตัวภาพ ก็ทำให้สามารถแยกแยะชื่อของบุคคลในชาดกได้ มีการแสดงบรรยากาศและสถานที่ของเรื่องราวต่าง ๆ บางแผ่นก็มีการสลักตกแต่งพื้นที่ด้านล่างเป็นรูปกลีบบัวและด้านปลายของแผ่นหินก็เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา เล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาอย่างประณีตสวยงาม แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางพุทธศิลป์ที่ขึ้นสูงถึงจุดสุดยอด บ่งชี้ให้เห็นถึงความเชื่อในการปักเสมาหินที่เนื่องในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าใบเสมาหินที่พบมีรูปร่างที่ได้สัดส่วนงดงาม และมีภาพสลักภาพเรื่องราวชาดก จากการสร้างใบเสมาหินที่พบไม่ใช่เพื่อเป็นที่กำหนดเขตทำสังฆกรรมโดยมีพระอุโบสถอยู่ตรงกลางเท่านั้น แต่ได้พบว่ามีกรปักเสมาหินบริเวณเนินดิน กลางทุ่งนา แม้แต่ภายในบริเวณหมู่บ้านด้วย การสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธเจ้าและชาดกไว้บนใบเสมาหินนี้ อาจมีความเชื่อที่มุ่งหมายให้ความรู้เพื่อเป็นสื่อในการบอกเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ ช่วยสืบทอด เผยแผ่ และเชิดชูพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการประดับตกแต่งศาสนสถานให้เกิดความสวยงาม โดยแฝงไว้ด้วยรูปแบบเฉพาะของพุทธศิลป์ เมื่อวิเคราะห์จากภาพสลักจะเห็นความสัมพันธ์ของชุมชนเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมทางภาษา การจารึกอักษรมอญโบราณด้วยอักษรที่มาจากต่างดินแดน นับเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำให้ใบเสมาหิน

ที่มีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น ทำให้ประชาชนในชุมชนปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมที่ได้จากการค้นคว้าองค์ความรู้จากใบเสมาหินเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตภายใต้ความเชื่อในวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินในชุมชนแต่พื้นที่ของจังหวัดชัยภูมิ คือ บ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ บ้านโนนฆ้อง บ้านพันลำ บ้านหัวขัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ และบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว ได้แสดงเรื่องราวความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน ถ่ายทอดวัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ ความศรัทธา ศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม ภาษา ตัวอักษร วรรณกรรม และการแต่งกาย เป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดในระดับของเครือญาติหรือมีอิทธิพลระหว่างกัน ดังนี้

๑) การนำเรื่องราวจากชาดกเรื่องเดียวกัน ตอนเดียวกัน ได้แก่ ใบเสมาหินเรื่องพระภุชสีตชาดก พระเทมียชาดก พระมหอสถชาดก พระวิรุณบัณฑิตชาดก ที่บ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ และบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ และใบเสมาหินเรื่องมาตุโปสกาชาดก ที่บ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ และ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ แสดงออกให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาวรรณกรรมอย่างเดียวกัน

๒) รูปแบบของงานศิลปกรรมใบเสมาหินมีความคล้ายกัน มีขนาด รูปร่าง และรูปทรงของใบเสมาหิน การนำเสนอภาพในลักษณะแบบเดียวกัน การจัดวางองค์ประกอบของภาพที่มีความคล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นการจัดองค์ประกอบของภาพชาดก การตกแต่งด้วยลวดลายกลีบบัว ลวดลายต้นไม้ ก้อนเมฆ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ของตัวละคร รวมถึงการเลือกวัสดุที่นำมาใช้ในการแกะเป็นใบเสมาหิน คือ หินทราย ภาพสลักสามารถดึงดูดความสนใจ ให้เกิดความเพลิดเพลิน กระตุ้นให้เกิดความเชื่อและความศรัทธาให้พุทธศาสนิกชนที่ชมภาพ ได้ระลึกถึงหลักธรรมคำสอน ทั้งพุทธจริยธรรมและพุทธปรัชญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้แสดงเอาไว้ในเนื้อหาของภาพ เป็นการสืบทอดอายุและเชิดชูพระพุทธศาสนา ทั้งยังแสดงภูมิปัญญาที่เกิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นความสวยงามที่แฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมที่มีรูปแบบเฉพาะของศิลปกรรมภูมิปัญญาของคนชัยภูมิ เกิดสุนทรีย์ภาพหรือสุนทรีย์ศาสตร์แบบพุทธ จากความงามภายนอก ในด้านของมิติ รูปทรง ลวดลาย และงามภายในที่เกิดจากความหมาย มิติแห่งธรรม ความประทับใจ ระบบการเรียนรู้ และคุณค่าซึ่งเกิดจากการตีความในใบเสมาหินเหล่านั้น

๓) ใบเสมาหินภาพพระศรีอริเมตไตรย และภาพพระเวสสันดรชาดก แสดงถึงความเชื่อเรื่องการทำบุญกุศลเพื่อความสุขในโลกหน้า เพื่อการได้ไปเกิดในยุคสมัยพระศรีอริเมตไตรย พระพุทธเจ้า นอกจากภาพสลักแล้วอักษรที่จารึกบนใบเสมาหินยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำบุญกุศล ที่ประกาศ สรรเสริญบุญกุศลที่ตนเองได้กระทำเอาไว้แล้ว เช่น จารึกที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น ความว่า “นี่คือบุญของพระราชา” จารึกด้านหลังภาพวิรุณบัณฑิตชาดก มีข้อความเกี่ยวกับบุญกุศลของคน

ใดคนหนึ่ง เป็นต้น รูปแบบและการแพร่หลายของงานทางด้านศิลปกรรมเป็นตัวแทนที่สะท้อนความคิด คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิต สรรค์สร้างผลงานบนแผ่นหิน เพื่อต้องการให้พุทธศาสนิกชนที่พบเห็นนำเอามาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต อันเป็นอุบายที่สำคัญอย่างแยบคายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยึดมั่นในบุญกุศลคุณงามความดี ทำให้วัฒนธรรมการเทศน์มหาชาติ ความเชื่อและศรัทธาในคำสอนในพระเวสสันดรชาดกเป็นที่ยอมรับนับถือของชุมชนเป็นเพณีที่อยู่คู่กับคนชัยภูมิได้อย่างกลมกลืน

๔) อักษรจารึก ด้วยภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษามอญโบราณ อักษรหลังปัลลวะ และอักษรเขมรหรือขอมโบราณ เป็นภาษาที่มาจากต่างถิ่นนำมาจารึกบนใบเสมาหิน ได้แสดงถึงความเจริญทางด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาแผ่เข้ามาสู่ในชุมชน ได้แสดงถึงความสามารถ เฉลียวฉลาดของคนในชุมชนในด้านการศึกษา การเปิดรับวัฒนธรรมจากต่างถิ่น เพราะบางชนชาติในโลกมีเฉพาะภาษาพูดแต่ไม่มีรูปอักษรที่ใช้สื่อภาษาของตนเป็นภาษาเขียน หรือสามารถอ่านและเขียนภาษาอื่นนอกจากภาษาของตนเองได้ แสดงให้เห็นถึงการเป็นกลุ่มคนที่มีจิตใจเปิดกว้างในการรับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา แล้วแสดงออกเป็นวัฒนธรรมที่งดงามโดยใช้ศิลปกรรมเป็นสื่อตามแบบฉบับของตนเอง

๕) ในชุมชนใบเสมาหินปรากฏการสืบทอดพิธีกรรมรำผีฟ้าในทุกชุมชน การรักษาโรคด้วยการร่ายรำ แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องราวเกี่ยวกับการเคารพนับถือผีบรรพบุรุษ การจัดพิธีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ การทำบุญอุทิศ และพิธีการสงฆ์ใบเสมาหินในวันสงกรานต์ด้วย ดังนั้นจังหวัดชัยภูมิจึงเป็นดินแดนแห่งประวัติศาสตร์และความสงบสุข มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศิลปวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๒.๑ กำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา

กำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมใบเสมาหินในพระพุทธศาสนา แผ่นดินไทยสืบทอดกันมาโดยมีชาติสายตั้งแต่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่ารูปแบบของรูปทรงของใบเสมาหินได้รับอิทธิพลของศิลปะปาละ - เสนะของอินเดียอย่างมาก รวมถึงรายละเอียดของการแกะสลักรูปบัวคว่ำบัวหงายก็มีการสลักเหมือนกัน นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าเส้นขอบของใบเสมา เครื่องทรงสวมศรีษะทรงสูง หรือแม้แต่การแสดงท่าทางก็มีส่วนคล้ายคลึงกันด้วย เป็นไปตามทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แต่อาจจะแตกต่างกันในรายละเอียด เช่น บริเวณที่แกะรูปแบบ ลวดลาย และความสวยงาม ซึ่งเป็นธรรมชาติของช่างที่มีความสามารถไม่เท่ากันนั่นเอง

การรับเอาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทในประเทศไทย ตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มในอาณาจักรทวารวดี ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการผสมผสานกันเรื่อยมาทั้ง ๒ วัฒนธรรมคือวัฒนธรรมแบบมอญและวัฒนธรรมแบบขอม โดยยึดหลักอักษรขอมในการเขียนบาลี ส่วนทางล้านนา

นั้นเป็นสายมอญโดยยึดหลักเอาตัวอักษรธรรมล้านนาที่พัฒนามาจากอักษรมอญเป็นหลัก อิทธิพลไบเซมาหินทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้จะส่งผลไปสู่ผลงานทางศิลปกรรมในไบเซมาหินที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะสามารถแยกแยะไปถึงยุคสมัยและการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี เป็นพัฒนาการของไบเซมาหินทางพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ ที่พูดถึงสัญลักษณ์ร่วม (Common Symbols) ไบเซมาหินเป็นศิลปวัฒนธรรมในกลุ่มศิลปกรรมมีความสัมพันธ์กับสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิต ความเชื่อ องค์ประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่ร้อยประสานเข้าเป็นวัฒนธรรมที่เป็นองค์รวม มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม การปฏิสัมพันธ์กับสังคมข้างเคียงที่มีความคิดความเห็นที่คล้ายคลึงกัน หรือการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ภายในสังคมของตนเองและทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ ปรากฏเป็นระบบสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มืองค์ประกอบแต่ละส่วน มีความหมายและสื่อความหมายที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่า มีการประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละพื้นที่จนได้รับความนิยม จากนั้นก็มีการแพร่กระจายองค์ประกอบวัฒนธรรมของพุทธศิลป์ที่ซับซ้อนจากมนุษย์กลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง จนเป็นวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและเกิดการประดิษฐ์คิดค้นอย่างอิสระจากสติปัญญาของคนในชุมชนด้วย

ไบเซมาหินที่พบในจังหวัดชัยภูมิส่วนใหญ่ ทำจากหินทราย เป็นรูปกลีบบัว มีความสูง ๑๕๐ เซนติเมตรขึ้นไป มีขนาดความหนาประมาณไม่ต่ำกว่า ๒๕ เซนติเมตร มีขนาดประมาณเท่ากับ ๑ คืบพระสุคต ซึ่งสอดคล้องกับวินัยบัญญัติเรื่อง สิ้นมนตรีก ที่กล่าวว่าช่องว่างระหว่างมหาสีมาและชั้นทสิมามีขนาดไม่ต่ำกว่า ๑ คืบพระสุคต แสดงถึงความเชื่อมโยงไปถึงพระวินัยที่พระสงฆ์ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เป็นการสืบทอดพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าและถือเป็นวัฒนธรรมทางภูมิปัญญาของบรรพชนในดินแดนที่เรียกว่าไชยภูมิหรือชัยภูมิอีกด้วย

แนวความคิดในการสร้างไบเซมาหินในจังหวัดชัยภูมิ ในส่วนที่แกะสลักเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าเป็นผลงานพุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นจากบทบัญญัติในพระวินัยเรื่องของการนำแผ่นหินเป็นนิมิตแห่งสีมาซึ่งเป็นหนึ่งใน ๘ นิมิตสีมา โดยได้รับอิทธิพลรูปทรงจากศิลปะในสมัยปาละ – เสนะของอินเดีย ผสมผสานกับแนวคิดการปักแท่งหินสลักรูปเสาเสมอธรรมจักรขนาดสูงใหญ่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ทรงปักเพื่อแสดงสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและเป็นการแสดงอาณาเขตในทางพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่เข้ามาพร้อมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของคณะพระธรรมทูตที่มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นประธานสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ เสาศิลาเหล่านี้ อาจจะเป็นต้นกำเนิดของการวัฒนธรรมการนำแท่งหินมาเป็นนิมิตในการแสดงอาณาเขตทางพระพุทธศาสนาจนแพร่หลายในประเทศไทยปัจจุบัน รวมถึงเป็นแรงบันดาลใจในการเลือกวัสดุ การแกะสลักภาพ และการจารึกอักษรลงบนแผ่นหินด้วย แนวคิดของศรีศักร วัลลิโภดม ในเรื่องของเสมาอีสานที่กล่าวว่า ส่วนใหญ่ไบเซมาหินทำขึ้นเพื่อพุทธบูชา ซึ่งภาพสลักเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา

และอักษรจารึกเป็นหลักฐานยืนยันเกี่ยวกับการสร้างถวายเป็นพุทธบูชา ส่วนขนาดของใบเสมาหินไปสอดคล้องกับวินัยบัญญัติเรื่อง สีมันตริก ที่กล่าวว่าช่องว่างระหว่างมหาสีมาและชั้นทสีมามีขนาดไม่ต่ำกว่า ๑ คืบพระสุคต

๕.๒.๒ วิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

ชาวเมืองชัยภูมิได้ยอมรับเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านภาษา จากหลักฐานตัวอักษรที่จารึกบนใบเสมาหิน คืออักษรหลังปลลวะภาษาสันสกฤตที่มีต้นกำเนิดมาจากดินแดนพุทธภูมิ อาณาจักรปลลวะในแถบอินเดียภาคใต้ ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในการเผยแพร่คำสอนในสมัยนั้น ได้แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านสติปัญญาของกลุ่มคนในชุมชนที่สามารถเรียนรู้จนเขียนอักษรและจารึกลงบนแผ่นหินได้ แต่ในปัจจุบันไม่มีหลักฐานการใช้ภาษานี้ในพื้นที่เลย มีเพียงกลุ่มคนที่ใช้ภาษาพื้นถิ่นโบราณคือภาษามอญ คือชาวญัฮกุรที่เชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากชาวทวารวดีโบราณที่ยังคงสามารถสื่อสารด้วยภาษามอญโบราณ ดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสุข เรียบง่าย สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ และความศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาของบรรพชน และการถ่ายทอดผ่านเรื่องราวในชาดกด้วยฝีมือการสลักแผ่นหิน สอดแทรกวรรณกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมการแต่งกาย และขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิเอาไว้อีกด้วย แสดงให้เห็นถึงการเป็นกลุ่มคนที่มีจิตใจเปิดกว้างในการรับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามา แล้วแสดงออกเป็นวัฒนธรรมที่งดงามโดยใช้ศิลปกรรมเป็นสื่อตามแบบฉบับของตนเอง นอกจากนี้ในปัจจุบันยังคงมีกลุ่มชน

การนับถือผีเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้านในจังหวัดชัยภูมิมีความเกี่ยวข้องกับภาวะทางสังคมและจิตใจ แม้เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาก็ยังคงนับถือผี จัดพิธีกรรมอะไรต้องเชิญผีสงฆ์เทศน์มาร่วมเสมอ การถือผีมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างกำลังใจและสวัสดิภาพของสังคม โดยแบ่งตามบทบาทหน้าที่ได้ ตามที่จารุวรรณ ธรรมวัตร กล่าวไว้ ได้สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องการร้ายผีฟ้า หรือแม้แต่ประเพณีและพิธีกรรมการเล่นผี ในเดือน ๖ และพิธีการแห่น้ำเพื่อนำมาสร้างใบเสมาหิน ผู้วิจัยไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่าการเชื่อโยงความเชื่อเรื่องใบเสมาหินว่าเป็นหลักผีตามที่นักวิชาการหลายท่านยอมรับหรือใช้คำกลาง ๆ ว่า คือ หินตั้ง ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณารูปทรงที่ปรากฏแล้วก็ยังเป็นสิ่งยืนยันยังว่าเป็นความเชื่อในวิถีชีวิตทางพระพุทธศาสนา ชี้ออกไปในเรื่องความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษ

ภาพสลักบนใบเสมาหินที่ภาพสลักบนใบเสมาหินในจังหวัดชัยภูมิ ได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตของชุมชน ปรากฏเป็นหลักพุทธจริยธรรมสำหรับนำไปปฏิบัติให้เกิดผลต่อการดำเนินชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน ให้มีความเสียสละ มีระเบียบวินัย เคารพกฎกติกาของสังคม เป็นคนมีเหตุผล รู้จักรักษาจิตใจ รู้จักพัฒนาความคิดให้คิดดีมีเมตตากรุณาต่อกันและกัน ไม่ให้หลงมกมาย และมีความกตัญญูกตเวที เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีศรัทธา มีความอดทน มีสติสัมปชัญญะข่มจิตใจของตนเองได้ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ฝ่ายต่ำที่เป็นสาเหตุให้จิตใจตกต่ำเศร้าหมองไม่ผ่องใส มีจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาด

งดงาม มีความเมตตากรุณาเห็นอกเห็นใจกัน และมีปัญญารู้เท่าทันสามารถยกตนเองออกจากปัญหาต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นควรเป็นไปอย่างมีคุณค่า มีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตจนถึงที่สุด คือ พระนิพพาน

๕.๒.๓ วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไบเซมาตินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ

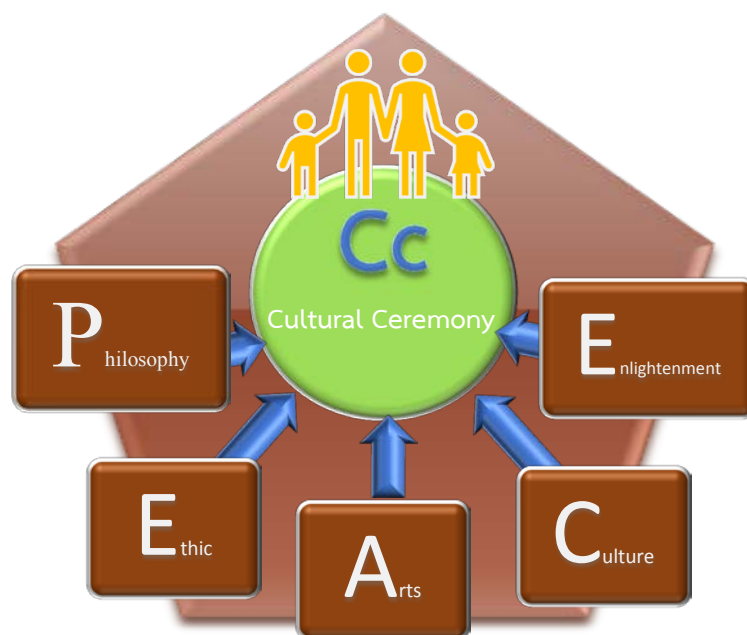
วัฒนธรรมการทำไบเซมาตินเกิดจากการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ตกทอดมาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามาภายหลังตามที่รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ได้มีความเห็นไว้ นับได้ว่าไบเซมาตินเป็นหลักฐานของการสร้างสรรค์และถ่ายทอดผลงานทางพุทธศิลป์ที่สื่อความหมายจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นภาพแกะสลักผสมผสานกับการคิดค้นลวดลายและรูปแบบ มีการพัฒนาจนเป็นเอกลักษณ์ของรูปทรงไบเซมาตินที่พบเห็นในปัจจุบัน นับเป็นความงามทางสุนทรียศาสตร์ทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวพุทธชัยภูมิที่มีแต่ความสงบสุขอย่างแท้จริงโดยไบเซมาตินเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งซึ่งถ่ายทอดแนวความคิดความเชื่อของกลุ่มคนโดยเฉพาะ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดแนวคิดและอุดมคติจากความเชื่อดั้งเดิมเป็นแนวคิดและความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนา เป็นพัฒนาการของไบเซมาตินอันทรงคุณค่าที่สำคัญยิ่งที่ทำให้ผลงานศิลปกรรมเหล่านี้ยังคงได้รับความสำคัญและชุมชนได้รักษาและสืบทอดให้คงอยู่เป็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนสืบไป และไบเซมาตินมีการบูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural integration) มีการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรมในแต่ละสมัย ซึ่งเกิดจากการนำเอาวัฒนธรรมที่มีความนิยมเข้ามาบูรณาการเข้าด้วยกัน เป็นวัฒนธรรมใหม่ในยุคสมัยต่อมา เกิดเป็นแนวคิดใหม่เรื่อยมาจนเป็นวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันและเกิดการประดิษฐ์คิดค้นอย่างอิสระจากสติปัญญาความสามารถของคนในชุมชน

ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมประเพณีของชาวชัยภูมิ ปัจจุบันยังคงรักษาสืบทอดวัฒนธรรมของความเป็นชาวอีสานโดยทั่วไปที่รับเอาวัฒนธรรมของประเพณี ๑๒ เดือน ที่เรียกว่า ฮีต ๑๒ การสืบทอดของวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมแบบไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพชีวิตของการดำรงอยู่ของสภาพสังคมทั้งในระดับเมืองและในระดับหมู่บ้าน ประเพณีบางอย่างเมื่อหมดความหมายและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตก็อาจเปลี่ยนแปลงหรือสิ้นสุดลง อาจเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมแบบใหม่ที่มีความหมายมากกว่าขึ้นมาแทนที่ เป็นลักษณะโดยธรรมชาติโดยที่อุดมคติและความคิดความเชื่อในประเพณีและพิธีกรรมนั้นไม่ได้สูญหรือขาดรากเหง้าดังที่เป็นอยู่ในพิธีกรรมบางอย่างในปัจจุบันแต่อย่างใด ลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของชาวชัยภูมิที่ถือปฏิบัติกันมานั้น มีความสัมพันธ์กับความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันศาสนาและความเชื่อในสิ่งเร้นลับ ปรากฏการณ์จากวัตถุต่าง ๆ ที่ค้นพบในชุมชน วัตถุที่ไม่สามารถ

อธิบายให้ชัดเจนได้ ใบเสมาหินที่ขุดพบตามไร่นาและบริเวณบ้านเรือนในชุมชนบางครั้งเกิดจากการตีความเอาเองซึ่งทำให้ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) ที่ถ่ายทอดกระจายออกไปในชุมชนใกล้เคียงอยู่ในพื้นฐานความเชื่อของชุมชน และทฤษฎีการหลอมละลายขอบฟ้าแห่งความรู้ (Theory of Fusion of Horizon) ปรากฏเด่นชัดขึ้น กล่าวคือ การยอมรับ ปรับเปลี่ยน และปรับปรุงให้เข้ากับพฤติกรรม ความคิด ความเชื่อของชุมชนได้อย่างกลมกลืนจนกลายเป็นสิ่งที่ชุมชนถือปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมการอ้อนวอนขอ การกราบไหว้บูชา การร่ายรำบวงสรวง การบนบานสานกล่าว เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ก็มีจุดมุ่งหมายและประโยชน์เพียงการสร้างเสถียรภาพทั้งทางวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การใช้ชีวิตตามวงจรที่สัมพันธ์กับการทำมาหากิน และเพื่อการสืบทอดวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มีบทบาทเพื่อสร้างความสงบสุขทางจิตใจของผู้คนและอุดมคติในความผาสุกในสังคม

๕.๓ องค์ความรู้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่องวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธในจังหวัดชัยภูมิ วัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา (Cultural Ceremony) ที่เกี่ยวกับใบเสมาหินได้ส่งผ่านความสงบสันติสุข (Peace) ทำให้เกิดขึ้นในชุมชน มีความรักใคร่ปรองดองกัน ผลเกิดจากองค์ความรู้ที่แฝงอยู่ในใบเสมาหิน ประกอบด้วย หลักพุทธปรัชญา (Philosophy) หลักพุทธจริยธรรม (Ethic) คุณค่าในผลงานศิลปกรรม (Arts) วัฒนธรรมในภาพสลัก (Culture) และหลักการบำเพ็ญบารมีสู่การตรัสรู้ (Enlightenment) สรุปเป็นแผนผังองค์ความรู้ ได้ดังนี้

Cc-PEACE SEMA STONE

๕.๔ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษามาทั้งหมดในเรื่องนี้ ในฐานะผู้วิจัยที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เห็นว่ายังมีประเด็นที่สังคมน่าจะนำไปประยุกต์ใช้ดังต่อไปนี้

๕.๔.๑ ข้อเสนอแนะในการพัฒนา

๑) ควรมีการพัฒนาหลักพุทธจริยธรรมที่ปรากฏบนใบเสมาหินไปถอดเป็นบทเรียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนต่อไป

๒) ควรให้การส่งเสริมในการจัดกิจกรรมที่มีความร่วมมือกันระหว่างวัด หน่วยงานราชการ สถานศึกษา และประชาชนในชุมชนเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับใบเสมาหิน

๕.๔.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรศึกษาพุทธจริยธรรมที่ปรากฏบนใบเสมาหินที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของชุมชน

๒) ควรศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่อใบเสมาหิน

๓) ควรศึกษาวิเคราะห์ใบเสมาหินที่ทำหน้าที่เป็นสื่อในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่

ชุมชน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. พระคัมภีร์ชาดกและอรรถาธิบายชาดกบาลี – ไทย. เล่มที่ ๒๙ (บาลี ภาค ๑๐ ตอนที่ ๒). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๕๘.

สมเด็จพระมหาสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณ. แปล. นิบาตชาดก ๒๓ เล่ม. มหานิบาต เล่มที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: โสภณพิพรรฒนากร, ๒๕๗๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. ภูมิแผ่นดินมรดกไทย : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จพระราชดำเนินแหล่งมรดกไทย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๔.

_____. สำนักศิลปากรที่ ๓ พระนครศรีอยุธยา. โครงการจัดทำองค์ความรู้ด้านการสำรวจศึกษาตลาดภายในใสมอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๕๔.

_____. อรรถาธิ (ตำนานพระธาตุพนม). กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. จารึกมอญในประเทศไทย. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒: อักษรปัลลวะอักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๒๑. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต ๑. ชัยภูมิ. นครราชสีมา: โคราซออฟเซ็ทการพิมพ์, ๒๕๔๑.

คุณา นนทพัฒน์. โครงการหนังสือชุดจังหวัดของเรา “ชัยภูมิ เมืองพระยาแล”. กรุงเทพมหานคร: แสงเลิศ, ๒๕๔๒.

งามพิศ สัตย์สงวน. การวิจัยทางมานุษยวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. อีสาน ๑ ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๔.

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน**. มหาสารคาม: ม.ป.ท., ๒๕๓๐.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: เดือนตุลาการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- ชลิต ชัยครรชิต. **พัฒนาชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.
- ชัยภูมิ. จังหวัด **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด มิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖.
- ณรงค์ เส็งประชา. **มนุษย์กับสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.
- ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา และนริศรานุวัดติวงศ์. สมเด็จพระเจ้า ฟ้า. **สาส์นสมเด็จพระ ๑๘: ๑๖๓. ๓ กันยายน ๒๔๘๓**. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๕.
- เดวิด แซนด์เลอร์. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. แปลโดย พรธงาม เจริญธรรมสาร. บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๖.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์ อีสาน เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓.
- ธวัช ปุณโณทก. **เที่ยวอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, ๒๕๓๖.
- ธิดา สารยา. **โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. ม.ป.ป..
- _____. **อารยธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.
- _____. (ศรี) **ทวารวดี: ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘.
- น ญ ปากน้ำ. **ศิลปแห่งอาณาจักรไทยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐.
- _____. **ศิลปโบราณในสยาม รวมบทความจากวารสารเมืองโบราณปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๑๕๓๒**. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- _____. **ความเข้าใจในศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: อัลฟามีเดีย, ๒๕๓๑.
- _____. **ถาม - ตอบ ศิลปะไทย**. กรุงเทพมหานคร: สารคดี, ๒๕๔๐.
- _____. **ศิลปะวิเศษสยามประเทศสุดยอดศิลปะไทยในสายตาศิลปินแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- นันทวรรณ เหล่าฤทธิ์. **ชัยภูมิในบรรพกาล**. นนทบุรี: เอส. พี. วี. การพิมพ์ (๒๕๕๐), ๒๕๕๕.

นิยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ. **มานุษยวิทยาและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลีฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๔๐.

แน่นน้อย ปัญพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม. **วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: เจริญมย์. ๒๕๓๖.

บันเทิง พาพิจิตร. **ประเพณี วัฒนธรรมไทย และคติความเชื่อ**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๙.

บำรุง บุญปัญญา. ๓ **ทศวรรษแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด, ๒๕๔๙.

บุญยงค์ เกศเทศ. **ดอนปู่ตา ป่าวัฒนธรรมอีสาน. ปกิณกะไทยคดีนิพนธ์**. มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง และคณะ. **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครปฐมเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประเวศ วะสี. **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย**. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๗

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘.

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี. ป.ธ.๙.ราชบัณฑิต). **พจนานุกรม ไทย - บาลี**. กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม ราชวรวิหาร, ๒๕๕๙.

พระเทพวิสุทธิเวที. **สารานุกรม**. จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิเมธี (เจีย เขมโก ป.ธ.๙). พระนคร: เลี้ยงเซียงจงเจริญ, ๒๕๑๓.

พวงเพชร สุรัตน์กุล. **มนุษย์กับสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๒.

พัฒน์มาศ พิษิตกุล และคณะ. **ขอบข่ายภูมิศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ครูสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑.

พันธุ์ ป.หลง สมบุญ เรียบเรียง. **พจนานุกรม มคอ - ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ม.ป.ท., ๒๕๕๖.

พิทยา บุณนาค. **เสมา สี่มา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ม.ป.ป..

พุทธทาสภิกขุ. **ภาพพุทธประวัติจากหินสลักยุคก่อนมีพระพุทธรูป**. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.. ม.ป.ป..

ไพฑูรย์ มีกุล. **ชัยภูมิ. จังหวัด. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสานเล่มที่ ๑๐ จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: สยามเพรสแมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๔๒.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช. คณะศิลปกรรม. **พฤติกรรมมนุษย์**. หน่วยที่ ๙. นนทบุรี: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช, ๒๕๓๘.

มุณี พันทวี. **ครูศิลปะ**. มหาสารคาม: เพื่ออักษรการพิมพ์, ๒๕๓๐.

ยศ สันตสมบัติ และวิฑูร ปัญญากุล. **ความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางสังคมและนิเวศน์**.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๗.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **ใบเสมา ทวารวดีในอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๘.

วิชัย วงษ์ใหญ่. **ศิลปะเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: บุรพาศิลป์, ๒๕๑๕.

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. **ศิลปะนำรู้ในสองทศวรรษ**. กรุงเทพมหานคร: พิษณุ, ๒๕๒๕.

วิโรฒ ศรีสุโร. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน: ศิลปกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม. **ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทยในมุมมองอนาคต บทวิเคราะห์เพื่อ
ปรับเปลี่ยนทิศทางสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา, ๒๕๓๖.

ศรีศักร วลลิโกดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: พิษณุ พรินต์ติ้ง
เซ็นเตอร์, ๒๕๓๘.

_____. **ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ. ๒๕๓๘.

_____. **ราชอาณาจักรไทยในรอบ ๕ ทศวรรษแห่งการครองราชย์**. กรุงเทพมหานคร: กอง
วรรณกรรมและ ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

ศิลป์ พีระศรี. **ศิลปะและวิวัฒนาการของศิลปะสมัยใหม่ ใน นิทรรศการศิลปานุสรณ์อาจารย์เขียน ยิ้ม
สิริ**. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. **วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะพระพุทธรูปในเอเชีย**.
กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๒.

สวัสด์ พินิจจันทร์. **วัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, ๒๕๓๗.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สำนักงานจังหวัดชัยภูมิ. **ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน
จำกัดมิตรเจริญการพิมพ์, ๒๕๒๖

สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. **คู่มือปฏิบัติงานเกี่ยวกับเอกสารโบราณ.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สีลา วีระวงส์. **ประวัติศาสตร์ลาว.** แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕.

สุกัญญา เบาเนิด. **การขุดค้นทางโบราณคดี ปี ๒๕๔๕ แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ต.เมืองบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด.** อุบลราชธานี : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี, ๒๕๔๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรม.** พิมพ์ที่ระลึกงานฉาบกิจศพ นายประจวบ สุวรรณรัตน์. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

สุทธิ เหล่าฤทธิ และคณะ. **ประวัติเมืองชัยภูมิ.** กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สุนัด โพธิสาน และหนูไซ พุ่มมะจัน. **ประวัติศาสตร์ลาว.** เวียงจันทน์: โรงพิมพ์แห่งรัฐ, ๒๕๔๓.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ประเพณี.** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. ม.จ.. **ประติมากรรมขอม.** กรุงเทพมหานคร: กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๕.

สุรียา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา. **อิตบ้านคองเมือง: รวบรวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๔.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ. **อุยกร มอญโบราณแห่งเทพสถิต.** กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๙.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑).** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

แสง จันทรงาม. **ศาสนศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

อนันต์ เจ้าทรัพย์. ผู้เรียบเรียง. **ประวัติวัดพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉีเยว จังหวัดชัยภูมิ.** ม.ป.ท., ๒๕๕๔.

อนุมานราชธน. พระยา. **รวมเกี่ยวกับวัฒนธรรม ในงานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน หมวดวัฒนธรรม.** กรุงเทพมหานคร : ศิลปากร, ๒๕๓๒.

อมรา พงศาพิชญ์. **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชาสังคม).** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

อารี สุทธิพันธ์. **ทัศนศิลป์และความงาม**. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๒.

_____. **ศิลปะนิยม**. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

อุดม บัวศรี. **ประวัติและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในอีสานสมัยพุทธศาสนา**. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๔.

อุไรศรี วรสระริน. **จารึกภาษามอญบางหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ ๑ ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/สารนิพนธ์/วิทยานิพนธ์:

กมล ฉายาวัดนะ. “ใบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐”.

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓.

กฤษฎา นิลพัฒน์. “ประติมาณวิทยาและภาพสะท้อนสังคมบนใบเสมาทวารวดีบ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”. รายงานการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต. คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙

จิตตกานต์ มณีนารถ. “การศึกษาเนกขัมมบารมีในเทมียาตาก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

เฉลิมใจ บัวจันทร์. “สัญลักษณ์ดอกบัวจากพุทธปรัชญา สู่งานออกแบบสถานส่งเสริมทางปัญญา”.

วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.

ทรงธรรม ปานสกุล. “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

นาวาตรีสมพงษ์ สันติสุขวันต์. “การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ดวงเดือน รุ่งแสงจันทร์. “พจนานุกรมภาษาเขมร-ไทย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิตโบราณคดี** ภาควิชาภาษาตะวันออก, คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๖.

ปติสร เพ็ญสุด. “การวิเคราะห์ภาพสลักวิธูปบัณฑิตบนเสมาทวารวดีในภาคอีสาน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

ปรีชาวุฒิ อภิระติง. “ใบเสมาวัดบึง อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา”. **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

- พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญชื่น ฐิตธมฺโม). “ศึกษากระบวนการอนุรักษพุทธประติมากรรมหินทราย: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑสถานเวียงพยาว (วัดลี)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระชินาธิ ชินวโร (เพชรพิทักษ์). “การบำเพ็ญศีลจารมณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท: กรณีศึกษาพระภิกษุที่ตตชาดก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระมหาพิมล พรหมเมือง. “วิถีพุทธ – พราหมณ์ - ศีลในการอนุรักษ และฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ยั่งยืน จังหวัดร้อยเอ็ด”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐.
- พระมหาอำพล บุคตาสาร. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรม ฝาผนัง เล่าเรื่องบาลีชาดกวัดศรีอรัญญาวาสวิหาร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- พระเรวัตร พิรินันต์. “พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ของสามหมื่น ตำบลบ้านแก่ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕.
- วันชัย ปักชีเลิศ. “การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๕๖๔ - ๒๕๔๔”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.
- วิริยา อุทธิเสน. “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลาง กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. “ทศวรรษในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- สมพร นิลคัมภีร์. “เครื่องดักจับสัตว์น้ำ : แนวทางการอนุรักษและฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕.
- สินีนารถ วิจิตรการลิขิต. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคตของสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี พระศรีอริยเมตไตรยในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

สีลัง สุพวงแก้ว. “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับใบเสมาคูหาหิน กรณีบ้านบึงผักก้าม อำเภอสว่างพูน จังหวัดเลย กับบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาไทยคดีศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

สุภาพร ศรีหล้า. “พระธาตุหนองสามหมื่น บ้านแก้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ”. **ภาคินพนธ์ของการศึกษาวิชา LSC๔๑๔**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๔.

อัมพวัลย์ วิเศษวิธานนท์. “วิถีชีวิตของคนไทยรุ่นใหม่ : ศึกษากรณีพฤติกรรมการบริโภคอาหารของวัยรุ่นไทยในเขตกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๑.

ฮันเตอร์ เอียน วัดสัน. “การศึกษารูปคำภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๗”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

(๓) รายงานวิจัย:

นายวุฒิ ธงศักดิ์ และคณะ. “โครงการการศึกษาคุณค่าใบเสมามาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านคุณธรรมสำหรับชาวบ้าน บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ”. **รายงานวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๘.

ว่าที่ ร.ท. พงศ์ชาติ อินทชุม. “ประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาใบเสมาคูหาหินทรายแดงในอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี”. **รายงานการวิจัย**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๔๙.

วุฒิ ธงศักดิ์ และคณะ. “โครงการ การศึกษาคุณค่าใบเสมามาเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านคุณธรรมสำหรับชาวบ้าน บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ”. **รายงานวิจัย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๘.

สิริวรรณ สิริวนิชย์. “การสร้างบทเรียนท้องถิ่นและศูนย์การเรียนรู้ในท้องถิ่นจากฐานความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในเขตเทศบาลตำบลคลองลานพัฒนา อำเภอลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, ๒๕๕๓.

(๔) บทความ:

กล้า ศรีเพชร. สิริศักดิ์ จำปาแดง. “พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อการใช้ใบเสมาทวารวดี ในมิติวัฒนธรรมของชาวอีสาน”. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับ Supplementary. (ธันวาคม. ๒๕๕๙): ๗๓.

จันทร์แดง คำลือหาญ. “หนองสามหมื่น”. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒. (๑๔: ๒๕๕๒): ๓๓๕๖ - ๓๓๖๐.

ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ และคณะ. “เสมา : ประวัติศาสตร์คุณค่าและการจัดการการอนุรักษ์ขององค์กรพระพุทธศาสนาในจังหวัดบุรีรัมย์”. วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. ปีที่ ๔. ฉบับที่ ๑. (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐): ๑๔๑.

นิพัทธ์ แยมเดช. “จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราชสู่บทบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์: ภาพสะท้อนจากจารึกประจำอารยศาลา”. ดำรงวิชาการ. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑. (มกราคม - มิถุนายน. ๒๕๕๘): ๑๗๔.

บรรจง ชูสกุลชาติ. “ความหมายและปัญหาของวัฒนธรรม”. วารสารวัฒนธรรมไทย. ปีที่ ๒. ฉบับที่ ๒๒. (๒๕๒๑): ๕๕.

ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์. “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย : ตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. ศาสนาและวัฒนธรรม. ๑(๒) (กรกฎาคม - ธันวาคม. ๒๕๕๐): ๑๑๓ - ๑๓๗.

ปติสร เพ็ญสุด. “การวิเคราะห์ภาพสลักอิฐรูปนันทิบนเสมาทวารวดีในภาคอีสาน”. ดำรงวิชาการ. ๘ (๑). ม.ป.ท.. (๒๕๕๒): ๒๑.

ปรีชาวุฒิ อภิระติง. “พุทธศาสนากับระบบกษัตริย์ในวัฒนธรรมทวารวดีอีสาน : วิเคราะห์จากงานศิลปกรรม”. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ปีที่ ๙. ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๐): ๓๖๙.

พิทยา บุณนาค. “กว่าจะเป็นหลักสี่มาเขต วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม”. วารสารวิจิตรศิลป์. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๕): ๙๕ - ๙๖.

พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า. “วิวัฒนาการของประติมากรรมในประเทศไทย”. วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์. ปีที่ ๑๔. ฉบับที่ ๒. (กรกฎาคม - ธันวาคม. ๒๕๕๕): ๕.

ไพฑูรย์ มีกุล. “รวมบทความวิชาการเกี่ยวกับอีสานศึกษา มหาวิทยาลัยสารคาม”. **บทความวิชาการ**. (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ๒๕๒๘): ๓๓. (เอกสารอัดสำเนา)

ศรีศักร วัลลิโภดม. “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ ๑๒ – ๑๖”. **วารสารเมืองโบราณ**. (ตุลาคม – ธันวาคม. ๒๕๑๙): ๓๕-๓๖.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “ใบเสมาสลักภาพ สุวรรณกั๊กภูซาดก จากวัดโนนศิลาอาสน์วาราม”. **วารสารไทยเมืองโบราณ**. ปีที่ ๔. ฉบับ ๒๒. (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๓๙): ๑๒๓ – ๑๒๘.

ฮันเตอร์ เอียน วัดสัน. “การวิเคราะห์การแปรรูปสกะด คำศัพท์ภาษามอญโบราณจากจารึกที่พบในประเทศไทย”. **วารสารวิชาการ Veridian E-Journal**. ปีที่ ๗. ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน. ๒๕๕๗): ๖๓๘. ๖๔๐.

(๕) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่และเอกสารอื่นๆ:

กรมศิลปากร. **แหล่งโบราณคดี แหล่งโบราณสถาน บุรีรัมย์ สุรินทร์ นครราชสีมา ยโสธร ชัยภูมิ**. กลุ่มวิชาการโบราณคดีประวัติศาสตร์ สหนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

ชนิษฐา พอนอ่วม และคณะ. **งานเทศกาลประเพณีที่น่าสนใจทางการท่องเที่ยว**. ม.ป.ท., ๒๕๓๑

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดชัยภูมิ โรงเรียนสตรีชัยภูมิ. **รายงานการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม พ.ศ. ๒๕๔๘**.

ตัน ตุนติปาโล. พร้อม บำรุงเชื้อ. **ที่ระลึกงานผูกพัทธสีมาปิดทองฝังลูกนิมิต พระอุโบสถ วัดคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ**. ม.ป.ท., ๒๕๓๓.

(๖) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=3549 [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ฐานข้อมูลทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม, ศิลาจารึกวัดเสมามือง จังหวัดนครศรีธรรมราช, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.culture.nstru.ac.th/~culturedb/culture.php?cultureCode=1158&cultureTitle> [๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

มยุรินทร์ กุลวงศ์, **ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในเอเชียอาคเนย์ (พิเศษ II)**. ศิลปะใบสีมาของบ้านพี่ไทยเมืองน้องลาว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://arthistoryinsea.blogspot.com/2017/10/blog-post.html> [๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๐].

วีระพล โชติธรรมวิสุทธิ และคณะ, **ลำผีฟ้า : มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/performing-arts/236performance/288-m-s> [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ศุภานันท์ เหลืองอ่อน, **แห่น้ำกาบแก้ว**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/608310> [๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๐].

สมภพ โชติปัญญา. **ธรรมบรรยาย วิสาขะรำลึก ธรรมิกถาก่อนฟ้าสนธยา ๑๒ พ.ค. ๒๕๕๖**. [ซีดี-รอม]. สกลนคร: วัดนิพเพธพลาราม. แผ่นที่ ๑. ๒๕๕๖. (เวลาที่ ๒๓.๕๑ - ๒๕.๓๑)

สรวิชัย วงษ์สอาด, ทฤษฎีการตีความของฮันส์-จอร์จ กาดาเมอร์ (Hans-Georg Gadamer): **กรณีศึกษาการตีความวันวิสาขบูชา วันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน บทพิเคราะห์ การเข้าถึงความจริงของคัมภีร์และเรื่องราว**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/566105>, [๑๗ กันยายน ๒๕๕๙].

hud-tsu-ka, **ประวัติพระอวโลกิเตศวร**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://hudkung.wordpress.com/2009/03/15/ประวัติพระอวโลกิเตศวร/> [๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๑].

(๗) สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์ พระครูถาวรชัยวัฒน์, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอภูเขียว, เจ้าอาวาสวัดผือแฝง, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูอนุกษัยธรรม, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเมืองชัยภูมิ, เจ้าอาวาสวัดบริบูรณ์, ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ, เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ดร.สิริกร กำพลังฤทธิ์, นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ, ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสนธยา บุญชูดวง, นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวสินี พิพรรณวรกุล, ครู, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวปราณปรียา คำชัย, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวอภิญญา เฮ้ากอก, นักเรียน, โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางประนอม แสงโฑโพธิ์, บ้านธาตุสามหมื่น, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางเทียม เจริญชัย, บ้านธาตุสามหมื่น, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ, ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางเสด็จ ปลุกชาติ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายศุภชัย วิลัยวงศ์, บ้านคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายสุรัตน์ นราพงษ์, ผู้ใหญ่บ้านคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นางจินตนา ทัดมาลา, ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายวิชัย เพ็ญสุวรรณ, เลขานุการองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายเสนาะ เทียงธรรม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายวิจิตร ประสานเนตร, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายทวิช อาจสนาม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายเสกสันต์ ศรีประทุม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ นายวุฒิ ธงศักดิ์, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ เด็กหญิงเพียงพอ พงษ์ประเสริฐ, มัคคุเทศก์น้อย, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ เด็กชายแทนธัญญ์ หาญเสนา, มัคคุเทศก์น้อย, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ เด็กชายธันวา ไพสาที, มัคคุเทศก์น้อย, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

๒. ภาษาอังกฤษ:

Boulbet. J. et Dagens. B. “Les sites archeologiques de la region du Bhnarn Gulen (Phnom Kulen). Arts Asiatiques, 1973.

E.B.Cowell. The Jataka – or stories of the Bhuddha’s Former Birth. Vol 6. Camdringe: 1969, Vol.VI.

Emmanuel Guillon. The Mons : A Civilization of Southeast Asia. trans. James V. Di Crocco Bangkok: The Siam Societ, 1999.

Georges Coedes. Les Etats Hindouises d’Indoneaie. 3rd ed. Paris: De Boccard, 1989.

- Giteau Madeleine. **Le bornage rituel des temples bouddhiques au Cambodge**. Paris: Ecole Française d'Extrême – Orient, 1969.
- Gordon H. Luce. Bo – hmu Ba shin and U Tin Oo. **Old Burma – Early Pagan. Vol. I.: Text**. NewYork: Artibus Asiae, 1969.
- Gordon H, Luce **Old Burma-Early Pagáan**, New york: J.J. Augustin Publisher, Locust valley, 1970.
- Guillon. Emmanuel. **The Mons: A Civilization of Southeast Asia**. Translated by James V. Di Crocco. Bangkok: The Siam Society, 1999.
- Hla. Pan. Nai **An Introduction to Mon Language**. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies. Kyoto University, 1988–1989.
- Indorf. “The Precinct of the Thai Uposatha Hall [BOT]. A Southeast Asian Spirit World Domain”. **Journal of the Siam Society**. Pinna 82 (1994): 7 - 8.
- Kieffer-Pülz. **Die Sima : Vorschriften zur Regelung der buddhistischen Gemeindegrenze in älteren buddhistischen Texten**. Berlin: Reimer. Petra, 1993.
- Luce. G. H. **Phases of Pre-Pagan Burma**. Oxford: Oxford University Press. 1985. into; Stephen A. Murphy. “The Buddhist Boundary Markers of North-East Thailand and Central Laos. 7th -12th Centuries CE : Towards an Understanding of the Archaeologica. Religious and Artistic Landscapes of the Kholat Plateau”. **Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy**. University of London, 2010.
- Loce Gordon H. **Old Burma-Early Pagan**. 3 Vol. New york: 1970.
- Memanas. Payau. **A Description of Chaobon (nahkur) : An Austroasiatic Language in Thailand**. Bangkok: Mahidol University, 1979.
- Munsterbreg. Hugo. **Art of India and Southeast Asia**. New York: Harry N. Abrams. Inc, 1970.
- Nai Pan Hla. **An Introduction to Mon Lague**. Kyoto: The Center for Southeast Asia Studies. Kyoto University, 1988 – 1989.
- Silva. Roland. **Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka: A study of thupa. bodhimanda. uposathaghara and ptimaghara**. Druk: Krips Repro Meppel, 1988.
- Stephen A. Murphy. “The Buddhist Boundary Markers of Northeast Thailand and Central Laos. 7th -12th Centuries CE: Towards and of the Khorat Plateau”. **Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy**. University of London, 2010.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือออกในการดำเนินการวิจัย

บัญชีลงชื่อคณะผู้บริหาร/คณาจารย์/เจ้าหน้าที่/นิสิต
ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

ของ พระครูปลัดไพฑูริย์ ธมฺมวฑฺฒโน/ตรีศรี ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓

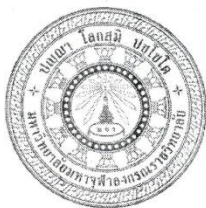
เรื่อง “ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโสมาทินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ”

ในวันศุกร์ ที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๐๐ น. เป็นต้นไป

ณ ห้องประชุม ๒๐๑ ชั้น ๒ อาคาร ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาก อาสภมหาเถร)

ที่	รายนามผู้เข้าร่วมประชุม	ตำแหน่ง	ลายเซ็น	หมายเหตุ
๑	พระครูสุธีร์คัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.	อาจารย์ที่ปรึกษา มจร.		
๒	พระมหาดาวสยาม วชิรปญฺโญ, ผศ.ดร.	อาจารย์ที่ปรึกษา มจร.		
๓	พระมหามิตร วชิรปญฺโญ, ผศ.ดร.	อาจารย์ประจำ มจร.วิทยาเขตขอนแก่น		
๔	ศ.(เกียรติคุณ) อนันต์ รัตน์, ๑๖	อาจารย์พิเศษ ม.ราชภัฏ หมู่บ้านจอมบึง		
๕	ผศ.ดร.ธีรพงษ์ มีไธสง	อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม		
๖	ผศ.ดร.หอมทวล บัวระภา	อาจารย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น		
๗	ดร.วิเชียร แสนมี	อาจารย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น		
๘	พระมหาโยธิน โยธโก, ผศ.	อาจารย์ประจำ มจร.วิทยาเขตขอนแก่น		
๙	ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น	อาจารย์ประจำ มจร.วิทยาเขตขอนแก่น		
๑๐	ผศ.ชอบ ดีสวนโคก	อาจารย์ประจำ มจร.วิทยาเขตขอนแก่น		
๑๑	ผศ.ดร.ประยูร แสงใส	อาจารย์ประจำ มจร. (ผู้ดำเนินรายการ)		
๑๒	พระมหาสำรอง สลฺยาโธ, ดร.	เจ้าหน้าที่ทะเบียนและวัดผล		
๑๓	น.ส.ทพอลา นนทธีรพรพงศ์	นิสิต ป.๑๓ นนทธีรพรพงศ์		
๑๔	น.ส.ณัฏฐ์วิไล พงษ์อนาม	นิสิต ป.๑๓ พงษ์อนาม		
๑๕	ดร.ทพณนธ์ สิริพงษ์	คณาจารย์/นักวิจัย/คณาจารย์		
๑๖	น.ส.ทพณนธ์ สิริพงษ์	นิสิต ป.๑๓ นนทธีรพรพงศ์		
๑๗	น.ส.ธิดาภา มานะโรจน์	อาจารย์/นักวิจัย/คณาจารย์		
๑๘	น.ส.ธิดาภา มานะโรจน์	อาจารย์/นักวิจัย/คณาจารย์		
๑๙	น.ส.ณัฏฐ์วิไล พงษ์อนาม	นิสิต ป.๑๓		
๒๐				
๒๑				
๒๒				
๒๓				
๒๔				

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๓

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ฉายา ธมฺมชฺโชโต นามสกุล ตริศรี รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำคุณนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวรรณธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโสมาทินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมคุณนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเจริญพรมาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ดร.หอมหวล

(ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ว๖๕

วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ชอบ ดีสวนโคก

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดพระพันธ์ ฉายา ธมฺมฺจฺโณ นามสกุล ตรีศรี รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บข.๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต ขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำคุณิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนใน จังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีร์คัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหา ดาวสยาม วชิรปญฺโญ,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเรียน/เจริญพามาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนา
ณ โอกาสนี้

John C. ...

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ကံ့ကဲးလိမ္မော်သစ်ပင်များ

8.
(weiter ausfüllen)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศร ๖๑๓๒.๑/ว๖๕

วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.ประยูร แสงใส

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ฉายา ธมฺมวฺฑโฒ นามสกุล ตรีศรี รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต ขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนใน จังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีรญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหา ดาวสยาม วชิรปณฺญ,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนา
ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

১৯৯৯ সালের ১০/১১/৯৯
 খ্রিস্টাব্দে মঙ্গলবার ১১/১১/৯৯
 তারিখে
 ১১/১১/৯৯

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ว๖๕

วันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ฉายา ธมฺมุตฺโต นามสกุล ตีรศิริ รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดัชนีพจนานุกรม เรื่อง “ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างโบสถ์กับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดัชนีพจนานุกรม ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศรัทธาญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษานี้ของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามาณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ตรวจแล้วเห็นชอบด้วย

(ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น (บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น) โทร ๐๘๘-๗๖๐-๐๓๓๐

ที่ ศธ ๖๑๓๒.๑/ว๖๕

วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความร่วมมือเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เรียน/เจริญพร พระมหาโยธิน โยธโก,ผศ.

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพโรจน์ ญาชา ธมฺมชฺโช นามสกุล ตรีศรี รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำคุณูปการ เรื่อง “ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโสมานหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมคุณูปการ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเรียน/เจริญพรมหาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ได้ตรวจสอบแล้ว
พร้อมลงนามไว้แล้ว
ในบันทึกข้อความ
วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๑

พระมหาโยธิน (โยธโก)

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๓

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๕ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ศ(เกียรติคุณ) ดร.อนันต์ รัตมี

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพระพันธ์ ธมฺมวฑฺโฒ (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บข.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลฮินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุจิตต์มภิธาน, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเจริญพรมหาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามาณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

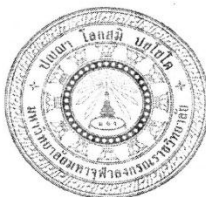
รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

17 ส.ค. 61

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๓

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิธันท์ ฉายา ธมฺมวฑฺโฒ นามสกุล ตรีศรี รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำคุณวุฒิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบโสมานกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมคุณวุฒิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีรญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานศึกษาวิจัยของนิสิตมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงเจริญพรมาเพื่อขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัยของนิสิตท่านนี้ด้วย

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๗ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายณรงค์ศักดิ์ อ้อทอง ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ
ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ นางสาวสนธยา บุญชูดวง นักวิชาการศาสนาชำนาญการ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑูริย์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิต
ปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวรรณกรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิลกับวิถีชีวิต
ชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร.
๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บ
ข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย ในวันที่ ๑๑ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นต้นไป
โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๗ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายทวีศักดิ์ เจื้อจรรย์ วัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ

ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ ดร.สิริกัร กำพลลึงฤทธิ์ นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑูริย์ ธมฺมวชิโร (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุขุฎินิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลมาดากับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุขุฎินิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย ในวันพฤหัสบดี ที่ ๒๗ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๙.๐๐ น. เป็นต้นไป โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อกันแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, ปร.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๕๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๑ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายถนอมจิต อินทอง ผู้อำนวยการโรงเรียนชุมชนบ้านบึงคล้าวิทยา
ขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์ นายทวีช อาจสนาม และนักเรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑูริย์ ธรรมวุฒโธ (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิต
ปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
ขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาตินกับวิถีชีวิต
ชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.
๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บ
ข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย ในวันที่ ๑๒ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น. เป็นต้นไป
โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๒๑ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นางจินตนา ทัดมาลา ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ธมมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลมาทินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีร์คัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๓๐ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายประกอบ สรรดินดำ, ข้าราชการบำนาญและอดีตรองผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิรัญ ธรรมวุฒโฒ (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปณฺโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้อาจใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๒๑ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายสุรัตน์ นราพงษ์ ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนสวรรค์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑูริย์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีร์คัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้อาจใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุมานามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๕๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๓๐ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร พระครูสุธรรมโฆษ เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดแจ้ง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑูริย์ ธมมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาฯ ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร พระครูอนุรักษัยธรรม ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเมืองชัยภูมิ เจ้าอาวาสวัดปริบูรณ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดพระพันธ์ ธรรมวุฒโธ (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๕๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร พระครูถาวรชัยวัฒน์ ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอภูเขียว เจ้าอาวาสวัดเพือแผ่

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุขฎีนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเสมาทินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุขฎีนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีรญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๕๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๒๗ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร พระครูโพธิธรรมประยุต รองเจ้าคณะอำเภอเกษตรสมบูรณ์ เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิณี ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบอมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๐ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร พระเจริญ เตชวโร หัวหน้าที่พักสงฆ์เทวฤทธิ์สุวิมลมังคลาราม บ้านพันลำ

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๔๗ ต่อ ๑๑๖

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๒ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายเสนาะ เทียงธรรม ข้าราชการบำนาญ (ครู คศ.๓) บ้านกุดโง้ง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ธมมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บท.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิลกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อนานแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รัช.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี

อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๑๒ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายวิจิตร ประสานเนตร บ้านกุดโง้ง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รักษาราชการชั่วคราว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุชนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิลกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุชนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อกันแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ว๔๔

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๒๑ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร นายวิชัย เพียงสุวรรณ เลขานุการองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระครูปลัดไพฑิระพันธ์ ธมฺมวฑฺฒโน (ตรีศรี) รหัสประจำตัว ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓ แบบ บพ.๒.๑ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชา พระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ทำดุขภูนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเบิ้ลกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ” มีคณะกรรมการควบคุมดุขภูนิพนธ์ ดังนี้ คือ ๑) พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร. ๒) พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, ผศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงเจริญพรมมาเพื่อขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยในครั้งนี้ด้วย โดยข้อมูลที่ได้จักใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่ประการใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระโสภณพัฒน์บัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น

สนง.บัณฑิตศึกษา โทร.๐๔๓-๒๘๓-๕๕๗ ต่อ ๑๑๖

ภาคผนวก ข
ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Information) ได้แก่

พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

๑. พระครูอนุรักษ์ชัยธรรม (สุคนธ์ ชาคโร/บุปผา), อายุ ๘๓ พรรษา ๗๓, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเมืองชัยภูมิ, เจ้าอาวาสวัดปริบูรณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ (๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

๒. พระครูถาวรชัยวัฒน์ (คง สุธาปโชโต/แก้งมูลมข), อายุ ๘๗ พรรษา ๖๗, ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอภูเขียว, เจ้าอาวาสวัดผือแฝง ตำบลกวางโชน อำเภอภูเขียว (๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

๓. พระครูสุธรรมโฆษ (สนั่น จิตตธมโม/สารทมณี) อายุ ๗๔ พรรษา ๕๖ วุฒิการศึกษา น.ธ.เอก, พธ.บ.(พระพุทธศาสนา) เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว (๓๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๓๐ น.)

๔. พระครูโพธิธรรมประยุต (สุบรรณ สมปนโน/เอี่ยมเขียว) วุฒิการศึกษา น.ธ.เอก, รป.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์) อายุ ๕๘ พรรษา ๓๘ รองเจ้าคณะอำเภอเกษตรสมบูรณ์และเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี ตำบลบ้านเดื่อ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๒๗ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

๕. พระเจริญ เตชวโร อายุ ๕๙ พรรษา ๑๐ วุฒิการศึกษา น.ธ.เอก หัวหน้าที่พักสงฆ์ เทวฤทธิ์สุวิมลมังคลาราม บ้านพันลำ ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๐๙.๐๐ น.)

ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ

๖. นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ (ด้วง) อายุ ๗๖ ปี บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปราชญ์ชาวบ้าน (๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.)

๗. นางสาวสินี พิพรรณนวรรกุล อายุ ๔๐ ปี ครู โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม ตำบลกุดเลาะ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ศึกษาเกี่ยวกับใบเสมา ๓ ปี (ที่ปรึกษาโครงการงานสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เรื่อง ศิลากับวิถีชีวิตชุมชนอำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๑) และ โครงการงานประวัติศาสตร์ เรื่อง ใบเสมาหินทวารวดี แหล่งคุณค่าอำเภอเกษตรสมบูรณ์(๒๕๖๐) (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ ๑๔.๐๐ น.)

๘. นายเสนาะ เทียงธรรม อายุ ๖๕ ปี บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๔๐ ปี ป.ตรี ข้าราชการบำนาญ (ครู คศ.๓) (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

๙. นายวิจิตร ประสานเนตร อายุ ๖๘ ปี บ้านกุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๕ ปี นักวิจัยชุมชน (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

๑๐. นายประกอบ สระดินดำ อายุ ๗๙ ปี บ้านธาตุสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุเชียว ข้าราชการบำนาญ และอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ (๒๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๖.๓๐ น.)

ผู้นำชุมชน/เจ้าหน้าที่ อบต./เทศบาลตำบล

๑๑. นางจินตนา ทัดมาลา อายุ ๕๖ ปี ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ศึกษาเกี่ยวกับใบเสมา ๒๐ ปี (๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.)

๑๒. นายวิชัย เพียงสุวรรณ อายุ ๖๑ ปี เลขานุการองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.)

๑๓. นายทวิช อาจสนาม อายุ ๕๖ ปี บ้านกุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๖ ปี ข้าราชการครู โรงเรียนชุมชนบ้านบุงคล้าวิทยา อดีตครูโรงเรียนบ้านกุดโง้ง (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

ผู้สูงอายุในพื้นที่วิจัย อายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป

๑๔. นางเสด็จ ปลูกชาติ อายุ ๖๙ ปี บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.)

๑๕. นางจันทา อาจสามารถ อายุ ๘๔ ปี เลขที่ ๕ หมู่ ๒ บ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว อำเภอกษตรสมบูรณ์ (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ ๑๓.๐๐ น.)

๑๖. นางอบเชย จันทราชี อายุ ๗๕ ปี บ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษตรสมบูรณ์ (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ ๑๖.๐๐ น.)

๑๗. นางบุญช่วย คลังระหัด อายุ ๖๗ ปี บ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษตรสมบูรณ์ (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ ๑๖.๐๐ น.)

๑๘. นายวุฒิ ธงศักดิ์ อายุ ๖๙ ปี บ้านกุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๔ ปี (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

๑๙. นางประนอม แสงโทโพธิ์ อายุ ๖๘ ปี บ้านธาตุสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุเชียว (๓๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๓๐ น.)

๒๐. นางเทียม เจริญชัย อายุ ๖๖ ปี บ้านธาตุสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุเชียว (๓๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๓๐ น.)

ประชาชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๒๕ – ๖๐ ปี

๒๑. นายศุภชัย วิลัยวงศ์ อายุ ๔๘ ปี บ้านหนองโก ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ ประกอบอาชีพเกษตรกร ศึกษากับใบเสมา ๑๐ ปี (๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.)

๒๒. นายสุรัตน์ นราพงษ์ อายุ ๕๗ ปี ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ ประกอบอาชีพเกษตรกร ศึกษากับใบเสมา ๑๕ ปี (๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.)

๒๓. นายเสกสันต์ ศรีประทุม อายุ ๕๕ ปี บ้านกุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๑๐ ปี นักการภารโรง โรงเรียนชุมชนบ้านบุงคล้าวิทยา อดีตนักการภารโรง โรงเรียนบ้านกุดโง้ง (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.)

เด็กเยาวชนในพื้นที่วิจัย อายุระหว่าง ๑๒ - ๒๕ ปี

๒๔. นางสาวปราณปรียา คำชัย อายุ ๑๗ ปี นักเรียนชั้น ม. ๕/๑ โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม ตำบลกุดเลาะ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ศึกษากับใบเสมา ๒ ปี (ผู้จัดทำโครงการสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เรื่อง ศิลากับวิถีชีวิตชุมชนอำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๑) และ โครงการประวัติศาสตร์ เรื่อง ใบเสมาหินทวารวดี แหล่งคุณค่าอำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๐) (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น.)

๒๕. นางสาวอภิญญา เอ้ากอก อายุ ๑๗ ปี นักเรียนชั้น ม. ๕/๑ โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม ตำบลกุดเลาะ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ศึกษากับใบเสมา ๒ ปี (ผู้จัดทำโครงการสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เรื่อง ศิลากับวิถีชีวิตชุมชนอำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๑) และ โครงการประวัติศาสตร์ เรื่อง ใบเสมาหินทวารวดี แหล่งคุณค่าอำเภอเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๐) (๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น.)

๒๖. เด็กหญิงเพียงพอ พงษ์ประเสริฐ อายุ ๑๒ ปี นักเรียนชั้น ป.๖ โรงเรียนชุมชนบ้านบุงคล้าวิทยา บ้านบุงคล้า ตำบลบุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มัคคุเทศก์น้อย (๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๒.๓๐ น.)

๒๗. เด็กชายแทนธัญญ์ หาญเสนา อายุ ๑๐ ปี นักเรียนชั้น ป.๔ โรงเรียนชุมชนบ้านบุงคล้าวิทยา บ้านบุงคล้า ตำบลบุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มัคคุเทศก์น้อย (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๒.๓๐ น.)

๒๘. เด็กชายธันวา ไพศาลี อายุ ๑๐ ปี นักเรียนชั้น ป.๔ โรงเรียนชุมชนบ้านบึงคล้าวิทยา บ้านบึงคล้า ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีคุณพ่อคุณแม่น้อย (๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๒.๓๐ น.)

๒. ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (General Information) ได้แก่

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ

๑. ดร.สิริกร กำพลังฤทธิ์ อายุ ๖๐ ปี นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๒๐ ปี (๒๗ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๐๙.๐๐ น.)

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ

๒. นางสนธยา บุญชูดวง อายุ ๕๘ ปี นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ (๑๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น.)

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง ศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ

วัตถุประสงค์โครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการวัฒนธรรมไบเซมาหินในพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ
๓. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างไบเซมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ

ชื่อผู้วิจัย พระครูปลัดไพฑิธ ฐมมวฑฺฒ โพระนิตยระดับปริญญาเอก รหัส ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓
 หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

อาจารย์ที่ปรึกษา ๑. พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ,ดร.
 ๒. พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ผศ,ดร.

แบบสัมภาษณ์แบ่งรายละเอียดออกเป็น ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....
 กรณิพระสงฆ์ ชื่อ.....ฉายา.....
 นามสกุล.....

๒. อายุ.....ปี
 กรณิพระสงฆ์ อายุ.....ปี พรรษา.....

๓. การศึกษา (สูงสุด) ☐ ประถมศึกษา ☐ ม.๓ ☐ ม.๖
☐ ป.ตรี ☐ ป.โท ☐ ป.เอก ☐ อื่น ๆ ระบุ.....
 กรณิพระสงฆ์ ☐ นักรธรรม..... ☐ เปรียญธรรม.....

๔. ที่อยู่/สถานที่ทำงาน
 ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

๕. อาชีพ.....ตำแหน่งงาน.....

๖. ท่านมีประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับไบเซมาหินบ้างหรือไม่ จำนวน.....ปี

๗. วัน เดือน ปี ที่สัมภาษณ์ เวลา.....น.

ส่วนที่ ๒ วิธีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ

๑. ชุมชนของท่านมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๒. ในชุมชนของท่านมีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่เป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

๓. ชุมชนของท่านมีความเกี่ยวข้องกับโบสถ์อย่างไรบ้าง ?

.....

.....

.....

.....

๔. ประชาชนในชุมชนของท่านรับรู้ถึงการคงอยู่ของความเชื่อ ประเพณี หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับโบสถ์อย่างไร ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ วัฒนธรรมสัมพันธ์ระหว่างใบเสมาหินกับวิถีชีวิตชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ

๑. ใบเสมาหินในชุมชนของท่านมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ? และในอดีตที่ผ่านมา มีความสัมพันธ์อย่างไรกับชุมชน ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. เรื่องราวของภาพสลักบนใบเสมาหินในชุมชนของท่านมีอะไรบ้าง ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

๓. แรงบันดาลใจหรือเหตุผลในการสร้างใบเสมาหินในชุมชนของท่านเป็นอย่างไร ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

๔. ใบเสมาหินมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตในชุมชนของท่านอย่างไรบ้าง ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

๕. ท่านมีความเชื่อหรือความเลื่อมใสหรือความศรัทธาต่อไบเซมาหินอย่างไรบ้าง ? จง

อธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

๖. ไบเซมาหินมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมในชุมชนของท่านอย่างไร ? จงอธิบาย และความสัมพันธ์ดังกล่าวเหมือนในอดีตหรือแตกต่างกันอย่างไร ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

.....

๗. ประเพณีหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหินในชุมชนของท่านมีอะไรบ้าง ? อย่างไร ?

จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

๘. ในปัจจุบันไบเซมาหินส่งผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนของท่านอย่างไร ?

จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

๙. ใบเสมาหินมีคุณค่าต่อประชาชนในชุมชนของท่านด้านใดบ้าง ? อย่างไร ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

๑๐. ในชุมชนของท่านมีกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมสัมพันธ์กับใบเสมาหินหรือไม่ ถ้ามีส่งผลดีต่อชุมชนของท่านในด้านใดบ้าง ? จงอธิบาย

.....

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณอย่างสูง/เจริญพรขอบคุณที่ท่านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

พระครูปลัดไพระพันธ์ ธมฺมจตุโธ/ตรีศรี

พระนิสิตระดับปริญญาเอก รหัส ๕๘๐๕๕๐๕๐๐๓

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ภาคผนวก ง
รายละเอียดและภาพใบเสมา

๑. ใบเสมาหิน บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพที่ ๑ ใบเสมาหินภายในอาคารจัดแสดงใบเสมาหินชุมชนบ้านกุดโง้ง

ภาพที่ ๒ ใบเสมาหินภาพพระศรีศากยมุนี

รายละเอียด :

เสมาหินแผ่นนี้มีขนาดใหญ่ที่สุด มีความกว้าง ๙๑ เซนติเมตร สูง ๒๒๓ เซนติเมตร หนา ๒๒ เซนติเมตร

มียอดแหลม ลักษณะคล้ายใบโพธิ์ มีภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิทำปรัยงกาสนะ ได้ต้นไม้ เกษาขมวดเป็นมวยผมอยู่ตรงกลางแบบอุษณิษะในพระพุทธรูป มีประภามณฑลเล็ก ๆ ล้อมรอบศรีษะ จีวรห่มคลุม พระหัตถ์ขวาปางวิตรรกะ (Vitarka) พระหัตถ์ซ้ายหงายยกขึ้นคล้ายกับวางไว้บนพระเพลา มีแท่นสี่เหลี่ยมรองรับใต้แท่นมีลายกลีบบัว ใต้กลีบบัวมีเกสรบัวเรียงแถว ด้านหน้าตรงกลางเป็นลายดอกไม้สี่กลีบมีเกสรเป็นวงกลมอยู่ตรงกลาง ข้าง ๆ แต่ละข้างของดอกบัวมีเส้นตรง ๒ เส้นขนานกันอย่างห่าง ๆ มีลายสลักเลือน ๆ ตรงกลาง

ภาพที่ ๓ ใบเสมาหินภาพพระศรีอริยเมตไตรย

รายละเอียด :

ใบเสมาแผ่นนี้มีมีความกว้าง ๖๐ เซนติเมตร สูง ๑๕๓ เซนติเมตร หนา ๒๕ เซนติเมตร

เสมาแผ่นนี้เป็นแบบแท่งสี่เหลี่ยม (Pillar) ส่วนบนชำรุด เป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรยในท่ายืนแบบตรีภังค์ มือปล่อยลงข้างลำตัว มือซ้ายยกขึ้นเสมอกว้าง ในลักษณะปางวิตรรกะ (Vitarka Mudra) หรือปางแสดงธรรม เครื่องแต่งกายนุ่งผ้าถุงยาวมีจีบหน้านาง ขอบผ้าถุงเป็นสองชั้น เกล้าผมทรงสูง สรวมศิราภรณ์บนศรีษะ ยืนบนดอกบัว สันนิษฐานว่าเป็นภาพพระศรีอริยเมตไตรย เพราะบุคคลในภาพน่าจะไม่ใช่พระภิกษุ คือไม่ครองจีวร บุคคลในภาพจึงอาจจะเป็นได้ทั้งพระศรีอริยเมตไตรยและพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี แต่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๗ ภาพสลักบนใบเสมาในภาคอีสานมักจะสลักขึ้นจาก มหานิบาตชาดก ซึ่งเป็นชาดกภาษาบาลีของนิกายเถรวาท อันเป็นที่นับถือกันมากในเวลานั้น^๑ ซึ่งนิกายนี้ก็นับถือพระศรีอริยเมตไตรย เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังนั้นในภาพบนใบเสมาแผ่น นี้จึงน่าจะเป็นพระศรีอริยเมตไตรย มากกว่าพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ของพุทธศาสนานิกายมหายาน

^๑ พริยะ ไกรฤกษ์, op-cit, p.64.

ภาพที่ ๔ ใบเสมาหินภาพพระพรหมนารทชาดก

รายละเอียด :

ใบเสมาหินภาพพระพรหมนารทชาดก เป็นใบเสมาหินแบบแผ่น รูปทรงคล้ายกลีบบัว ขนาดกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สูง ๑๔๖ เซนติเมตร หนา ๒๒ เซนติเมตร

ส่วนบนผายกว้างออก มียอดแหลม มีเส้นขอบรอบนอกแผ่นเสมา ตรงกลางเป็นภาพบุคคล กำลังยืนด้วยท่าตรึงค์เอียงสะโพกขวา มือปล่อยลงข้างลำตัว มือซ้ายยกขึ้นทำปางวิตรรกะ หาบสิ่งของบนบ่าทั้งสอง นุ่งผ้าจีบหน้านางตรงกลาง ขมวดชายพก มีผ้าคาดเอวผูกทับอีกผืนโดยผูกชายผ้าไว้ทางด้านขวา ลักษณะของใบหน้าเป็นศิลปะแบบทวารวดี คือ มีคิ้วต่อกันเป็นรูปคล้ายปีกกา ตาโปนปิดสนิท จมูกแบน ริมฝีปากหนา ทำผมเกล้าเป็นมวยผมรูปกลม^๒ มีผมห้อยโค้งตกลงมาบนมวยผมเป็นชั้น ๆ ใส่ตุ้มหูยาวปลายเป็นรูปคล้ายดอกบัวทั้งสองข้าง เบื้องหลังเป็นลวดลายคล้ายกับลายก้อนเมฆ ซึ่งพบมากในใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นลวดลายทั่ว ๆ ไป นิยมสลักประกอบกับลวดลายอื่น ๆ อีก เช่น ลายพันธุ์พฤกษา หรือภาพที่เป็นเรื่องราว จากลักษณะทั้งหมดของภาพ ได้ความได้ว่า เป็นภาพของพระพรหมนารท ตอนแปลงเป็นนักบวชซึ่งอยู่ในชาดกเรื่องพระพรหมนารท (Mahanaradakassapa Jataka) ดังที่กล่าวว่า “...เอาภิกขาภาชนะทองใส่ไว้ในสาแหรกอีกข้างหนึ่ง

^๒ การเกล้าผมแบบนี้พบได้ทั่วไปในประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์

เสร็จก็ยกคานทองอันงามงอนวางเหนือบ่า แล้วเหาะมาโดยอากาศด้วยเพศแห่งฤๅษี^๓...” ลงมายังที่ประทับของพระเจ้าอังคิราชเพื่อลดทิฐิฐานะและแสดงธรรม ลักษณะภาพนี้เหมือนกับภาพสลักใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นเรื่องเดียวกันคือ เรื่องพรหมนารท ชาดกเรื่องนี้มีการทำครั้งแรกในอินเดีย^๔ ในประเทศพม่านิยมทำเป็นภาพดินเผาประดับที่สถูปถัศยา - พยา (Thagya-Paya) เมืองสะเทิม^๕ (Taton) นอกจากนี้ยังพบที่เมืองพุกาม(Pagan) ได้แก่ วิหารนากายอน(Nagayon) เจดีย์ชเวสิกอง(Shawezion) วิหารอนันตะ(Ananda) เป็นต้น

^๓ นิบาตชาดก ๒๓ เล่ม, มหานิบาต เล่มที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : โสภณพิพรรฒนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๑๗๕. และ E.B.Cowell, The Jataka – or stories of the Bhuddha’s Former Birth, Vol 6, (Camdridge : 1969), Vol.VI, p.114.

^๔ E.B.Cowell, op-cit, Vol.I, preface VI.

^๕ Loce Gordon H, Old Burma-Early Pagan, 3 Vol. (New york : 1970), Vol. I. p.5. และ พิริยะ ไกรฤกษ์, op-cit, p.46.

ภาพที่ ๕ ใบเสมาหินภาพพระเทมียชาดก

รายละเอียด : เสมาหินสลักภาพเทมียชาดก มีขนาดความกว้าง ๗๘ เซนติเมตร สูง ๑๖๑ เซนติเมตร
หนา ๓๑ เซนติเมตร

ส่วนบนด้านซ้ายหักหายไป มีเส้นนูนแบ่งครึ่งเสมาออกเป็นสองส่วนตามความยาว ในภาพเป็นบุคคลสองคนนั่งใต้ต้นไม้ ทางด้านซ้ายที่นั่งขัดสมาธิมือกอดอก เก้ามวยผมแล้วปล่อยชายลงมา มิได้สวมอาภรณ์หรือเครื่องแต่งกายใด ๆ คือนายสุนันท์สารถิ ส่วนพระเทมียอยู่ทางขวานั่งขัดสมาธิราบ ไขว้ขาทั้งสองกันไว้อย่างหลวม ๆ ในท่าปรยงกาสน (Parynkasana) บนบัลลังก์อยู่สูงกว่า ทำผมแบบชฎามงกุฎครอบมวยผม สวมสายธูรี (ยัชโญปวีตะ) ทางด้านซ้าย มือขวาทำปางวิตรรก มือซ้ายหงายวางอยู่บนตัก

ภาพที่ ๖ ใบเสมาหินภาพพระเทมียชาดก

รายละเอียด :

มีขนาดความกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๑๕ เซนติเมตร ความหนา ๓๑ เซนติเมตร

มีรูปทรงเป็นกลีบบัวที่โค้งมนมีปลายแหลม ภาพสลักค่อนข้างลบเลือนไปมาก ส่วนล่างมีการแตกหักไป ที่ได้ตีความในภายหลังว่าเป็นภาพพระเทมียชาดก ในตอนที่นายสุนันท์สารถิ กำลังชุดหลุมเพื่อจะฝังพระเทมีย

ภาพที่ ๗ ใบเสมาหินภาพพระวิรุณจิตตชาดก

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ความสูง ๓๖๕ เซนติเมตร ความหนา ๒๔ เซนติเมตร

มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ช่วงบนค่อย ๆ สอบเข้าหากันจนเป็นรูปสามเหลี่ยมปลายแหลม จึงทำให้เสมาแผ่นนี้มีขนาดสูงมาก การสลักภาพได้แบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ได้แก่ ช่วงบนจากบนลงมาเป็น ลวดลายคล้ายกับกระจังสามแฉก มีเส้นรอบลายอีกชั้น ถัดลงมามีลวดลายอีกแถวขนานด้วยเส้นทั้งสอง ด้าน ตรงกลางเป็นวงกลม ข้าง ๆ มีลักษณะวงกลมเรียงซ้อนด้านล่างกระจายไปทั้งสองข้างอย่างเป็นระเบียบ ลักษณะภาพสลักลวดลายแบบนี้พบเพียงใบเดียว ถัดลงมาเป็นลวดลายกลีบบัวหงาย ๑ แถว มีเส้นคัน ๑ เส้น ช่วงกลาง ได้เส้นคันบัวหงาย เป็นภาพบุคคลสองคนคือ พระวิรุณจิตตอยู่ทางซ้าย นั่งขัดสมาธิประสานมือเอาไว้นับนิ้ว ถัดลงมาเป็นลวดลายกลีบบัวหงาย ๑ แถว มีเส้นคัน ๑ เส้น ช่วงล่างสุด มีลวดลายสลักเป็นกลีบบัวหงาย ๙ กลีบ จำนวน ๑ แถว เริ่มจากตรงกลางแล้วกระจายไปทั้งสองข้างถัดลงมาเป็นจารึกอักษรมอญโบราณ เป็นใบเสมาที่แสดงรูปพระวิรุณจิตตโพธิสัตว์กำลังประทับนั่ง มีบุคคลที่มีเกสาขยายฟูซึ่งแสดงความเป็นยักษ์ คุร่ายกำลังนั่งฟังธรรม ภาพเล่าเรื่องนี้จึงน่าจะได้แก่ภาพเล่าเรื่องชาดกตอนวิรุณจิตตกำลังเทศน์ให้ปุณณยักษ์ฟัง

ภาพที่ ๘ ใบเสมาหินภาพพระมโหสถชาดก

รายละเอียด :

ใบเสมาแผ่นนี้ มีขนาดความกว้าง ๘๘ เซนติเมตร ความยาว ๑๕๘ เซนติเมตร ความหนา ๒๑ เซนติเมตร

ส่วนบนผายออก มียอดแหลม มีเส้นขอบรอบนอกภาพสลักเป็นรูปบุคคลสองคนยืนอยู่ พระมโหสถยกมือขวาขึ้นคล้ายจะทำท่าทาง มือซ้ายซ้ายปล่อยลงข้างลำตัว นุ่งผ้าสั้นระดับเข่าคล้ายกางเกง มีผ้าคาดเอวปล่อยชายมาด้านหน้าทั้งสองข้าง เกล้ามวยผม สรวมตุ้มหูทั้งสองข้าง นางอมรอยู่ทางด้านขวามือยกมือขวาขึ้นเหนือศรีษะ มือซ้ายปล่อยลงข้างลำตัว นุ่งผ้ายาวลงมาถึงข้อเท้า ผ้านุ่งมีจีบหน้านาง ขมวดชายพกที่เอว เนื้อภาพบุคคลขึ้นเป็นมีลวดลายสลัก จากการสันนิษฐาน บุคคลทั้งสองน่าจะเป็นพระมโหสถและนางอมร ในชาดกเรื่องพระมโหสถชาดก

ภาพที่ ๙ ใบเสมาหินภาพพระภูริทัตตชาดก

รายละเอียด :

เสมาหลักนี้มีความกว้าง ๕๙ เซนติเมตร สูง ๑๔๗ เซนติเมตร หนา ๑๕ เซนติเมตร เป็นเสมาหินแผ่นใหญ่คล้ายแบบแท่งหิน (Pillar Type) ส่วนยอดปลายมน สลักภาพสุดขอบปลายทั้งสองด้าน เป็นรูปคนมีชายผ้ายาวสะบัดอยู่ข้างหลัง เนื้อขึ้นไปเป็นงูใหญ่หรือพญานาคขดอยู่ ๓ ชั้น ลักษณะคล้ายพันอยู่รอบเสมา เนื้อขึ้นไปเป็นลวดลายสลัก อารัมพยากำลังจะจับพญานาคพระภูริทัตตลงมาจากจอมปลวก ซึ่งพระภูริทัตรักษาอุโบสถอยู่ ตรงช่องว่างใต้ตัวนาค มีจารึกอยู่ ๓ - ๔ บรรทัด เลื่อนลงมา ส่วนด้านหลังมีจารึกอยู่ ๔ บรรทัด เป็นจารึกตัวอักษรมอญโบราณเช่นกัน แต่ก็ยังไม่สามารถอ่านแปลความออกมาได้

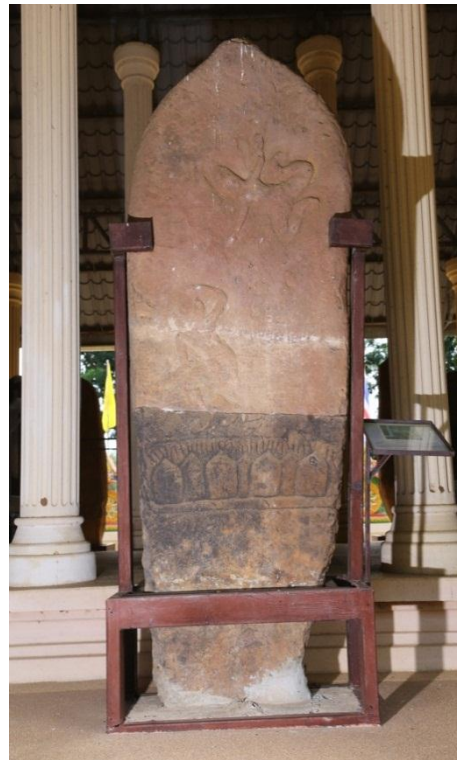

ภาพที่ ๑๐ ใบเสมาหินภาพอัมพชาดก

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๗๐ เซนติเมตร ความหนา ๑๙ เซนติเมตร

มีลักษณะยอดแหลมคล้ายใบโพธิ์ เป็นภาพบุคคลสองคนยืนใกล้กับต้นไม้ซึ่งกำลังออกผล พระราชาอยู่ทางขวายืนเท้าสะเอว มือขวายื่นออกไปในท่าแบมือไปที่ลำต้นแต่งกายด้วยอาภรณ์และเครื่องประดับ คือนุ่งผ้ามีชายด้านข้างยาว ๆ จีบหน้านางคาดเข็มขัด สรวมสร้อยคอ ต่างหู ที่ศรีษะ สรวมคล้ายมณฑปหรือสิราภรณ์รูปกรวย(กิริฎมณฑป - Kiritamukut) อีกคนตัวเตี้ยกว่าในทำยืนติดกับต้นไม้เอามือจับผลไม้ นุ่งกางเกงสั้นเหนือเข่า ขมวดผมเป็นมวยบนศรีษะ อยู่ในท่ากำลังร้องไห้ คือมานพหนุ่ม เรื่องราวชาดกที่เกี่ยวพันกับผลไม้ที่มีลักษณะคล้ายมะม่วงมีอยู่หลายเรื่องด้วยกัน คือ อัมพชาดก (Amba Jataka) กิงปักกชาดก (Kimpakka Jataka) และกิงผลชาดก (Phala Jataka) แต่ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับภาพสลักนี้ได้แก่ อัมพชาดก (Amba Jataka) ส่วนสองเรื่องหลังนั้นมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน คือพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเกวียน ซึ่งหากพิจารณาดูเครื่องแต่งกายของภาพสลักบนใบเสมาแล้วจึงไม่ใช่เรื่องราวในชาดกดังกล่าว ภาพเรื่องราวของอัมพชาดกยังพบได้ที่วิหารอิสและเวสเพต - เลก เมืองพุททามอีกแห่งหนึ่งด้วย โดยจัดลำดับของเรื่องไว้ลำดับที่ ๑๒๔

ภาพที่ ๑๑ ใบเสมาหินภาพปัญจารุชาดก

รายละเอียด :

ใบเสมาหินแผ่นนี้มีความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๓๑ เซนติเมตร และความหนา ๑๗ เซนติเมตร

ในภาพสลักเป็นรูปบุคคลสองคน ปัญจารุณมารอยู่ด้านขวามีอยู่ในท่าเหาะ เกล้าผมทรงสูง มือขวาเหยียดชี้ลงมายังอีกบุคคลหนึ่ง มือด้านซ้ายถือหอกพุ่งไปยังกิเลสโลมยักษ์อยู่ข้างล่างทางซ้าย มีผมยาวสะบัดอยู่ด้านหลัง นัยน์ตาปูดโปน ปากยื่น แขนขายาว ด้านล่างสุดถัดลงมาสลักเป็นกลีบบัว หาย ๗ กลีบซ้อนกันและมีเกสรบัวเป็นเส้น ๆ อยู่ด้านหลังด้วย

๒. ใบเสมาหินที่ปรากฏในชุมชนบ้านคอนสวรรค์

ภาพที่ ๑๒ อาคารจัดแสดงใบเสมาหิน วัดคอนสวรรค์ ชุมชนบ้านคอนสวรรค์

ภาพที่ ๑๓ ใบเสมาหินภาพเทมียชาดก

ภาพที่ ๑๔ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเทมียชาดก

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๘๐ เซนติเมตร ความสูง ๒๔๖ เซนติเมตร ความหนา ๒๕ เซนติเมตร

เป็นเสมาหินแผ่นใหญ่คล้ายแบบแท่งหิน (Pillar Type) ส่วนยอดปลายมน สลักภาพเป็นภาพบุคคลสองคน คือ บุคคลทางขวามืออยู่ในท่ายืนมือขวา ยกขึ้นมาอยู่ที่ระดับทรวง นุ่งผ้ายาวลงมาถึงข้อเท้า มีชายพก นุ่งจีบหน้านาง ส่วนภาพบุคคลที่นั่งทางซ้าย ในมือถือเสียมด้ามยาวกำลังขุดหลุม หันหน้าและยื่นมือซ้ายไปทางบุคคลที่ยืนอยู่ ภาพสลักนี้น่าจะเป็นเรื่องพระเทมียตอนที่นายสุนันทะสารธีกำลังขุดดินฝังพระเทมีย

ภาพที่ ๑๕ ใบเสมาหินภาพสุวรรณสามชาดก

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๘๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๑๔ เซนติเมตร ความหนา ๒๓ เซนติเมตร

แผ่นหินครึ่งแผ่นล่าง ชำรุดมาก มีภาพสลักอยู่ทางขวามือเป็นภาพบุคคลยืนด้วยท่าตรึงค์ เอียงสะโพกขวา มือขวาปล่อยลงข้างลำตัว มือซ้ายยกขึ้นเสมอกว้าง ในลักษณะปางวิตรรกะ (Vitarka Mudra) หรือปางแสดงธรรม เครื่องแต่งกายนุ่งผ้าถุงยาวมีจีบหน้านาง

ภาพที่ ๑๖ ใบเสมาหินภาพมโหสถชาดก

ภาพที่ ๑๗ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพมโหสถชาดก

ภาพที่ ๑๘ ใบเสมาหินภาพพระพุทธรูปตัดขาด ภาพที่ ๑๙ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพพระพุทธรูปตัดขาด
รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๙๕ เซนติเมตร ความสูง ๑๙๖ เซนติเมตร ความหนา ๑๖ เซนติเมตร

เป็นเสมาหินแผ่นใหญ่คล้ายแบบแท่งหินทรงกลีบบัว ส่วนยอดปลายแหลมชำรุด แผ่นหินมีรอยหักเป็น ๒ ท่อนใช้ซีเมนต์ประสานไว้ สลักภาพเป็นรูปคนกลม้วยในท่ายืนยกขาข้างซ้าย ขาขวาย่อลง มือจับหางพญานาคทั้ง ๒ มือ เหนือขึ้นไปเป็นงูใหญ่หรือพญานาคขดอยู่ ๓ ชั้น ลักษณะขนาดหัวพันอยู่รอบจอมปลวก สันนิษฐานว่าเป็นอาลักษณ์กำลังจะจับหางพญานาคพระพุทธรูปตกลงมาจากจอมปลวก ซึ่งพระพุทธรูปตรัสอุโบสถอยู่ ด้านล่างสุดถัดลงมาสลักเป็นกลีบบัวหงาย ๑๒ กลีบซ้อนสลับกัน ๒ แถว ๆ ละ ๖ กลีบ และมีเกสรบัวเป็นเส้น ๆ อยู่ด้านหลังด้วย

ภาพที่ ๒๐ ใบเสมาหินภาพวิรุณบัณฑิตชาดก

ภาพที่ ๒๑ ภาพลายเส้นใบเสมาหิน
ภาพวิรุณบัณฑิตชาดก

ภาพที่ ๒๒ ใบเสมาหินภาพเวสสันดร
ชาดกกัณฑ์กุมาร

ภาพที่ ๒๓ ภาพลายเส้นใบเสมาหินภาพเวสสันดร
ชาดกกัณฑ์กุมาร

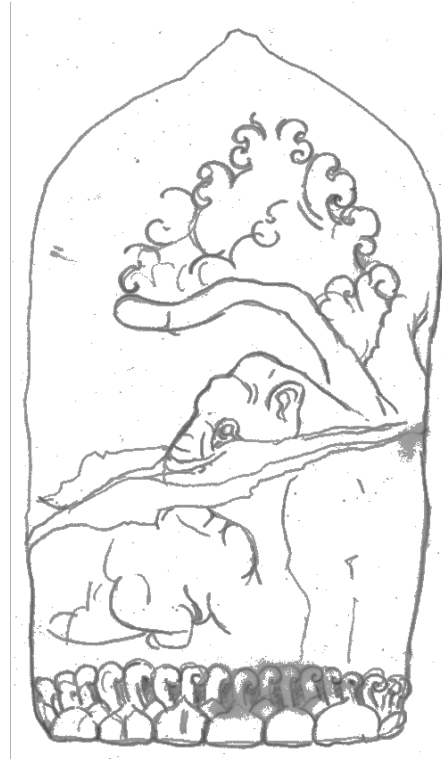
ภาพที่ ๒๔ ใบเสมาหินภาพเวสสันดร
ชาดกกัณฑ์ลักขณ

ภาพที่ ๒๕ ภาพลายเส้นใบเสมาหิน
ภาพเวสสันดรชาดกกัณฑ์ลักขณ

ภาพที่ ๒๖ ใบเสมาหินภาพมาตุโปสก
ชาดก

ภาพที่ ๒๗ ภาพลายเส้นใบเสมาหิน
ภาพมาตุโปสกชาดก

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๙๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๗๐ เซนติเมตร ความหนา ๑๘ เซนติเมตร

สภาพแผ่นหินหักตรงกลางใช้ซีเมนต์เชื่อมเอาไว้ ภาพสลักเป็นภาพข้าง ๒ เชือก หันหน้าเข้าหากัน ตัวหนึ่งหมอบลงกับพื้นอยู่ด้านซ้ายมือ ไขว่ขวางไปกับพื้น อีกตัวยืนอยู่ทางขวาไขว่ขวางไปบนตัวของข้างที่หมอบอยู่ ทางด้านบนทางขวามือของแผ่นหินเป็นภาพสลักรูปต้นไม้ใบไม้ไม่มีลักษณะเป็นพุ่มแทรกไปด้วยกลุ่มเมฆประดิษฐ์และลายกนก สันนิษฐานได้ว่าสลักภาพชาดกเรื่อง มาตุโปสกชาดก ด้านล่างเป็นกลีบบัวหงาย ๒ แถว ๆ ละ ๗ กลีบ รวม ๑๔ กลีบ มีเกสร ๑๖ เกสร

ภาพที่ ๒๘ ใบเสมาหินภาพฉัททันตชาดก

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๘๘ เซนติเมตร ความสูง ๑๓๖ เซนติเมตร ความหนา ๑๕ เซนติเมตร

ภาพสลักข้างยี่นแท่น ๑ เชือก มีเสายู่ด้านหลังข้าง ซึ่งน่าจะคือเสายุกข้าง ภาพสลักกลบเลือน
ไปมาก

ภาพที่ ๒๙ ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์
แสดงธรรม

ภาพที่ ๓๐ ภาพลายเส้นใบเสมาหิน
ภาพพระโพธิสัตว์แสดงธรรม

ภาพที่ ๓๑ ใบเสมาหินภาพพระโพธิสัตว์

ภาพที่ ๓๒ จารึกอักษรหลังปัลลวะ อักษรมอญโบราณ

ภาพที่ ๓๓ ใบเสมาหินภาพเศียรรัศมี

ภาพที่ ๓๔ ใบเสมาหินภาพโค

ภาพที่ ๓๕ ใบเสมาหินภาพเจดีย์จุฬามณี

รายละเอียด :

ขนาดความกว้าง ๙๕ เซนติเมตร ความสูง ๒๔๐ เซนติเมตร ความหนา ๒๕ เซนติเมตร

แผ่นหินปลายกลมมน มีภาพสลักเจดีย์อยู่ตรงกลาง มีธงสะบัดอยู่สองข้าง ทางด้านขวามือมีภาพบุคคลนั่งยกมือประนมขึ้นตรงกลางระหว่างอก ใส่ตุ้มหูทั้งสองข้าง สวมเครื่องประดับศรีษะ ส่วนล่างชำรุดมาก สันนิษฐานว่าเป็นภาพเทวดากราปโหว่เจดีย์จุฬามณี มีการนำซีเมนต์มาโบกทับเพื่อต่อในส่วนที่แตกหัก

ภาพที่ ๓๖ ใบเสมาหินที่พักระหว่างทาง
สุวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๓๗ ภาพลายเส้นที่ ใบเสมาหิน
วัดเทพธิด์สุวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๓๘ ใบเสมาหินชุมชนบ้านโนนฆ้อง

ภาพที่ ๓๙ ใบเสมานิน จารึกบ้านหัวขัวจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์
สถานแห่งชาติพิมายพบที่บ้านหัวขัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์

ภาพที่ ๔๐ ใบเสมาหินบริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ

ภาพที่ ๔๑ รายละเอียดใบเสมาหิน
บริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ

ภาพที่ ๔๒ รายละเอียดใบเสมาหิน
บริเวณบ้านนางจันทา อาจสามารถ

ภาพที่ ๔๓ อุบมุง หรือ อุโมงค์ บริเวณหลังวัดพระธาตุหนองสามหมื่น

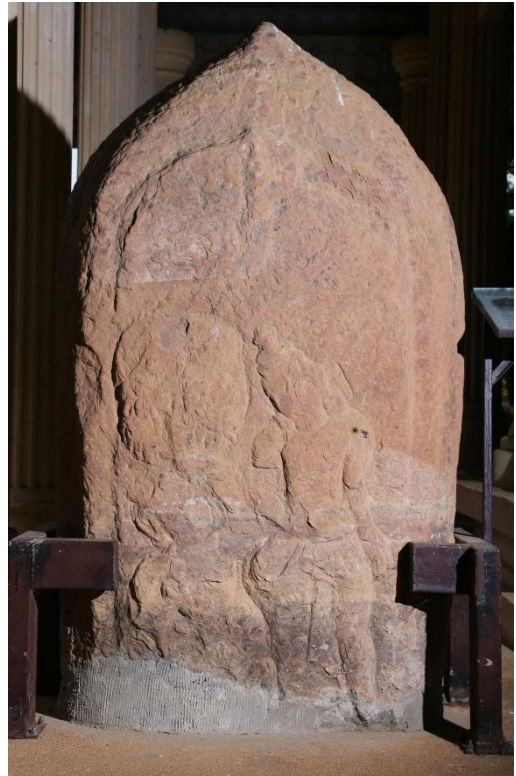
ภาพที่ ๔๔ ใบเสมาหินในบริเวณวัดพระธาตุหนองสามหมื่น

ภาพที่ ๔๕ ใบเสมาหินบริเวณโนนหินหัก (โนนบ้านเก่า) อำเภอกุฉีชุม

ภาพที่ ๔๖ พุทธศิลป์สมัยปาละ - เสนะ

ภาพที่ ๔๗ ใบเสมาหินบ้านกุดโง้ง

ภาพที่ ๔๘ ใบเสมาหินบ้านคอนสวรรค์

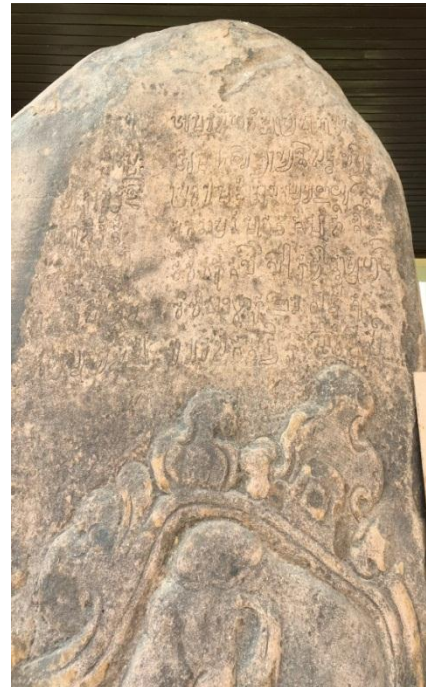
ภาพที่ ๔๙ ใบเสมาหินบ้านโนนซ้อง

ภาพที่ ๕๐ ใบเสมาหินบ้านพันลำ

ภาพที่ ๕๑ ใบเสมาหิน จารึกเกษตรสมบูรณ์จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย
พบหน้าที่ว่าการอำเภอเกษตรสมบูรณ์

ภาคผนวก จ
ภาพประกอบการสัมภาษณ์

ภาพการสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระครูอนุกฤษชัยธรรม (สุคนธ์ ชาคโร/บุปผา) ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเมืองชัยภูมิ, เจ้าอาวาสวัดบริบูรณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ สัมภาษณ์ วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.

สัมภาษณ์ พระครูถาวรชัยวัฒน์ (คง สทฺธปาปโชโต/แก้งมูลมุข) ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอภูเขียว, เจ้าอาวาสวัดเพือแผ่ ตำบลกวางโชน อำเภอภูเขียว สัมภาษณ์ วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.

สัมภาษณ์ พระครูโพธิธรรมประยุต (สุบรรณ สมปนโน/เอ็มเขียว) รองเจ้าคณะอำเภอเกษตร
สมบูรณ์และเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี ตำบลบ้านเตือ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ สัมภาษณ์ วันที่
๒๗ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.

สัมภาษณ์ พระเจริญ เตชวโร อายุ ๕๙ พรรษา ๑๐ หัวหน้าที่พักสงฆ์เทวฤทธิสุขวิมลมังคลาราม
บ้านพันลำ ตำบลสระโพ้นทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ สัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ กันยายน
๒๕๖๑ เวลา ๐๙.๐๐ น.

สัมภาษณ์ นางจันทา อาจสามารถ บ้านหัวขัว ตำบลบ้านบัว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ ๑๓.๐๐ น.

สัมภาษณ์ นางอบเชย จันทราชี และ นางบุญช่วย คลังระหัด บ้านโนนซ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ ๑๖.๐๐ น.

สัมภาษณ์ นางสภาสินี พิพรรณนวรกุล ครู โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม ตำบลกุดเลาะ อำเภอกเกษตรสมบูรณ์ ศึกษาเกี่ยวกับใบเสมา ๓ ปี (ที่ปรึกษาโครงการงานสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เรื่อง ศิลากับวิถีชีวิตชุมชนอำเภอกเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๑) และ โครงการงานประวัติศาสตร์ เรื่อง ใบเสมาหินทวารวดี แหล่งคุณค่าอำเภอกเกษตรสมบูรณ์(๒๕๖๐)

สัมภาษณ์ นางสาวปราณปรียา คำชัย และนางสาวอภิญญา เฮ้ากอก นักเรียนชั้น ม. ๕/๑ โรงเรียนเกษตรสมบูรณ์วิทยาคม ตำบลกุดเลาะ อำเภอกเกษตรสมบูรณ์ ศึกษาเกี่ยวกับใบเสมา ๒ ปี (ผู้จัดทำโครงการงานสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เรื่อง ศิลากับวิถีชีวิตชุมชนอำเภอกเกษตรสมบูรณ์ (๒๕๖๑) และ โครงการงานประวัติศาสตร์ เรื่อง ใบเสมาหินทวารวดี แหล่งคุณค่าอำเภอกเกษตรสมบูรณ์(๒๕๖๐) สัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น.

สัมภาษณ์ นายวุฒิ ธงศักดิ์ นายเสกสันต์ ศรีประทุม นายทวิช อางสนาม นายเสนาะ เทียง
ธรรม และนายวิจิตร ประสานเนตร บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอมืองชัยภูมิ
จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์ วันที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๐.๐๐ น.

สัมภาษณ์ เด็กหญิงเพียงพอ พงษ์ประเสริฐ นักเรียนชั้น ป.๖ เด็กชายแทนธัญญ์ หาญเสนา
นักเรียนชั้น ป.๔ และเด็กชายฉันทา ไพศาลี นักเรียนชั้น ป.๔ โรงเรียนชุมชนบ้านบึงคล้า
วิทยา บ้านบึงคล้า ตำบลบึงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์ วันที่ ๑๒
กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๒.๓๐ น.

สัมภาษณ์ นางจินตนา ทัดมาลา ผู้อำนวยการกองการศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์ นายวิชัย เพ็ญสุวรรณ เลขานุการองค์การบริหารส่วนตำบลคอนสวรรค์ นายสุขชัย วิลัยวงศ์ บ้านหนองโก ตำบลคอนสวรรค์ นายสุรัตน์ นราพงษ์ ผู้ใหญ่บ้านบ้านคอนสวรรค์ นางสาวระกุล ปลายชัยภูมิ (ดั่ง) บ้านคอนสวรรค์ และ นางเสด็จ ปลุกชาติ บ้านคอนสวรรค์ ตำบลคอนสวรรค์ สัมภาษณ์ วันที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๓.๓๐ น.

สัมภาษณ์ นายประกอบ สระดินดำ อายุ ๗๙ ปี บ้านธาตุสามหมื่น ตำบลบ้านแก่ง อำเภอภูเขียว ข้าราชการบำนาญ และอดีตผู้อำนวยการ สวท.ชัยภูมิ สัมภาษณ์ วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๖.๓๐ น.

สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมโฆษ (สนั่น จิตตธมโม/สารทมนี) เจ้าคณะตำบลบ้านแก้ง เขต ๒, เจ้าอาวาสวัดแจ้ง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉีเยว สัมภาษณ์ วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๓๐ น.

สัมภาษณ์ นางประนอม แสงโทโพธิ์ และนางเทียม เจริญชัย บ้านธาตุสามหมื่น ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉีเยว สัมภาษณ์ วันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๑.๓๐ น.

สัมภาษณ์ ดร.สิริกร กำพลังฤทธิ์ นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ ศึกษาใบเสมาหิน ๒๐ ปี สัมภาษณ์ วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๐๙.๐๐ น.

สัมภาษณ์ นางสนธยา บุญชูดวง นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดชัยภูมิ สัมภาษณ์ วันที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระครูปลัดไพระพันธ์ ธมฺมวฑฺโฒ (ตรีศรี)
- เกิด** : วันเสาร์ ที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๐ (มะเส็ง)
- ชาติภูมิ** : ๙๐ หมู่ที่ ๒ บ้านนาจาน ตำบลหนองแปน อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น
- การศึกษา** : ฝ่ายบรรพชิต
- พ.ศ. ๒๕๔๙ สอบได้นักธรรมชั้นเอก วัดชัยภูมิพิทักษ์ จังหวัดชัยภูมิ
- พ.ศ. ๒๕๕๖ สอบได้ประโยค ป.ธ. ๔ วัดห้วยหินฝน จังหวัดชัยภูมิ
- พ.ศ. ๒๕๕๗ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : ฝ่ายฆราวาส
- พ.ศ. ๒๕๔๐ ช่างฝีมืองานเขียน โรงเรียนผู้ใหญ่พระตำหนักสวนกุหลาบ
(วิทยาลัยในวังชาย) พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๔๒ ปวส. สาขาวิชาจิตรกรรมไทย สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
วิทยาเขตเพาะช่าง กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๔๔ ศษ.บ. ศิลปกรรม (จิตรกรรมไทย) ศูนย์กลางสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี
- อุปสมบท** : วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ วัดชัยภูมิพิทักษ์ อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ
- สังกัด** : วัดวังทองสามัคคีธรรม ตำบลวังทอง อำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ
- ประสบการณ์** : พระธรรมทูตประจำวัดไทยธรรมาราม เมืองวอเตอร์ลู ราชอาณาจักรเบลเยียม
- หน้าที่** : - เจ้าอาวาสวัดวังทองสามัคคีธรรม ตำบลวังทอง อำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ
- รองเจ้าคณะอำเภอภักดีชุมพล อำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ
- เลขานุการรองเจ้าคณะจังหวัดชัยภูมิ
- พระปริยัตินิตยเทศประจำจังหวัดชัยภูมิ
- พระธรรมทูตฝ่ายบริหาร อำเภอภักดีชุมพล
- อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
- รักษาการผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
- รองผู้อำนวยการ โรงเรียนวัดชัยภูมิพิทักษ์ (ผาเกิ้ง) อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ
- ปีที่เข้ารับการการศึกษา** : ๒๕๕๘
- ปีสำเร็จการศึกษา** : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : ๒๐๓ หมู่ที่ ๑ วัดวังทองสามัคคีธรรม ตำบลวังทอง อำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ
- โทร. ๐๘ - ๘๕๘๔ - ๒๓๗๕ E-mail. p.pant@hotmail.com.